

KADEM

Kadın Araştırmaları Dergisi

ISSN: 2149-4878
e-ISSN: 2149-6374

kadınarastirmalari.kadem.org.tr

Ev İçi Ücretsiz Emeği Cumhuriyet'in Kadın İdealiyle Okumak

"Zamane Kızları" Şiirinde Genç Türk Kızlarının Erkek Bakışındaki Temsili

Impact Chain Analysis on Determining the Vulnerability Levels of Women to Climate Hazards and Risks: A Case Study of Türkiye

Can Gender-Responsive Public Procurement Approach be Incorporated into Public Procurement Law?

Virginia Woolf's A Room of One's Own: A Foundational Feminist Vision in Euro-American Thought

Feminizmin Anneliği Anlamlandırma Biçimleri: Tahakküm Aracından Deneyim ve Performansa

Bir Dindarlaşma ve Muhafazakârlaşma Örneği: Sonradan Tesettüre Giren veya Başörtüsü Takan Kadınlar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma

Kapitalizmin İcadı Uysal Bedenler: Şeytan Marka Giyer Filminde Kadın Temsilleri

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Biyografilerin İncelenmesi: Kadın Şahsiyetler Biyografilerde Nasıl Tanıtılıyor?

Kral Suud Üniversitesi Dil Enstitüsü Arapça Ders Kitabı Serisinde Toplumsal Cinsiyet

Türkiye'de İş Yerinde Kadına Yönelik Şiddetin Yaygınlığı ve Etkisi: Kesitsel Bir Anket Çalışması

Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkülerde "Çocuk Gelin" Gerçeği

"Vaahin Şahidi, Kur'an'ın Müfessiri Hz. Âişe" Adlı Eserin Değerlendirilmesi

"Bu Ev İşlerini Kim Yapıyor Kuzum?- Asrileşmeden Robotlaşmaya Ev ve Kadınlık Tezahürleri" Adlı Eserin Değerlendirilmesi

KADEM

Kadın
Araştırmaları
Dergisi

KADEM

KADIN VE DEMOKRASİ DERNEĞİ

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi

KADEM Journal of Women's Studies Cilt 10 • Sayı 1 • Haziran 2024

ISSN: 2149-4878 / e-ISSN: 2149-6374

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir.
Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına / yazarlarına aittir.

Yayıncı / Publisher

Kadın ve Demokrasi Derneği / Women and Justice Association

Kadın ve Demokrasi Derneği Adına İmtiyaz Sahibi / Owner

Doç. Dr. Saliha Okur Gümrükçüoğlu
(Yalova Üniversitesi, Yalova, Türkiye)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Editorial Manager

Öğr. Gör. Dr. Betül Özel Çiçek

Baş Editör / Editor-in-Chief

Doç. Dr. Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış
(Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Sekreteryası / Secretary

Dilara Gören

Kitap Değerlendirme Editörü / Book Review Editor

Büşra Bilgin

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Dr. Şeyma Koç

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Seda Yeşildal Samsakçı

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor

Ümmühan Atak

Mizanpaj / Layout

Mustafa Altuntepe

Sertifika No / Certificate Number

30716

Yayın Türü / Type of Publication

Akademik Dergi / Academic Journal

Yayın Dili / Languages of Publication

Türkçe ve İngilizce / Turkish and English

Yayın Periyodu / Publishing Period

Altı ayda bir yayımlanır / Biannual

Baskı ve Cilt / Press

Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.

Sertifika No: 46403

Adres: Akpınar Mah. Hasan Basri Cad. No: 4 34885 Sancaktepe Kartal / İstanbul

Telefon: 0 (216) 585 90 00 **Web:** turkuvazmatbaacilik.com.tr

Elektronik posta: info@turkuvazmatbaacilik.com.tr

Basım Tarihi: Haziran 2024

İletişim / Correspondence

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi

Adres: Karagümrük Mah. Muhtar Muhittin Sok. TOKİ Sulukule Evleri No: 8 / 1 Fatih, Edirnekapı / İstanbul

Telefon: +90 (212) 631 46 49 **Web:** kadinrastirmalari.com

Elektronik posta: info@kadinrastirmalari.com

Yer Alınan İndeksler / Indexed and Abstracted by

TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı, ASOS Index

Alan Editörleri / Section Editors

Felsefe

Doç. Dr. Yaylagül Ceran Karataş (Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Kamu Yönetimi

Doç. Dr. Hicran Hamza Çelikyay (Düzce Üniversitesi, Düzce, Türkiye)

İktisat

Prof. Dr. Elif Hobikoğlu (İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Sosyoloji

Prof. Dr. Mehmet Fatih Aysan (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Nursem Keskin Aksay (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

İletişim Bilimleri

Prof. Dr. Sema Becerikli (Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye)

Psikoloji

Doç. Dr. Neslihan Arıcı Özcan (Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Din Sosyolojisi

Dr. Öğr. Üyesi Hacer Ayaz (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan, Türkiye)

Tarih

Dr. Öğr. Üyesi Lale Uçan (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Güzel Sanatlar

Dr. Öğr. Üyesi Hesna Haral (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Eğitim Bilimleri

Doç. Dr. Tuba Acar Erdol (Ordu Üniversitesi, Ordu, Türkiye)

Yayın Kurulu / International Editorial Board

Doç. Dr. H. Şule Albayrak (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Esra Albayrak (NUN Eğitim ve Kültür Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi Ravza Altuntaş Çakır (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Doç. Dr. Betül Avcı Sepetçi (Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. E. Sare Aydın (İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Aysun Bay Karabulut (Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Malatya, Türkiye)

Öğr. Gör. Dr. Sevim Zehra Kaya (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar (Düzce Üniversitesi, Düzce, Türkiye)

Dr. Adis Duderija (The Griffith University, Brisbane, Australia)

Prof. Dr. Alev Erkilet (İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Gavan Patrick Gray (Tsuda University, Tokyo, Japan)

Doç. Dr. Nagihan Haliloğlu (Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Doç. Dr. Manal Abul Hassan (October 6 University, Kahire, Mısır)

Prof. Dr. Betül İpşirli Argıt (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Doç. Dr. Kılıç Buğra Kanat (Penn State University, Pensilvanya, ABD)

Prof. Dr. Mustafa Koç (Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye)

Prof. Dr. Orhan Küçük (Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu, Türkiye)

Prof. Dr. Marcia K. Hermansen (Loyola University, Chicago, ABD)

Dr. Shuruq Naguib (Lancaster University, Lancaster, UK)

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Sadıkoğlu (İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Larbi Sadiki (Middle East Council)

Assoc. Prof. Layla Saleh (Demos Tunisia-Democratic Sustainability Forum)

Prof. Dr. Rahmet Savaş (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Farid Sufia Shuaib (International Malaysia İslâm University, Kuala Lumpur, Malezya)

Dr. Öğr. Üyesi Azize Şahin (İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Doç. Dr. Nihal Şahin Utku (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Emma Murphy (Durham University, Durham, UK)

Prof. Dr. Ejder Okumuş (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, Türkiye)

Doç. Dr. Birsan Banu Okutan (İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Nihal Frat Özdemir (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Nuri Tınaz (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Burhanettin Tatar (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Burcu Uysal (İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dato'sri Dr. Zaleha Kamaruddin (International Malaysia İslâm University, Kuala Lumpur, Malezya)

İçindekiler / Table of Contents

vii Editör'den / Editorial

ZEYNEP KEVSER ŞEREFOĞLU DANIŞ

Araştırma Makalesi / Research Article

1 Ev İçi Ücretsiz Emegi Cumhuriyet'in Kadın İdealiyle Okumak

Studying Unpaid Domestic Labor through the Republican Ideal of Women

SAMET ÜNLÜ

25 "Zamane Kızları" Şiirinde Genç Türk Kızlarının Erkek Bakışındaki Temsili

A Study on the Poem "Zamane Kızları" (Girls of Today) Regarding the Representations of Young Turkish Girls from a Male-centered Perspective

FATMA FULYA TEPE

55 Impact Chain Analysis on Determining the Vulnerability Levels of Women to Climate Hazards and Risks: A Case Study of Türkiye

İklim Tehlike ve Risklerinden Kadınların Etkilenebilirlik Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Türkiye Örneğinde Etki Zinciri Analizi

ZEYNEP EREN, SÜLEYMAN TOY

85 Can Gender-Responsive Public Procurement Approach be Incorporated into Public Procurement Law?

Kamu İhale Kanunu'na Cinsiyete Duyarlı Kamu Alımları Yaklaşımını Entegre Etmek Mümkün mü?

SEDAT POLAT, İLAYDA AYDIN

115 Virginia Woolf's A Room of One's Own: A Foundational Feminist Vision in Euro-American Thought

Virginia Woolf'un Kendine Ait Bir Oda: Avrupa-Amerikan Düşüncesinde Temel Feminist Bir Vizyon

HENRIETA KRUPA

149 Feminizmin Anneliği Anlamlandırma Biçimleri: Tahakküm Aracından Deneyim ve Performansa

Feminist Conceptualisations of Motherhood: From a Means of Subordination to Experience and Performance

ZEHRA ZEYNEP SADIKOĞLU

- 177** **Bir Dindarlaşma ve Muhafazakârlaşma Örneği: Sonradan Tesettüre Giren veya Başörtüsü Takan Kadınlar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**
An Example of Religiousization and Conservatization: A Sociological Research on Women Who Later Wore Hijab or Headscarf

HARUN TUNÇ, CEYDANUR ÜNLÜ

- 213** **Kapitalizmin İcadı Uysal Bedenler: *Şeytan Marka Giyer* Filminde Kadın Temsilleri**
Docile Bodies Invented by Capitalism: Representations of Women in the Movie The Devil Wears Prada

EBRU UĞUREL ÖZDEMİR

- 241** **Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Biyografilerin İncelenmesi: Kadın Şahsiyetler Biyografilerde Nasıl Tanıtılıyor?**
An Analysis of Biographies in Social Studies Textbooks: How Are Female Personas Represented in Biographies?

MELİS AKAY ŞAHİN, MEHMET AÇIKALIN

- 283** **Kral Suud Üniversitesi Dil Enstitüsü Arapça Ders Kitabı Serisinde Toplumsal Cinsiyet**
Gender in the Arabic Series Textbook of King Saud University Language Institute

EMİNE BAĞMANCI

- 305** **Türkiye’de İş Yerinde Kadına Yönelik Şiddetin Yaygınlığı ve Etkisi: Kesitsel Bir Anket Çalışması**
Prevalence and Impact of Workplace Violence against Women in Türkiye: A Cross-sectional Survey Study

SALİH DURSUN, ESRA ÖZDEMİR

- 333** **Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkülerde “Çocuk Gelin” Gerçeği**
The Reality of “Child Bride” in Turkish Folk Songs in the Context of Gender

SENA DEMİRCİ, SİBEL PAŞAOĞLU YÖNDEM

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

- 363** **“Vahyin Şahidi, Kur’ân’ın Müfessiri Hz. Âişe” Adlı Eserin Değerlendirilmesi**
A Review of “The Witness of the Revelation, the Exegete of the Qur’an Aisha”

FAİMA İSRAFİLOVA

- 373** **“Bu Ev İşlerini Kim Yapıyor Kuzum?- Asrileşmeden Robotlaşmaya Ev ve Kadınlık Tezahürleri” Adlı Eserin Değerlendirilmesi**
A Review of “Who’s Responsible for the Household Chores, My Dear?: The Manifestations of Home and Femininity from Modernization to Robotization”

ESRA DEMİRCİ

Editör'den / Editorial

Doç. Dr. Zeynep Kevser ŞEREFÖĞLU DANİŞ

Kadın Araştırmaları Dergisi olarak her sayıda hem teknikte hem içerikte bulunduğumuz yerden birkaç adım ötesini hedefleyerek ve planlayarak yol almaya devam ediyoruz. Haziran sayımızda yine yenilikler var. Dergi Alan Editörü Kurulumuz genişlemeye devam ediyor. Tarih alanında, Dr. Öğr. Üyesi Lale Uçan, psikoloji alanında Doç. Dr. Neslihan Özcan Arıcı Özcan, din sosyolojisi alanında Dr. Öğr. Üyesi Hacer Ayaz, sanat tarihi ve tasarım alanında Dr. Öğr. Üyesi Hesna Haral, eğitim bilimleri alanında Doç. Dr. Tuba Acar Erdol'a, teklifimizi kabul ederek dergimize katkı verdikleri için teşekkür ediyoruz.

Yayın kurulumuz da sahada önemli çalışmalar yürüten uluslararası ölçekte kıymetli hocalarımızla zenginleşiyor. Dr. Adis Duderija (The Griffith University, Australia), Dr. Shuruq Naguib (Lancaster University, UK), Prof. Larbi Sadiki (Middle East Council), Asst. Prof. Layla Saleh (Qatar University, Qatar), Prof. Emma Murphy (Durham University, Durham, UK) ve Prof. Gavan Patrick Gray'in (Tsuda University, Tokyo) dergimizin yayın kuruluna destek olacaklarını söylemekten memnuniyet duyuyoruz. Kendilerine müteşekkirimiz.

Makale sayımızda da artış söz konusu. Birbirinden önemli çalışmalarını değerlendirirken dergi ekibi olarak hem heyecan duyduk hem önceki sayılara göre daha yoğun bir süreç yaşadık. Yayınlanan 12 makalenin ve 2 kitap değerlendirmesinin dışında akademik gerekçeler ve hakemlerimizin dönütleri sebebi ile yayınlanmayan çalışmalarla beraber çok sayıda makalenin değerlendirme sürecini paydaşlarımızla beraber yürüttük. Çalışmalarını kabul edemediğimiz araştırmacılarımız da dâhil olmak üzere, hassas süreçleri bizimle titizlikle ve anlayışla yürüten tüm yazarlarımıza ve hakemlerimize emekleri için teşekkürü borç biliyoruz.

Bu sayıda iki makalemiz Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında, bugünden geçmişe doğru bakıldığında kadın çalışmalarının yerini anlamak ve tartışmak ekseninde birleşiyor. Bunlardan ilki, "Ev İçi Ücretsiz Emeği Cumhuriyet'in Kadın İdealiyle Okumak" isimli makale. Samet Ünlü, bu çalışmada, Türkiye'de ev içi ücretsiz emeğin Cumhuriyet'in kadın idealiyle ilişkisini sosyolojik bir bakış açısıyla ele alıyor ve Cumhuriyet'in kadın idealiyle, kadının ev içi emeğinin

bir değer olarak görülmemesi ve bu nedenle ücretsiz olarak yapılmasının çelişkisini tartışmaya açıyor. “Zamane Kızları’ Şiirinde Genç Türk Kızlarının Erkek Bakışındaki Temsili” adlı makalede Fatma Fulya Tepe ise “kız çalışmaları” olarak adlandırılan yeni bir alan kapsamında, erken Cumhuriyet dönemine ilişkin ampirik çalışmalarda sıkça karşılaşılan “Cumhuriyet kızı” modeli ve kavramsallaştırmasını, Selahattin Ertürk’ün 1941 yılında yazdığı “Zamane Kızları” adlı şiirden yola çıkarak yeniden tartışıyor.

Hem ulusal hem uluslararası kurumlar iklim değişikliğine karşı politikalar üretmeye çalışırken, bir yandan da iklim değişikliğinin getirdiği tehlike ve risklerin kadınlar üzerindeki etkilerine dikkat çekiyorlar. Sayımızdaki “Impact Chain Analysis on Determining the Vulnerability Levels of Women to Climate Hazards and Risks: A Case Study of Türkiye” adlı çalışmada Zeynep Eren ve Süleyman Toy, çeşitli sektör ve temaların iklim değişikliğinden etkilenebilirliğini analiz etmek amacıyla ortaya konulmuş metodolojiden yararlanarak Türkiye’de kadınların iklim tehlike ve risklerinden etkilenebilirlik analizine ait etki zincirinde kullanılacak parametreler, bunlara ait veriler ve veri kaynakları öneriyorlar; somut ve karşılaştırmaya olanak verecek modelleme çalışmalarına katkı sunabilecek bir veri seti tarif ediyorlar.

Yasalarda bir problem yokmuş gibi görünmesine rağmen kamudaki kimi uygulamaların bir nevi gizli cam tavanlar içerip içermediği konusunda önemli bir çalışma Sedat Polat ve İlayda Aydın’ın emeğiyle ortaya çıkıyor. “Can Gender-Responsive Public Procurement Approach be Incorporated into Public Procurement Law?” başlıklı makale, kamuda satın alma süreçlerinde cinsiyete duyarlı ihtiyaçların göz önünde bulundurulması, kadın ve erkek arasında eşit koşulların oluşturulması, mevcut ekonomik eşitsizliklerin azaltılmasına yönelik destekleyici rol üstlenilmesi ve sosyal açıdan sorumlu alım yöntemlerinin benimsenmesi açısından Türk kamu alımları mevzuatı çerçevesinde cinsiyete duyarlı kamu alımları yaklaşımının uygulanabilirliğini inceliyorlar.

Virgina Wolf’un *Kendine Ait Bir Oda* adlı eseri, kadın çalışmalarında hiç şüphesiz üzerinde en çok konuşulan eserlerden birisi. Bu sayımızdaki “A Manifesto of Her Own: Reading Virginia Woolf’s *A Room of One’s Own* as a Feminist Prophecy” isimli makalede Henrieta Krupa, yaklaşık bir asır önce yayımlanan bu eseri sadece feminist bir manifesto olarak değil aynı zamanda yayımlandığı tarihten sonraki yıllarda meydana gelen Avro-Amerikan feminist felsefelerinin belirleyici özelliklerini öngören bir feminist vizyon olarak yeniden inceliyor.

Feminizm ve annelik ilişkisine dair önemli bir makale de Zeynep Sadıkoğlu'ndan geliyor bu sayıda. "Feminizmin Anneliği Anlamlandırma Biçimleri: Tahakküm Aracından Deneyim ve Performansa" isimli çalışmada Sadıkoğlu, anneliğe ilişkin feminist bakış açılarını inceliyor ve farklı feminizmlerin süreç içinde anneliği alımlama çeşitliliklerine yakından bakarak feminizm içindeki annelik tartışmalarını ortaya koymaya çalışıyor ve bugünkü okuma biçimine ilişkin sonuçlara varıyor.

Kadınların başörtüsü ile ilişkileri, çokça araştırmaya konu oldu bugüne kadar. Genellikle başörtü çıkarmadaki duygu durumunun anlaşılmasına çalışıldığı pek çok araştırmadan farklı olarak, "Bir Dindarlaşma ve Muhafazakârlaşma Örneği: Sonradan Tesettüre Giren veya Başörtüsü Takan Kadınlar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" isimli, Harun Tunç ve Ceydanur Ünlü tarafından yürütülen çalışma, kadınların belirli bir yaştan sonra başörtü takma deneyimlerine odaklanıyor. "Sonradan" tesettüre giren veya başörtüsü takan kadınlarla yapılan derinlemesine mülakatlardan hareketle, söz konusu kadınların dindarlaşma ve muhafazakârlaşma eğilimleri, gündelik yaşam pratiklerindeki değişimler, makalede sosyolojik perspektiften ele alınıyor.

Sanat eseri üzerinden kadının toplum içindeki yerinin okunmasına ilişkin bir çalışma olarak bu sayıda "Kapitalizmin İcadı Uysal Bedenler: Şeytan Marka Giyer Filminde Kadın Temsilleri" makalesi var. Ebru Uğurel Özdemir bu makalede, "Şeytan Marka Giyer" filminden hareketle kadın bedeninin tarih boyunca taşıdığı anlamlara, sözkonusu anlamların kadınların bilinçdışına etkisine, bedene ilişkin bu anlamlar sebebiyle kadınların maruz kaldıkları baskıya, Foucault'nun iktidar anlayışından 'uysal bedenler' ve 'panoptikon' kavramları çerçevesinde ışık tutuyor.

Ders kitapları, cinsiyete bakış açısının yansıdığı iyi örneklerle beraber cinsiyetçi bakışın yeniden ürettiği, üretildiği yerler olarak da karşımıza çıkıyor. Bu sayıda iki farklı makale, bambaşka ders kitaplarındaki cinsiyet tutumlarını mercek altına alıyor. "Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Biyografilerin İncelenmesi: Kadın Şahsiyetler Biyografilerde Nasıl Tanıtılıyor?" isimli çalışmada Melis Akay Şahin ve Mehmet Açıkalın, Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki biyografileri incelemek ve bu biyografilerdeki kadın şahsiyetlerin nasıl tanıtıldığını analiz etmek için 2021-2022 eğitim-öğretim yılında kullanılan Millî Eğitim Bakanlığı ve özel yayınlar olmak üzere 5., 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kadın şahsiyetlere ait biyografileri; erkek şahsiyet biyografilerine göre sayı açısından, verilen bilgilerin kişiyi tanıtmaya potansiyeli bakımından, biyografilerin seçildiği meslek gurupları ve temsil ettiği toplumsal roller itibarıyla inceliyorlar. "Kral Suud Üniversitesi Dil

Enstitüsü Arapça Ders Kitabı Serisinde Toplumsal Cinsiyet” başlıklı çalışmada ise, Emine Bağmancı, yabancı dil eğitiminin temel materyali ders kitaplarının öğrettiği dile ilişkin kültürü taşıma potansiyelinden hareketle, Arapça dersi için çokça tercih edilen bir ders kitabı serisini cinsiyet tutumu açısından inceliyor.

Dünyada kadınların karşı karşıya kaldığı önemli sorunların başında gelen şiddet ve çocuk yaşta evlilik de iki farklı makalenin ana konusunu oluşturuyor. “Türkiye’de İş Yerinde Kadına Yönelik Şiddetin Yaygınlığı ve Etkisi: Kesitsel Bir Anket Çalışması” başlıklı çalışmalarında Salih Dursun ve Esra Özdemir, iş yerinde şiddete maruz kalmanın, kadın çalışanların iş stresi ve iş tatmini üzerine etkilerini inceliyorlar. “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkülerde “Çocuk Gelin” Gerçeği” isimli makalede ise Sena Demirci ve Sibel Paşaoğlu, Türk Halk Müziği arşiv türkülerinden yola çıkarak çocuk gelin konusuna yakından bakıyor ve çalışmada kadın ve erkek ağzı türkülerde çocuk gelin yaklaşımı karşılaştırılıyor.

Bu sayıda değerlendirilen kitaplar, *Vahyin Şahidi*, *Kur’ân’ın Müfessiri Hz. Âişe ile Bu Ev İşlerini Kim Yapıyor Kuzum? Asrileşmeden Robotlaşmaya Ev ve Kadınlık*.

Hatice Görmez’in “Hz. Âişe’nin Tefsir Rivâyetleri” adlı yüksek lisans tezinden yola çıkarak kaleme aldığı *Vahyin Şahidi*, *Kur’ân’ın Müfessiri Hz. Âişe* adlı kitabı Faima İsrailova değerlendirdi. Leyla Bektaş Ata, Defne Karaosmanoğlu, Bahar Emgin’in TÜBİTAK 1001 Destekli “Türkiye’de Elektrikli Ev Teknolojilerinin Toplumsal Tarihi (1930-2020): Kadınların Gündelik Hayatlarında Modernleşme” adlı 2 yıl süren araştırma projesinin kitaplaşmış şekli olan *Bu Ev İşlerini Kim Yapıyor Kuzum? Asrileşmeden Robotlaşmaya Ev ve Kadınlık* isimli kitaba ilişkin değerlendirmeyi ise Esra Demirci yaptı.

Emeği geçen bütün akademisyen ve araştırmacılara teşekkür ediyor, bizler bir sonraki sayı için çalışmaya devam ederken, sizleri bu sayımızla baş başa bırakıyoruz. Umulur ki, verimli okumalar olsun, bulgular ve çıktılar, literatüre katkı sunsun; sahaya ışık tutsun.

From the Editor / Editorial

Assoc. Prof. Dr. Zeynep Kevser ŞEREFOĞLU DANİŞ

As the Journal of Women’s Studies, we keep on moving forward in each issue by aiming and planning a few steps ahead of where we are, in terms of both technique and content. Again, we have innovations in our June issue. Our Journal Field Editor Board continues to expand. We would like to thank Asst. Prof. Lale Uçan in the field of history, Assoc. Prof. Neslihan Özcan Arıcı Özcan in the field of psychology, Asst. Prof. Hacer Ayaz in the field of religious sociology, Asst. Prof. Hesna Haral Dr. in the field of art history and design, Assoc. Prof. Tuba Acar Erdol, in the field of educational sciences, for accepting our offer and contributing to our journal.

Our editorial board is also enriched by our internationally esteemed lecturers who conduct remarkable studies in the field. We are pleased to say that Dr. Adis Duderija (The Griffith University, Australia), Dr. Shuruq Naguib (Lancaster University, UK), Prof. Larbi Sadiki (Middle East Council), Asst. Prof. Layla Saleh (Qatar University, Qatar), Prof. Emma Murphy (Durham University, Durham, UK) and Prof. Gavan Patrick Gray (Tsuda University, Tokyo) will support the editorial board of our journal. We are grateful to them.

The number of our articles also increased. As the journal team, we both felt excited and experienced a more intense process compared to previous issues while reviewing the important studies. Apart from the review of 12 published articles and 2 books, we carried out the review process of a large number of articles together with our stakeholders, including the studies that were not published due to academic reasons and the feedback of our referees. We owe a thank to all our authors and referees, who carried out sensitive processes with us meticulously and understandingly, for their efforts, including our researchers whose studies we could not accept.

In this issue, our two articles meet on the axis of understanding and discussing the place of women’s studies, looking from today to the past, on the 100th anniversary of the Republic of Türkiye. The first of these is the article titled “Reading Unpaid Domestic Labor with the Republic’s Ideal of Women”. In that study, Samet Ünlü addresses the relationship between unpaid domestic labor in Türkiye and the Republic’s ideal of women from a sociological perspective, and discusses the contradiction between the Republic’s ideal of women and the fact that women’s domestic labor

is not regarded as a value and therefore it is done for free. In her article titled “The Representation of Young Turkish Girls in Men’s View in the Poem ‘Zamane Kızları’ (‘Today’s Girls’)”, Fatma Fulya Tepe rediscusses, within the scope of a new field called “girls’ studies”, the “Republican girl” model and conceptualization, which is frequently encountered in empirical studies on the early Republic period, based on the poem “Zamane Kızları” written by Selahattin Ertürk in 1941.

While both national and international institutions are trying to produce policies against climate change, they are also drawing attention to the effects of the dangers and risks introduced by climate change on women. In the study titled “Impact Chain Analysis on Determining the Vulnerability Levels of Women to Climate Hazards and Risks: A Case Study of Turkey” in this issue, Zeynep Eren and Süleyman Toy suggest parameters, data and data sources that can be used in the impact chain of the analysis of women’s vulnerability to climate hazards and risks in Türkiye, and describe a data set which is concrete and can contribute to modeling studies that will allow comparison, by utilizing the methodology put forward for analyzing the vulnerability of various sectors and themes to climate change.

Although there seems to be no problem in the laws, an important study on whether several practices in the public sector incorporate some kind of hidden glass ceiling is coming out with the efforts of Sedat Polat and İlayda Aydın. In the article title “Can Gender-Responsive Public Procurement Approach be Incorporated into Public Procurement Law?”, they examine the applicability of a gender-responsive public procurement approach within the framework of Turkish public procurement legislation in terms of taking into consideration gender-sensitive needs in public procurement processes, creating equal conditions between men and women, assuming a supportive role for reducing existing economic inequalities, and adopting socially responsible procurement methods.

Virginia Wolf’s *A Room of One’s Own* is undoubtedly one of the most commented works in women’s studies. In the article titled “A Manifesto of Her Own: Reading Virginia Woolf’s *A Room of One’s Own* as a Feminist Prophecy” in this issue, Henrieta Krupa reexamines that work, which was published nearly a century ago, not only as a feminist manifesto but also as a feminist vision that anticipates the determinant characteristics of Euro-American feminist philosophies that emerged in the years after its publication.

An important article by Zeynep Sadıkoğlu about the relationship between feminism and motherhood is coming in this issue. In the study titled “Ways of Feminism to Interpret Motherhood: From a Tool of Domination to Experience and Performance”,

Sadıkoğlu examines feminist perspectives on motherhood and tries to reveal the discussions of motherhood within feminism by looking closely at the diversity of reception of motherhood by different feminisms in the process and reaches conclusions about today's reading style.

Women's relationships with headscarf have been the subject of much research to date. Unlike many studies that generally try to understand the emotional state in taking off the headscarf, the study titled "An Example of Becoming Religious and Conservative: A Sociological Research on Women Who Begin Wearing Hijab or Headscarf Later", conducted by Harun Tunç and Ceydanur Ünlü, focuses on women's experiences of wearing headscarf after a certain age. Based on in-depth interviews with women who began wearing hijab or headscarf "later", the tendency of women in question to become religious and conservative, and the changes in their daily life practices, are addressed from a sociological perspective in the article.

This issue features the article "Docile Bodies, the Invention of Capitalism: Representations of Women in the Movie 'The Devil Wears Prada'" as a study on reading the place of women in society through works of art. In this article, Ebru Uğurel Özdemir sheds light on the meanings carried by the female body throughout history, the impact of those meanings on women's unconscious, the pressure that women are exposed to because of these meanings related to the body, within the framework of the concepts of 'docile bodies' and 'panopticon' from Foucault's understanding of power based on the movie "The Devil Wears Marka".

Textbooks, along with good examples reflecting the perspective on gender, also appear as places where the sexist perspective is generated and reproduced. In this issue, two different articles explore gender attitudes in completely different textbooks. In the study titled "Examination of Biographies in Social Studies Textbooks: "How Are Female Characters Presented in Biographies?"", in order to examine the biographies in Social Studies textbooks and analyze how female figures are presented in these biographies, Melis Akay Şahin and Mehmet Açıkalın examine the biographies of female figures in Social Studies textbooks of 5th, 6th and 7th grade students used in the academic year 2021-2022 including the Ministry of National Education and private publications in comparison to biographies of male figures in terms of number, potential of the information given to introduce the person, profession groups from which the biographies are chosen and the social roles they represent. In the study titled "Gender in the King Saud University Linguistics Institute Arabic Textbook Series", Emine Bağmancı examines a highly preferred textbook series for Arabic lessons in terms of gender attitude, based on the potential of textbooks, the basic material of foreign language education, to carry the culture of the language they teach.

Violence and child marriage, the primary most important problems faced by women worldwide, constitute the main topics of two different articles. In their study titled “Prevalence and Impact of Violence Against Women in the Workplace in Türkiye: A Cross-Sectional Survey Study”, Salih Dursun and Esra Özdemir examine the effects of exposure to violence in the workplace on the job stress and job satisfaction of female employees. In the article titled “The Reality of ‘Child Bride’ in Folk Songs in the Context of Gender”, Sena Demirci and Sibel Paşaoğlu take a closer look at the matter of child brides, based on Turkish Folk Music archive folk songs, and the approach of child brides in folk songs written by men and women is compared in the study.

The books reviewed in this issue are *Witness of the Revelation, Interpreter of the Qur’an, Her Holiness Aisha* and *Who is Doing This Housework, My Dear? Home and Womanhood, from Modernization to Robotization*.

The book titled *Witness of the Revelation, Interpreter of the Qur’an, Her Holiness Aisha*, written by Hatice Görmez based on her postgraduate thesis titled “Tafsir Narratives of Her Holiness Aisha”, was reviewed by Faima Israfilova. The review on the book titled *Who is Doing This Housework, My Dear? Home and Womanhood from Modernization to Robotization*, the book form of the 2-year research project of Leyla Bektaş Ata, Defne Karaosmanoğlu, Bahar Emgin titled “Social History of Electrical Home Technologies in Türkiye (1930-2020): Modernization in Women’s Daily Lives”, supported by TÜBİTAK 1001, was made by Esra Demirci.

We would like to thank all the academics and researchers who contributed and leave you with this issue as we keep on working for the next issue. We hope that the reading will be fruitful, and the findings and outputs will contribute to the literature and shed light on the field.

Ev İçi Ücretsiz Emeği Cumhuriyet'in Kadın İdealiyle Okumak

Studying Unpaid Domestic Labor through the Republican Ideal of Women

Samet Ünlü¹

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de ev içi ücretsiz emeğin Cumhuriyet'in kadın idealiyle ilişkisini sosyolojik bir bakış açısıyla ele almaktır. Ev içi emeğin bir değer olarak görülmemesi ve bu nedenle ücretsiz olarak yapılmasının, her ne kadar Cumhuriyet'in kadın hakları konusunda birçok kazanımı bulunsa da günümüzde özellikle ev içi emeğe bakış açısının Cumhuriyet'in kadın idealiyle çeliştiği değerlendirilmektedir. Nitekim Cumhuriyet, kadınları toplumsal hayatta aktif rol almaları için teşvik eden bir ideolojidir. Özellikle ev içi emeğin ücretsiz olması, kadınların bu alandaki emeğinin görülmemesine ve değersizleştirilmesine neden olmaktadır. Bu bakış açısı nedeniyle, kadınlar toplumsal hayatta daha az görünür olmakta ve daha az fırsatı değerlendirmektedir. Sonuç olarak, ev içi emeğin bir iş olarak görülmesinin ve bu emeği yapanlara ücret ödenmesinin Cumhuriyet'in kadın idealine ulaşılabilmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, ev içi emeğin toplumsal bir sorumluluk olduğu ve herkesin bu emeğe katkıda bulunması gerektiği de vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Kadını, Ev içi emek, Ev içi ücretsiz emek, Ev işi.

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between unpaid domestic labor in and the Republic's ideal of women from a sociological standpoint. Although the Republic has had many achievements regarding women's rights, the fact that domestic labor is not valued and therefore nonsalaried is considered to contradict with the Republic's ideal of women, especially with its perspective of domestic labor. As a matter of fact, the Republic is an ideology that encourages women to take an active role in social life. In particular, domestic labor'unpaid causes women's labor in this field to be invisible and devalued. It is because of this understanding that women are less visible and with fewer in social life. As a result, it is thought that considering domestic labor a job and paying those who do the housework is important to achieve the Republic's ideal of women. It is also emphasized that domestic labor is a social responsibility and everyone should contribute to this labor.

Keywords: Domestic labor, Housework, Republican Woman, Unpaid domestic labor.

Atıf/Citation: Ünlü, S. (2024). Ev ii Ücretsiz Emeği Cumhuriyet'in Kadın İdealiyle Okumak. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 1-24.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, samettunnlu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9493-6173.

Extended Abstract

In Türkiye, domestic labor or doing the housework is traditionally on women without being paid. It includes various tasks such as cooking, doing the laundry, cleaning, child care, and patient care. Domestic labor can be considered a factor preventing women from taking an active role in social life and they become of secondary importance. However, domestic labor's being unpaid is a cause for women's labor to be invisible and devalued. The outcome is that women are less visible with fewer opportunities in social life.

The Republic appears as an ideology that encourages women to take an active role in social life. In this article, the relationship between unpaid domestic labor in Turkiye and the women's ideal of the Republic is discussed from a sociological perspective, and it is argued that domestic labor is not seen as a value and therefore not paid, which is a contradiction to the women's ideal of the Republic.

The main topics discussed in the article can be listed as follows:

- What are unpaid domestic labors and related theories?
- Domestic labor's being unpaid causes women's labor in this field to be invisible and devalued.
- Among the things that need to be done to value domestic labor, there is to see domestic labor as a job and to pay those who do it.
- What are the effects of domestic labor on gender roles?

The economic contribution of household chores is often overlooked. These tasks include activities such as food preparation, cleaning, child and patient care. This type of labor is often unpaid and not included in official economic statistics, resulting in an underestimation of the actual size of the economy and, in particular, the contributions of women in this field. Domestic labor needs to be recognized and valued. Giving financial recognition to those who contribute to these activities may encourage women to be more active in social life. It should also be noted that doing the housework without pay makes it difficult for women to fully participate in business life. This may lead to women's earning less and being less active in the social sphere. This article aims to provide an in-depth look at how the economic value of home-based work can be recognized. The fact that domestic labor is unpaid perpetuates gender inequality. This situation causes women to become of secondary importance within the home and family.

Keywords: Domestic labor, Housework, Republican Woman, Unpaid domestic labor.

GİRİŞ

Kadınların ev içerisinde gerçekleştirdikleri çalışmaların 'emek' kavramı içerisinde tanımlanması, kadın çalışmaları literatürü ile birlikte görülmeye başlar. Erkek ve kadınlara ait öğretilmiş iş bölümü, kadınları ev içi işle sınırlamış ve ev dışı çalışma hayatına kadınların katılımının sınırlı kalmasına yol açmıştır. Kadınların emeklerinin görmezden geldiği toplumsal bir dayatma, ulus inşa süreçlerinin bir çıktısı olarak neredeyse kemikleşmiş hale gelmiştir. Temizlik, bulaşık, çocuk bakımı, yemek yapmak gibi ev içi işler kadınların sorumluluğuna verilmiştir. "Aile toplumun büyük bir kısmı için önemli bir sosyal güvenlik kaynağı olduğundan, Türkiye'de refah devleti yapısı kadının geleneksel olarak anne ve eş olarak kurgulanan idealleştirilmiş toplumsal rolüne dayanmaktadır" (Dedeoğlu & Elveren, 2017). Buna mukabil erkeklige ilişkin oluşan toplumsal tablo ise genellikle erkeğin kamusal alanda başat aktör olarak yer almasına ve evin geçiminden sorumlu kişi olarak kamusal alandaki emeğinin mutlak suretle ücretlendirilmesiyle meydana gelmektedir.

Son yıllarda bazı ilerlemeler kaydedilmiş olsa da küresel iş piyasası cinsiyet bazında hâlâ bölünmüş durumdadır. Kadınların iş piyasasına katılımı erkeklerinkine nazaran daha azdır. Bununla birlikte pek çok ücretsiz işin altında kadın imzası bulunmaya devam etmektedir. Kadınlar, ücretli işlere dahil olduklarında ise daha çok kayıt dışı sektörlerde çalışmaktadırlar ve maaşları erkeklerinkine göre daha düşük kalmaktadır. Kapitalizmin ortaya çıkmasına dek olan süreçte, Avrupa'daki tarıma dayalı toplum yapılarında kadınlar, erkeklerle birlikte tarlada çalışarak üretime katkıda bulunmuşlardır. Fakat aile içerisinde işler net bir şekilde bölünmüş; kadınlar ev işleri, bahçe bakımı ve evcil hayvanların bakımı gibi görevleri üstlenmiştir. Gıda üretimi, elbise ve yatak yapımı, çocuk ve yaşlı bakımı gibi ev işleri bu dönemde önemliydi ve temel ihtiyaçların aile içinde üretildiği bir yapıda, kadının emeği kritik bir role sahipti (Optiz, 2005). Kadın emeğine ilişkin vurgulanan bu rol günümüzde hâlen önemini korumaktadır. Yalnızca belirli alanlarda değil, pek çok alanda kadın emeğine duyulan ihtiyacın sosyal yaşamda günden güne arttığı görülmektedir. Toplumsal değişme süreçleriyle birlikte kadın emeğinin kamusal yaşama eklemlenmesi toplumsal cinsiyet olgusu üzerinde de

yeni biçimlenmeler meydana getirmektedir. Kadınların iş yaşamında yer almaları ve buna bağlı olarak ekonomik kazanım elde etmeleri pek çok alanda belirli açılımlar meydana getirmekte ve toplumsal alanda var olan çeşitli algıları yeniden üretmektedir (Ünlü, 2022).

Bu çalışma, Cumhuriyet sonrası dönemde kadınların ev içi emeği ve Türkiye’de Cumhuriyet’in ilan edilmesinin ardından değişen dinamikleri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusundaki güncel sorunları ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmada literatür taraması modeli kullanılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda konular detaylı bir şekilde ele alınarak incelenmiştir. Literatür taraması süreci, verileri toplama, verilerin tartışılması, araştırma problemi ile ilişkisinin kurulması ve bilginin sınıflandırılması aşamalarını içermektedir (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Kadın Emeği ve Çalışma Kavramı Üzerine

Kadının ücretsiz emeğini anlamak için ‘çalışma’ kavramını felsefi ve sosyolojik açılardan incelemek gerekmektedir. Çalışma; insanın doğal yaşamının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir (Weber, 1999). İnsanlar çalışarak yaratıcı potansiyellerini kullanır ve bu sayede toplumsal ilişkiler kurarak kendilerini geliştirirler. Bu kavramı destekleyen Hristiyan, Marksist ve hümanist öğretiler, XX. yüzyıl düşünce yapısını etkilemiştir (Galetti, 2022).

Dominique Meda, Protestan ahlakını; ‘çalışmayı’ bir arada var olma biçimi, toplumun değerlerini taşıyan ve yeni düzenin toplumsal inşasının temeli olarak gördüğü bir yaklaşım olarak benimsemektedir. Hümanist perspektif, işi bireyin ve toplumun kimlik kazanımının bir aracı olarak görür. Bu görüşe göre, bireyler iş yoluyla toplumda bir konum edinir ve kimliklerini bu şekilde tanımlarlar. Marksist yaklaşım, ‘işin’ toplumu bir araya getiren bir unsur olarak değerlendirilmesini savunur. İş, kolektif bir süreç olarak ele alınır ve üretimde yabancılaşma yaşamayan bireyler için en temel iletişim mekanizmasıdır (Méda & Cardou, 2021). Adam Smith’e göre, emek, her şeyin başlangıcı olan paranın karşılığıdır ve ilk fiyatlandırıcıdır. Smith, emeği ölçmek ve karşılaştırmak için iki ölçüt sunmaktadır: Çalışma süresi ve yetenek/beceri. Yetenek veya becerinin belirlenmesi zor olduğundan, Smith, emek verilerek harcanan zamanı

ölçmeyi önermiştir. Ayrıca Smith, farklı emek türlerini karşılaştırırken 'zaman' kavramını kullanmayı tercih etmektedir. Emek, üretken ve üretken olmayan emek olarak ikiye ayrılmaktadır Maddi bir katkı sunmayan emeğe, üretken olarak değer atfedilmemektedir. Bu nedenle hemen tükenen emek (hizmetçinin emeği gibi), emek olarak adlandırılmamaktadır (Sandmo, 2019). Bu tür işler değiş tokuşa dahil edilememektedir (Martin, 2021). Marx'a göre ise insan ırkını geliştirme amacını göz ardı eden emek, insan ırkından soyutlanmıştır. Yabancılaşmış emek, bireylerin özgür ve yaratıcı girişimlerini vasıta seviyesinde değerlendirir ve türünün hayatını şahsi geçim aracı haline getirir (Christ, 2015).

"Yabancılaşmak", bireyin kendi öz benliğinden, çevresinden, toplumundan veya çalıştığı işten uzaklaşmasını, onlara yabancı hale gelmesini ifade eden bir kavramdır. Bu kavram, bireyin sosyal, psikolojik ya da ekonomik sebeplerle kendini dışlanmış, anlam yitimine uğramış veya değersiz hissetmesi durumlarına da işaret edebilir (Méda & Cardou, 2021). Marxist teoride 'yabancılaşma', bireyin üretim sürecindeki rolüyle ilgili bir olguyu tanımlar. Marx'a göre, kapitalist üretim ilişkileri içinde işçi, ürettiği üründen ve üretim sürecinden yabancılaşır. Yani, işçi kendi emeğinin ürünü olan nesnelere hâkim olamaz ve bu ürünler üzerindeki kontrolünü kaybeder. Bu yabancılaşma, işçinin sadece üretim sürecinden değil, aynı zamanda kendi potansiyelinden ve öz benliğinden de uzaklaşmasına yol açmaktadır (Christ, 2015). Karl Marx, 1844 yılında kaleme almış olduğu kitabında, insan ruhunun, emeğe yabancılaşma sonucunda iki farklı biçime evrildiğini aktarmıştır. Marx'a göre ortaya çıkan ilk şey, işçinin kendi emeğine yabancılaşmasıdır. İşçiler modern kapitalist toplumlarda kendi tüketimleri ve bireysel kullanımları için üretim faaliyeti içerisinde yer alamazlar. Hayatlarını sürdürebilmek için emeklerini işverenlere, diğer bir ifade ile burjuvalara satmak durumundadırlar. Burjuva işçinin emeğini satın aldığı anda, işçiye emeğinin karşılığında belli bir ücret vererek, ürettiği değere ve nesneye el koymaktadır. Böylelikle işçi emeği üzerinde herhangi bir şekilde söz hakkına sahip olmamakta ve emeğine karşı yabancılaşmaktadır (Marx, 1959).

Klasik bilim insanları kadının ev içi emeğini emek tanımı içerisinde dahil etmemişlerdir. Cinsiyete dayalı iş bölümü ve bunun emek piyasalarıyla olan ilişkisi hem kadınların iş gücüne katılım biçimini

değiştirmiş hem de ikili bir yapıya yerleştirmiştir. Kadın istihdamının ikili doğasının anlaşılmasında kadınların ilk dönemde attığı adımlar önem kazanmaktadır. Engels, anaerkillikten ayrılmanın dünya çapında kadın cinsiyetinin çöküşü olduğunu savunmaktadır (Moebus, 2017). Ataerkil toplumun ortaya çıkışıyla, aile içerisinde farklı bir iş dağılımı yaşanmıştır. Bu yeni iş dağılımında kadınlar topraktan toplama ve işleme işlerini üstlenirken, erkekler avcılıkla meşgul olmuştur. Ayrıca, silah ve alet yapımında cinsiyetlere göre dengesiz bir paylaşım gözlemlenmiştir (Galetti, 2022).

Crompton ve Harris (1998)'e göre, "kamusal alanın erkeğe, özel alanın kadına ait olduğu şeklindeki bakış açısı, 'erkeksi istihdam/iş modeli' olarak tanımlanmakta, erkeklerin yapmış oldukları işin onların sosyal pozisyonunu ve sosyal-politik davranışlarını tayin ettiği, oysaki kadınların sosyal pozisyon ve tutumlarının istihdam içindeki durumlarıyla değil, aile ve toplumsal cinsiyet rolleri ile tayin edildiği konusunu tartışmaya açmaktadır. Bu yaklaşım, kadınlar için 'toplumsal cinsiyet modeli (gender model)' olarak adlandırılmaktadır" (Akt. Eken 2010). Kadının doğaya ait olduğu, erkeğin akli temsil ettiği böylece doğaya hükmeden eril gücün kadına ve kadının işlevlerine-görevlere hükmedeceği düşüncesi ataerkil bir önyargıdır. Bu önyargıya dayalı olarak evdeki işlerin kadına ait olduğu iddiası yine ataerkil-erkek egemen düşüncenin iddiasıdır ve doğal-ücretsiz-karşılıksız yapılması gereken hatta çok da değerli kabul edilmeyen bir emek ve çalışma biçimi olarak kabul edilme nedeni de ataerkil zihniyetin bir ürünüdür. Toplumda kadının öncelikli görevinin eşinin ve çocuklarının bakımı olduğuna ilişkin algı, kadınları ev içi yaşama bağımlı hâle getirmekte ve gelecek nesillere de söz konusu algı miras bırakılmaktadır (Gerşil, 2015). Karşılıksız ev emeği 1970'li yılların başından itibaren feministlerin tartıştığı teorik sorunlar arasında yer almakla birlikte somut çözümler ve politikalar üretilmekte zorluk çekilen bir alandır (Savran, 2009). Kadının görünmez ev içi emeği, genel anlamda toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü ile toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde nitelendirilen bir emek biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

'Emek' kelimesi tipik olarak ek değer üretme sürecini tanımlamak için kullanılmıştır. Emeğin işleyişiyle ilgili tartışmalarda Marx, 'üretken emek' tanımını sadece ekstra değer üreten emekle sınırlı tutmuş olsa

da kapitalist yapıda ekstra değer oluşturan emekçilerin üretken olarak kabul edildiğini de belirtmektedir (Federici, 2023). Marx, Artı-Değer Teorileri'nde (1998) kapitalist üretimde hangi emeğin üretken emek olarak kabul edildiğini şu şekilde tanımlar:

“Kapitalist üretim anlamında üretken emek, değişen sermaye parçasına (sermayenin ücrete harcanan parçasına) karşılık değiştirilen ve sermayenin yalnızca bu parçasını (ya da kendi emek gücünün değerini) değil, ayrıca ona ek olarak kapitalist için bir artı-değer üreten ücretli-emektir. Meta ya da para, ancak bu yolla sermayeye dönüştürülür, meta, sermaye olarak üretilir. Yalnızca sermaye üreten ücretli-emek üretkendir.”

Bu yaklaşım, teorik olarak üretken olmayan emek kavramını sadece artı-değer üretim şeklinde daraltır. Böylece Marx, üretken olmayan emeği yani kadınların ücret karşılığı olmayan emeğini de kapsayacak şekilde ücretsiz emeğin gözden kaçmasına teorik olarak katkı sunmuştur (Marx, 1959; Mies, 2011).

Bu açıdan Mies, kadın emeği kavramının gelişimi içerisinde önemli olması ve tarihsel pratiği ve teoriyi özetlemesi nedeniyle ortaya çıkarılması gerektiğini öne sürmektedir. Mies, üretkenliğin emeğin miktarına dayalı tanımını reddetmekle birlikte, emeğin üretkenliğinin ancak öncelikle kadınların gerçekleştirdiği maddi yaşamın yaratılmasına harcanan emeğin dikkate alınmasıyla elde edilebileceğini iddia etmiştir. Mies, maddi yaşamda üretiminin diğer tüm tarihsel emek biçimlerinin daimî ön koşulu olduğunu söyleyerek bunun sonucunda ev içi emeğin hem üretken hem de doğal bir emek türü olduğunu söylemiştir (Léveillé, 2012). Batı toplumunda, kadın emeği sorununu anlamak için iki yaklaşım öne çıkmaktadır. Her iki yaklaşım da kadın emeği konusunda benzer sorular sormuşsa da bu sorulara farklı cevaplar vermişlerdir. İlk yaklaşım olan kadın emeğinin geleceği adındaki Bielefeld proje grubunun geliştirmiş olduğu “Zorla Çalıştırma Olarak Kadın Emeği” yaklaşımı, kadınların iş gücüne katılımının düşüklüğünü, düşük ücretlerini ve belirli iş alanlarında yoğunlaşmalarını sorgulamıştır. Diğer bir yaklaşım olan “Kadın İş Gücü Kapasitesi” yaklaşımı, kadınların çalışma kararlarının ev işleri tarafından şekillendiğini varsaymaktadır (Ahn, 2021). Beck-Gernsheim'a göre, toplumsal düzen iki düzleme ayrılmıştır: istihdam alanı ve ev işleri

alanı. Beck-Gernsheim, ev içerisinde yapılması gereken işlerin kadınlara ait olduğunu savunurken, istihdam alanının ise erkeklere ait bir bölüm olduğunu savunan bu düşünceyi, kadının istihdam alanında çalışmasını yabancı bir toprakta çalışmaya benzetmektedir. Bu olasılığın temel sebebi, kadınların bazı özellik ve bilgilere sahip olmasıdır ki bu özellikler ve bilgiler, erkeklerde bulunmayan veya belirli meslekler için gerekli olan yeteneklerdir. Beck-Gernsheim, kadınların ailenin özel alanındaki sorumluluklarının etkisiyle uyum sağlama yeteneği, duygusal bağımlılık ve duyarlılık gibi özellikler kazandığını savunmaktadır (Van Der Veen, 2005). Veronika Bennholdt-Thomsen'e göre, Beck-Gernsheim kadınların konumunu sürekli kullanılabilir bir kaynak olarak değerlendirmekte ve onların seçtikleri meslekleri mesleki sıralamada en alt seviyelere koymaktadır. Ayrıca, Veronika Bennholdt-Thomsen, kadınların genellikle seçim hakkı olmadan düşük maaşlı işlerde buldukları görüşünü taşımaktadır (Laure, 2023; Van Der Veen, 2005). Kadın emeğinin zorla çalıştırma sayıldığı görüşüne göre, kadınların emeğinin belli bir grubun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla zorla çalıştırmaya bağlı olduğuna inanılmaktadır. Cinsiyetleri nedeniyle kadınlara düşük ücretli işler dayatılmakta, dünyaya geldikleri andan itibaren ev hanımı olarak yetiştirilmektedirler (Sprague & Oakley, 2001).

Çağdaş kadın emeğini zorla çalıştırmaya dönüştüren toplumsal mekanizmalar bulunmaktadır; çocukların yalnızca annelerin sorumluluğunda bulunması, kadın istihdamının kendine özgü yapısı, kadınların sosyal güvenlikten daha az yararlanması bu mekanizmalar arasında sıralanabilir. Veronika Bennholdt-Thomsen, kadınların emeğinin hem evdeki işlerde hem de ücretli işlerde önemli olduğunu vurgulamakta ve kadınların her alanda öz savunma yapmasının gerekliliğini dile getirmektedir. Thomsen, birçok toplumda kadınların ücretli işlerden alınıp evde çalışmaya yönlendirildiğini gözlemleyerek, kadınların kendi stratejilerini belirlemesinin önemine işaret etmektedir. (Federici, 2023).

Kadın emeğiyle ilgili bir diğer kavram ise cinsiyet yaklaşımıdır. Bu kavram ilk kez 1972 yılında Anna Oakley tarafından kullanılmış olup aslında bizi kadın-erkek farklılığına götürmektedir. Bu kavram her iki cinsiyeti de kapsayan bir toplumsal düzeni ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet ilişkileri bir toplumsal müdahale alanı haline gelmiş ve söz konusu olan

eşitsizlikler meşrulaştırılmıştır (Zeybek, 2013). İnsanlar sosyalleşme sürecinde cinsiyet özelliklerini geliştirirlerken bu rolleri çocukluk döneminde farklı sinyallerle edinen bireyler, çocuklukla ilgili olarak cinsiyetin kültürel önemini kavramaya başlarlar. İlerleyen dönemde ise cinsiyet kavramı yerini statü belirleyici özelliğe sahip olan toplumsal cinsiyet kavramına bırakmaktadır (Sprague & Oakley, 2001). Irigaray'a göre, toplumsal cinsiyet cinsiyetin bir uzantısıdır. Beauvoir'in, "Kadın doğulmaz, kadın olunur." sözünü değerlendiren Judith Butler ise bireylerin dünyaya erkek veya kadın bedenlerinde geldiğini, sonradan toplumsal cinsiyet kimliğini kazandıkları gerçeğine karşı çıkmaktadır (Bora, 2021).

Toplumsal yapıların çoğunda genel toplumsal cinsiyet algılarının temelindeki aktif öznenin "ataerkillik ve erkeklik hegemonyası" olduğu görülür. Kadın emeğinden bahsederken pek çok kavram kullanıldığı gibi bu alanda pek çok farklı fikre de rastlanmaktadır. Bu fikirlerin ilki olan ataerkillik, bir toplumsal geçiş dönemidir. Özel mülkiyetin ve devlet yapılanmasının oluşumuyla anaerkill toplum yapısı yerini ataerkill yapıya bırakmıştır. Bu konseptin geçmişi üç yüz yıldan uzun olmasına karşın, XVII. yüzyılda bu mesele daha aktif bir şekilde gündeme gelmiştir. Ataerkillik teması, ekonomi ve sosyoloji disiplinlerinde birçok uzmanın üzerinde durduğu bir mesele olarak günümüzde de konuşulmaktadır. Genel kabul gören düşünce, kadınların yaşadığı baskının temel kaynağının ataerkillik olduğudur. Ataerkilliğin çeşitli tanımları arasında günümüzde en yaygın olanı feminist görüş tarafından yapılmıştır (Yüceşahin, 2021).

Ataerkillik, erkeği insan modeli olarak inşa ederken, kadını erkek olmayan, tam olarak insan olmayan, 'mutlak başka' olarak temsil etmiştir. Erkek kendisini bu 'mutlak başka' karşısında, 'kadın olmayan' olarak tanımlar ve böylece sahip olduğu özellikleri bir biçimde yeniden olumlar" (Direk, 2018). Erkeğe ve kadına atfedilen toplumsal cinsiyet rolleri birbirleriyle karşılaştırılmayacak derecede farklı olsa da zaman zaman hangi rolün etken hangi rolün edilgen olduğu konusunda peşin hüküm içeren ifadelerle karşılaşılır. "Toplumsal cinsiyet kadınlara ve erkeklere uygun varoluş ve davranış biçimlerini reçete etmekle kalmaz, onlar arasında bir iktidar ilişkisi de tesis eder. Erkekler ne yapmalıdırlar ve ne hak ederler, kadınlar ne yapabilir ve ne hak ederler? Erkekler eve ekmek götürmeli, kadınlar öncelikle çocuk doğurup onlara bakmalıdır. Böylece erkeklerle kadınlar

arasında ekonomik gücün erkekte olduğu bir iktidar ilişkisi kurulur. Kadın güçsüz bir varlık haline geldiği için erkeğin çeşitli şekillerdeki kötü muamelesine katlanmak ve mutsuz olduğu halde onunla ilişkisini sürdürmek zorunda kalır. Kadın çalışsa ve ekonomik olarak güçlense de onu hala kadın olarak kodlayan norm dolayısıyla çocuk bakımından ve işlerinden yine birinci derecede o mesuldür. Dolayısıyla iki kez ezilir ya da kendi yerine başka bir kadını ev emekçisi olarak ikame eder ki, bu da yine bu işlerin dışı olarak kodlandığı bir durum yaratır ve erkekler ile kadınlar arasındaki asimetric iktidar ilişkisini doğrular (Direk, 2018).

Kadın emeğinin hâlâ görünmez olmasının en yaygın açıklamalarından biri, duygusal emek olmasıdır. Kapitalist ataerkilliğin yarattığı eşitsizlik sonucunda, toplumsal cinsiyet rollerini toplumsal iş bölümüne göre toplumsal değerler üzerinden değerlendiren insanlar tarafından değersiz görülmüş ve bu emek kadınlara tahsis edilmiştir. Duygusal emeğin resmi bir çalışma günü veya piyasa eş değeri yoktur; emeğin yoğunluğu yüksektir, bunun sonucunda bu emek ölçülemez ve fark edilmeden kalır (Baxter, Hewitt, & Western, 2005). Görünmeyen emek kavramı, kadının ev içinde harcadığı emeği de kapsamaktadır. Kadın emeğini aile içerisinde harcamakta, eşi ve çocuklarına ya da yakın aile bireylerine karşı bakım, beslenme gibi işlerden sorumlu tutulmaktadır. Zamanla görünmeyen emek kavramı daha fazla kullanılmaya başlamış, kavramsal bakımdan ise netliğini yitirmeye başlamıştır (Savran & Demiryontan, 2012).

Ev İçi Ücretsiz Üretim

Ev içi ücretsiz üretime dair oluşan sosyolojik portreye bakıldığında karşımıza toplumsal cinsiyet olgusuna ilişkin bir panorama çıkmaktadır. Ev içi ve ev dışı olarak iki biçimde ortaya çıkan tabloda; ev içi çoğunlukla kadınlarla özdeşleşmekteyken, ev dışı ise erkeklerle özdeşleştirilen bir eğilim göstermektedir. Bu eğilimin kaynağı aranmak istendiğinde tarihten bugüne farklı disiplinlere mensup pek çok araştırmacının bu eğilimi üreten yorumlarla bulunduğu görülmektedir. Parsons'a göre erkek araçsal rolü (toplumla bağ kurma) kadın ise dışavurumcu rolü (anlamlı rol) üstlenir. Ailede erkeğin rolü gelir sağlayan, ekmeği kazanan birey olması ve yaptığı iş yoluyla ailenin dış dünyayla ilişkisini kurması nedeniyle 'araçsal rol', kadının rolü ise, ev ve çocukların sorumluluğuyla

ilgilenererek, ailenin gereksinimlerini tatmin etmesi nedeniyle 'duygusal rol' olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, kadın ücretli olarak istihdam edilse bile, bu ücret aile bütçesine katkı olarak görülmemekte, esas yerinin ev olduğu anlayışı değişmemektedir. Bu yaklaşımın ardında, biyolojik cinsiyete dayalı özelliklerin, kadın ve erkeğin rollerine yansıtılması yatmakta, böylece kültürel ve sosyal olarak yapılandırılmış toplumsal cinsiyet rolleri ortaya çıkmaktadır (Eken, 2010).

Cinsiyetler bağlamında ev içi ve ev dışı görevler olarak yorumlanan işlere dair Bourdieu (2018) *Eril Tahakküm* adlı eserinde geleneksel dönemleri referans olarak erkekler ve kadınlar arasındaki farkı şöyle anlatmaktadır: "Erkekler dış tarafta, resmi, kamusal, sığ, kuru, yüksek ve süreğen olmayan taraftadır; öküzün boğazlanması gibi, saban kullanma veya hasat kaldırma gibi (öldürme ve savaşa hiç değinmeyelim bile), kısa, tehlikeli ve gösterişli olan, hayatın olağan akışında kopuşlara işaret eden işler onlara aittir. Buna karşılık kadınlar iç tarafta yer alır; nemli, alçak, eğik ve süreğen tarafta onlara evsel işler tahsis edilmiştir. Yani özel ve saklı, hatta görünmez ve utanç verici olanlar (çocukların ve hayvanların bakımı gibi), bir de mitlere dayalı sebeplerle bazı dışarı işlerinden sorumludurlar. Yani suyla, ota, yeşille (çapa ve bahçe işleri), sütle ve odunla ilgili olanlardan, bilhassa da en pis, en biteviye ve en bayağı işlerden" (Bourdieu, 2018). Erkeğin kamusal alanla kadının ise daha çok özel alanla bütünleştiği bir toplumsallığı salık veren bu durum üzerine düşünülürken gündeme gelen bir diğer konu ise kamusal ve özel alan dikotomisidir.

Kamusal ve özel alan olgularına yönelik felsefi bir boyuttan hareket eden Berktaş: "Kamusal/özel alan ayrımı eski Yunan düşüncesinden ve onun polis (kamusal alan), ile oikos (hane) kavramlaştırmasından türetilir; polis, erkeklerin yönetim alanı, diğeri ise, kadınların ve çocukların yeri olan ev içidir" (Berktaş, 2018) biçiminde konuya dair vurguda bulunmaktadır (Akt. Ünlü, 2022). Bu bağlamda ev içerisindeki emek üretimi kadınlara mahsus bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ev işi; ister ücretli ister ücretsiz olsun, 'kadın işi' olarak tanımlanır. Ev hizmetlisinin yaptığı işler, yani 'yeniden üretim işleri', onun tarafından yapılmadığında, ev

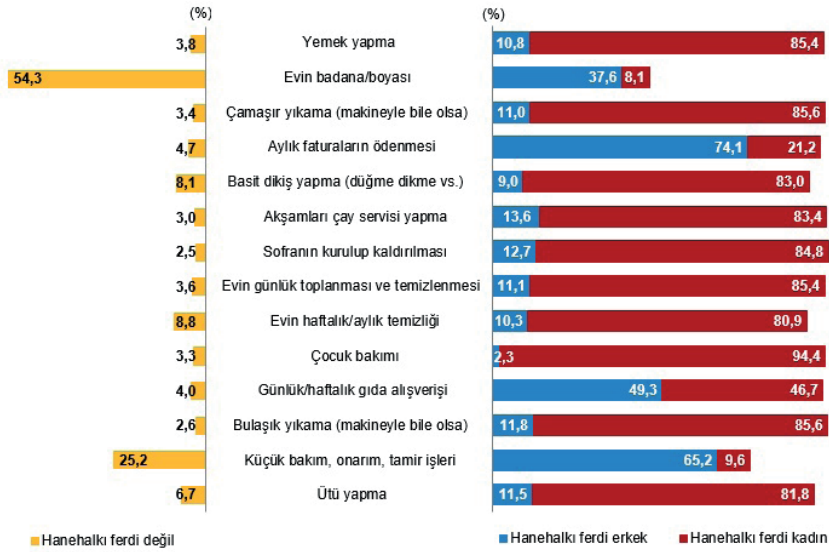
kadınları ve anneler tarafından, ücretsiz olarak yerine getirilir. Ev işinin düşük statüsü (ister ev kadını ister hizmetli tarafından yerine getirilsin) bu işlerin fiziksel, ekonomik ve ideolojik görünmezliğine neden olur. Evde yapılan işler ya elle tutulur, somut sonuçlara yol açmaz, ya da çok çabuk tüketilirler; özel alanda gerçekleştirilirler, kâr getirmezler, yalnızca kullanım değeri üretirler. Bu işlerin insan ilişkileri ile sarılıp sarmalanmış olmaları, gerçek bir çalışmadan çok 'sevgi emeği' olarak değerlendirilmelerine neden olur (Bora, 2021).

Ev içerisindeki emek üretimi, değer yaratmadığı ve mal ya da ürün üretimi miktarını artırmadığı için toplumsal üretimin bir parçası sayılmamaktadır. Toplumsal olarak gereksinim duyulan ürünlerin devamı insanın emek gücüne, yani bedeni ve sosyal varlığına bağlı olmaktadır (Van Der Veen, 2005). Ancak üretimin devamı için gereken emek gücü belirli bir ömre sahiptir. Gücün yok olması halinde yenisinin yerine getirilmesi gerekir. Emek gücünün mal olarak yeniden üretimi ise kapitalizm temel koşulu olmaktadır. Kapitalizm, emek gücünü her daim sabit miktar ve kalitede tutmayı hedeflemekte ancak iş gücünün içinde bulunduğu koşullarla ilgilenmemektedir. Marx, çalışanın emek için harcadığı zamanı zorunlu olarak tanımlamıştır (Baxter, 2005). İşçi günlük zamanının yarısını çalışmaya, diğer yarısını da boş zamana ayırır. Ev içi emek ücretli emekten ayrılmaktadır. Bu farkı yaratan faktör ise verimlilik durumudur. Çünkü kapitalizmin temel içeriği sanayileşme yoluyla artı değer elde etmektir. Fabrikalarda çalışan ücretliler emeklerinin karşılığını alırken, zorla çalıştırmanın bir parçası olan ev içi işleri, mal satın almaya yetecek kadar para yaratmadığı için ücretli işten ayrılmaktadır (Korkmaz & Budak, 2022). Ev içi ücretsiz üretim, işçilerin artı değer üretimini azaltıcı etkiye sahiptir. Artı değer teorisinde Marx, bir iş gününün on saat olduğuna ve bunun beş saatinin gerekli emeğe, beş saatinin artı emeğe ayrıldığına inanıyordu. Çalışma günü içerisinde çalışma saatlerindeki her artış, artı değere ilave bir katkı sağlarken, ev içi emek ise kapitalist birikimle çelişmektedir. Çünkü insanın ev işi yaparak geçirdiği her saat ona artı değer yaratacak zaman bırakmaz. Kadınların ev işlerini üstlenmesi erkeklerin ücretli emek kapasitesini arttırmaktadır ancak bu dönemde

ev işleri nedeniyle işsiz kalan kadınların bakımı da erkeklerin üzerinde kalmıştır. Sermaye birikimindeki eğilimler, daha fazla aile üyesinin iş gücüne katılmasıyla ev içi emeklerinde bir düşüş yaşanmaya başlamıştır. Ev içi emegi azaltarak üretime katılan kadınlar artı değeri artırırken, ev işlerinin toplumsallaştırılması sorununu da gündeme getirmiştir (Çakır, 2016). Ev içi emegin azalması ve kadınların ücretli üretime katılması ile ev içi emegin kolektif hizmetlere dönüşmesinin önu açılmıştır. Ev işlerinin kolektif hizmetlere dönüştürülmesi olanağı tartışılırken, ekonomik ve sosyal nedenlerden dolayı bu durum zorlaşmaktadır. Bu dönüşüm sürecinin sonucunda, aile içi emekle toplumda gerçekleşen üretimin entegrasyonu esastır. Ev içi emegin azalmasının beklenen bir sonuç olduğu görölmektedir. Kapitalist yaklaşım bu durumu sermayesini genişletmek adına benimserken, sosyalist yaklaşım emegi toplumun tümüne yayma amacı gütmektedir (Galetti, 2022).

Türkiye'de Ev İçi Emek

Evde gerçekleştirilen işler, ataerkil yapı ve kapitalizmin kritik destek noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Ev işi, ücretli olsun veya olmasın, insanların yaşamaya devam etmeleri için ihtiyaç duyduklarını üretmek için yapılan çeşitli zihinsel ve fiziksel emegi ifade etmektedir. Ev içi çocuklara bakmak, yemek yapmak, temizlik yapmak gibi işler genellikle kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir (Nagihan Kahveci, 2021). Her ne kadar bu işler için ücret ödemesi olmasa da ekonomik açıdan ev işi önemli ve değerli bir üretimdir. Kadınların evde yaptığı ücretsiz emek literatürde 'görünmez emek' olarak kendisine yer bulmaktadır. Ancak son dönem görünmez emek kavramı yaygınlaşarak iş gücü piyasasında kullanılmaya başlanmıştır. Ücret karşılığında çalışan kadınlar, özellikle de ev içi emek işi yapanların gerçekleştirdikleri iş görünmez iş olarak tanımlanmaktadır (Makal, 2010). Türkiye'de ev işlerinden sorumlu kişilere ilişkin Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından hazırlanan "Türkiye Aile Yapısı Araştırması-2021" verileri Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. Ev İşlerinden Sorumlu Kişiler (2021) (Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2021)

Araştırmanın sonuçlarına göre cinsiyete göre ev işlerinden sorumlu bireyler incelendiğinde, genellikle ev işlerini kadınların üstlendiği görülmüştür. Kadınlar yüzde 94,4 ile çocuk bakımı, yüzde 85,6 ile bulaşık ve çamaşır yıkama, yüzde 85,6 yemek yapma, evi temizleme işlerini üstlenmişlerdir.

Ev işlerinin görünmezliğinin en önemli nedeni, karşılığında herhangi bir ücret alınmamasıdır. Kadın ev işlerinin çoğunu üstlenmekte olup, yaşam standardı tamamen eşinin gelirine ve eşinin gelirini ne şekilde dağıttığına bağlıdır. Bundan dolayı özellikle dışarıda çalışmayan kadının ev içi emeği görünmez olmaktadır. Evde çalışan kadınların güvencesiz ve düşük ücretli işlerde çalışması, ev işinin değersizliği algısının dolaylı bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Karakaya, 2018).

Cumhuriyet Dönemi Kadın Emeği

'Görünmez emek' kavramı esas olarak evde, tamamen özel olarak ve herhangi bir ücret alınmaksızın yapılan işleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılıp yeni kurulan Cumhuriyet'in laik bir ulus devlete dönüşmesi sırasında ev işleri değişikliğe uğramıştır. Alt sınıf ailelerde kadınların yaptığı ev işleri, üst sınıf

ailelerde köleler tarafından, Cumhuriyet'e geçişle birlikte gündelikçiler tarafından yapılmaya başlanmıştır (Bildirici & Anafarta, 2001). Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Yeni Cumhuriyet'in başlarında kadınlar genellikle ev dışında çalışmadıkları gibi, evde temizlik, yemek pişirme ve diğer işleri yapmaktaydılar (Birer, 2019). O dönemin kadınları da kendilerini çalışan olarak görmüyor, ev hanımı olarak tanımlıyorlardı (Aydın, 2015).

Yeni Cumhuriyet, kendi kurallarını ve yaşama biçimini eski gelenekler üzerine kurarken, 'çağdaş yurttaş' da, birbirine eklenen alışkanlıklar, refleksleşmiş değerler ve yeni kabuller üzerinden şekillendi. Güçlü olup bunu göstermeyen, kendini ağırdan alan, çalışmayan ama çalıştıran, konuşmayan ama yönlendiren, oturan ama yöneten erkek modellerine sportmenlik, çalışkanlık, beceriklilik ve uysallık gibi nitelikler de yüklendi. Kadınlar ise, ev içi görevlerini ihmal etmeden, kamusal alanda etkin olmaya çağrıldılar. Kadınların görünürlüklerinin artması, ev geçindirme sorumluluğunu paylaşmaları, yalnız yaşamaya, çocuklarını tek başına büyütmeğe başlamaları, kız çocuklarının ev içindeki konumlarını görece değiştirdi; dersleri daha iyi olan, saygın meslekler elde eden, babalarıyla özel ilişki kurup güvenilirlik kepini giyen kız kardeşlerin sayısı arttı (Selek 2018). Göle (2009)'nin yorumuyla: "Kadınların ev dışında yeni toplumsal kimlik kazanmaları, cinsel kimliklerinden arınmaları ile paralel gelişmektedir. Özellikle Simone de Beauvoir'ın temsil ettiği eşitlikçi liberal feminizme göre, kadının özgürleşmesi dişiliğinin (biyolojisinin, doğasının) getirdiği esaretten kurtulmasıyla eş değerdir; kadın, özel aile alanından kamusal çalışma alanına çıkmasıyla kadınlığından kurtulacak, insanlık mertebesine erişecektir" (Göle, 2009).

Cumhuriyetin erken döneminde kadın kamusal alana çıksa da Cumhuriyet ideolojisi ataerkil sistemi yeniden üreterek, eğitime yönlendirilen kız çocuklarından iffetli olmaları da beklenmiştir. Kadına öncelikli olarak annelik ve eş rolü görevi verilmiştir (Lüküslü, 2009). Bu görevin yerine getirilmesi bir anlamda Cumhuriyet'in emanet edileceği eğitilmiş ve sağlıklı nesiller yetiştirmektir. Bu dönem kadınlar hem eğitim sistemi sorumluluğunu üstlenmiş hem de beden terbiyesi ile sağlıklı ve güçlü bir nesil yetiştirme sorumluluğu üstlenmiştir. (Akın, 2004). Cumhuriyetle birlikte kadınlara yüklenen bu yeni misyonlar aynı zamanda sosyal alandaki değişimlerin de işaretlerini sunmaktadır.

Cumhuriyet'in sosyal alanındaki değişimler ev içi alanları da etkilemiştir. Yeni oluşturulan ulusal devlette evdeki görevlerin nasıl daha verimli hale getirileceği popüler bir tartışma konusu haline gelmiştir (Ergüder, 2010). Bu alanda gerçekleştirilen en önemli reformlardan birisi 1928 yılında bir kadın kolejinin açılmasıdır. 1927'de Türkiye'ye gelip Türk eğitimini değerlendiren John Dewey gibi Batı'dan gelen uzmanların önerisiyle 1928'de bu okul kurulmuş ve okulun kurulmasının ardından kız enstitüleri de faaliyete geçirilmeye başlamıştır (Cortina, 2011). Bu kurumların hedefi, genç kızlara ev görevlerini daha çağdaş ve etkili yöntemlerle gerçekleştirebilmeleri için beceriler kazandırmaktır. Ana hedef, Türk kadınlarının ev içindeki etkinliklerini artırarak daha üretken olmalarını sağlamak adına onlara eğitim sunmaktır. Enstitü'nün yayınladığı materyaller, kadınlara ev işlerini daha etkili bir şekilde nasıl yapabileceklerine dair yönergeler sağlamaktadır. Günlük olarak bulaşık yıkamak, yemek hazırlamak, elektrikli süpürgeyle temizlik yapmak ve toz almak gibi görevler esas alınırken, ütü yapmak ve çamaşır yıkamak da bu eğitimde yer almaktadır (Öztürk, 1999). Bu eğitim gündelik hayat pratiklerinin kadın üzerinde biçimlendiğini belirgin bir biçimde resmetmektedir. Oluşan bu toplumsal durumu Lefebvre (2016)'nin yorumuyla desteklemek gerekirse: "Gündelik hayatın ağırlığı kadınların üzerinedir. Kadınlar var olan durumu tersine çevirerek gündelik hayattan bir çıkar sağlayabilirler; ancak her durumda bu yükü taşımaya devam ederler. Birçok kadın bu ağırlığın içinde tutsak kalır. Kadınların ikameleri vardır; kadının kendisi bir ikamedir. Kadınlar gündeliklik içinde hem öznedirler hem de gündelik hayatın kurbanlarıdır, dolayısıyla nesnedirler. Kadın aynı zamanda hem alıcı hem de tüketicidir; hem metadır, hem de metanın simgesidir."

Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından Türkiye'de bir dönem, özellikle kırsal kesime göre daha ayrıcalıklı bir konumda görülen ev kadınlığı, zamanla global gelişmelerle toplumsal bir konuya dönüşmüştür. Evdeki çalışmanın değerini ortaya koyacak yaklaşımların geliştirilmesi gündeme gelmiştir (Coşar, 2017). Kadın örgütlerinin güçlü çabaları sayesinde Türkiye'de somut tedbirlerin alındığı bir dönem başlamıştır (Kara, Afşar & Kara, 2020). 1995'te Türkiye, Birleşmiş Milletler'in Dördüncü Kadın Konferansı'na ve 2000'de Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış temalı XXI. Yüzyıl Konferansı'na iştirak etmiş ve bu konferansların sonuç

metinleri ile eylem planlarını onaylamıştır. Türkiye, Nairobi Stratejisi kapsamında belirlenen 12 kritik alandan 8'ini öne çıkarmış ve bu alanlarda ilerleme kaydetmek için belirgin girişimlerde bulunmuştur (Kadının İnsan Hakları Bağlamında Birleşmiş Milletler ve Türkiye'nin Yükümlülükleri, Aralık 2001). Bu hedefler öncelikle kadın ölümlerini azaltmak ve kadınların eğitim ve okuryazarlık oranlarını artırmaktır. Türkiye'nin kabul ettiği ve hayata geçirmeyi vadettiği stratejik planın ana hedeflerinden biri; şu an ücretsiz olarak çalıştığı kabul edilen kadınların evdeki işlerinin ulusal hesaplara eklenmesidir. Ayrıca, ev içi ve tarla dışı faaliyetlerde bulunan kadınların sosyal güvence kapsamına alınması için gerekli adımların atılması öngörülmektedir (Ergüder, 2010).

Türkiye, Medeni Kanun'un değiştirilmesinden başlayarak kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılması için çalışmalara başlamıştır. Medeni Kanun değişikliğinde günümüzün en önemli konularından biri, ev işinin bir değer olarak kabul edilmesidir. 2002'de Medeni Kanun'da gerçekleştirilen düzenlemeler, kadınların evdeki emeklerini tanımaya yönelik adımlar atmıştır. Bu revizyonla, evdeki kadın emeği önemli bir şekilde değerlendirilmiş ve kanunda bulunan dengesizliklerin giderilmesine çalışılmıştır. Medeni hukukta belirtilen eşitsizlikler; evlilik ilişkisinin sahibinin koca olması, ev seçiminin kocaya bırakılması, kadının kocasının soyadını almasıdır. Uzun bir mücadelenin ardından 2002 yılında yenilenen medeni kanunla pek çok eşitsizlik ortadan kaldırılmaya, Medeni Kanun'daki eksiklikler ve eşitsizlikler giderilmeye çalışılmıştır (Kılıçoğlu, 2016). "Erkek evin reisidir." maddesi kaldırılarak erkeğin 'yasal reisliği' sonlandırılmış ve evlilikte eşlerin eşit söz hakkına sahip oldukları belirtilmiştir. Geleneğimize göre karı-koca arasında mal paylaşımı veya bölüşümü yoktur ancak boşanma durumunda eşlerin evlilik süresince elde etmek için emek verdikleri mallar yalnızca sahibine ait olduğundan diğer taraf zarara uğramaktaydı. Evlilik sırasında aile geliri üzerindeki etkisinin yanı sıra, ataerkil tutumlar nedeniyle edinilen mallar üzerinde tasarruf hakkının yalnızca kocaya ait olması, kadınları boşanma mağduru haline getirmekteydi. 2002 yılından bu yana uygulanan yeni yasal mülkiyet sistemi, ortak evlilik sırasında edinilen malları da içermektedir.

Her ne kadar Medeni Kanun'da yapılan değişikliklerle mal paylaşımında mağduriyet çözülmeye çalışılmış ise de çocukların bakımı ile diğer ev işlerinde de adaletsizlik devam etmektedir. Ortaya çıkan bu adaletsiz tablo göstermektedir ki, ev içi emeğin birincil aktörü durumunda olan kadının ev içerisindeki pratiklerinin günümüzde hâlen geçerliliğini koruyacak biçimde maddi karşılıkla sonuçlanmamasıdır. Bu doğrultuda Medeni Kanun kapsamında kadının lehine olan değişiklikler kadınların yaşamış oldukları ev içi emek sömürüsünün ortadan kaldırılmasına yetmemiştir. Kadınların ev içi emek sömürüsüne maruz kalmaları yalnızca bir kadın sorunu olarak ortaya çıkmamakta aynı zamanda erkek ve kadın arasındaki toplumsal eşitsizlikleri derinleştirerek sosyal alandaki cinsiyet eşitsizliğini daha üst boyutlara taşımaktadır.

Sonuç

Toplumsal cinsiyet rolleri ve ülkelerin kalkınması arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. Beşerî sermayenin geliştirilmesi, toplumların ekonomik başarısının anahtarı olarak kabul edilmektedir ve bu sürece kadınların katkısı büyük önem taşımaktadır. Kadınlar, hem ev içerisindeki ücretsiz yeniden üretim işlerini hem de iş yaşamlarını birlikte sürdürmektedirler. Kadının görünmeyen emeği olan ev işleri ile mesleğini birlikte sürdürmesi 'ikinci vardiya' olarak adlandırılmaktadır. Bu durum, kadınların ev içi işlerini ve aynı zamanda iş dünyasındaki rollerini dengeleme görevi üstlenmesi anlamına gelmektedir. Dış ortamda bulunan işler, sıklıkla evdeki işlerin bir uzantısı olarak görülmekte ve bu durum kadınların, ev dışında çalışsalar bile, evdeki yeniden üretim işlerini de yerine getirmek zorunda oldukları anlamını taşımaktadır. Ancak bu durum aynı zamanda cinsiyet eşitsizliği sorunlarını da gündeme getirmektedir. Kadınlar, ev işleri ve iş yaşamları arasında denge kurmaya çalışırken, ekonomik bağımsızlık, işte yükselme fırsatları ve yaşam kalitesi gibi konularda çeşitli zorluklarla karşılaşabilmektedirler. Toplumların ilerlemesi, artık sadece ekonomik kazanımlarla değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin ve normların evrimi ile de yakından ilişkilidir. Cumhuriyet dönemi Türkiye'si, modernizm ve toplumsal değişim açısından dönüşümün simgesi halini almıştır. Cumhuriyet'in getirdiği değerler ve idealler, toplumsal cinsiyet rolleri açısından özellikle de kadın emeği açısından önemli bir değişimi beraberinde getirmiştir.

Kadınlar, Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından hem aile içerisinde hem de kamusal alanda daha fazla rol alma fırsatı bulmuşlardır. Ancak bu değişim kadınların ev içi ücretsiz emeğini yerine getirme yükümlülüğünün ortadan kalktığı anlamını da taşımamaktadır. Bilakis, bu değişim karşısında kadınların sorumlulukları daha fazla artmış, kadınlar bu değişimle birlikte hem evde hem de dışarıda çalışmanın zorlu dengelemesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Tablo 1'de görüldüğü üzere kadınların ücretli bir mesleki kimliğe sahip olmaları ev içi görevlerde (yemek, temizlik, çocuk bakımı vb.) birincil aktör durumunda olmaları algısını değiştirmemiştir. Cumhuriyet'in, kadınları kamusal alanda var edebilme çabası 100 yıl sonra bugün hâlen kadının ev içi işlerden sorumlu olmasına yönelik toplumsal kabulleri değiştirememiştir. Aynı zamanda ev içi emeğin ücretlendirilmesi konusunun karşılık bulamaması kadınların aleyhine gelişen bir toplumsal duruma yol açmıştır. Sonuç olarak ev içi emek konusundaki cinsiyet eşitsizliği görünür şekilde devam etmektedir.

Evde gerçekleştirilen görevler, genellikle üretken bir katkı olarak algılanmaz ve toplumsal değer anlamında göz ardı edilir. Evde harcanan çaba, genellikle toplumun genelinde bir meslek olarak tanınmamıştır. Toplum içerisinde üretim sadece fabrika veya iş yerlerinde sermaye ile ücretli işçi arasında gerçekleşen ilişkiler olarak ele alınmaktadır. İş gücünün yeniden üretilmesini sağlayan ev kadını tanımı, değişen koşullar ışığında tekrar ele alınmalıdır. Kapitalist sistem, maliyetleri optimize etmek için bedelsiz yeniden üretim çabasına bağımlıdır. Bu bedelsiz çalışmanın maliyeti karşılandığında, sermaye birikiminin ritmi etkilenebilir. Ev işlerine ücret ödenmesi, ev işlerinin kadınlar tarafından ücretsiz olarak yapıldığı algısının değişmesi, tüm bu işlerin doğallaştırılmış yapısının da bozulmaya başlamasına yol açacaktır. Ev işlerinin cinsiyetten bağımsız hale gelmesi için, hem toplumsal cinsiyet rollerinin tartışılarak yeniden düzenlenmesi hem bu işler için kadınlara bir ücret ödenmesi durumu değerlendirilmelidir. Ancak bu ücret, erkeklerden ziyade kolektif sermayenin temsilcisi olan devlet tarafından karşılanmalıdır. Devlet tarafından kadının ev içinde ücretsiz olarak gerçekleştirdiği işlere ücret ödenmesi hali, ev işlerinin toplumsal cinsiyet ayrımını ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalara farklı bir yön verilmesine olanak sağlayabilecektir. Bu durumun ev içi ücretsiz emeğin maddi karşılıkla sonuçlandırılarak Cumhuriyet'in kadın algısında yeni değişimler meydana getirmesi ve ev içi emeğin Cumhuriyet'in kadını idealize etme biçimindeki yerini yeniden sorgulatması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Teşekkür: Bulunmamaktadır.

Etik Beyan: Araştırma etik beyan gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Bu araştırma için finansal destek alınmamıştır.

Kaynaklar / References

- Acar Savran, G., & Tura Demiryontan, N. (2012). *Kadının Görünmeyen Emeği*, 2. Baskı. Ordam Yayıncılık.
- Acar-Savran, G. (2009). *Beden Emek Tarih-Diyalektik Bir Feminizm İçin*, 2. Baskı, Kanat Yayınları.
- Ahn, S.Y. (2021). The Debate on the Limits of Growth in Germany and Its Implications for Gender: Focused on the Iceberg Model of Maria Mies. *The Korean Journal of Area Studies*, 39(2), 53-81.
- Akın, Y. (2004). *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar. Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*. İletişim Yayınları.
- Aydın, H. (2015). Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Kadın. *Current Research in Social Sciences*, 1(3), 84-96.
- Baxter, J., Hewitt, B., & Western, M. (2005). Post-familial families and the domestic division of labour. *Journal of Comparative Family Studies*, 36(4), 583-600. <https://doi.org/10.3138/jcfs.36.4.583>.
- Berktaş, F. (2018). *Tarihin Cinsiyeti*. 6. Baskı. Metis Yayınları.
- Bildirici, M., & Anafarta, N. (2001). Türkiye'de Kadın Emeği Üzerine Bir Çalışma. *İktisat İşletme ve Finans*, 16(179), 53-71.
- Birer, B. A. (2019). Kimlik-Mücadele İlişkisi: Feminist Kadınların Anlatılarında Ev İçi Emeğin Bölüşümü. *Kültür ve İletişim*, 22(2), 44. <https://doi.org/10.18691/kulturveiletisim.629012>.
- Bora, A. (2021). *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. 10. Baskı. İletişim Yayınları.

- Bourdieu, P. (2018). *Eril Tahakküm*. (Çev. Bediz Yılmaz), 4. Baskı. Bağlam Yayınları.
- Christ, O. (2015). "The Concept of Alienation in the Early Works of Karl Marx". *European Scientific Journal, ESJ*, 11(7), 551-563.
- Cortina, R. (2011). Globalization, social movements, and education. *Teachers College Record*, 113(6), 1196-1213.
- Coşar, Y. (2017). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasında Kadın Emeğinin Rolü. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 17(38), 115-138.
- Çakır, H. (2016). Kadınların sınıfı ücretli ev emeği ve kadın öznelliğinin inşası. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 266-285. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.509355>.
- Dedeoğlu, S. & Elveren, Y.A. (2017), "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet, Toplum ve Refah Devleti", *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*. 2. Baskı, İletişim Yayınları, s. 29-47.
- Direk, Z. (2018). *Cinsel Farkın İnşası: Felsefi Bir Problem Olarak Cinsiyet*. Metis Yayınları.
- Eken, H. (2010). *Rol Etkileşimi Bağlamında Kadın Subaylar*. Palet Yayınları.
- Ergüder, B. (2010). Sermaye Birikimi Sürecinde Ücretsiz Kadın Emeği. *İktisat Dergisi*, 514, 21-27.
- Federici, S. (2023). *Dünyayı Yeniden Efsunlamak: Müşterekler Siyaseti ve Femizim*. (Çev. Ebru Kılıç). Sel Yayıncılık.
- Galetti, C.C.H. (2022). Rethinking the relations between gender and capitalism: a discussion about work and wages. *Revista Estudos Feministas*, 30(2), 208-212.
- Gerşil, G. (2015). Küresel Boyutta Yoksulluk ve Kadın Yoksulluğu, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22(1), 158-181.
- Göle, N. (2009). "Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak". İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: İslam ve Kamusal Alan Üzerine Bir Atölye Çalışması. (Der. Nilüfer Göle). 3. Baskı, Metis Yayınları, s. 19-41.
- Kara, S., Afşar, B., & Kara, E. (2020). Türkiye'de Kadın İşgücünün Görünümü ve Büyümeye Etkisi (2008-2018). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 590-602.
- Karakaya, H. (2018). Görünmez Emek ve Ev Kadınları. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 2(1), 73-95.

- Kılıçoğlu, A.M. (2016). Medeni Kanunumuzu Nasıl Değiştirdik? *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(3), 1717-1757.
- Korkmaz, A.N., & Budak, S. (2022). Ekonomik (İktisadi) Kalkınma ve Kadın: Türkiye Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 6(1), 197-223.
- Laure, H. (2023). Maria Mies et Veronika Bennholdt-Thomsen - La Subsistance. Une perspective écoféministe, traduction Annie Gouilleux et Chloé Pierre. *Cahiers Du Genre*, 74(1),276-279.
- Lefebvre, H. (2016), *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, (Çev. Işın Gürbüz), 4. Baskı, Metis Yayınları.
- Léveillé, D. (2012). Maria Mies, Patriarchy and Accumulation on a World Scale. Women in the International Division of Labour. *Recherches Féministes*, 1(2),148-153.
- Lüküslü, D. (2009). *Türkiye’de Gençlik Miti, 1980 sonrası Türkiye Gençliği*. İletişim Yayınları.
- Makal, A. (2010). Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği. *Çalışma ve Toplum*, 2(45), 13-41.
- Martin, C. (2021). Adam Smith and the Poor: A Textual Analysis. *Journal of Economic Behavior and Organization*, (184), 837-849. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2020.08.035>
- Marx, K. (1959). Economic and Philosophic Manuscripts of 1844. *Economica*, 26(104). <https://doi.org/10.2307/2550890>
- Marx, K. (1998). *Artı-Değer Teorileri- Birinci Kitap*, (Çev. Y. Fincancı), Sol Yayınları.
- Méda, D., & Cardou, N. (2021). Dominique Méda. *Dans Nectart*, N° 14(1), 18-32.
- Mies, M. (2011). *Ataerki ve Birikim*. (Çev. Yıldız Temurtürkan, Dipnot Yayınları.
- Moebus, K. (2017). Economies of Commoning – New Frameworks for Citizen Participation? *Practicing the Commons*.
- Kahveci, Z. N. (2021). Beypazarı’nda Kadının Ev İçi Emeğinin Dönüşümü: Deneyim ve Aktarım. *Folklor/Edebiyat*.106, 75-99.
- Opitz, C. (2005). Geç Orta Çağ’da Yaşam. G. Duby ve M. Perrot (Der.), *Kadınların Tarihi*. 2. Cilt, (Çev. A. Fethi), T. İş Bankası Yayınları. s. 255-299.
- Öztürk, M. Y. (1999). Kapitalist Gelişme ve Kriz Sürecinde Kadın Emeği: Asya Deneyiminden Çıkarılacak Dersler. *Çalışma ve Toplum*, 1(24), 105-132.

- Sandmo, A. (2019). Adam Smith And Modern Economics. In *Adam Smith*. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc77g77.19>.
- Selek, P. (2018). *Sürüne Sürüne Erkek Olmak*, 8. Baskı, İletişim Yayınları.
- Sprague, J., & Oakley, A. (2001). Experiments in Knowing: Gender and Method in the Social Sciences. *Contemporary Sociology*, 30(3), 311-313.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2022). Türkiye Aile Yapısı Araştırması 2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Kad%C4%B1n-2022-49668&dil=1>.
- Ünlü, S. (2022). *Erkeklik Algısı ile Evlilik Uyumu Arasındaki İlişkide Çatışma Çözme Biçimlerinin Rolü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı.
- Van Der Veen, R. (2005). Reinventing the Family: In Search of New Lifestyles. *Australian Social Work*, 58(1), 113-114.
- Weber, M. (1999). Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu. *Ayraç Yayınevi*.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yüceşahin, M.M. (2021). Çalışan Kadınların Ev Emeğine Yönelik Söylem ve Yaklaşımlarının Bir Değerlendirmesi. *Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies*, 22(1), 83-106.
- Zeybek, S.O. (2013). "Bu Bebeğin Annesi Nerede?": Cinsiyet, Babalık ve Armağan İlişkileri. *Toplum ve Bilim*, 126, 120-144.

“Zamane Kızları” Şiirinde Genç Türk Kızlarının Erkek Bakışındaki Temsili

A Study on the Poem “Zamane Kızları” (Girls of Today) Regarding the Representations of Young Turkish Girls from a Male-centered Perspective

Fatma Fulya Tepe¹

Öz

Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde kızlara ilişkin edebî temsiller, aynı dönemde kızlar üzerine yapılan ampirik araştırmaların bulgularından farklıdır. Ampirik çalışmalarda Cumhuriyet Kızı modeli; Cumhuriyet’in koruyucusu, babasının kızı olarak öne çıkmaktadır. Ancak edebiyatta kızlar hoppa, ne yapacağı belli olmaz, bilmecemsi, hayalperest olarak tasvir edilmektedir. Bu nitel çalışma, Selahattin Ertürk’ün 1941 yılında yazdığı “Zamane Kızları” adlı şiirine odaklanarak kızlar hakkındaki bulguları detaylandırmayı amaçlamaktadır. Çalışmada yorumsal içerik analizi kullanılmıştır. Bu şiirde kızlar sadece flört etme alanındaki faillikleri ile gösterilmektedir. Bu da kızların hayatta ciddi bir ilgileri veya kariyer planları olmadığı izlenimini vermektedir. Onlar için en önemli şey bir koca bulmaktır. Şiir, kızları güvenilmez olarak temsil ederek onları literatürde eğlence ve zevk düşkünü olmalarıyla üstün “İstanbul Hanımları” ya da “Tango Kadınlar” kategorisinin genç versiyonları olarak sunmaktadır. Bu da erken Cumhuriyet dönemi “Cumhuriyet kızı” kavramsallaştırmasının ötesine geçerek, kızlar konusundaki literatüre katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: “Zamane Kızları”, Erkek Bakışı, Kız Çalışmaları, Selahattin Ertürk.

Abstract

Literary representations of girls in early Republican Türkiye differ from the findings of empirical research on girls in the same period. In empirical studies, the Republican Girl comes to the fore as the protector of the Republic and her father’s daughter. However, in literary fiction, girls are described as vagrant, unpredictable, enigmatic dreamers. This qualitative research aims to elaborate on those findings by studying Selahattin Ertürk’s poem “Zamane Kızları” from 1941. The poem will be analyzed via interpretive content analysis. In this poem, girls’ agency is manifested only within the field of dating. This, of course, gives the impression that the girls have no serious interests or career plans in life, and that the most important thing in life for them is to find a husband. The poem represents girls as untrustworthy in a male poet’s work, portraying them as younger versions of the pleasure-seeking and entertainment-oriented “Istanbul Ladies” or “Tango Women” categories in the literature. This goes beyond the Early Republican period’s concept of the Republican Girl, and makes a contribution to the literature on girls.

Keywords: “Zamane Kızları”, Girls’ Studies, Male Perspective, Selahattin Ertürk.

Atıf/Citation: Tepe, F.F. (2024). “Zamane Kızları” Şiirinde Genç Türk Kızlarının Erkek Bakışındaki Temsili. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 25-54.

¹ Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, fulyatepe@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7276-6561.

Extended Abstract

Despite their disadvantaged positions, girls, until the 1990s, could find a place on the margins of youth studies and women's studies, as a research subjects. In the last 30 years, girls' studies have emerged as a new critical feminist field within women and gender studies. Girls' studies refuse to define girlhood as a transitional stage that prioritizes womanhood and instead, focus on the experiences of girls. In other words, this field sees girls as girls, not just as future women. It constructs girlhood as a discursive and fluid concept. Additionally, girls' studies challenge the homogeneous and universal category of girls and criticize a limited perspective that focuses on white, Western, and middle-class girls. This field treats girls as agents rather than victims or subject to a pathological perspective, concentrating on their everyday lives, cultural productions, and activism. In the Turkish language literature, although there are some studies on girls, there is not girls' studies and this study is an attempt to bring international girlhood studies literature to Turkish language and also initiate girls' studies in Türkiye.

One way of using poetry in a social science research is to approach it as qualitative data. Poetry can be treated as an information source or a document, especially in subjects that may require looking into archives, and analyzed in a manner similar to other traditional qualitative data types. Prendergast's research (2009) supports these ideas and argues that the use of poetry by social scientists in their studies has significantly increased in the last two decades. This study will approach the poem "Zamane Kızları" (Girls of Today) as a kind of qualitative archival document. Therefore, when interpreting the poem, its formal features will not be taken into account. Thus, this is a qualitative study and it aims to elaborate on the literature regarding the early Republican-era girls by focusing on Selahattin Ertürk's poem titled "Zamane Kızları" published in 1941 and provides a start to girls' studies in Türkiye. There are very few literary works, especially from the early Republican era that specifically address girls. The poem "Zamane Kızları" was chosen as it is one of the few poems that pertain to Turkish girls from this era. Thus in this study, the poem mentioned was regarded as one of the rare historical documents about girls of the time. This selection aligns with the purposive sampling method (Chein, 1981). According to Sharan Merriam, "purposive sampling is based on the assumption that the researcher needs to select a sample that will be most instructive in exploring, understanding, and gaining insights about what they want to investigate" (Merriam, 2009). The poem data was analysed with the strategies of interpretive content analysis. In this case, as the research focuses on girls and girl culture in Türkiye, the central focus is placed on this poem that prominently features the theme of girls.

In the early Republican era in Türkiye, the literature on girls suggested a hidden agreement between girls and their fathers. According to this, fathers supported their daughters' education and employment, but they also expected their daughters to be cautious in their relationships with men and matters of sexuality. Empirical research highlights the “Obedient Republican Girl model”, where fathers were seen as protectors of the Republic, supporting their daughters in education and work, while daughters promised to be prudent in matters of sexuality and dealings with men.

The poem under study here, features conversations of three girlfriends about their dating experiences, showing girls who flirt with multiple men at the same time. It is evident that fathers could not fully control their daughters' relationships with men, but they still had a strong influence on their daughters' feelings of guilt and shame. The poem portrays girls as having their own dating lives, seeking enjoyment and laughter, rather than obedient girls who listen to their fathers. However, these girls are not only presented as untrustworthy actors in the realm of dating. It is as if these girls were portrayed as younger versions of women known as “Istanbul ladies” or “tango women” in the literature, who are associated with leisure and entertainment, suggesting that these girls do not have serious interests or career plans in life; their primary concern is to find a husband.

This poem, written by a male poet, is characterized by a male perspective that condescends to young girls. Therefore, this study reveals how girls are represented in a male perspective. The aim of this study is to contribute to girls' studies. The analysis of findings based on this poem provides a detailed look at how girls' relationships with their boyfriends were perceived from a male perspective during the early Republican era. It goes beyond the conceptualization of the “Republican Girl” presenting them as younger versions of women known as “Istanbul ladies” or “tango women” thus contributing to the literature on girls in Türkiye.

Keywords: “Zamane Kızları”, Girls' Studies, Male Perspective, Selahattin Ertürk.

Giriş

Bu nitel çalışma, Selahattin Ertürk'ün 1941 yılında yazdığı "Zamane Kızları" adlı şiirini yorumsal içerik analizi stratejileriyle yorumlayarak erken Cumhuriyet dönemi kızları ve onların temsili hakkındaki literatür bulgularını detaylandırmayı ve Türkiye'de kız çalışmaları alanına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Literatürdeki ampirik araştırmalarda Cumhuriyet'in koruyucusu, babasının eğitim ve çalışma hayatına girmesine destek olmasına karşılık, ona cinsellik ve erkekler konusunda temkinli davranmaya söz veren 'itaatkâr Cumhuriyet kızı' modeli öne çıkmaktadır. Üç kız arkadaşın flörtleri ile ilgili konuşmalarından oluşan "Zamane Kızları" isimli şiirde aynı anda birden fazla erkekle flört eden kızlar sadece flört alanında, üstelik bir de güvenilmez failer olarak sunulmaktadır. Sanki bu kızlar literatürde yer alan 'İstanbul hanımları' ya da 'tango kadınları' denilen kadınların daha genç versiyonları olan, boş zaman ve eğlence kızları gibi sunulmaktadır. Bu da tabii ki kızların hayatta ciddi bir ilgileri veya kariyer planları olmadığı izlenimini vermektedir. Onlar için en önemli şey, bir koca bulmaktır. Bir erkek şair tarafından kaleme alınan bu şiir, genç kızları küçümseyen erkek bakışıyla karakterizedir. Dolayısıyla bu çalışma, kızları gerçekten tanımadığı için hayal mahsulü olan bir erkek edebî bakışında onların nasıl temsil edildiğini göstermektedir. Bu makale, Türkçeye ilk kez bu çalışma ile kazandırılacak 'kız çalışmaları literatürüne' katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Türkçede kız çalışmaları alanında literatür olmadığından, önce uluslararası literatürün kapsamlı bir resminin verilmesi gereği duyulmuştur. Arkasından, Türkiye'de erken dönem Cumhuriyet kızları konusunda yapılmış çalışmalara yer verilecektir. Bu bölümü yöntem ile bulgular, tartışma, sonuç bölümleri takip edecektir.

Kız Çalışmalarına Giriş

Kızlar, "çağlar boyunca sistematik olarak marjinalleştirilmiş, önemsizleştirilmiş ve sömürülmüş bir demografik gruptur" (Kearney, 2009). Kızlar, söz konusu dezavantajlı konumlarına rağmen, 1990'lara kadar, araştırma konusu olabilecekleri gençlik çalışmaları ve kadın çalışmaları alanlarının sadece kenarında yer alabilmiştir (Kearney, 2009). Bu grubun, gençlik çalışmaları tarafından marjinalleştirilmesi,

kısmen kızların ve erkeklerin tarih boyunca var olan farklı statüsüyle bağlantılıdır. Başta gençlik çalışmalarının kızlara ilgi göstermemesi, erkek çocukların kamusal alanda bulunması ve kızlarinsa sadece özel alana kapalı kalmalarından dolayı, erkek araştırmacıların kızlara erişiminin olmamasıyla açıklanıyordu. Daha sonra, Hawes (1985), tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin kızları ihmal etmesinin nedeninin onların toplumdaki baskın erkekleri tehdit etme kapasitelerinin fazla olmamasından kaynaklandığını tartışmıştır. Kızların İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren kamusal alanda artan görünürlüğü de onları konu alan araştırmaların artmasına yol açmamıştır (Kearney, 2009).

1970'lerden itibaren Jean Baker Miller, Nancy Chodorow, Carol Gilligan, Angela McRobbie ve Jenny Garber gibi feminist araştırmacılar psikoloji, sosyoloji ve felsefe gibi alanlarda erkek çocukların deneyimlerinin nasıl norm olarak kabul edildiği konusundaki ilk çalışmaları ürettiler. Bu feminist eleştirilere rağmen cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin yaş ve nesille ilişkisi 1970'ler ve 1980'lerde pek çalışılmadı. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet alanında çalışan feministler de yaş ve nesil faktörüne odaklanmadılar ve bu nedenle kızlar araştırma konusu olarak 1990'lara kadar daha çok gençlik çalışmalarının sınırları içinde kaldı. Feminist hareketteki kızlar da homofobi, ırkçılık, sınıf ayrımcılığı, ableizm ve Batıcılıktan sonra o zamanlar son savaş alanı olarak görülen yetişkin-merkezliliği eleştirdiler (Kearney, 2009). Ancak 1960 ve 1970'lerin feministleri, 'kız' terimini 'kadınları toplumsal olarak yetersiz ve aşağı olarak inşa ettiğini düşündükleri için' reddettiler ve ergen kızlara 'genç kadınlar' diyerek; kızlarla, kızların deneyimleri ve ihtiyaçlarıyla aralarına mesafe koydular Bu dönemde feministlerin üzerinde çalıştıkları konular hep yetişkin kadınlar hakkındaydı (Kearney, 2009). Kızlar böylece kadın çalışmaları alanının da dışında kaldı.

Son 30 yılda kız çalışmaları¹, kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının içinde yeni bir eleştirel feminist alan olarak yükseldi (Kearney, 2009). Kız çalışmaları; kızlığı, kadınlığı önceleyen bir geçiş aşaması olarak tanımlamayı reddeder ve kızların deneyimlerine odaklanır (Wald, 1998). Yani kızları sadece geleceğin kadınları olarak değil, kendine özgü ayrı

¹ Kız çalışmaları, İngilizcedeki girls' studies ya da girlhood studies ifadelerinin çevirisidir. Türkçe çevirisi yazara aittir.

bir özne kategorisi olarak görür. Kızlığı söylemsel ve akışkan bir kavram olarak inşa eder (Kearney, 2009). Buna ilaveten, kız çalışmaları, homojen ve evrensel kız kategorisine karşı çıkar ve sınırlı bir bakış açısıyla beyaz, Batılı ve orta sınıf kızlara odaklanmayı eleştirir (Lachover vd., 2018). Bu alan, kızları mağdur olarak görmek ya da onları patolojik bir bakış açısıyla ele almak yerine fail olarak ele alır; gündelik hayatlarına, kültürel üretimlerine ve aktivizmlerine odaklanır (Harris, 2004).

Peki 'kız' kategorisini nasıl tanımlayabiliriz? Bir kız kaç yaşındadır? Kız kategorisini oluşturan unsur yaş mı yoksa cinselliği dışarda bırakması mıdır? Bu soruları soran Mitchell ve Reid-Walsh, onlu yaşlardaki kızları kapsayan kız kültürünün, alt ve üst sınırlarına doğru genişlediği görüşündedirler. Bu doğrultuda, kız kategorisi 9-13 yaş grubunu oluşturan *tween* kategorisinin başlangıcına kadar inebilmekte, 13-19 yaş *teen* kategorisini zaten kapsamakta ve 25-30 yaşlarına kadar olan gençlik dönemini (mesela Hello Kitty ekran koruyucusu ve telefon kabı kullanmayı tercih eden, eskiden genç kadın kategorisinde sayılanları) kapsayabilmektedir. Yani kızlık; çocukluğun, ergenliğin ve genç yetişkinliğin çoğunu içerebilmektedir (Mitchell & Reid-Walsh, 2008).

Mitchell ve Reid-Walsh (2008) kız kültürünün öğelerini sadece aşağıdaki kategorilerle sınırlı olmamak üzere şöyle sıralamışlardır: *Toplumsal pratikler* (kızların yaptıkları, kızlara pazarlanan nesnelere ve diğer şeyler. Kızların çok fazla zaman geçirdikleri cep telefonları, kız dergileri, alışveriş, günlük yazma buna örnek verilebilir), *maddi kültür* (oyuncaklar...), *medya* (filmler, müzik, TV showları), *uzam* (mesela kızların odaları, alışveriş merkezleri, daha sonra 21. yüzyılda Facebook, Youtube gibi yerler), *geçiş ritüelleri* (Türkiye'de pek olmasa da başka kültürlerde ya da dinlerde bulunan mesela Batı Mitvah ya da Quinceañera gibi ritüeller), *kızların bedenleri* (âdet olma ve bununla ilgili her türlü ürün ve reklam), *göğüs gelişimi* (ilk sutyeni alma, göğüs saklama), *saç* (saç modelleri, ürünleri, boyaları) ve *güzellik* (güzellikleri ürünleri, dergileri vs.), *insanlar* (kızların idolü olan pop şarkıcıları, müzisyenler, sporcular, modeller, film yıldızları vs.), *toplumsal ilişkiler* (kızların arkadaşlıkları (kız arkadaşlar, en iyi arkadaşlar, arkadaşlara küsme, toplumsal ağlar), *düşmanca ilişkiler* (akran zorbalığı, siber-zorbalık, dedikodu), *heteroseksüel ilişkiler* (çıkma, ilk aşk, erkek arkadaştan ayrılma, cinsel ilişkiler, doğum kontrol, korunmasız

seks, HIV, AIDS vs.). Mitchell ve Reid-Walsh (2008) ayrıca medyada ve gündelik hayatta kız kültürüne ilişkin bazı kilit temalar olduğunu söylerler. Cinsellik, kızların kültürünün değersizleştirilmesi, geçicilik, kayıp kızlık çağı, faillik, ‘kızlar sadece eğlenmek ister’ gibi temalar bunların önde gelenleridir.

Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi Kızları Konusundaki Araştırmalar

Türkiye’de Cumhuriyet’in başlangıcında kadın hakları, kurucu devrim konularından biri olmuştur ve kadın haklarıyla ilgili en önemli yasal değişiklikler Cumhuriyet’in ilk 15 yılında yapılmıştır. Bu nedenle de Kemalizmin altın çağı olarak bilinen erken Cumhuriyet döneminden (Zürcher, 2016) beri yetişkin kadınlar konusunda birçok akademik çalışma yayımlanmıştır. Ancak kızlar konusu, bilimsel bir araştırma konusu olarak “akademide kadın” konusuna oranla çok daha az çalışılmıştır. Batı’da olduğu gibi kızlar konusundaki araştırmalar hem kadın çalışmaları hem de gençlik çalışmaları alanlarının merkezinde değil, kenarında kalmıştır. Oysa kızlar Türkiye’de nüfusun önemli bir parçasını oluşturmaktadır. 2021’de Türkiye’de 10-19 yaş arası kızların yüzdesi 14,5’tü. Ayrıca, yüzde 26 oranındaki NEET (istihdamda, eğitimde ve öğretimde olmayan) diye adlandırılan grup içindeki genç kız oranı tüm Türkiye’de yüzde 46’dır (Lüküslü & Çelik, 2022). Bu kız nüfus grubunun kendine has özellikleri ve sorunları bulunmaktadır. Kadın çalışmaları yetişkin-merkezli bir alan olduğundan kız grubunun sorunlarına seslenememektedir ve sırf kız grubuna ve kızığa odaklanan yeni bir alan gereklidir. Kız çalışmaları alanı dünyada ayrı bir alan olarak büyümektedir. Diğer taraftan kız çalışmaları kadın çalışmaları alanının gelişiminin bir parçası olarak da düşünülebilir. Yani kız çalışmaları alanının amacı kadın çalışmalarını durdurmak değil, sadece gelişimini detaylandırmaktır. Bu yüzden kız çalışmaları kadın çalışmalarının bir dalı olarak da görülebilir. Bu makalede Türkiye’de kızları konu alan tüm araştırmalara değil sadece elinizdeki araştırmanın sorusu çerçevesinde erken Cumhuriyet dönemi kızları hakkındaki literatüre; yani Ayşe Durakbaşa, Aylin İlyasoğlu, Elif Ekin Akşit, Aksu Bora ve Ayşe Öncü’nün çalışmalarına yer verilecektir.

Türkiye’de kızlar konusunda araştırma denildiğinde, akla hemen en büyük değişimleri en kısa zamanda geçiren, Osmanlı’da doğmuş ama Cumhuriyet’te gençliğini yaşamış ilk kuşak Cumhuriyet Kızları (Akşit, 2005) konusunda yapılan araştırmalar gelmektedir. 1990’larda kadın çalışmaları alanının öncüleri tarafından yapılan ve erken Cumhuriyet dönemini kapsayan araştırmalara katılan yetişkin kadınların genç kızlıklarını anlattıkları anlatılarda özellikle baba-kız ilişkilerini ön plana çıkardıkları, annelerine pek yer vermedikleri görülmüştür. Erken Cumhuriyet dönemini çalışan Ayşe Durakbaşa ve Aynur İlyasoğlu, ilk kuşak orta ve üst sınıf Cumhuriyet kızları ile yaptıkları sözlü tarih görüşmelerinde; bu kadınların, kendilerini annelerinden çok babalarıyla ilişkilendirdiklerini, anneleriyle ilgili söyleyecek söz bulamadıklarını ve annelerinin hikâyelerini bastırdıklarını tespit etmişlerdir (Benzer bulgular için bkz. Tepe 2014; 2019). Bu çalışmalarda babaların, annelerden daha eğitilmiş olmaları ve aynı zamanda modernitenin evdeki temsilcisi olmaları sebebiyle kızları üstünde etki sahibi oldukları belirtilmektedir (Arat, 1998; Durakbaşa & İlyasoğlu, 2001). Bu arada unutulmamalı ki bu veriler daha çok üst sınıftaki kadınlardan gelmektedir. Zehra Kabasakal Arat da, 1993 yılında, Kemalist rejimin, retorik, yasal ve politika uygulama düzeyinde kadın haklarına yaklaşımını incelediği çalışmasında, 30 kadınla görüşmeler yapmıştır. 1920’lerde ve 1930’larda eğitim sisteminden geçmiş ve en az ortaokul eğitimi almış olan bu kadınların çoğu, kızların eğitimine inanan ilerici ebeveynler tarafından yetiştirildiklerini söylemişlerdir (Kabasakal Arat, 2003). Fakat bu ifade, tüm hikâyeyi yansıtmamaktadır ve bulgulara göre tüm ebeveynler ilerici değildir. Çünkü araştırmalardan anlaşıldığı kadarıyla babaların kızlara desteği sınırsız değildir (Arat, 1998). Örneğin Arat’ın araştırmasına katılan kadınlardan bazılarının babaları, uzak bir yatılı okula kızlarını göndermek istemedikleri için desteklerini çekmişlerdir. Bazıları da sonrasında kızlarına ne olacağını bilemedikleri için kızlarına meslek edinme veya yükseköğrenim konularında destek vermemişlerdir (Arat, 1998). Aksu Bora da ‘babanın kızı’ anlatısı içinde kurulan ‘Cumhuriyet kızı’ imgesinin, anneyi ve onun temsil ettiklerini dışarıda bırakmaya dayalı olduğunu söylemiştir (Bora, 2010).

Durakbaşı, Semiha Berksoy ve babasının mektuplaşmalarına dayanarak, babalarla kızları arasında gizli bir anlaşma olduğunu söylemektedir. Buna göre, “Genç kadınlar eğitim, meslek ve çalışma hayatına katılma haklarını genellikle babalarının desteğiyle elde etmektedirler; ancak özellikle erkeklerle ilişkilerinde son derece dikkatli davranmak ve kendilerine uygun eşler bulup evlenene kadar cinselliklerini bastırmak zorundadırlar” (Durakbaşı, 1998). Yani babalar kızlarının eğitim almalarına ve çalışmalarına izin vermektedirler; ama kızlarının bağımsız bir sosyal ve cinsel hayatları olmasına izin vermemektedirler.

Elif Ekin Akşit’in 2005 basımlı *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi* isimli çalışmasının merkezinde yer alan “Kız enstitülerinde (...) Türk Kızı’nın yeri (...) okuldan mezun olunca, evi olarak belirlenmişti. (...) Yani ilk kuşak Cumhuriyet Kızlarının eğitiminde önemli olan onlara iş bulmak değil cumhuriyetin yeni ideolojisini benimsetmek, mümkün olduğu kadar yaymak ve yeni kuşakları bu doğrultuda yetiştirmekti” (Akşit, 2005). “Enstitülerdeki yemek pişirme, dikiş-nakış, ev ekonomisi dersleri, yeni bir millet doğurup yetiştirecek anneler olacak kızlara hitap ediyordu. Sınıftan ve etnik kimliğinden bağımsız olarak bu yetiştirmeye tabi tutulmuş anneler, devletin evdeki temsilcisi olarak görülüyordu” (Akşit, 2005). Bu ideallere ulaşmak Arap ve Kürt kızları için, Batı’daki Türk kızlar için olduğu kadar mümkün değildi; eğitim gören kızlar aldıkları eğitime rağmen hem geçmişten gelen hem de yeni edindikleri çoklu kimliklerini korudular (Akşit, 2005). Aslında alt ve alt orta sınıf kızlara eğitim vermeyi amaçlayan bu okullarda orta sınıf bir ev ideali sunuluyordu ve ulaşılması imkânsız hedefler bu kızlar için acı sonuçlara yol açıyordu (Akşit, 2005). Bu kızların yetişkinlik döneminde onlarla yapılan sözlü tarih görüşmeleri ulusal tarihi, Osmanlı’da başlayıp Cumhuriyet’e varan kendi tarihleriyle birleştirebildiklerini, ancak bunu sessiz kalmak pahasına yaptıklarını gösteriyordu (Akşit, 2005).

Cumhuriyet’in erken dönemlerinde kızlarla ilgili önemli olabilecek başka bir bulgu Ayşe Öncü’den gelmektedir. Öncü, uzman mesleklerdeki mevcut kadro açığını kapatmak için alt sınıf erkekler yerine üst sınıf kadınların tercih edildiğini tartışmıştı (Öncü, 1981). Öncü, burada ‘kız’ yerine ‘kadın’ kelimesini kullanmışsa da, eğitimi yeni bitirmiş kadınları kastettiği için burada imlenenin erken Cumhuriyet dönemindeki kızlar için geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Yani elimizdeki erken Cumhuriyet dönemi ile ilgili bulgulara bakıldığında, erken Cumhuriyet dönemi politikaları için kızların anahtar nitelikte olduklarını, kendilerini daha çok babalarıyla ilişkilendirdiklerini, babalarıyla yaptıkları kamusal alana çıkma karşılığında, erkeklerle ilişkilerini sınırlı tutma konusundaki gizli anlaşmayı, ailelerinin onların eğitimleri hakkındaki görüşlerini, Kız Enstitülerindeki tecrübelerini, erken Cumhuriyet dönemi elitlerinin uzman meslekler için alt sınıftan gelen erkekler yerine üst sınıf kızları tercih ettiklerini bildiğimizi söyleyebiliriz. Aslında bu bulguların çoğunun şehrili kızlarla ilgili olduğu açıktır. Bu araştırma da yine şehrili kızlar hakkında 18 yaşındaki bir erkek tarafından yazılmış bir şiire odaklanarak erken Cumhuriyet dönemi kızları hakkındaki resmin kayıp parçalarından birini literatüre yerleştirecektir. Aşağıda, erken Cumhuriyet dönemi kızları hakkında edebiyatta bulunan bulgulara bakalım.

Türk Edebiyatında Kızlar

Yapılan literatür taramasına göre; Türk edebiyatında “Edebîyatımızda Genç Kız Tipi” isimli yazısıyla *Yedigün* isimli dergide, kızlar temasını ele alan ilk kişi Hüseyin Cahit Yalçın’dır ve bu bir sayfalık yazı 1935 yılında yayımlanmıştır. Yalçın, söz konusu yazısında Edebîyat-ı Cedîde zamanında kadın ve erkek ilişkilerini düzenleyen kaçgöç geleneği yüzünden erkek yazarların genç kızları tanıyabilme fırsatı olmadığını, bu yüzden bu erkek yazarların çalışmalarında ‘aşk kızı’ denilebilecek bilmecemsi hayalî bir kız tipi yarattığını söylemektedir. “Yeni Turan” ile ise ‘görev kadını’ kavramı ortaya çıkmıştır. Yalçın, alıntıda ilk başta edebiyatta genç kız kavramını kullanırken sonra herhangi bir açıklama yapmadan aynı cinsiyet grubu hakkında gibi gözüken ama farklı olarak tarif edilen ‘görev kadını’ kavramına geçmektedir. Buradan Yalçın’ın bu yazıda genç kız ve kadın kavramlarını birbirinin yerine geçecek şekilde kullandığını söyleyebiliriz.

Edebiyatta kızlar konusundaki başka bir çalışma, Aytaş’ın (2014) tesadüfi örneklem stratejisi kullanarak seçtiği 1900 ve 2000 yılları arasında yayımlanmış 11 romanda genç kızlara nasıl yer verildiğine baktığı çalışmadır. Aytaş çalışmasında, bu romanlarda genç kızların hayaller ve gerçekler arasında yaşadıkları çatışmaya, genç kızların duygularındaki

değişkenliklere, geçici zevk ve hevesler peşinde koşan genç kızların başına gelen olumsuzluklara yer verildiğini söylemektedir. Aytaş'ın ele aldığı romanlarda ayrıca kadının özgürleşmesinden yana olan genç kız tipinin moda ve geçici heveslere kapılmasının doğuracağı olumsuz sonuçlar (Aytaş, 2014) işlenmiştir. Anne ve kızın hayata bakışlarındaki çelişkiler (Aytaş, 2014), kötü yola düşürülen genç kızların kendilerini aldatanlar ve doğru yolu gösterenler arasında kalmaları ve ikincilerin peşinden gitmeye karar vermeleri de bu romanlarda işlenen diğer konulardan bazılarıdır. Aytaş, “[i]ncelenen romanlarda yüz yıllık bir süreç içerisinde genç kızların beklentilerinde ve hayallerinde önemli bir değişimin olmadığı görülmektedir. (...) Romanlarda genç kızların hayalperest ve tutkulu olduklarına sıklıkla rastlamaktayız.” (Aytaş, 2014) demektedir. Aytaş'ın genç kızlardan bahsederken kullandığı sıfatların Yalçın'inkine çok yakın olduğu göze çarpmaktadır.

Yöntem

Edebî ürünleri bilimsel araştırmalarda kullanmanın farklı yolları vardır. Mesela edebiyat araştırmacıları genellikle şiirleri içerik ve biçim açısından incelemek için, bir şairin kimliği, toplumsal bağlam, ritim, kafiye, metaforlar, imgeler ve yapıya bakabilir (Owton, 2017). Bunun dışında ‘sanat temelli araştırma’ diye bir alan vardır ve burada her türlü sanat ürünü anlam üretmek için kullanılır (Barone & Eisner, 2012, akt. Butler-Kisber, 2018). Sanat temelli araştırmanın bir kolunda sosyal bilimciler şiiri, kısa öyküyü ya da başka bir edebî formu, ‘veriyi temsil etmenin bir yolu’ olarak kullanır. Bu yolda sosyal bilimciler topladıkları nitel araştırma malzemeleri olan araştırma katılımcılarıyla yaptıkları görüşmeleri ya da araştırdıkları konudaki literatür bilgisini şiire ya da kısa öyküye vs. dönüştürmektedirler. Bu, araştırmacının verisini ya da literatürünü şiir veya başka bir edebî formda ifade etmesidir. Şiiri bir sosyal bilim araştırmasında kullanmanın bir diğer yolu onu bir nitel veri türü olarak görmek olabilir. Şiir bir bilgi kaynağı (Owton, 2017) ya da (özellikle arşivlere bakmayı gerektirebilecek konularda) bir doküman olarak ele alınarak diğer geleneksel nitel araştırma türlerine benzer şekilde analiz edilebilir. Prendergast'ın (2009) araştırması bu

fikirleri desteklemektedir. Onun araştırmasına göre, sosyal bilimcilerin, şiiri araştırmalarında kullanma tercihi son yirmi yılda önemli ölçüde artmıştır. Buna göre şiir; antropoloji, iletişim, eğitim, hemşirelik, psikoloji, sosyoloji ve sosyal hizmet gibi alanlardaki araştırmacılar için değerli bir araştırma aracı hâline gelmiştir (Prendergast, 2009). Prendergast, şiirin nitel araştırmada kullanımıyla ilgili kapsamlı bir açıklamalı bibliyografi derlemiştir ve araştırmacıların çalışmalarında şiir kullanımını tanımlamak için kullandıkları kırk farklı isimlendirmeyi bulmuştur. Çalışmasında, şiirsel soruşturmayı nitel araştırmanın bir türü olan anlatı araştırmasının bir versiyonu olarak gören bir perspektif bile bulunmaktadır. Buna rağmen literatürde, şiiri araştırmada veri olarak kullanmak, sanat temelli yöntemlerde hâlâ yerleşmemiş bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bu çalışma da 1941 yılında yazılmış “Zamane Kızları” şiirini bir nitel araştırma verisi ya da dokümanı olarak kullanarak yorumlayacak ve bu şekilde şiiri ya da edebî ürünleri bir çeşit nitel arşiv dokümanı olarak gören bir yaklaşım benimseyecektir. Bu yüzden şiir yorumlanırken, biçimsel özellikleri itibarıyla dikkate alınmayacaktır. Selahattin Ertürk tarafından yazılmış olan ve içinde yer aldığı kitaba adını veren ve bu yüzden kitaptaki en önemli şiir olarak görülebilecek “Zamane Kızları” isimli şiirde kızların nasıl temsil edildiği, yorumlayıcı içerik analizinin stratejileri kullanılarak ortaya çıkarılacaktır.

“Zamane Kızları” şiirinin yer aldığı ince kitap 32 sayfadır ve Ankara’daki Çankaya Matbaası’nda basılmıştır. Kitapta yer alan diğer şiirler şunlardır: “Dedi kodu”, “O sabah konuşmuşlardı” (*Yurda Doğru* isimli kitaptan), “Bayrağıma!” (*Millî Duygular* isimli kitaptan), “Atatürk’ün Necip Ruhuna”, *Hisler* isimli kitaptan bir şiir, “Çıktım”, “Geçsin mi?”, “Türük”, “Bekliyorum”, “Beklerim bir umut” ve “Gönlümü ver”. “Zamane Kızları” şiiri bu kitaptaki en uzun şiirdir ve 213 mısradan oluşmaktadır. Şiirde üç kız sesi vardır ve söz konusu üç kız, şiirin başındaki açıklamada iki ayrı tipi temsil edecek şekilde sunulmaktadır.

“Zamane Kızları” şiirinin şairi Selahattin Ertürk (1923-1988), 1944’te ırkçılık ve Turancılıkla suçlanmıştır. Ertürk, bir süre tutuklu kaldıktan sonra beraat etmiştir. 1947 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü’nü bitirmiştir. Altı yıl kadar Hasanoğlan

Köy Enstitüsü ile Kars Lisesi’nde felsefe öğretmenliği yaptıktan sonra 1953’te devlet bursu kazanarak Amerika’ya gitmiştir. 1956’da Columbia Üniversitesi’nden uzmanlık, 1961’de New York Üniversitesi’nden doktora diploması almıştır. 1963-1964’te Chicago Üniversitesi’nde bir yıl doktora sonrası öğrenim görmüş ve Türkiye’ye dönmüştür. 1961-65 arasında Gazi Eğitim Enstitüsü’nde görev yapmıştır. 1966’da Ankara Üniversitesi’nden doçentliğini almıştır. 1973’te Hacettepe Üniversitesi’nde felsefe profesörlüğüne yükselmiştir. Şiire ortaokul sıralarında başlayan Ertürk, 1941 yılında *Zamane Kızları* adlı kitabını yayımladığında henüz 18 yaşındaydı. Daha sonra bazı milliyetçi ve Türkçü dergilerde şiirleri çıkmıştır. 1960’dan sonra şiiri tamamen bırakarak kendini bilimsel çalışmalara vermiştir (Işık, 2006; Uytun, 2003).

Yorumlayıcı içerik analizi, metin öğelerini saymaya dayalı nicel ve geleneksel içerik analizinin tersine bir yaklaşımı ifade eder (Drisko & Maschi, 2016; Giarelli & Tulman, 2003): “Yorumlayıcı içerik analizi, açık ve gizli içeriğe dikkat eder. Ayrıca, insanlar arasındaki iletişim, iletimde bulunma ve iletileri alma bağlamlarına çok daha fazla dikkat çeker” (Drisko & Maschi, 2016). Dahası, “yorumlayıcı içerik analizlerinde, verinin içeriğine dayalı olarak ortaya çıkan kodlar, bağlam içinde anlamını yakından yansıtmayı amaçlar” (Drisko & Maschi, 2016).

Behçet Necatigil’in *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü* temel alındığında Türkiye’de başlığında ‘kız’ kelimesi geçen 7-8 eser olduğu görülmektedir. Yani kızlar hakkında çok az sayıda eser vardır. Bahsedilen kitapta “Zamane Kızları” şiirinin adı bile geçmemektedir. Bu şiir erken Cumhuriyet dönemine ait Türk kızları hakkında hem fazla bilinmeyen hem de az sayıdaki şiirden biri olduğu için tercih edilmiştir. Bu seçimler, amaçlı örnekleme olarak bilinen örnekleme yöntemiyle uyumludur (Chein, 1981). Sharan Merriam’a göre “amaçlı örneklem, araştırmacının keşfetmek, anlamak, içgörü kazanmak istediği konuda en fazla öğretici olabilecek bir örneklem seçmesi gerektiği varsayımına dayanır” (Merriam, 2009). Burada ise Türkiye’deki kızlar ve kız kültürü araştırma konusu olduğundan, kız temasına merkezi olarak yer veren bu şiire odaklanılmıştır. Aşağıda şiir özetlenecek ve yorumlanacaktır.

Bulgular ve Yorum²

Şiirin başlığı iki kelimedenden oluşmaktadır: “Zamane” ve “kızları”. “Zamane” Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğüne göre Arapça kökenli bir kelimedir ve ‘yakınma veya hafifseme yoluyla şimdiki zaman’ anlamına gelmektedir. Yani şiirin başlığında; yakınılan ve hafifsenen şimdiki zamanın kızları konu edilmektedir.

Şiir Fatma’nın arkadaşı Süheyla’ya gelen mektubun Yılmaz’dan mı, Ali’den mi, Ahmet’ten mi yoksa Hüseyin’den mi olduğunu sormasıyla başlar. Burada Süheyla’nın aynı anda dört gençle flört ettiğini anlarız. Süheyla ise hiçbirinden olmadığını, bu mektubun bir gün önce çayda tanıştığı birinden olduğunu söyler. Fatma, “Ne çabuk dost oluverdi” der. Süheyla birkaç bakıştan sonra çocuk kelimesiyle bahsettiği gence gönlünü verdiğini söyler. Arkadaşı “Aptal mı bu?” diye sorar. Süheyla, “Dur dinle ayol!” diyerek tanışma hikâyelerini anlatır. Süheyla çaya gittiğinde bu çocuğu gördüğünü, bakışlarının ruhunu sardığını, gönlünü çapkınlığa saldiğını, çocuğa güldüğünü, onun da ona güldüğünü ve böylece aralarındaki arkadaşlığın başladığını söyler. Fatma temkinlidir, “Pek coşma canım!” der. Süheyla, “Dur hele bir dinlesene!” diyerek tangolarını anlatır. Danstan sonra oğlanın isteğiyle balkona çıkarlar ve oğlan ona, “Süheyla, sen gönlümün tek yıldızısın.” der. Arkadaşı ise hâlâ eleştireldir: “Erkeklere kanmak mı olur hiç; ya yalansa?” der. Süheyla: “Farzetki yalandır, ne çıkar az oyalansa?” diye karşı çıkar. Arkadaşı kanmaması gerektiğini söylediğinde, “O, kanar”, “Farzet ki yalan: eksilecek sanki neyim? Çok sevmiyorum, dalga benim istediğim” der.

O sırada kapı çalar. Ayşe gelir. Arkadaşları, “Nerden geliyorsun? Ne haber var?” der. Ayşe’de bir mektup vardır. Arkadaşı Ayşe’nin rengini sararmış bulur, “Mahzun olacak sanki nedir? Aşk dediğin ne? Bağlanma niçin, ilk olaraksevdiğine?” der ve “Aşk öyle mi?! Sevmekte midir şimdi o?” diye sorar. Ayşe mektubu okumalarını ister. Mektubun bir şiirden oluştuğunu gören arkadaşları “Şair?! cebi boş?!” derler. Şair sevgilisi, mektupta Ayşe’ye olan aşkını ve özlemine anlatır. Ayşe aşk ve özlem dolu mısraları arkadaşlarına okuduktan sonra, “var mı bakın bunda yalan?” der. Arkadaşları: “Laf?! Doğru mu bunlar? Ne gezer, sen oyalan” diyerek cevap verirler. Bunun üzerine Ayşe tanışma hikâyelerini anlatarak arkadaşlarını aşklarının yalan

² Bu kısımda şiirden alıntı yapılırken, şiirin basılı metnindeki yazıma sadık kalınmıştır.

olmadığı konusunda ikna etmeye çalışır. Onunki de aslında Süheyla'nunki gibi ilk görüşte aşktır. Ayşe bu gencin gözleriyle, bakışlarıyla hayalindeki er olduğunu, ondan çok etkilendiğini söyler. Süheyla, “Sevdiyse çocuk seni, ne durursun?” der. Ayşe, “Bitiyordu” der ve anlatır: Meğer bir sene şaşkınlıkla aşkı yaşayarak gezmişler. Arkasından ayrılmışlar ve o zamandan beri mektuplaşıyorlar. Arkadaşı der ki Ayşe'ye: “Pek hoş ama zan etme ki...”. Ayşe çocuğun söz eri olduğunu söyler. Arkadaşı o zaman “Aptal biri öyleyse o, kardeş” der. Ayşe “Aptal diyemezsin..” der. Arkadaşı: “Öyleyse canım başka nedir? yaz geçiyor mu bir gülle hemen” der. Süheyla der ki: “Bak Fatma'ya yahut bana, her gün yeni bir Âşık buluruz, eğleniriz. Sanki nedir?”. Fatma “Pek hoş ama hiç evlenemezsin” der. Fatma'nın kendi de yıllarca o daldan bu dala konmuştur. Fatma yakında evleneceğini söyler. Eski şair sevgilisinin aklında kalan şarkısından bahseder. Bu şarkıda sevgilisi “Ey fidan! sarmaşık olsam da dolansam beline” der. Fatma da, “hey aptal! Sana kalmaz o bel!” der gönlüyle. Fatma devam eder: “Dünyada ne aptalları varmış hele bak sen!.. Âşıklığa kalkmış gülüp eğlenmesi varken?! Bilmem nereden?! ne geçermiş eline? Bir gez aramış olsa eğer, sevgili ne? Lakin deli!...”. Süheyla “Yahu nene lazım tutuşursun? Şaşkın iki aptal, ne çıkar eğlene dursun? Pek çok çene çaldık gene bak...” der ve gelecek çaya Fatma'yı da davet eder. Fatma istemez; “Geçmişte ne yaptıysam kapansın diyorum.” der. Fatma nişanlısının yaptıklarını duymasından çekinmektedir. Fatma nikâhın bir an evvel olmasını ister; nişanlısının geçmişte yaptıklarını duyma tehlikesinden, bu beladan kurtulmayı ister. Fatma, nişanlısıyla gezmeye çıktığında eski konuştuğu gençlere rastlamaktan korkar. Süheyla “Evlen, o zaman korku gider!” der ve şiir biter.

Şiir, kızların buluşup flörtleri hakkında *kendi aralarında* yaptıkları sohbetten ibarettir. Burada kızlar; erkeklerle eğlenmek için ilişki kuran, dikkatsiz ve pervasız, sık sık sevgili değiştiren, evlenme zamanı geldiğinde önceki flörtlerini hatırlamak istemeyen ve müstakbel kocalarının geçmişlerini fark etmesinden korkan failer olarak sunulmaktadır. Bu nedenle şiirde genç kızların daha önce Yalçın (1935) ve Aytaş'ın (2014) araştırmalarında da belirtildiği gibi, düş ile gerçek arasındaki karışık bir devrede aşk kızları olarak görüldüğü söylenebilir. “Zamane Kızları” şiirinde o dönemin kızları şüphe ve şikâyet konusu olmuş, ayrıca hafife alınmış; bir flört oyununda hem güvenilmez hem de becerikli oyuncular ve olgunlaşmamış şımarık çocuklar olarak resmedilmiştir.

Türkiye’de erken Cumhuriyet döneminde kızlarla ilgili literatür, kızlarla babaları arasında bir gizli anlaşma olduğunu, buna göre babaların kızları eğitim ve istihdamda desteklediğini, ancak kızların erkeklerle ilişkiler ve cinsellik konusunda dikkatli olmalarını istediğini belirtmektedir. Burada incelenen şiirde, babaların kızlarının erkeklerle olan ilişkilerini tam olarak kontrol edemedikleri ancak yine de kızların suçluluk ve utanç duyguları üzerinde güçlü bir etkiye sahip oldukları görülmektedir. Burada kızlar, babalarının sözünü dinleyen itaatkâr kızlar olarak temsil edilmek yerine, kendilerine ait bir flört hayatı olan, eğlenmeyi ve gülmeyi amaçlayan kişiler olarak tasvir edilmiştir. Ancak kızlar yine de bu genç erkeklerle cinsel ilişkiye girmezler. Pek çok duygusal sözün değiş tokuş edildiği ancak hiçbir eylemin gerçekleşmediği bir flört oyunundan keyif alırlar. Fatma, nişanlısı eski flörtlerini öğrenmeden onunla evlenmesi gerektiğini düşünürken, aslında babasının bu oldukça masum flörtün bile kabul edilemez olduğu görüşüne katılmaktadır. Kızlar, evlenene kadar erkek arkadaş edinmemeleri gerektiği fikrine karşı çıkmaya hazır değildirler.

Güven ve güvensizlik temaları şiirin temel unsurlarıdır. Şiir, kızların aşkına güvenilemeyeceğini öne sürmekle birlikte, aşklarını ilan ederken kızların erkeklere güvenilip güvenilemeyeceği konusunda ne kadar kararsız olduklarına da işaret eder. Bu durum kızların evlenmeden önce cinsel ilişki yaşamalarını yasaklayan ataerkil toplumsal normlarla ilgilidir. Bu konudaki bir bakış açısına göre, ataerkil toplumsal normlar yüzünden bir kız, bir erkek-kız arkadaş ilişkisine girerek belirli bir genç erkekle bir hayatı gerçekten paylaşmak isteyip istemediğini öğrenme fırsatından mahrumdur. Kızlar, bu mahrumiyeti aşmak isteyip bir kez genç bir erkekle birlikte olduklarında ise; ya onunla evlenmek zorunda kalırlar ya da gelecekteki evlilik olasılığını azaltacak bir skandalla karşı karşıya kalırlar. Yani ataerkil toplumsal değerlerle şekillenmiş bir toplumda bir kız bu normlara bir sebeple karşı çıktığında kendisi o düzenin içinde dezavantajlı duruma düşer. Diğer bir deyişle, ataerkil toplumda kızın kendisi ya da ailesi ataerkil normlara uymak istemezse, bu durum kızın genel ataerkil toplumdaki yerini olumsuz olarak değiştirmektedir. Belki de bu nedenle şiirdeki kızlar kendilerini herhangi bir erkeğe tamamen adamama stratejisi geliştirirler. Öte yandan, kızlar ayrıca ‘kız kurusu’ olarak hayatı yaşamak zorunda kalmaktan da korkarlar. Bu nedenle, bir

noktada kendilerini bir erkeğe adamak zorunda kalırlar. Bu çerçevede ataerkil değerlerle şekillenmiş bir toplumda bağlanma ihtiyacı ve tehlikesi, kızların zihinlerinin merkezinde yer alır. Sonuç olarak; kızlar ve erkekler arasındaki ilişkiler, karşılıklı bir güvensizlik katmanıyla lekelenir.

Şiirdeki ‘güvenilmez kızlar’ temasını düşünürken bu şiirin bir erkek tarafından yazıldığı unutulmamalıdır. Buna dayanarak, bir erkeğin genç kadınları baştan çıkarıcı, güvenilmez, çapkın bulduğu iddia edilebilir. Kadınlara yönelik bu eril bakış, *Kitabı-ı Mukaddes*’deki Adem’in Cennet’ten kovulduktan sonra Havva’ya bakışının aynısıdır. Eril bakış açısından yazılmış bu şiirdeki kızlara onların açısından bakıldığında, kızların ellerindeki sınırlı özgürlükten kendilerince en iyi şekilde yararlanmaya çalıştıklarını düşündükleri söylenebilir. Kızlar, evlendiklerinde, diğer erkeklerle herhangi bir romantik ilişki kurmalarına ve hatta artık diğer erkeklerin romantik hayranlığından zevk almalarına izin verilmeyeceğini bilirler. Bu yüzden evlilikten önceki dönemde henüz herhangi bir erkeğe bağlı olmadıkları gerçeğinden en iyi şekilde yararlanmaya çalışırlar. Genç erkeklerin kendilerine kur yapmasına izin verirler ve bu adamların romantik ilgi odağı olmaktan hoşlanırlar. Şiirdeki kızlar burada bir denge kurmaya çalışmaktadırlar; kızlar flört etmekten zevk alıyorlar, ancak flört ettikleri genç erkeklerle yatağa girmiyorlar. Hem eğlenmek hem de kendilerini iyi hissetmek isterlerken aynı zamanda gelecekle mahvedebilecek herhangi bir skandaldan kaçınmak için toplumsal kuralları çiğnemekten de kaçınıyorlar. Bu kızlar yüzeysel ve alaycı olmakla eleştirilebilirler. Ancak kızlar ataerkil düzende onları toplumsal açıdan olumsuz bir konuma düşüreceği için erkeklere daha fazla yaklaşmazlar ve bu yüzden erkeklerle kurabilecekleri etkileşim; ele ele tutuşma, mektuplaşma ve hediye alışverişi, birlikte kahve içme, belki bir öpücük almakla sınırlı kalır. Yine de çok ileri gitmiş olma, kız-erkek arkadaşlığının ortaya çıkması, dedikodu ve sosyal dışlanma kurbanı olma vb. korkusu her zaman mevcuttur. Bu yüzden kızların yüzeysel görünmeleri kaçınılmazdır, çünkü kendilerine daha ciddi deneyimler yaşamlarına izni verilmemektedir. Şiirdeki kızlar hakkındaki güvenilmez, çapkın, baştan çıkarıcı şeklindeki eril bakış açısını böyle açıklamak mümkündür.

Şiirde göze çarpan bir diğer nokta kızlardan ikisinin karşısındaki erkeklerden 'ilk bakışta' etkilenmesidir. İki kızın da karşılaştıkları erkeklerden ilk bakışta etkilenmeleri, kızların erkeklerin gözleri ve bakışlarından etkilenmeleriyle olmaktadır. Buradan çıkarılabilecek sonuç, şiirdeki kızların görmek ve görülmek istemeleri olabilir. Yani bu kızlar hem özne hem nesne olmak istemektedirler. Yani kızlar hem genç erkeklerin ilgisinin nesnesi olmak istemektedirler hem de bu gençlerle etkileşimlerinde neler olduğunu kontrol eden özneler olmak istemektedirler. İlk bakışta aşkın ya da etkilenmenin arka planında ise şiirdeki kızların eskiden gelen 'kaçgöç' sisteminin hâlâ etkisinde olması yatıyor olabilir. Birbirleriyle yüz yüze iletişime alışkın olmayan genç kızlar ve erkekler bir bakışla bile birbirlerine âşık olabilirler ya da öyle olduklarına inanabilirler. Kasıtlı olsun ya da olmasın, şiir, toplumun ve kültürün genç kızlara ve erkeklere nasıl inşa edilmiş bir olgunlaşmamışlık empoze ettiğini ve kızları erkeklerin ilgisi için nasıl kolay avlar hâline getirdiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Türkiye'de kızlar hakkında az sayıda çalışma vardır ve uluslararası kız çalışmaları literatürü Türkçeye ilk defa bu çalışmayla girmektedir. Bu makalede amaç; Selahattin Ertürk tarafından şair henüz 18 yaşında iken yayımlanan "Zamane Kızları" başlıklı şiiri erken Cumhuriyet dönemi kızları hakkında az bulunan türden özel bir doküman olarak ele alarak, erken dönem Cumhuriyet kızları hakkındaki bulguları detaylandırmaktır. Söz konusu şiir incelemesi bir nitel çalışma olarak tasarlandı ve analizde yorumsal içerik analizi stratejileri kullanıldı. Bu çalışma; erken Cumhuriyet dönemi kızlarıyla ilgili yapılan az sayıdaki çalışmaya katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Şiir, üç kız arkadaşın flört deneyimleri üzerine konuşmalarını içerir ve bu kızlar, ataerkil toplumda aynı anda birden fazla erkekle flört eden genç kızlar olarak gösterilir. Bu şiire dayanan bulguların analizi eril bakış açısından ataerkil toplumda kızların erkek arkadaşlarıyla ilişkilerinde güvenilmez, baştan çıkarıcı, çapkın olarak görüldüğünü detaylı bir şekilde vermektedir. Ancak bu kızlar, sadece flört dünyasında güvenilmez özneler olarak sunulmaz. Şiirde bu kızlar, hayatlarında ciddi ilgi veya kariyer planları olmayan, temel endişeleri bir eş bulmak olan 'İstanbul hanımları' veya 'tango kadınları' olarak adlandırılan kadınların

genç versiyonları olan, boş zaman ve eğlence kızları gibi tasvir edilir. Şiir, kızları babalarına itaatkâr olmaktan ziyade kendi flört hayatlarına sahip, eğlence ve kahkaha arayan genç kızlar olarak tasvir eder. Bu tariften yola çıkılarak erkek bakış açısından 1940’lar kız-erkek ilişkilerini ataerkil toplumda tipik olan güvensizlik temasının karakterize ettiği söylenebilir. Bu da literatürdeki erken Cumhuriyet dönemi Cumhuriyet Kızı ve ‘babasının kızı’ kavramsallaştırmasının ötesine geçmektedir. Yani bu şiirdeki kızlarda Durakbaşa’nın Semiha Berksoy için söylediği, “baba-kız arasındaki kız evlâdın evlenene kadar erkeklerle ilişkilerinde son derece dikkatli davranmak ve kendisine uygun bir eş bulup evlenene kadar cinselliğini bastırmak zorunda olduğuna dair anlaşmanın” dışında sayılabilecek deneyimler görülmektedir. Bu nedenle incelenen bu şiirde, babaların kızlarının ilişkilerini tamamen kontrol edemedikleri ancak kızlarının suçluluk ve utanç duyguları üzerinde hâlâ güçlü bir etkilerinin olduğu söylenebilir. Bu, kızların literatürde daha önce bu açıdan yer almamış olması nedeniyle de ilginçtir. Mesela Akşit’te (2005) “Kızlar okula gider, sonra da evdeki anne olur’ şeklinde bir formül vardı. Ayşe Öncü de alt sınıf erkeklerdense ilk nesil orta-üst ve üst sınıf Cumhuriyet kızlarının özellikle profesyonel mesleklere yönlendirildiklerini, onların daha az korkutucu buldukları için bu pozisyonlarda tercih edildiklerini söylemişti. Bu çalışma eril bakış açısından orta veya orta-üst sınıf kızları okul, ev ve iş dışı alanda erkeklerle ilişkilerinde tasvir etmekte ve bu açıdan hem erkek bakış açısından kızların nasıl görünebileceğini ortaya koymakta hem de eril bakış açısından da olsa onlara ait resmin bir parçasına daha ulaşmamızı sağlamaktadır. Böylelikle çalışma doğrudan Türkiye’deki erken Cumhuriyet dönemindeki kızlar hakkındaki literatüre dolaylı olarak da uluslararası kız çalışmaları literatürüne katkıda bulunmaktadır.

Teşekkür: Bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Beyan: Bulunmamaktadır.

Kaynaklar / References

- Akşit, E.E. (2005). *Kızların sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*. İletişim Yayınları.
- Akşit, E.E. (2015). Being a girl in Ottoman novels, İçinde B. Fortna (Ed.), *Childhood in the late Ottoman empire and after* (s. 93-114), Brill.
- Arat, Z. (1998). Educating the daughters of the republic, İçinde Z. F. Arat (Ed.), *Deconstructing images of Turkish woman* (s. 175-181), St. Martin's Press.
- Atik, A. (2007). *Lise son sınıf kız öğrencilerin cinsiyet rollerine ilişkin düşünceleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Aytaş, G. (2014). Türk romanında genç kızlar. *Journal Of World Of Turks*, 6(2), 67-80.
- Bora, A. (2010). Annesiz kızlar: Modern babaların modern kızları. *Folklor/ Edebîyat*, 16(61), 7-15.
- Butler-Kisber, L. (2018). Qualitative inquiry: Thematic, narrative and arts-based perspectives. Sage.
- Chein, I. (1981). Appendix: An introduction to sampling. İçinde L. H. Kidder (Ed.), *Seltiz, Wrightsman, and Cook's research methods in social relations* (s. 418-441). Holt, Rinehart and Winston.
- Driscoll, C. (2008). Girls today-girls, girl culture and girl studies. *Girlhood Studies*, 1(1), 13-32.
- Drisko, J., & Maschi, T. (2016) *Content analysis*. Oxford University Press.
- Durakbaşa, A. (1998). Cumhuriyet döneminde modern kadın ve erkek kimliklerinin oluşumu: Kemalist kadın kimliği ve 'münevver erkekler', İçinde A. Berktaş Hacımiraçoğlu (Ed.), *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, "Bilanço 98" Kitap Dizisi (s. 29-51). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Durakbaşa, A., & İlyasoglu, A. (2001). Formation of gender identities in republican Turkey and women's narratives as transmitters of 'herstory' of modernization. *Journal of Social History*, 35(1), 195-203.
- Erdem, Y.T. (2007). *II. Mesrutiyet'ten Cumhuriyet'e kızların eğitimi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Ertürk, S. (1941). *Zamane Kızları*. Çankaya Matbaası.

- Giarelli, E., & Tulman L. (2003) Methodological issues in the use of published cartoons as data. *Qualitative Health Research*, 13(7), 945-956.
- Gonick, M., Renold, E. Ringrose J., & Weems, L. (2009). Rethinking Agency and Resistance What Comes After Girl Power?, *Girlhood Studies*, 2(2), 1-9.
- Harris, A. (2004). *All about the girl: culture, power and identity*. Routledge.
- Hawes, J.M. (1985). The strange history of female adolescence in the United States. *Journal of Psychohistory*, 13(1), 51-63.
- Işık, İ. (2006). “Ertürk, Selahattin”. *Resimli ve metin örnekli Türkiye edebiyatçıları ve kültür adamları ansiklopedisi*. C. 3. Elvan Yayınları.
- Kabasakal-Arat, Z.F. (2003). Where to look for the truth: memory and interpretation in assessing the impact of Turkish women’s education. *Women’s Studies International Forum*, 26(1), 57-68.
- Kearney, M.C. (2009). Coalescing: the development of girls’ studies. *NWSA Journal*, 21(1), 1-28.
- Lachover, E., Preis, H., & Peled, E. (2018). From research on girls to girlhood studies: exploring Israeli girlhood studies from an international and historical perspective. *European Journal of Women’s Studies*, 26(2), 132-149.
- Lüküslü, D. & Çelik, K. (2022). Gendering the NEET category: young NEET women in Turkey. *Turkish Studies*, 2(23), 200-222.
- Mazzarella, S.R., & Pecora, N. (2007). Revisiting girls’ studies. *Journal of Children and Media*, 1(2), 105-125.
- Merriam, S.B. (2009). *Qualitative research: a guide to design and implementation*. Jossey-Bass.
- Mitchell, C., Reid-Walsh, J., & Kirk, J. (2008). Editorial: welcome to this inaugural issue of girlhood studies: an interdisciplinary journal (GHS). *Girlhood Studies*, 1(1), 5-13.
- Mitchell, C., & Reid-Walsh, J. (2008). Introduction to the girl culture encyclopedia, İçinde C. Mitchell ve J. Reid-Walsh (Ed.), *Girl culture: an encyclopedia* (s. xxiii-xxxii).Greenwood Press.
- Mitchell, C. (2016). Charting girlhood studies, *Girlhood and the politics of place*, (s. 87-103). Berghahn Books.
- Owton, H. (2017). *Doing poetic inquiry*. Palgrave Macmillan.

- Öncü A. (1981). Turkish women in professions: why so many?, In N. Abadan-Unat in collaboration with D. Kandiyoti, & M. B. Kiray, (ed.), *Women in Turkish society* (pp. 181-193). Leiden: Brill.
- Tepe, F.F. (2014). Women's liberation in Turkey before the 1980s: the case of Nezihe Kurtiz. *Journal of International Women's Studies*, 15(2), 299-318.
- Tepe, F.F. (2019). Babaların kızların eğitimi ve kariyeri için verdiği destek ve bu desteğin sınırları: Erken Cumhuriyet döneminden bir örnek. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 303-308.
- Üytun, G.M. (2003). "Ertürk, Selahattin". *Türk dünyası edebiyatçıları ansiklopedisi*. C. 3. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Wald, G. (1998). Just a girl? Rock music, feminism, and the cultural construction of female youth, *Signs*, 23(3), 585-610.
- White, J.B. (1995). An unmarried girl and a grinding stone: a Turkish girl's childhood in the city, İçinde E. Warnock Fernea (Ed.), *Children in the muslim middle east* (s. 257-267). University of Texas Press.
- Yalçın, H.C. (1935). Edebîyatımızda genç kız tipi. *Yedigün Dergisi*, 112, 7.
- Zürcher, E.J. (2016). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. 33. Baskı. İletişim Yayınları.

Zamane Kızları³

Selahattin Ertürk

(İki tip-üç arkadaş)

Mektup mu Süheyla; gene kimden geliyor?

-Bil.

-Yılmaz mı?

-Hayır.

-Dur. Ali'den belki?

-Deyil.

-Ahmet?

-Bilemezsin.

Hüseyin?

-Yok.

-Kaldı ya kim?

-Çok şık biri!..

-Öyleyse o kim, hepsini saydım?

-Dün çayda tanıştık.

-Ne çabuk dost olurverdi.

-Birkaç bakıverdin inanol gönlünü verdi.

-Aptal mı bu?

-Dur dinle ayol!

-Dinliyorum.

-Bilmem ki, nasıl oldu bu şey? Bilmiyorum!

Girdim kapıdan, dans ediyorlar, o da vardı,

Tam gözgöze geldik... O bakış ruhumu sardı.

Ben gizlice kimdir? Diyerek Ayşe'ye sordum,

Dans bitti tanıştık, heyecandan bitiyordum.

Hayran dalakaldım o güzel manzara,

Girmişti masallardaki cennet araya...

³ Şiir 1941'de yazıldığı için orijinalinde günümüzde geçerli olmayan noktalama işaretleri ve yazım özellikleri bulunmaktadır. Şiirdeki noktalama işaretleri ve yazım özelliklerinden bazıları şiirin anlaşılır kılmak için değiştirilmiştir.

*Çapkınlığa bin hisle koşan gönlümü saldı.
Süssüz salonun ben yeniden zevkine daldım,
Renk renk dolu konfet halılardan döşesinde!
Bir içki kurulmuş salonun bir köşesinde,
Dolmuş içiyorlardı gelenler orada...
Baktım ona güldüm, bana gülmüştü o da!
Zaten o hazırmış hemen aşık oluverdi.
Aptal! Bana bir anda hemen gönlünü verdi,
Görsen o bakışlar ne derindendi sönerken;
Bilsen heyecanlar da ne taşkındı gülerken.
-Pek coşma canım!
-Dur hele bir dinlesene!
Nerdeydi? Ha! Şey! Başladı bir tango gene...
Yer yer o ateş ruhlu nefes, enseme yaktı
Döndük ikimiz ortada yalnız. Bana baktı;
"Ah! Sen ne güzel dans ediyorsun!" dedi güldüm!
Gönlümde coşan fırtınalar... bende döküldüm.
"yandım" ne sıcak balkona çıksak ne olur?
Derken nasıl yalvardı!.. Dedim ben "iyolur!"
Çıktık. Gece rüzgar, ne serin; ay, ne de taze;
Yıldız ve karanlık dolu gök, aşka yelpaze...
Daldık ikimiz baş başa yıldızlara doğru,
Bir ses: "sana gök der ki, meleksin! Ne de doğru!"
Ben, irkilerekten bakıyordum ona hala,
Avucundaki yağruldu elim, baktı: "Süheyla"
"Sen gönlümün tek yıldızısın, bilki, inanki."
Gözler, tutuşup, söndü. Alevden gibi sanki,
Kollar ki, demirleştirdi ezildim sevişinde.
Yalnızca iniltiydi kalan söyleyişinde!
Güldüm. Dudağından dökülüp kalbine aktım,
Gönlünde onun sönemeyecek bir ateş yaktım.
-Erkeklerle kanmak mi olur hiç; ya yalansa?
-Farzetki yalandır. Ne çıkar az oyalansa?
Zan etme fakat!..*

-Belki yalandır.

-Olamaz!

Görseydin ayol! Olsa yalan söz bulamaz.

-Sen kanma.

-Ne? Kanmak mi dedin sen? O kanar.

Farzet ki yalan: Eksilecek sanki neyim?

Çok sevmiyorum dalga benim istediğim.

-Dur...Bak kapı... Kim?

-Ayşe.

-Günaydın!

-Buyurun.

-Nerden geliyorsun?

-Ne haber var?

-Hele durun.

-Hah şöyle ayol.

-Ver hele!

-Dur şimdi okursun.

-Ver mantomu,

Yok, asma be sandalyede dursun.

Al!

-Anlıyorum!

-Baksana rengin de sararmış.

-Ondan mı?

-Ne var sanki?

-Ayol bunda ne varmış?

Mahzun olacak sanki nedir? Aşk dediğin ne?

Bağlanma niçin ilk, olarak sevdiğine?

Aşk öyle mi? Sevmekte midir şimdi o?

-Elbet.

-Hiç öyle vefakar bu zaman var mı? İnsaf et!

-Siz bir okuyun.

-Al oku sen, dinleyelim,

-Bak zarfı açarken çözülür sanki elim...

-A! Hepsi şiir!

-Öyle ya

-Şair desene!

-Şair! Cebi boş!

-Dur hele bir dinlesene:

Her saniyenin zevki var alemde bugün,
 “Her saniye, sen benden uzaksın ve yabancı,
 Her saniye, bak sevgimizin doğduğu gün,
 Her saniye, hicranla geçen ömrün usancı...
 “Daldım yine her saniyenin verdiği derde,
 “Ruhlar, bırakıp gitti, uzaklaştı zamanlar.
 Gönlümdeki sesler mi dağılmış senelerde,
 Gönlüm deli seslerle mi taşı zamanlar?

.....

...Ömrüm bitiyor, Ayşe! Bu derdinden mi senin?
 Sensiz bakarım her günü geçmiş senenin.
 Aşkım bile sevgiyle geçen bir saniyenin,
 Sensiz bakarım her günü geçmiş senenin.

Artık ne bu ömrüm, ne de gönlüm neşeli,
 Öksüz ve garip bağrımı rüzgardeşeli,
 Gurbetten kalan sevgimi el dertleşeli,
 Sensiz bakarım her günü geçmiş senenin.

Aşkın süzülen matemi, gönlümde yer almış,
 Ah! Gel, derim akşamları rüzgarlara dalmış.
 Gönlümde mi yıllarca hayaletlere kanmış?
 Sensiz bakarım her günü geçmiş senenin,

.....”

..... var mı bakın bunda yalan?

-Laf? Doğru mu bunlar? Ne gezer sen oyalan.

-İmkani mı var hiç?

-Bakınız anlatayım:

Bundan daha birkaç sene evvel oradaydım,
 Yollarda gezerken güneş, öğlen bir ocak,

*Bir gündü yazın beynime vurmuştu sıcak.
Kızgın, saçılırken güneşin her nefesinden
Dalmış gidiyordum yola düşmüş gene ben
Yaklaştı ayak sesleri, duydum, geri baktım:
Gördüm! Bu, hayalimdeki er! Çıldıracaktım,
Kaçmak diledim yel gibi... Bilmem ne olurdum?
Tanrım o ne gözler, ne bakışlar? Diye durdum.
Kaçtım gene günlerce o gözlerle bakıştan,
Ah! Nerde görürsem biniyor beynime kan.
Günden güne artmakta bu kalbimde sızı,
Gönlümde nihayet boşanıp aldı hızı.
-Sevdiyse çocuk sen, ne durursun?
-Bitiyordu.
-“Aşkınlayım! Ölmek bana hiç. Belki!” diyordu.
Günden güne bittik o da, benden acemi.
Derdim: Nereden geldi bu dert!
-Ölme emi?
Kimden utanırsın?
-Kaçırılısın mı bu fırsat?
-Siz öyle deyip geçmeyiniz. Sevgi fakat!
En sonra gelip, yalvararak: “Ayşe!” dedi.
Aşkın ateşinden bu nefes, gölgeledi.*

*Hasretle atıldık yeni bir devrine aşkın,
Aylarca esirdik ona: ben, şaşkın, o, şaşkın...
Tam bir sene birlikte gezip böyle temiz,
Ruhlarda bıraktık kayıp olmaz birer iz.
.....
.....
.....Mektuplaşırız o zamandan beridir.
-Pek hoş ama zan etme ki sen...
-Söz eridir!
-Aptal biri öyleyse o kardeş.
-Bana bak.*

Aptal diyemezsin... Onu gönlümde bırak!
-Öyleyse canım başka nedir? Yaz geçiyor mu
Bir gülle hemen? Sevgi denen şey! Sana zor mu?
Bak Fatma'ya, yahut bana, her gün yeni bir
Aşık buluruz, eğleniriz. Sanki nedir?
-Pek hoş ama hiç evlenemezsin
-Ne diyorsun?
Kardeş! Daha bilmem kime minnet ediyorsun?
Tek iste de elbet bulunur bir budala.
Kondum hani yıllarca o daldan o dala.

Gör işte... Geçenlerde nişan... Sonra düğün var.
Tahsilli nişanlım da bilirsin ne kadar!
.....Gördün mü? Bu kim?
-Sevgililerden mi?
-Şairdi.
Bir şarkısı vardır... O zaman zihnime girdi:
"Hayranım ben ki, ezelden beri şen gözlerine,
Ey fidan! Sarmaşık olsam da dolansam beline!
Kalkar bunu her gün bana söylerdi, gülerdim.
Gönlümle: "Hey aptal! Sana kalmaz o bel!" derdim.
-Hu! Ayşe!
-Efendim.... Hadi siz hoşça kalın.
Annem arıyor.
-Ver de!
-Resimler mi?
-!
-Alın.
-Dünyada ne aptalları varmış hele bak sen!
Aşıklığa kalkmış gülüp eğlenmesi varken?
Bilmem nereden? Ne geçermiş eline?
Bir gez aramış olsa eğer, sevgili ne?
Lakin, deli!
-Yahu nene lazım tutuşursun?

Şaşkın iki aptal, ne çıkar eğlene dursun?

Pek çok çene çaldık gene bak...

-Ayşeye daldık.

Yahu ! Ne biçim kız? Ne tuhaf şey?

-Bırak artık!

Bir çay daha varmış ne zaman?

-Haftaya kalmaz.

İstersen eğer sen de izin al gel.

-Olmaz.

-Olmaz mı? Niçin?

Gitmiyeyim istiyorum.

Geçmişte ne yaptımsa kapansın diyorum.

Çok korkuyorum, duyacak belki nişanlım.

-Aldırma be! Nereden bilecek? Söyliyecek kim?

-Olsaydı nikah, kurtulacaktım bu beladan.

Hep aklıma geldikçe içimden gidiyor kan!

Çıktım mı nişanlımla hemen gezmeğe bir gün,

Hep rastlıyorum eski konuştuklarıma...Dün

Gezdik azıcık yolda, şükür rastlamadık.

-Evlen o zaman korku gider!

-Tövbeler artık!

Impact Chain Analysis on Determining the Vulnerability Levels of Women to Climate Hazards and Risks: A Case Study of Türkiye

İklim Tehlike ve Risklerinden Kadınların Etkilenebilirlik Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Türkiye Örneğinde Etki Zinciri Analizi

Zeynep Eren^{1*}, Süleyman Toy²

Abstract

The case studies in the literature and the reports prepared by international organizations indicate that the vulnerability level of women to climate change-related hazards and risks is considerably high. In addition, it is mentioned in the literature that women's participation in both the development and implementation of mitigation and adaptation actions to be taken against climate change will yield more positive outcomes. It is seen when considered the impact chain analyses described in the reports of the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) that there is still a need to propose methods and data sets which involve the transformation of the required parameters to be used for the determination of women's vulnerability levels to climate change under specific factor groups into data and the determination of the vulnerability levels through concrete indicators by weighting these data. Therefore, the aim of this study is to propose parameters, data, and data sources that can be used in the impact chain analysis of women's vulnerability in Turkey using the methodology developed to analyse the vulnerability of various sectors and themes to climate change. For this purpose, a methodology combining the PESTEL technique, initially used in the external environmental analysis of private sector companies, with the impact chain analysis conducted within the scope of climate change to determine the parameter classes in the most comprehensive way and a data set is described to contribute to the modelling studies that provide concrete and comparative insights into the women's vulnerability to climate change.

Keywords: Climate Change, Impact Chain Analysis, PESTEL Analysis, Vulnerability, Women.

Öz

İklim değişikliği kaynaklı tehlike ve risklerden kadınların etkilenebilirlik seviyesinin yüksek olduğu literatürdeki vaka çalışmalarından ve özellikle uluslararası kurumlarca hazırlanan raporların içeriğinden anlaşılmaktadır. Bunun yanında, yine literatürde iklim değişikliğine karşı alınacak azaltım ve uyum önlemlerinin hem geliştirilmesinde hem de uygulanmasında kadınların katılım sağlamasının daha olumlu sonuçlar vereceğinden de bahsedilmektedir. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC) raporlarında tarif edilen etki zinciri analizleri dikkate alındığında belirli faktör grupları altında kadınların iklim değişikliğinden etkilenebilirlik seviyelerinin belirlenmesinde kullanılacak parametrelerin veri haline getirilmesini ve bu verilerin ağırlıklandırılarak somut göstergelerle etkilenebilirliğin belirlenmesini içeren metod ve veri seti önerisinde bulunmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, çeşitli sektör ve temaların iklim değişikliğinden etkilenebilirliğini analiz etmek amacıyla ortaya konulmuş metodolojiden yararlanarak Türkiye’de kadınların etkilenebilirlik analizine ait etki zincirinde kullanılacak parametrelerin, bunlara ait verilerin ve veri kaynaklarının önerilmesidir. Bu amaçla parametre sınıflarının en kapsayıcı şekilde belirlenmesi için başlangıçta özel sektör firmalarının dış çevre analizinde kullanılan PESTEL tekniğinin iklim değişikliğine uyum kapsamında yapılan etki zinciri analizi ile birleştirilmesinden oluşan bir metodoloji tercih edilmiş ve kadınların iklim değişikliğinden etkilenebilirliklerine dair somut ve karşılaştırmaya olanak verecek modelleme çalışmalarına katkı sağlaması açısından bir veri seti tarif edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etki Zinciri Analizi, Etkilenebilirlik, İklim Değişikliği, Kadın, PESTEL Analizi.

Atıf/Citation: Eren, Z., & Toy, S. (2024). Impact Chain Analysis on Determining the Vulnerability Levels of Women to Climate Hazards and Risks: A Case Study of Türkiye. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 55-84.

¹ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, zeren@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1633-2547.

² Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, suleyman.toy@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3679-280X.

Extended Abstract

Climate change caused by anthropogenic activities leads to meteorologically extreme weather events that have never been measured, observed or experienced on Earth before. Further warming of the atmosphere, oceans and land surfaces results in a global increase in average sea level, and an increase in the frequency and severity of extreme weather events such as heat waves, excessive precipitation, drought and tropical cyclones. On the other hand, the effects of climate change on humans vary depending on the socioeconomic development of countries, the characteristics of the places they live in, and the economic sectors they are engaged in. Hazards and risks arising from climate change may increase the magnitude of existing risks that individuals are exposed to, as well as cause new risks - throughout the entire ecosystem. For example, while risks increase for individuals, assets, economies, and ecosystems in urban areas, the inadequate infrastructure, and services for those living in the areas exposed to these risks further increase the magnitude of the risks. In rural areas, such risks affect access to water and water resources, food security, infrastructure and agricultural income. The impacts of climate change do not only depend on the effects of extreme weather events with the increasing severity and frequency but also vary according to regions, sectors, and social and economic groups. From this perspective, climate change has different impacts depending on gender. Therefore, the impacts of climate change may contribute to the exacerbation of existing high gender inequalities. In many countries of the world, women still bear a disproportionate responsibility for domestic services, food, fuel and water supply. More than half of agricultural production in the world is still carried out by women. Therefore, when dangers and risks such as drought, heat waves, and extreme meteorological events caused by climate change affect the agricultural sector, it is inevitable that women will be the most affected group by this situation. Women, who work in sectors whose sustainability depends on the health of ecosystems, such as agriculture, animal husbandry and fishing, are most affected by the devastating consequences of climate change. One of the most important problems caused by climate change is the increase in urban migration due to declining employment in rural areas. The groups most affected by migration are women and girls. Climate change and the disasters it causes are seen as a threat multiplier to the health of women and children. It is seen that there are also qualitative studies based on field data and observations, especially the methods obtained from the general framework presented in the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) 4th Assessment Report (AR4) and 5th Assessment Report (AR5), on determining women's vulnerability levels to climate hazards and

risks. Addressing the literature on women living in rural areas in developing countries being affected by climate change, the main reasons for the high level of women's vulnerability to climate change include poverty, gender inequality, lack of women's property and other social rights, and women's participation in agricultural production. It has been determined that the economic dependency is higher among women while their opportunities to access education and information sources are limited. This level of vulnerability also increases because women have insufficient financial resources, experience social marginalization, face limited mobility, and are excluded from decision-making processes in the face of disasters. In the last three assessment reports prepared by the IPCC (AR4, AR5 and AR6), the concept of vulnerability has been addressed and evolved in different ways. In the AR4 Report, exposure to the effects of climate change, sensitivity and adaptive capacity are discussed within the framework of vulnerability, while in the AR5 Report, vulnerability is defined only as one of the components that constitute the risk, covering only the components of sensitivity and adaptive capacity. In addition, the concepts of hazard and exposure have also been included as components in the concept of risk. For this reason, the concept of risk began to be used instead of vulnerability. Therefore, the aim of this study is to suggest the parameters, data and data sources that can be used in the impact chain analysis of the climate change vulnerability of women in Turkey, by using the methodology put forward to analyze the vulnerability of various sectors and themes to climate change. At this point, it is the most comprehensive indicator class that can be used in the development of the climate impact chain, the framework of which was created by the IPCC, for women. It is very important to determine it accurately. For this reason, it is expected that combining the PESTEL analysis, which was initially developed for the external environmental analysis of private sector companies, with the impact chain analysis will contribute to obtaining concrete and comparable results regarding women's vulnerability to climate change. PESTEL analysis is defined as a framework or tool used to identify, analyse and monitor important macro-environmental factors that affect the performance of an organization. PESTEL is the abbreviation of the first letters of Political, Economic, Social, Technological, Environmental and Legal factors. PESTEL, as a tool, generally leads to a better understanding of a situation or the relevant internal and external factors when used in conjunction with other tools such as strengths, weaknesses, opportunities and threats (SWOT) or the impact chain analysis discussed in this study. Especially in developing countries, women become more sensitive to the dangers and risks caused by climate change for different social, economic and cultural reasons and have higher levels of vulnerability. The two primary issues are women's low socioeconomic level and limited access to opportunities that would increase their adaptation capacities.

Introduction

The hazards and risks related to climate change have the potential to cause the biggest global disasters for humanity in the 21st century. With the impact of anthropogenic activities, significant and rapid physical, chemical, and biological changes occur in the system known as the 'climate system', which consists of the atmosphere, oceans, land surfaces, glaciers, and biosphere, forcing the climate system to change (IPCC, 2018). Anthropogenic climate change leads to the experience of unprecedented and unobserved meteorological values and events (extreme values and extreme weather events) globally and regionally. The warming of the atmosphere, ocean waters, and land surfaces, along with the global average sea level rise of approximately 0.20 (0.15-0.25) meters between 1901 and 2018, has made climate hazards more striking, including increased frequency and intensity of extreme weather events such as heatwaves, heavy rainfall, droughts, and tropical cyclones (IPCC, 2023). While climate change affects every individual on Earth due to all these hazards, the impact does not occur at the same level for everyone (UNFCCC, 2023a). The countries and societies that have become the most sensitive and have the highest level of vulnerability to such situations, causing significant adverse effects, losses and damages on the environment and people, are those that have the lowest contribution to climate change (UNFCCC, 2023a). Since the Industrial Revolution, the primary historical responsibility for the climate crisis has belonged to the global North countries, particularly the United Kingdom and the United States. However, due to their climate conditions and geographical locations, populations living in Small Island Developing States, which historically have used almost no fossil fuels, are facing the threat of losing their lands due to the rising sea levels caused by climate change (İklimin, 2019). The impacts of climate change on individuals vary depending on the socioeconomic development status of countries resulting from the economy policies and governmental systems they adopted (Mavisakalyan & Tarverdi, 2019), as well as the characteristics of the geographical locations and environment in which they reside, and the economic sectors they are engaged in (IPCC, 2019). Economic losses such as lower production and income rates are observed as risks in the leading sectors exposed to the impacts of climate

change like agriculture, forestry, fisheries, industry/energy and tourism, and such risks are followed by social impacts such as losses in per capita gross domestic product, unemployment, poverty, and hunger. The extent of climate impacts, which cause physical problems like damages to housing areas and infrastructure, economic losses like the destruction of assets and income sources and social problems like the worsening public health, reduced food security and the decrease in employment rate, can vary depending on individual characteristics such as gender, social and economic status, living places, income level, age, education, ethnic origin and disability status. (Elasha, 2012; UNFCCC, 2022). Climate hazards and risks may enlarge the extents of the existing risks that individuals are exposed to as well as lead to the emergence of new risks throughout the entire ecosystem (FAO & UNDP, 2020). For instance, in urban areas, while risks increase for individuals, assets, economies, and ecosystems, the inadequacy of infrastructure and services for those living in the areas exposed to these risks, further increases the magnitude of risks. In rural areas, such risks affect access to water resources, food security, infrastructure, and agricultural income (IPCC, 2014). Mitigation and adaptation strategies need to be developed and implemented to mitigate and manage climate change-related risks. It is required that mitigation strategies reduce greenhouse gas emissions while adaptation strategies increase the adaptive capacity of socioeconomic systems to minimize the negative impacts of climate change and create new opportunities (IPCC, 2014).

The Vulnerability Levels of Women to Climate Change

The term sustainability was first introduced in the Our Common Future Report (UN, 1987) published by the United Nations (UN) in 1987. The Millennium Development Goals (MDGs: 8 goals), announced by the UN General Assembly in September 2000 and valid until 2015, and subsequently the Sustainable Development Goals (SDGs: 17 goals) announced in 2015 and valid until 2030, primarily address environmental and social sustainability. They prioritize issues such as poverty reduction, hunger eradication, improvement of education, and immediately after, address gender equality. There are qualitative studies based on field data and observations, especially the methods derived from the general

framework presented in IPCC's AR4 and AR5 reports on how to determine the levels of women's vulnerability to climate hazards and risks. As gender equality is inherently more social and cultural than biological in nature, gender differs from birth-assigned sex. The relationships between women and men in the family, workplace, or public sphere reflect notions of appropriate abilities, characteristics, and behaviors for women and men. The gender qualities, which encompass the roles played by men and women and the expectations associated with them, vary greatly among societies and evolve over time. Gender roles, which include the responsibilities, duties, and tasks in society, cannot be equally standardized for women and men in every society. UN reports still indicate that no country has truly achieved gender equality. It is noted that the social and economic repercussions of the COVID-19 pandemic have further complicated this situation. In countries where gender inequality is noticeable, threats to the lifestyles, livelihoods, socio-economic rights, health, safety, and security of women and girls are increasing. Therefore, the empowerment of women and girls, which is considered a driving force for development in such societies, is of paramount importance (UNFPA, 2005; UN, 2023). The climate crisis, which has become a global threat because of climate change, has deepened gender inequality and led to a shortfall in global goals in this regard. The effects of climate change are not only limited to the increasing severity and frequency of extreme weather events but also vary according to regions, sectors, social, and economic groups. From this point of view, climate change affects genders differently. Therefore, the effects of climate change can contribute to the exacerbation of existing gender inequalities (UNCTAD/LDC, 2015). In many countries, women still bear a disproportionate responsibility for household services, food, fuel and water supply. 45-90% of agricultural production in the world is still carried out by women (UN Women, 2024). Therefore, when climate change affects the agricultural sector with hazards and risks such as drought, heatwaves, and extreme weather events, it is inevitable that women will be the most affected group. Women, who earn their livelihoods in sectors such as agriculture, livestock, and fisheries, which depend on the health of sustainable ecosystems, are most affected by the devastating consequences of climate change. One of the most important problems caused by climate change is the increasing migration to urban

areas due to declining employment in rural areas. Once again, women and girls are the most affected groups in these migrations. Climate change and the disasters it causes are seen as exacerbating threats to women's and children's health (Talu, 2017).

Women worldwide are more dependent on natural resources but have less access to them. In low- and lower-middle-income countries where agriculture accounts for a significant share of sectoral employment, women work more as agricultural laborers and primary providers for their families during droughts and irregular rainfall periods to generate income and resources. This often puts pressure on girls, who are generally forced to drop out of school to help manage their mothers' increasing burden. Other services especially water, food and healthcare services, which are not accessible because of climate hazards and risks, increase the vulnerability of women and girls. Moreover, the emergence of new disease types due to climate change and their exacerbation of existing ones result in worse outcomes for mothers and newborns (Tatgın, 2019; UN Women, 2022). In spite of all the negative effects of climate change, it is observed that women contribute more to adaptation and mitigation efforts and to generating nature-based and sustainable solutions (UNFCCC, 2023b). At the 27th Conference of the Parties (COP 27) held in Egypt by the UNFCCC in November 2022, there was an emphasis for the first time on empowering women and girls, increasing women's participation in decision-making mechanisms, and focusing on women and girls for effective climate planning and management, acknowledging their delicate positions and significant missions. In a review of the impacts of climate change on women living in rural areas of developing countries (Yadav & Lal, 2018), it was found that the high level of vulnerability of women to climate change is attributed to factors such as poverty, gender inequality, lack of women's property and other social rights, women's intensive dependence on agricultural production, and limited access to education and information. This level of vulnerability is further increased by women's inadequate financial resources, social marginalization, restricted mobility, and exclusion from decision-making processes in the face of disasters. In a study examining the vulnerability of

women to climate change in coastal communities in Nigeria (Akinsemolu & Olukoya, 2020), it was determined that women’s vulnerability levels are influenced by factors such as economic status, education level, intangible cultural elements (patriarchal norms and traditions), political factors (power and power relations), and gender inequalities in different domains. Additionally, literature reviews indicate that women are not only passive recipients affected by climate change but also serve as active human resources capable of contributing to adaptation and mitigation efforts against the effects of climate change. Women are able to mitigate the negative effects of climate change through their contributions to the preparation and implementation of adaptation and mitigation strategies thanks to their experiences and expertise gained in various fields (FAO & UNDP, 2020; Türkeş, 2023; Yadav & Lal, 2018). In the literature, there are examples of women’s organizations worldwide playing important roles in climate change adaptation, resilience-building, and mitigation efforts, despite women’s positive roles as agents of change and their contributions to livelihood strategies being ignored (Dankelman, 2010). Renowned environmental activist Dr. Vandana Shiva has highlighted that women’s grassroots collective initiatives create needs-based economies, emphasize collaboration, reflect diversity, and form the foundation of future economies. Moreover, emphasizing that women possess knowledge and practices that create resilient systems, she has underscored the need for women to be leaders in climate action (SEWA, 2022).

Vulnerability and Risk Methodology

In the latest three assessment reports of the IPCC (AR4, AR5, and AR6), the concept of vulnerability has been addressed and evolved differently. In the AR4 report, exposure, sensitivity, and adaptive capacity to the impacts of climate change were considered within the framework of vulnerability. However, in the AR5 report, vulnerability was defined only as one of the components that constitute risk, encompassing sensitivity and adaptive capacity. Furthermore, the concept of hazard and exposure was also included within the framework of risk concept. Therefore, the term “risk” has started to be used instead of vulnerability. IPCC’s Sixth Assessment Report (AR6), which is the latest assessment report, differs from previous

reports in that it addresses the relationships and interactions between climate and ecosystems/biodiversity and human communities (Figure 1). Therefore, compared to previous reports, information produced by natural, ecological, social, and economic sciences has been more integrated into the analyses. Additionally, in the analysis of the impacts of climate change and resulting risks, the effects of global trends such as biodiversity loss resulting from non-climatic factors but affected by climate change, unsustainable consumption of natural resources, land and ecosystem degradation, rapid urbanization, demographic changes, social and economic inequalities, and pandemics are also addressed. In the mentioned report, terms such as adaptation, vulnerability, exposure, resilience, equity and justice, and transformation have been evaluated within the framework of the analysis of climate risks (IPCC, 2022).

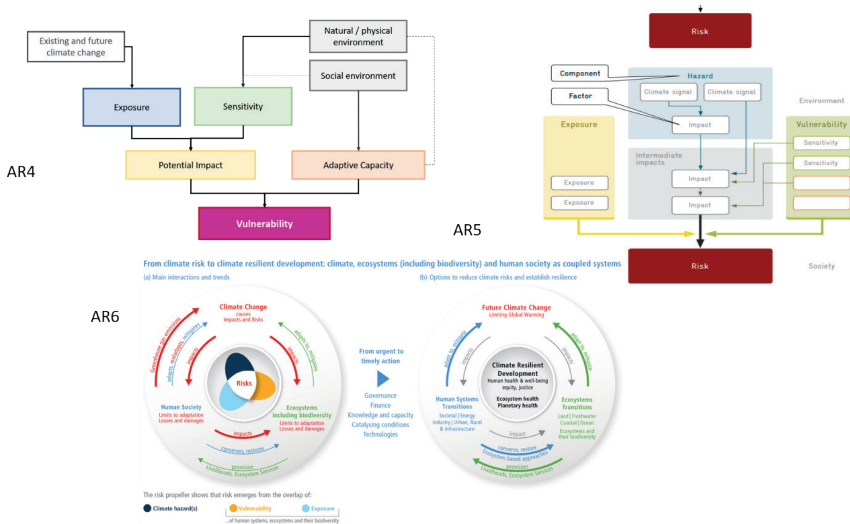

Figure 1. Differences in vulnerability approaches for IPCC AR4, AR5 and AR6

The hazard component refers to the potential negative effects of a natural or human-induced physical event or trend. This event or trend can result in loss of life or damage to human life, injury, or other health issues, as well as damage and loss to immovable property, infrastructure, livelihoods, service supply systems, ecosystems, and environmental resources (IPCC, 2022).

The exposure component refers to the presence of humans, their livelihoods, other species, or ecosystems in areas that could be adversely affected by climate hazards, including environmental functions, ecosystem services, natural resources, infrastructure, or economic, social, and cultural assets (IPCC, 2022).

Vulnerability refers to the level of impact on human-made and natural systems exposed to climate hazards. According to the IPCC, vulnerability encompasses various concepts and elements such as susceptibility to harm (sensitivity) and the lack of coping mechanisms and adaptive capacity, and it indicates a tendency for negative effects. Approaches to analyzing and assessing vulnerability have been addressed and developed in IPCC assessment reports. Vulnerability may vary across communities, regions, countries, and over time.

While adaptation refers to the process of adjusting to climate impacts in human-made systems to reduce existing or future damages caused by climate change and to seize emerging opportunities; ‘adaptation in natural systems’ refers to the process of adjusting to current climate conditions and impacts (IPCC, 2022). Enhancing the capacity for adaptation to climate change plays a key role in reducing exposure and vulnerability. Adaptation in ecological systems can occur spontaneously through ecological and evolutionary processes. In human-made systems, adaptation can be achieved through proactive actions or reactive responses, either through gradual transitions or transformative changes initiated when the impact occurs. Adaptation is generally defined as the capacity of a system to return to its original state after disturbances caused by intervention, often referred to in conjunction with the concept of resilience (IPCC, 2022).

There is no standard method for conducting climate risk and vulnerability assessments. However, various handbooks and guides have been developed. For instance, “the Vulnerability Sourcebook” (GIZ, 2017) provides a standardized approach that covers a wide range of sectors and topics (such as water, agriculture, fisheries, and different ecosystems), narrowing down the spatial (community, national, and international) and temporal (current and short to medium-term vulnerabilities) scope for

vulnerability and risk analysis. Another example is the ISO standard (ISO/DIS 14091:2021), which aims to provide a standard document applicable to any type of organization seeking to develop adaptation strategies, regardless of scale, type, or structure (ISO, 2021).

In order to create an index based on specific variables for vulnerability and risk analysis, quantitative approaches are more commonly adopted. Risk methodology commonly focuses on assessing sectoral and thematic risks by considering the current and future state of climate hazards. Disasters such as droughts, heatwaves, heavy rainfall, forest fires, and severe winds resulting from increasing temperatures and changing precipitation patterns and regimes are examined within this framework. As shown in Figure 2, risk analysis generally involves: 1) Establishing sectorial and thematic impact chains, 2) Identifying indicators (parameters) associated with factors within these chains, 3) Identifying data headings and sources for these indicators, 4) Normalizing the data for format and unit consistency, and 5) Weighing and balancing the normalized indicators with the participation of subject matter experts and stakeholders, ultimately leading to the calculation of risks (GIZ, 2017).

The terminology and conceptual foundation of the impact chain are based on the climate risk concept established in the IPCC's latest three assessment reports. A climate risk (such as damage to agricultural production due to drought) arises from the interaction between climate-related hazards (drought), those exposed (such as agricultural areas or farmers), and the vulnerability of human-made and ecological systems (the drought resistance of crops, the presence of irrigation). Adaptation capacity can reduce climate risks, vulnerability levels, exposure, and climate hazards.

Within this context, the fundamental concepts that constitute the evolving terminology of vulnerability analysis in IPCC reports, namely risk, hazard, exposure, vulnerability, and adaptive capacity (Figure 1), are defined as follows:

Risk is defined within the analytical framework as potential negative outcomes for human-made and ecological systems due to climate change (IPCC, 2014; IPCC, 2022). In the analysis of climate-related risks (climate risks), the escalating, interconnected, and often irreversible effects of

climate change on ecosystems, biodiversity, and human systems, both current and future, are addressed across regions, sectors, and societies. Climate risks arise from climate-related hazards, along with the vulnerability of humans and ecosystems to these risks. In the IPCC AR6 Report, a new concept of risk arising from new conditions resulting from human responses to climate change (such as maladaptation) has also been incorporated into risk analysis (IPCC, 2022). While there are some terminological differences in the IPCC's latest three reports, it is evident that the basic assumptions follow a similar logic. Common aspects include the general framework of risk and vulnerability analysis (impact chain) (IPCC, 2023).

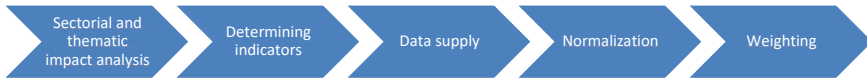

Figure 2. Steps to be Taken for Risk Analysis

There are studies on determining the levels of vulnerability of women to climate hazards and risks, including the methods obtained from the general framework presented primarily in IPCC's AR4, AR5, and AR6 reports, as well as qualitative studies based on field data and observations. Considering impact chain analyses described in IPCC reports, there is a need for the development of a methodological framework for determining the vulnerability levels of women to climate change under specific factor groups, by transforming various characteristics into parameters, indicators, and data. Therefore, the aim of this study is to propose parameters, their data, and data sources that can be used in the impact chain analysis of women's vulnerability to climate change in Türkiye, using the methodology to analyze the vulnerability to climate change of various sectors and themes. At this point, it is important to determine indicator classes that can be used for the development of the IPCC-framed climate impact chain for women in the most comprehensive way possible. Thus, the integration of the PESTEL analysis, initially developed for external environmental analysis by private sector companies, with impact chain analysis is expected to contribute to obtaining concrete and comparable results regarding women's vulnerability to climate change.

Methodology

Climate Vulnerability Assessment and Impact Chain Analysis

Similar to other fields, vulnerability and risk analyses of women to climate change are based on information about current extreme weather events' intensity and frequency changes and future changes depending on scenarios. Furthermore, data on effective factors and trends unrelated to climate characteristics and projections should also be used in these analyses. These data groups include spatial characteristics and data classes related to the political, economic, social, technological, environmental, and legal conditions of communities on the ground, along with factors affecting ecosystems. Also, the classification of this data is crucial for identifying the impacts of climate risks. Impact chains prepared to identify climate risks for specific scopes (sectoral, spatial, thematic) are based on a cause-and-effect chain covering all main factors and processes constituting these risks. These factors and processes are considered as gradual effects under the risk components of hazard, exposure, or vulnerability in the medium term. Impact chains are generally developed through a participatory approach (GIZ, 2017). When analyzing climate risks based on the subject and scope, stakeholders and experts ensure the identification of root causes. Moreover, efforts are made to obtain information on suitable local, regional, and national indicators and data from similar groups for analysis. This data often relates to stakeholders' own institutional responsibilities (such as meteorology) or is acquired through individual work and experience (GIZ, 2017).

In this study, it is recommended to use a comprehensive and inclusive approach, such as the PESTEL analysis, in the stages of identifying factors and indicators, as well as determining data headings and sources for the impact chain and risk analysis created to assess women's vulnerability to climate change. The PESTEL analysis is defined as a framework or tool used to identify, analyze, and monitor significant macro-environmental factors that affect an organization's performance (de Bruin, 2016).

PESTEL consists of the initials of Political, Economic, Social, Technological, Environmental, and Legal factors in English. As a tool, PESTEL is generally used in conjunction with other tools such as Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats (SWOT) analysis or other tools, such as the impact chain analysis addressed in this study, to provide a better understanding of a situation or relevant internal and external factors.

The Impact Chain in Analyzing Women’s Climate Vulnerability Using PESTEL

Within the scope of the PESTEL analysis, political factors can include indicators related to national policies and legal regulations in areas such as education, environment, and health. Economic factors can include indicators such as economic growth rate, exchange rates, inflation rate, unemployment rate, and per capita income. Indicators related to demographic characteristics, cultural norms, traditions, and societal values, as well as data on population growth rates, age distribution, income distribution, educational status of the population, security, health, quality of life, and other social issues can be included under social factors. Parameters related to the technological and innovation development level of the organization or the target group are analyzed for technical/technological factors. This also includes data on investments and incentives for technology, innovation, and R&D, the ability to track and utilize technological developments, and technological awareness. Environmental factors can be analyzed economically and socially in this analysis. For economic sectors, issues such as raw materials, pollution, trade-offs, carbon footprint, and topics affecting main sectors like industry, agriculture, and tourism are considered, along with the growing societal sensitivity and awareness towards environmental issues. Even though legal factors sometimes intersect with political factors; specific legal regulations are considered within the analysis, such as laws against discrimination based on gender, race, and religion; trade and competitiveness laws; labor laws; consumer protection laws; intellectual property rights and patent laws; health and social security laws (Table 1).

Table 1. *The parameters and indicators under the PESTEL analysis*

P (political)	E (economic)	S (social)	T (technological)	E (environmental)	L (legal)
National policies, Political trust, Institutionalization, Foreign trade policy, Tax policy, Labor law	Economic development, Exchange rates, Interest rates, Income per capita, Unemployment rate	Population growth rate, Age distribution, Career tendencies, Security, Health, Social security, Life quality, Cultural barriers	Technology, innovation and R&D investment, Openness to technological innovations	Weather events and climate, Environment policies, Climate change, Consciousness and awareness	Laws against discrimination, Trade and competitiveness laws, Intellectual property rights and patent laws, Labor and social security laws, Consumer protection laws

Developing an approach that combines the PESTEL method with risk/impact chain analysis to analyze women's vulnerability to climate change will contribute to a comprehensive analysis, ensuring that all relevant parameters and data are considered. Thus, the PESTEL analysis combined with the impact chain analysis is considered as an effective method for determining which factors to consider when analyzing women's vulnerability to climate change.

The PESTEL analysis can be adapted to gender-specific conditions for analyzing climate risks for women. Even though this analysis is traditionally used to understand external macro-environmental factors affecting an organization, it can also be adapted to identify climate risks affecting specific groups such as women. In this sense, political factors might include the presence and scope of national policies on climate change and gender, specific initiatives indicating women's vulnerability to climate change, and the willingness to implement gender-sensitive climate policies. The impact of climate change on women's livelihoods or income sources can be analyzed for economic factors. This also includes the effects of extreme weather events on women employed in climate-

sensitive sectors such as agriculture and the assessment of economic opportunities in climate-resilient sectors for women. Social factors might include social norms, cultural practices, gender role distribution, and access to resources, which either increase or decrease women's vulnerability to climate change. Technological factors might include contributions to increasing women's resilience to climate change. Smart agriculture applications, early warning systems, and the rate at which women adopt innovations such as internet access and online shopping, helping them adapt to the evolving world and societal order might also be involved in this. Legal factors might include the presence of a legal framework related to gender and climate change, laws/regulations protecting women's rights in cases of loss and damage due to extreme weather events, and legal mechanisms ensuring women's participation in decision-making processes. Environmental factors might involve direct and indirect environmental impacts of climate change on women, such as access to water, loss of biodiversity, and the spread of diseases, including specific indicators related to these issues.

Moreover, it is believed that using the PESTEL analysis in stages 2 and 3, as shown in Figure 3, will contribute to a more comprehensive and thorough identification of indicators and a consistent and accurate description of data sources when analyzing the vulnerability of women to climate change specifically in Türkiye within the framework of vulnerability and risk analysis.

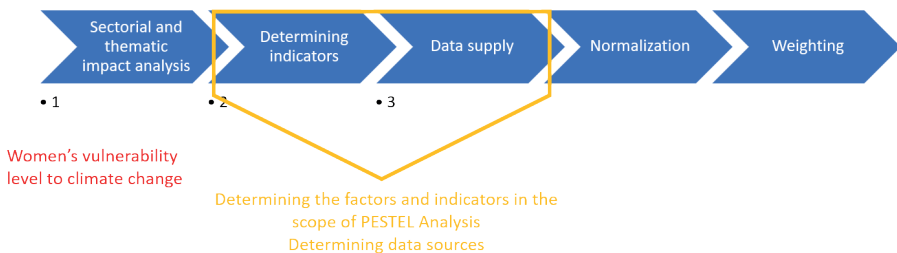

Figure 3. Stages from the PESTEL analysis in vulnerability analysis

Results

Türkiye is considered among the regions expected to be most affected by climate change-related hazards and risks. It is noted that the frequency and severity of extreme weather events have been on an upward trend, especially in the last twenty years (MGM, 2022). In 2021, 1024 extreme meteorological events were recorded, while this number increased to 1030 in 2022. The recorded extreme meteorological events included storms/tornadoes, heavy rain/floods, landslides, hail, severe snow, lightning strikes, frost, avalanches, forest fires triggered by extremely high temperatures, fog, and dust storms. Figure 4 shows the long-term annual number and distribution of extreme meteorological events in our country (MGM, 2023).

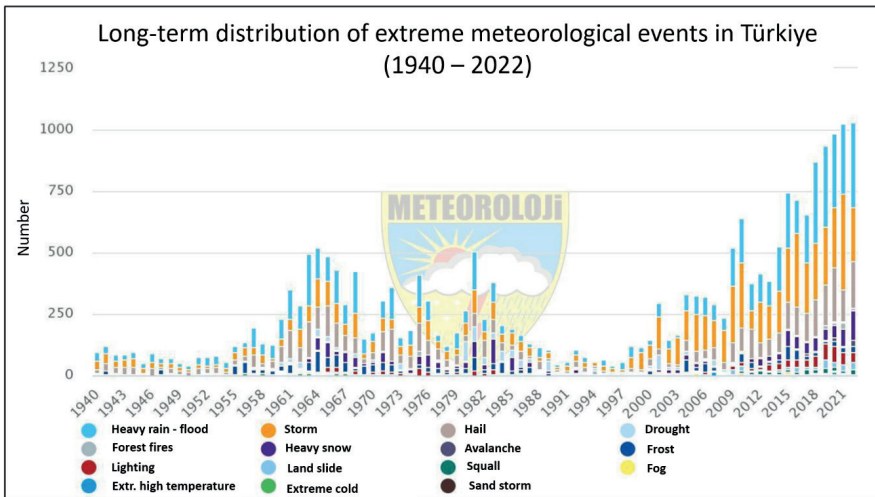

Figure 4. The distribution of numbers and weather conditions

The population segments exposed to, sensitive to, and affected by the hazards and risks caused by the increasing frequency and severity of meteorological events in Türkiye, are also increasing and the groups primarily affected by it are women and disadvantaged groups.

It is stated that human groups already highly vulnerable to other risks (due to inequalities such as income, gender, ethnicity, etc.) will be more significantly affected by climate change-induced hazards and risks (IPCC, 2023). From the perspective of women, the trends or relative status of indicators obtained within the framework of the PESTEL analysis over the years are crucial for providing insights into the magnitude of the risks. In this context, Table 2 shows the parameters that can be used to assess women's vulnerability to climate change and the data headings available in Türkiye. In Table 2, the indicators and data sources that can be used in the vulnerability and risk analyses of women to climate change in our country are primarily derived from the Turkish Statistical Institute (TÜİK) Gender Statistics and Statistics on Women reports and are based on risk components (TÜİK, 2023a; TÜİK, 2023b).

In Türkiye, particularly women and disadvantaged groups, exposed to the dangers and risks caused by meteorological events, which increase in frequency and severity every year, are also increasing. It is stated that human groups, which are already highly vulnerable to other risks (due to inequalities experienced based on income, gender, ethnicity, etc.), will be more significantly affected by climate change-related dangers and risks (IPCC, 2023). From the perspective of women, the trend or relative status of indicators obtained within the scope of the PESTEL analysis over the years is crucial in terms of providing insight into the magnitude of risks. In this context, Table 2 shows what parameters can be used in evaluating the vulnerability of women to climate change and which data headings can be obtained in Türkiye. In Table 2, indicators and data sources that can be used in the vulnerability and risk analyses of women specific to Türkiye are mostly derived from the Turkish Statistical Institute (TÜİK) Gender Statistics and Statistics on Women reports and are based on risk components (TÜİK, 2023a; TÜİK, 2023b).

Table 2. Transforming the factors for the analysis of women's vulnerability to climate change into parameters and indicators, and data sources

Impact Chain Components			
Hazard: Heatwave, Drought	Exposure	Vulnerability Sensitivity / Adaptive capacity	Risk
Factors	Sample Indicators	Sample Indicators	Data source
Political	Population by gender and age Women population in rural and urban and by age group	Participation in decision-making processes and administration (the rates of women governors, district governors, mayors, members of parliament, ministers, ambassadors), The proportion of women in higher education jobs as instructors/professors The proportion of women in upper and mid-level management positions, The number of top policy documents on gender equality. International agreements supporting women's rights and gender equality.	TÜİK (Turkish Statistical Institute), YÖK (The Council of Higher Education, Information System of Regulations)
Economical	Women's employment in agricultural / non-agricultural sectors	Labour force by gender and education level Employment rate by gender and living places The proportion of part-time employees in employment by gender Individuals responsible for housework by gender Annual average incomes of family members out of their main jobs The Proportion of employment in agricultural/non-agricultural sectors Income satisfaction The proportion of women below the poverty line	TÜİK (Turkish Statistical Institute),

Based on the sample indicators in Table 2, the annual changes in indicators that could fall under economic, social, and technical factors, such as the rate of internet usage by gender (1; male and female-%), the proportion of individuals in upper and mid-level management positions by gender (2; male and female-%), and the annual average primary job income of household members by their primary job status (3; female/male-%), are shown in Figure 5.

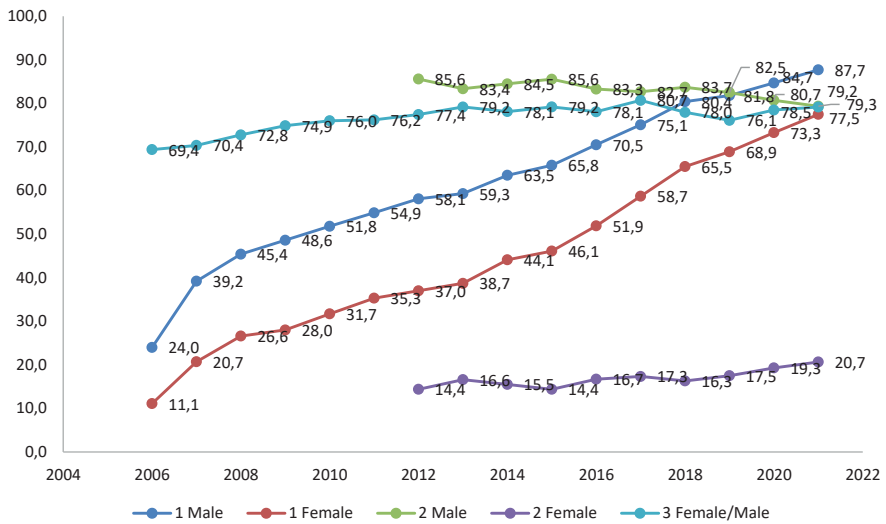

Figure 5. Comparison of men and women in Türkiye in some economic, social and technical indicators

According to Figure 5, although there has been an increase in internet usage over the years, the rate of internet usage among women is still lower when compared to men. Regarding the proportion of upper and mid-level management positions, even in the best scenario, women are significantly behind men (20.7% compared to 80.7%). In terms of job income, women also show a declining trend compared to men. According to the Turkish Statistical Institute (TÜİK) reports on Gender Statistics and Women in Statistics (TÜİK, 2023a; TÜİK, 2023b), the employment rate of women is less than half that of men, the labor force participation rate of women with higher education is higher than other education levels (65.6%), the part-time employment rate, and the rates of women ambassadors, parliament

members, professors, and managers are much lower than those of men. Additionally, only 15.4% of women have higher education levels than their spouses, and 40.3% of women order or purchase products online. Even when evaluating a very small number of indicators based on data, it is evident that the vulnerability levels of women to climate change in Türkiye are increasing due to various negative factors. In fact, efforts to improve such indicators that can enhance women's adaptation and resilience to climate change should be supported. Moreover, the participation of women as decision-makers and participants in decision-making processes will enhance the appropriateness and implementation of legal regulations and strategies related to climate change.

Results and Conclusion

Women become more sensitive to climate change-related hazards and risks due to various social, economic, and cultural reasons, and they have higher levels of vulnerability especially in developing countries.

Two primary issues for women to have higher vulnerability levels are that women are at lower socioeconomic status and they have limited access to opportunities that could increase their adaptive capacity (Nellemann et al., 2011). The IPCC reports on the climate impacts, adaptation, and vulnerability (IPCC, 2007) emphasized gender inequality, and this brought attention to the need for identifying vulnerability factors related to women. Studies have shown that women's employment in economic sectors being highly dependent on natural resources increases their vulnerability to climate change (GIZ, 2017). Extreme weather events restrict women's access to food, water, and energy, and they do not have as much access to alternative income opportunities as men, which exposes them to a higher risk of poverty (UNFPA, 2005). Furthermore, it is indicated that women's access to information about disaster risks is limited, making them less able to benefit from early warning systems compared to men (71% versus 51%; Brown et al., 2019). Women's greater vulnerability to climate hazards is also due to their limited participation in the control and decision-making processes regarding the use of resources and the distribution of benefits and income. In addition,

their limited time for formal education, job training, skill development, and income generation, as well as restricted mobility, further contribute to their increased vulnerability to climate hazards.

However, it is also crucial to understand the vital role women play in adaptation and mitigation efforts related to climate change (UNFCCC, 2023a). Considering that women make up half of the world's population, their participation at all levels, from all regions and sectors, should be expected in the implementation of actions aimed at adapting to and mitigating the effects of climate change. Women are noted for increasing productivity in the economic sectors they are involved in, especially agriculture. It is foreseen that women will contribute more significantly to sustainable production activities and the conservation of natural resources when they are provided with appropriate technology and financial resources (UNFCCC, 2023a). Thus, investments in the personal and professional development of women are expected to yield high long-term benefits. Research shows that countries with higher representation of women in parliament have a higher rate of implementation of international environmental agreements (Women Deliver, 2019). Women's participation in planning processes is crucial for building climate-resilient societies, taking timely action against natural disasters, reducing pre-disaster risks, and helping families recover post-disaster (UNDRR, 2023a). It is noted that supporting activities aimed at increasing gender equality and the effectiveness and power of women in society will provide social benefits such as environmental protection, poverty reduction, and the achievement of Sustainable Development Goals (SDGs) (UNFCCC, 2023a; Women Deliver, 2019; Yadav & Lal, 2018). Therefore, action plans at every scale for adaptation and mitigation of climate change should ensure the strengthened participation of women as beneficiaries and implementers of the proposed actions. Many countries, including Türkiye, describe how they prioritize gender equality and women in the implementation of their National Adaptation Plans (NAPs)

and Nationally Determined Contributions (NDCs) (UNFCCC LDCEG, 2015; UNFCCC, 2023b; UNFCCC, 2023c). Furthermore, the Gender Action Plan adopted by governments under the UNFCCC calls for the full, equal, and meaningful participation and contribution of women in decision-making and implementation of actions related to climate change (UNFCCC, 2023d). Addressing climate change adaptation actions with a gender-sensitive approach will strengthen societal resilience.

There is a need for an objective and data-driven methodology to determine the vulnerability levels of women to climate change. In this study, using Türkiye as an example, it is suggested that such a methodology can be developed by combining two methodological approaches. The impact chain used for this approach helps assess the level of women's exposure to climate risks, while the PESTEL analysis is used to comprehensively address the characteristics of women that need to be evaluated in terms of climate hazards and risks. Accordingly, it is observed that some of the parameters and data required for assessing the vulnerability of women to climate hazards and risks in Türkiye are included in official statistics, can be tracked annually, or are determined through periodic special reports. It is also noted that, besides the published official statistics, some parameters are monitored by institutions but not published as statistics. In addition, some parameters necessary for the analyses, for which data are not available, can be represented using different data. Based on the data and trends of all these parameters, it appears that the most prominent reason for the higher vulnerability levels of women compared to men in Türkiye to climate change is the difference in income levels and the widening of this gap. Besides economic indicators, it is believed that all indicators related to women's contributions and participation in life in a social sense could also impact the level of vulnerability to climate change in Türkiye. However, even though women lag behind men, their use of technological products, especially the Internet, is increasing. This contributes positively to women's knowledge and awareness of issues with environmental and

social impacts, such as climate change. In the context of Türkiye, there is a need for data that can be used in vulnerability analyses, including women's vulnerability, to be prepared for specific sectors and themes or to facilitate access to this data.

In conclusion, sustainable development, one of the most important issues, cannot be achieved without the participation and contribution of women. While women are seen as vulnerable to climate hazards, they also constitute the local and national human resource capacity and driving force that can actively work on adaptation and mitigation. Women's solidarity, ability to act collectively, organization, collaboration skills, and determination to contribute to society also enhance their adaptive capacity to climate change. In developing countries, including Türkiye, women will gain the skills and capabilities to contribute to both mitigation and adaptation through education, awareness-raising, R&D, and innovation activities as qualified human resources. Efforts and investments to ensure that women have equal pay and income opportunities, access to financial resources, education and extension services, and access to information and technology with men will have a higher multiplier effect in the long term. It is particularly necessary to develop strategies that address the needs and priorities of women and direct funding in local, regional, national, and sectoral development plans. Special headings for women and greater support for female entrepreneurship should be included in funding and investment programs for adaptation and mitigation.

Acknowledgement: N/A.

Conflict of Interest: Authors have no conflict of interests.

Peer Review: Double blinded peer review.

Financial Support: This study has been supported by no institutions.

References / Kaynaklar

- Akinsemolu A.A. & Olukoya O.A.P. (2020). The vulnerability of women to climate change in coastal regions of Nigeria: A case of the Ilaje community in Ondo State, *Journal of Cleaner Production*, 246; 119015. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.119015>
- Brown S., Budimir M., Sneddon A., Lau D., Shakya P. & Crawford S.U. (2019) Gender Transformative Early Warning Systems: Experiences from Nepal and Peru, Rugby, Practical Action. <https://www.preventionweb.net/publication/gender-transformative-early-warning-systems-experiences-nepal-and-peru>
- de Bruin L. (2016). Scanning the Environment: PESTEL Analysis. <https://www.business-to-you.com/scanning-the-environment-pestel-analysis/>
- Dankelman, I. (2010). *Gender and climate change: An introduction*. Routledge.
- Elasha, B.O. (2012). Women in the Shadow of Climate Change. *UN Chronicle*, 46(4): 54 – 55. <https://doi.org/10.18356/5d941c92-en>
- FAO & UNDP (2020). Toolkit for value chain analysis and market development integrating climate resilience and gender responsiveness - Integrating agriculture in National Adaptation Plans (NAP-Ag) Programme. <https://doi.org/10.4060/cb0699en>
- GIZ (2017). The Vulnerability Sourcebook Concept and guidelines for standardised vulnerability assessments Concept and guidelines for standardised vulnerability assessments. German Federal Ministry for Economic Cooperation and Development. https://www.adaptationcommunity.net/download/va/vulnerability-guides-manuals-reports/vuln_source_2017_EN.pdf
- İklimİN (2019). İklim Mücadelesinde Ekonomik, Sosyal ve Ekolojik Adalet. <https://www.iklimin.org/moduller/adaletmodulu.pdf>
- IPCC (2007). *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. Eds., Cambridge University Press, Cambridge, UK, 976pp. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/ar4_wg2_full_report.pdf
- IPCC (2014). *Climate Change 2014: Synthesis Report*. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. IPCC, Geneva, Switzerland, 151 pp. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/05/SYR_AR5_FINAL_full_wcover.pdf

- IPCC (2018). The Climate System: an Overview. (Co-ordinating Lead Author A.P.M. Baede Lead Authors E. Ahlonsou, Y. Ding, D. Schimel Review Editors B. Bolin, S. Pollonais) <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/TAR-01.pdf>
- IPCC (2019). Summary for Policymakers. In IPCC Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA, pp. 3–35. <https://doi.org/10.1017/9781009157964.001>
- IPCC (2022). Summary for Policymakers, In Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA, pp. 3–33, doi:10.1017/9781009325844.001. https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/downloads/report/IPCC_AR6_WGII_SummaryForPolicymakers.pdf
- IPCC (2023). Synthesis Report 2 of The IPCC Sixth Assessment Report (AR6). IPCC AR6 SYR IPCC-LVIII/Doc. 4, p.1 Summary for Policymakers. <https://www.ipcc.ch/ar6-syr/>
- ISO (2021). ISO 14091: Adaptation to climate change - Guidelines on vulnerability, impacts and risk assessment. <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:14091:ed-1:v1:en>
- Mavisakalyan, A. & Tarverdi, Y. (2019). Gender and climate change: Do female parliamentarians make a difference? *European Journal of Political Economy*, 56, 151–164. DOI: 10.1016/j.ejpoleco.2018.08.001
- MGM (2022). 2021 Yılı İklim Değerlendirmesi. T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü İklim ve Ziraî Meteoroloji Dairesi Başkanlığı, Araştırma Dairesi Başkanlığı <https://www.mgm.gov.tr/FILES/iklim/yillikiklim/2021-iklim-raporu.pdf>
- MGM (2023). 2022 Yılı İklim Değerlendirmesi. T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü İklim ve Ziraî Meteoroloji Dairesi Başkanlığı, Araştırma Dairesi Başkanlığı. <https://www.mgm.gov.tr/FILES/iklim/yillikiklim/2022-iklim-raporu.pdf>
- Nellemann, C., Verma, R. & Hislop, L. (2011). Women at the frontline of climate change. Gender risks and hopes. A rapid response assesment. UNEP, GRID-Arendal. <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/7985>

- SEWA (2022). A SEWA Cooperative Federation Newsletter. <https://www.sewafederation.org/wp-content/uploads/2022/06/Sahakarita-Vol.-1-Final-for-Web.pdf>
- Talu, N. (2017). İklim Değişikliği ve Toplumsal Cinsiyet Politika Belirleme Süreçleri. *Yasama Dergisi*, 33, 68-87.
- Tatgın, E. (2019). İklim Adaleti Kapsamında Toplumsal Cinsiyet Tartışması. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 104 – 118.
- TÜİK (2023a). Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri Gender Statistics 2022. https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/toplumsal_cinsiyet_istatistikleri.pdf
- TÜİK (2023b). İstatistiklerle Kadın, 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Kad%C4%B1n-202249668&dil=1>
- Türkeş, M. (2023). Kadınlar neden iklim değişikliği savaşımını kazanmanın ve uyumun anahtarı? Yeşil Gazete. 14/01/2023. <https://yesilgazete.org/kadınlar-neden-iklim-degisikligi-savasimini-kazanmanin-ve-uyumun-anahtari/>
- UN (1987). Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
- UN (2023). The Sustainable Development Goals Report Special edition Towards a Rescue Plan for People and Planet <https://unstats.un.org/sdgs/report/2023/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2023.pdf>
- UN Women (2022). Explainer: How gender inequality and climate change are interconnected. <https://www.unwomen.org/en/news-stories/explainer/2022/02/explainer-how-gender-inequality-and-climate-change-are-interconnected>
- UN Women (2024). Facts and figures: Economic empowerment. <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/economic-empowerment/facts-and-figures>
- UNCTAD/LDC (2015). United Nations Conference on Trade and Development the Least Developed Countries Report 2015. Transforming Rural Economies. https://unctad.org/system/files/official-document/ldc2015_en.pdf

- UNDRR (2023). Accelerating Action on Gender Equality in Disaster Risk Reduction by 2030: A Cross-cutting Analysis of Reports to the Midterm Review of the Sendai Framework Highlighting Good Practices and Areas to Strengthen for Gender-responsive and Socially Inclusive Disaster Risk Reduction. UNDRR: Geneva, Switzerland.
- UNFCCC LDCEG (2015). Strengthening gender considerations in adaptation planning and implementation in the least developed countries. UNFCCC Least Developed Countries Expert Group: Bonn, Germany. https://unfccc.int/files/adaptation/application/pdf/21673_unfccc_leg_gender_low_v5.pdf
- UNFCCC (2022). Dimensions and examples of the gender-differentiated impacts of climate change, the role of women as agents of change and opportunities for women. Synthesis report by the secretariat. https://unfccc.int/sites/default/files/resource/sbi2022_07.pdf
- UNFCCC (2023a). Five Reasons Why Climate Action Needs Women (Article for 8 March International Women's Day 2023). <https://unfccc.int/news/five-reasons-why-climate-action-needs-women>
- UNFCCC (2023b). Türkiye Cumhuriyeti Güncellenmiş Birinci Ulusal Katkı Beyanı. Republic of Türkiye Updated First Nationally Determined Contribution https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2023-04/T%C3%9CRK%C4%B0YE_UPDATED%201st%20NDC_EN.pdf
- UNFCCC (2023c). UNFCCC LDC Expert Group National Adaptation Plans 2023 Progress in the Formulation and Implementation of NAPS. NAP Progress publication 2023. <https://unfccc.int/documents/635394>
- UNFCCC (2023d). Gender Action Plan - Decision 3/CP.25 and amendments agreed in Decision 24/CP.27 <https://unfccc.int/documents/627886>
- UNFPA (2005). Frequently asked questions about gender equality. <https://www.unfpa.org/resources/frequently-asked-questions-about-gender-equality>
- UNGA (2002). United Nations A/57/270 General Assembly 2002. Fifty-seventh session Item 44 of the provisional agenda* Follow-up to the outcome of the Millennium Summit Implementation of the United Nations Millennium Declaration Report of the Secretary-General <https://www.un.org/millenniumgoals/sgreport2002.pdf?OpenElement>

- Women Deliver (2019). Invest in Women to Tackle Climate Change and Conserve the Environment. Prepared by: Nicholas Wedeman and Tricia Petruney, Last reviewed and updated December 2019 by Saeeda Rizvi; Nicholas Wedeman; Divya Mathew; Cathryn Grothe; Courtney Carson; Mónica de Pinto Ribeiro Hancke; Meagan Torello; Susan Papp, Katja Iversen; Molly Shapiro; Varsha Gandikota-Nellutla. 2019-10-D4G_Brief_ClimateChange.pdf (womendeliver.org).
- Yadav S.S. & Lal R. (2018). Vulnerability of women to climate change in arid and semi-arid regions: The case of India and South Asia. *Journal of Arid Environments*, 149(2018), 4-17. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jaridenv.2017.08.001>

Can Gender-Responsive Public Procurement Approach be Incorporated into Public Procurement Law?

Kamu İhale Kanunu'na Cinsiyete Duyarlı Kamu Alımları Yaklaşımını Entegre Etmek Mümkün mü?

Sedat Polat^{1*}, İlayda Aydın²

Abstract

The basic function of public procurement is to supply the requirements of public institutions on the market. However, the social state idea and sustainable approach bring innovative opinion of public procurement. Considering gender-responsive needs in purchasing processes, creating equal conditions between women and men, assuming a supportive role in reducing existing economic inequalities methods are among the important steps taken at this point. Considering the Turkish public procurement legislation, it can be seen that no concrete steps have been taken on the issues. The aim of this article is to analyse the applicability of the gender-responsive public procurement approach within the framework of Turkish public procurement legislation. In this context, evaluations have been made to bring an innovative perspective to the legislation, based on the principle of equality in the Constitution and the practices considered exceptions to the principle of equality in the Public Procurement Law.

Keywords: Fiscal Law, Public Procurement, Public Procurement Law, Public Tender, Societal Gender Equality.

Öz

Kamu alımlarının klasik fonksiyonu, kamu kurumlarının ihtiyaçlarının piyasadan temin edilmesidir. Ancak sosyal devlet anlayışı ve sürdürülebilirlik yaklaşımları, kamu alımlarına yenilikçi bakış açıları kazandırmıştır. Satın alma süreçlerinde cinsiyete duyarlı ihtiyaçların göz önünde bulundurulması, kadın ve erkekler arasında eşit koşulların oluşturulması, mevcut ekonomik eşitsizliklerin azaltılmasına yönelik destekleyici rol üstlenilmesi ve sosyal açıdan sorumlu alım yöntemlerinin benimsenmesi bu noktada atılan önemli adımlar arasında yer almaktadır. Türk kamu alımları mevzuatına bakıldığında henüz bu konularla ilgili somut bir adımın atılmadığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türk kamu alımları mevzuatı çerçevesinde cinsiyete duyarlı kamu alımları yaklaşımının uygulanabilirliğinin incelenmesidir. Bu kapsamda Anayasada yer alan eşitlik ilkesi ve Kamu İhale Kanunu içerisinde eşitlik ilkesinin istisnaları olarak değerlendirilen uygulamalardan hareketle mevzuata yenilikçi bir bakış açısı kazandırılmasına yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Kamu Alımları, Kamu İhale Kanunu, Kamu İhalesi, Mali Hukuk, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği.

Atıf/Citation: Polat, S. & Aydın, İ. (2024). Can Gender-Responsive Public Procurement Approach be Incorporated into Public Procurement Law? *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*. 10(1), 85-114.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, sedat.polat@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2288-9448.

² Doktora Öğrencisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, ilydaydn5@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2164-2240.

Extended Abstract

Public procurement, which constitutes a significant share of public expenditures, is conceptualized as the procurement of goods, services, and works by public administrations from the market. The classical aim of the public procurement is to finalize the procurement process in the most cost-effective manner. The main factors considered in this context are price and quality. However, since the early 2000s, it has been seen that the functions assigned to public procurement have expanded. The reason behind this change is the sustainability approach, which is influential in many other disciplines. The sustainable public procurement approach is an innovative approach that takes a long-term perspective on the impacts of public procurement and integrates environmental and social factors into public procurement.

The concept of sustainability is generally known as one associated with the environment. However, the sustainability approach has a wide dimension, including economic and social dimensions. The fact that the concept was first used by environmental scientists and has been widely adopted by both the private and public sectors is among the main reasons why the connotation is centred on the environment. There is a similar situation in the reflection of sustainability approaches in public procurement. In this context, when it comes to sustainable public procurement, the first thing that comes to mind is public procurement that covers environmental sustainability. It is possible to clearly observe the importance attributed to environmentally sustainable public procurement in international directives, national procurement legislation, and the literature on the subject. However, recently, it has been observed that important steps have been taken to integrate social sustainability, one of the main pillars of the sustainability approach, into public procurement.

Socially sustainable public procurement refers to a public procurement process that aims to ensure the general welfare and equality of society in addition to price and quality. In this context, it includes an approach based on the inclusion of ethical concerns such as fundamental human rights, employment and labour conditions, local development, and fair competition in the public procurement process. One of the sub-components of socially responsible public procurement is gender-responsive public procurement. Gender equality means gender is not a determining factor in participation in social life, and equal rights apply to women and men. Although great progress has been made in this regard, it is still possible to see gender-based inequalities in many areas of life. Participation in economic activities is one of these areas.

The literature on the disadvantageous position of women is wide. Traces of gender inequality can also be seen in terms of participation in public procurement. The support mechanisms offered by governments at this point offer important opportunities to consider the needs of women in public procurement, to reduce inequalities in participation and competitiveness in public procurement, and to empower women suppliers. In providing these opportunities, not only a single support mechanism can be utilized but also a combination of different mechanisms linked to various stages of the procurement process can be preferred. Such support mechanisms may include the use of exemption procedures for gender-related procurement, the inclusion of issues related to gender inequalities in cases of exclusion, the request for documents demonstrating that gender equality has been achieved, the rewarding of parties that comply or commit to comply with gender equality, the monitoring of commitments to equality, and the imposition of sanctions in the event of a contrary situation. As these approaches to find a concrete response, a legal and regulatory framework needs to be established. Especially in the last two decades, it has been observed that many countries have included regulations to ensure gender equality in their national procurement legislation.

The primary source for public procurement in Türkiye is Public Procurement Law No. 4734. There is no mechanism to support gender-responsive procurement within the relevant law. Therefore, the current Law No. 4734 does not provide opportunities to integrate gender equality in public procurement. At this point, the aim of this study is to make suggestions for an innovative approach to Law No. 4734 from a gender equality perspective.

One of the most important obstacles to gender-responsive public procurement, including positive discrimination for women, is the hesitation about equality and competition. To remove this obstacle, it is necessary to make legal arrangements that will constitute an exception to these two principles (strengthened on social grounds). In this context, Article 5 of Law No. 4734 entitled “Basic Principles”, which expresses the principles to be followed in the tender process and serves as a guideline for objections regarding the process, needs to be re-evaluated. The principles directly related to the subject matter in the content of the relevant article are the principles of equal treatment and competition. Compliance with these two principals has great importance for the successful conclusion of the tender process. However, it is known that there are deviations from these two principles in various articles of the law for several socio-economic reasons. For example, it is possible to consider tender procedures that restrict participation and unannounced procurements as deviations from the principle of competition.

Other relevant examples are the price advantage applied to domestic goods and domestic bidders under Article 63 of this Law and public procurement for regional development and technological development regulated under Additional Article 9. Both regulations constitute exceptions to the principle of equal treatment and related competition. Therefore, it is possible to extend these exceptions, which are presented on socio-economic grounds, to gender-responsive procurement through additions and amendments in the law. Moreover, Article 10 of the Constitution of the Republic of Türkiye on equality before the law states that “women and men have equal rights. The state is obliged to ensure that this equality is realized. Measures to be taken for this purpose shall not be interpreted as contrary to the principle of equality.” This provision offers important opportunities in terms of forming the basic basis of this regulation to be made in the law. In addition, the definition of “women-owned enterprise” should be added under the heading of definitions in Article 4 of the relevant Law to reveal who can benefit from the existence of a support mechanism for women/women-owned enterprises. The existence of these regulations will remove the obstacles to the inclusion of gender-sensitive mechanisms in the content of the Act of Law No. 4734 on exceptions, qualification rules, those who cannot participate in tenders, prohibited acts and behaviours, procurement procedures, and evaluation of bids. The arrangements that will be made in the relevant articles should also be explained and supported by secondary legislation.

Keywords: Fiscal Law, Public Procurement, Public Procurement Law, Public Tender, Societal Gender Equality.

Introduction

The principle of equality is one of the fundamental principles that must be adhered to in the field of procurement law, as in all other disciplines of law. The principle of equality in terms of public procurement law refers to the requirement of treating all parties equally during the procurement process, avoiding practices that restrict competition, ensuring transparency and accountability, and refraining from exercising discretionary powers. In public procurement law, exceptions to the principle of general equality can be observed due to technical, economic, social, and cultural reasons. One of the exceptions to the principle of equality is gender-responsive public procurement, which is one of the sub-components of socially-oriented public procurement.

Discussions about gender inequality are known to have a long history. One of the main focal points of these debates in many areas of social life is economic inequality. Although recent studies indicate a reduction in economic disparities between women and men, there is still a significant imbalance, with women continuing to face disadvantages. Public procurements are one of the areas where women are disadvantaged, which is aligned with economic inequalities. In addition, the extensive implementation of social and sustainable public procurement practices presents opportunities to address the disadvantaged environment by integrating qualitative selection criteria into the procurement process.

Some of the actions taken include: Considering the needs of women in the public procurement process; addressing gender inequalities as a reason for excluding bidders; supporting the participation of female entrepreneurs in public tenders through positive discrimination mechanisms; monitoring performance criteria to reduce gender disparities, and enforcing legal penalties for violations of gender equality in the procurement process.

The study seeks to assess the practicality of incorporating gender-responsive approaches into the existing Turkish public procurement legislation. In this context, primarily the study has examined the conceptual framework for public procurement that are socially responsible, and gender-responsive public procurement, which is one

of its sub-components. Subsequently, the topic was elaborated upon, discussing broad approaches for gender-responsive public procurement. In the concluding section, with reference to the obstacles before this approach which is not included in the current Turkish public procurement legislation, assessments were made to provide the legislation with a fresh and forward-thinking outlook. The significance of this study is highlighted by the absence of any research in the literature in Türkiye on gender-responsive public procurement, with the exception of reports from civil society organizations. Within this particular framework, the anticipated outcome is to make a valuable contribution to the field of literature by increasing awareness of the topic.

An Innovative Approach in Public Procurement: Socially Responsible Public Procurement

Public procurement is the process by which goods, services, and construction are supplied from the market for a certain price (Akdoğan, 2014).¹ States, being one of the major consumer actors in the economy, engage in public procurement that accounts for a substantial portion of public expenditure. By 2021, in OECD countries, public procurement accounts for 28% of total public expenditure and 13% of GDP (OECD, 2023). This volume represents a substantial proportion of national economies and demonstrates that public administrations are influential and active participants in the market by means of public procurement (Gyori, 2022).

During the pre-globalization era, public procurement was conducted with an understanding based on local and domestic conservation. Subsequently, starting from the 1980s, coinciding with the widespread adoption of the principle of free trade, a phase of global competition characterized by the lowest prices emerged (Hamilton, 2022). This period, referred to as the economic approach process in public procurement, has prioritized large enterprises, while small, disadvantaged, and social-purpose enterprises

¹ Public tenders, where the procurement process is conducted under the principle of competition between more than one candidate, are one of the most important methods of public procurement. In this context, public procurement is a top concept that includes public tenders (Akdoğan, 2014).

have been left behind in the process (Aykaç et al., 2021). The notion of sustainability, initially introduced in *The Brundtland Report of 1987* and subsequently adopted as a motto in following international summits and conferences, has resulted in the development of new approaches for public procurement (Günel, 2023). The concept of sustainability, which emphasizes the importance of meeting needs without neglecting future generations, has become widely accepted in the field of public administration, as well as in many other disciplines (Şen et al. 2018; Günel, 2023). The World Summit on Sustainable Development, convened in Johannesburg in 2002, signified a pivotal moment in the implementation of the sustainability approach to public procurement. The summit clearly urged governments to take economic, social and environmental implications into account in their procurement practices (Bamfo et al. 2019). Environmental criteria have also been added to the bidding process with the World Trade Organization Public Procurement Agreement, which entered into force in 2014. Later, social and sustainable criteria have been incorporated into the work of international organizations, including the UN (Call for Action on Sustainable Development Goals), the OECD and the EU, and, later, into national public procurement legislation (Hamilton, 2022).

Sustainable public procurement promotes three fundamental aspects: economic, environmental, and social. The economically sustainable public procurement approach entails considering the overall impact of the procurement process and maximizing the efficient use of public resources. The public procurement strategy for environmental sustainability, also referred to as green public procurement, aims to mitigate the adverse environmental effects of the purchasing process (Günel, 2023). Socially responsible public procurement, one of the foundations of sustainable public procurement, is an innovative process in which economic criteria, as well as ethical and social concerns, dominate the acquisition of goods and services, and where public acquisitions are used as a social-impact public policy instrument rather than a mere economic trade (Aykaç et al., 2021). Under this approach, public procurement aims to promote social benefits such as establishing human-friendly living and working conditions, providing support for disadvantaged and marginalized groups and

equality, and on the other hand, it seeks to avoid social harms that are the opposite of those above, namely low living and working standards, social exclusion, and inequality (Semple, 2017). Social procurement practices are entrusted with various functions, including promoting diversity and inclusion in employment, enhancing the competitiveness of small and social enterprises in the market, supporting domestic production, establishing ethical rules in trade, improving the quality of life in society, promoting sustainable development goals, and leading change in the private sector (Ambe, 2019; Aykaç et al., 2021; OECD, 2021; Gyori, 2022). Therefore, social procurement practices represent a process focused on creating social added value, taking into account the narrowly defined low-price-high-quality-money-compensation criteria in traditional public procurement, as well as the impact of the purchasing process on society (EC, 2021; OECD, 2022). This approach expands the benefits of public procurement beyond the mere acquisition of products, jobs, and services. It positions public procurement as a policy tool for achieving social goals, which are also referred to as horizontal goals (Kristensen, 2021).

Socially responsible public procurement has a number of challenges, despite the advantages outlined above. Among the difficulties for public administrations in carrying social purchasing implementations into action from theory stage, the following can be listed: the lack of awareness of social procurement criteria; the lack of knowledge of staff at the point where social criteria can be incorporated into the procurement process; difficulties in measuring the benefits of social procurement; lack of communication between the stakeholders in the process of procurement; and insufficient knowledge and capacity of small and social enterprises (Aykaç et al., 2021). Procurement authorities need to pursue an active policy to minimize these challenges and increase the spread of socially responsible procurement. In this context, public procurement authorities can support socially responsible purchases by assuming one or a combination of regulatory, supportive, guiding, and encouraging roles. It can fulfil its regulatory role by defining minimum performance standards for socially responsible procurement within the legal framework for public procurements; its supporting role by carrying

out activities aimed at raising the awareness of the private sector about and supporting its progress in this area; its guiding role by establishing public-private partnerships; and its encouraging role by supporting with reward mechanisms the steps the market has taken or will take in the area of social responsibility (Choi, 2010).

Gender-responsive Public Procurement

Gender equality has been a central focus of the global political agenda for the past four decades (Squires, 2007). This concept, which is highly complex and cannot be fully explained from a single perspective, can be broadly understood as the principle that women and men possess equal rights, irrespective of their biological distinctions (Ecevit, 2021). Currently, despite notable progress made in addressing gender-based inequalities, there are still indications of gender inequality in many different areas (OECD, 2021). From an economic perspective, several issues arise: Women face underrepresentation in economic activities compared to men; they tend to be concentrated in undervalued sectors; women's entrepreneurship is smaller and is more vulnerable to impunity; women-led enterprises have less experience in terms of work and management compared to other enterprises; and women receive lower pay in certain sectors despite performing the same job and having the same job description (OECD, 2021; UN-WOMEN, 2021; UN-SDG, 2021). The problems expressed here are difficult to change by solely individuals. Therefore, a strong public strategy needs to be created in order to ensure that the functioning mechanism of the market is carried out within the framework of the principle of gender equality. (Doorgapersad & Kinoti, 2015). Key strategies to address the problem include establishing a legal and regulatory framework to eliminate the disadvantage of women in economic activities; designing educational opportunities to support women's participation in economic activity; enhancing funding and grants opportunities for women entrepreneurs; and providing support to women and women-owned enterprises through tax and other incentive-based programs (UN-WOMEN, 2023). In addition, gender-responsive public procurement, which is the subject of the study, is one of the policy proposals to promote gender equality economically.

Gender-responsive public procurement (UN-WOMEN, 2021), which proposes a solution to gender equality in society from the perspective of public expenditure policies, refers to the process by which gender requirements and aspects are integrated into public procurement policies and implementations (OECD, 2021). More explicitly, gender-responsive public procurement is a supply method in which buyers and suppliers take into account the needs of women and men in the public procurement process, where purchasing contracts are designed to address gender disadvantages, and where measures are taken to implement criteria to promote competition and equality by the end of the delivery process (EIGE, 2021). The primary objective of this approach is to achieve a socio-economic transformation with the aim of diminishing economic gender inequalities (Sarter, 2020). The broad-scale objectives of gender-responsive public procurement include aligning with the United Nations sustainable development goals, enhancing competitiveness, promoting equitable distribution of economic resources, reducing poverty, increasing the capacity and inclusivity of employment, fostering economic growth, and improving efficiency in public spending. (Arnaiz, 2010; Kirton, 2013; Nyeck, 2015; Sarter, 2020; EIGE, 2021).

It is difficult to say that gender-responsive public procurement has sufficient scope yet. Indeed, the fact that women's enterprises is only %1 in public procurement accounting for an expense item at the ratio of 20% of GDP on a global scale is an indicator of the issue stated above (UN-SDG, 2021). The situation remains largely unchanged in terms of the position within national procurement legislation (Caranta, 2022). In recent times, there has been a growing awareness of sensitivities and efforts have been made to implement gender-responsive public procurement, as instructed by international organizations. Currently, governments are utilizing their regulatory functions to integrate gender equality regulations into procurement procedures. Additionally, financial incentives are provided to enhance the appeal of the process (UN-WOMEN, 2023). In this context, the process of supporting gender-responsive public procurement can be described in the framework of the preparation, acquisition, and implementation processes (Grandia et al. 2023) which are the three main stages of public procurement.

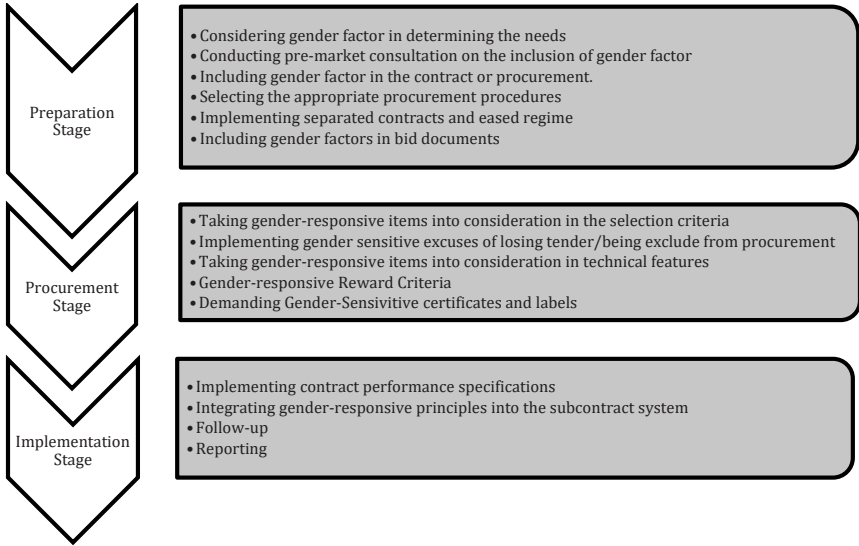

Figure 1. Implementation Methods of Gender-Responsive Public Procurement (Source: EIGE: 2022: 11).

Figure 1 illustrates that the procurement stage consists of three main cycles, which present significant opportunities to incorporate a gender perspective into public tenders. The next part of the study will also focus on the implementation methods related to integration of the gender factor into public procurement, while considering globally best practices.

Implementation of Gender-responsive Approaches in the Preparation Stage

The initial stage of the public sector procurement cycle is the preparation stage. The objective of this stage is to examine supply needs and initiate the actual procurement processes. (Grandia et al., 2023). The preparation stage also referred to as the planning stage of the tender cycle is the most suitable process for creating the general structure for the development of public procurement policies. Hence, women are likely to be overlooked in the bidding process unless a policy is implemented for the sake of gender-responsive features of public tenders (Ruiz, 2020).

During the preparation stage, it is crucial to prioritize conducting a thorough needs analysis and assessing whether the contract incorporates a gender perspective. In this particular context, it is necessary to ascertain the demand for goods or services in order to cater to the requirements of both women and men. Additionally, it is important to assess the impact of the gender-based approach on the procurement process. Engaging in conversations with stakeholders will help assess the market's ability to achieve gender-sensitive outcomes and enhance the objectives of the bidding authority. These discussions will then focus on how to incorporate the gender factor in the contract's implementation (EIGE, 2022b). As per the OECD Advisory Decisions on Public Procurement for the identification of availability of gender-responsive procurement during the preparation stage, one must search for the answers to these inquiries: "Is public procurement an effective means to promote the implementation of gender-responsive practices in society? During which stage or stages of the acquisition cycle is the implementation of gender equality practices targeted? What are the potential hazards associated with this approach? Is there an issue regarding the process of gathering data? What are the challenges encountered when implementing gender equality practices and what measures can be taken to address them?" (OECD, 2021).

Checklists are considered a fundamental practice for incorporating the gender factor when addressing needs. In 2018, the Belgian Institute for Women and Men's Equality released a handbook and checklist that provide guidance to public institutions on incorporating gender differences into the planning and execution of public procurement contracts, as well as promoting equality. Canada mandates a gender-based preliminary analysis for large-scale public procurement that necessitates a treasury declaration (OECD, 2021). In Gironde (France), a policy has been implemented to create a settlement plan that is sensitive to gender issues. This policy ensures that the recommendations of a gender expert are considered in the design of spaces before procurement services for the construction and renovation of secondary schools (EIGE, 2022).

An important concern in public procurement is the explicit inclusion of the gender factor in defining the subject of procurement, in order to address specific needs. Authorities with the autonomy to decide the subject of the tender may explicitly mention gender-related aspects in the title of the contract (such as services for analysing gender-disaggregated data or uniform supply for both women and men) and in declarations (EIGE, 2021).

Designating the purchasing/procurement procedure is one of the basic steps of the preparation stage. The open tender procedure, which is open to participation by all and adopted as the basic tendering procedure, is a procurement procedure that promotes widespread participation and competition (SIGMA, 2010). This approach, which limits the adaptability of alternative procurement methods, fails to offer sufficient opportunities for attaining gender equality or other social goals through public procurements. In this particular context, it is advisable to prioritize alternative methods for implementing a gender-responsive approach. Procurement methods, including marketing, dialogue, and direct supply are effective purchasing methods at the point of integrating gender elements into procurement procedures. The European Union has established a procedure called the eased regime for social and other private services in Directive 2014/24/EU, which outlines fundamental approaches and public procurement methods. The objective is to enhance the connection between public procurement and social responsibility through this purchasing method, which entails less strict regulations compared to other purchasing methods. It encompasses the domains of health and social care, education and teaching, community and cultural services, and event organization. Procurement under this method creates gender-responsive preconditions, including women's employment, equal pay and equal working conditions (EIGE, 2022).

One of the policy proposals similar to the implementation of the eased regime is for assigned/quoted/reserved contracts. This approach, aimed at adopting gender-responsive approaches to public tenders and

increasing the participation of female suppliers in public procurement, envisages that a certain proportion of public contracts should be allocated to women suppliers that meet basic criteria relating to gender equality (KAGİDER, 2020b). In 2018, the Indian government implemented a policy stating that 25% of its public procurement should be allocated to micro and small enterprises, while 3% of that share should be allocated to women's enterprises. In the Dominican Republic, "The Dominic Sustainable and Inclusive Supply Model" mandates that 15% of government procurement by ministries must come from SMEs, and a minimum 20% of that quota must be comprised of SMEs of women. In Senegal, "The Small Business Act" mandates that 15% of public contracts must be allocated to enterprises owned by women and youth (UN-WOMEN, 2023). In Kenya, "The Public Procurement and Disposal Regulation" mandates that 30% of government procurement for goods, services, and construction works be allocated to women, young people, and persons with disabilities, so a positive procurement is implemented (UN-WOMEN, 2021).

The main step in the progression from the preparation stage to the tendering stage in the public procurement process involves the preparation of tendering documents. The tender documents comprise of administrative specifications, technical specifications, draft contract, and other essential information and documents. However, they may be subject to modification based on the procurement procedure method. The administrative specifications which include essential directions in terms of managing the tendering process, determining the fundamentals of the process, participation documents and conditions in tenders, grounds for exclusion, eligibility criteria, and conditions for proposal and assessment along with the technical specifications determining technical conditions regarding procurement (Boynikar, 2020) are the leading basic processes where gender factor can be included in public procurement. Although the documentation process is in the preparation stage, its impact will be seen at the procurement stage, so the assessments of this segment will be addressed along with the procurement stage.

Implementation of Gender-responsive Approaches at the Procurement Phase

The first approach to integrating gender equality into public procurement at the procurement phase is exclusion from participating in tenders. Exclusion regimes are the conditions in which contractors are denied public tenders because they exhibit serious criminal or unethical practices, cause breaches of institutional responsibility, or have previously exhibited poor performance. Trafficking in human beings, child labor, occupational abuse, fraud, threats, non-compliance with previously signed contractual requirements, and violation of tax obligations are among the reasons for being excluded from public procurement (EC, 2021).

Non-compliance with environmental, social and labour law obligations in countries that have policies for socially responsible public procurement is also one of the reasons for exclusion. In this context, EU Directive 2004/24/EU clearly stipulates that “parties who exhibit behaviour that violates the principle of equal treatment and opportunity for women and men at the point of employment may be excluded from public tenders for a temporary period of three years” (Arnaiz, 2010).

National procurement legislation also includes exclusion grounds, including principles of equality, in terms of pay and employment. For gender-based exclusion grounds to be applicable, the grounds must be related to the subject of the contract and have been specified in advance in the notice or in the tender documents (EIGE, 2022b). When examples of implementations regarding the approach in question are examined, in Switzerland, within the scope of Article 8 of the Federal Law on Public Procurement, companies with at least 50 employees are required to sign a declaration that women and men work for equal pay in order to be able to participate in public tenders. In Iceland, companies that have a workforce of more than 25 employees must comply with the same requirements as those in Switzerland under the “ÍST 85” regulations. In Italy, companies with over 50 employees must provide reports on the gender breakdown of their workforce, including information on job distribution, employment status, redundancies, recruitment, training, retirement, promotion, career paths, work-life balance policies, and problem-solving measures. These reports are necessary for companies to qualify for public tenders.

Australia was one of the countries that requested a report based on similar criteria. In Spain, companies with over 250 employees are exempt from tendering procedures if they do not have an equality plan that includes measures to eliminate gender barriers and promote gender equality (OECD, 2021; UN-WOMEN, 2023).

One of the approaches leading to gender equality in the procurement stage is to include regulations on the subject in technical specifications and selection criteria. Technical specifications are documents that outline the precise technical requirements that goods, services, or construction work must meet in order to be purchased. They provide detailed information about the specific qualities and features that are being sought in the market. It is feasible to incorporate social factors relevant to the contract's subject matter into the technical specifications, in a manner that is appropriate and commensurate with its purpose. Nevertheless, it is important to acknowledge that the issues in question do not significantly undermine equality and competition (EC, 2021). In order for gender element to be included in the technical specifications, gender elements must be incorporated into the subject of the contract. In technical specifications, gender factor is generally embodied in the form of a clear statement of requirements (e.g. the inclusion of gender-responsive planning and designing conditions in a contract of a public building construction) and the requirement of a gender consultant in service procurement contracts. The Prime Minister's Office in Hungary has issued a service tender to illustrate the requirement that a specialist must possess a minimum of 24 months of research and analysis experience in the field of equal opportunities. Additionally, it is stipulated that at least one specialist should have practical experience within the same time frame (EIGE, 2022b).

The most critical aspect in the decision-making stage of public tenders is that the responsibility for the process is given to the candidate who presents the most economically advantageous proposal. Therefore, it is feasible to incorporate both price and non-price factors into the selection criteria (Boynikar, 2020). At this point, there are legal regulations in some countries that address social issues within the framework of non-price elements (Ruiz, 2020). Countries that have the relevant regulation award gender-responsive elements based on qualitative selection criteria. As an illustration, in 2016, the Municipality of Salamanca (Spain) declared

its intention to employ distinct contracts in certain tender processes² and provide assistance to social-purpose enterprises. The institution in question has implemented the award criteria system for a tender related to gardening services. The scoring system considers both price (35 points), and social and economic aspects such as the inclusion of disadvantaged individuals, emission control, and waste management. One of the requirements is the development of a gender equality plan consisting of five key points. The La Mancha Regional Authority in Spain has established social criteria as a means of differentiating between bids that receive the same score in tender involving separate contracts. One of these criteria is the significant representation of women in the workforce (EU, 2020).

When applying gender-responsive award criteria, the primary consideration is that the award criterion is directly related to the subject of the tender. Country practices typically employ a scoring system to evaluate tenders that have a social objective within the framework of distinct contracts. Moreover, the criteria should specifically address the procurement process that is directly applicable and should not pertain to broader corporate policies or practices. In the case of a tendering process that rewards the number of female employees, the rating should not be determined by the existing distribution of female employees within the institution; but rather, should be based the distribution of staff who will be involved in the tendering process. Otherwise, it will be in violation of the principles of competition and equality. In addition, the following issues should be taken into consideration carefully: regarding the rating system, establishing its boundaries, implementing it in a way not to hamper competition and making it clear so that bidders can understand; allocating weight to criteria to be included in the rating and declaring them in the announcements/documents, and conducting in accordance with the principle of transparency (EC, 2021).³

² This applies to tenders in the areas of gardening, insect control, cleaning, food services, collection of second hand clothing, waste collection and management, and oil recycling.

³ In a relevant verdict, The European Court of Justice has decided that the gender-based rating criteria should be designated to meet the social requirements on the condition that they should be relevant to the purpose of the tender, proportional, announced, should not be discriminatory and should mean an unlimited freedom of choice for contracting authority (Arnaiz, 2010).

A substantial way to include a gender factor during the procurement stage is through the implementation of certification or labelling programs. These programs offer an impartial and independent third-party monitoring for governments to identify companies that meet the eligibility criteria established by the procurement law and to gather data on firms owned by women. These programs, along with other procurement policies that consider gender, have multiple objectives. These include identifying and providing financial support to women, implementing quota requirements for female participation in public procurement, incorporating gender criteria into acquisition standards, and considering award criteria based on certification (George & Kendall, 2021; ADB, 2022). For example, in Chile, “ChileCompra”, established under the Ministry of Economy and aimed at increasing the participation of women in public tenders, provides “Sello Empresa Mujer” (Supplier Certificate for Women) for companies where more than half of their employees and legal representatives or CEOs are women (KAGİDER, 2020). This seal ensures that the gender-based criteria required in the purchase process are documented (UN-WOMEN, 2023). Another example of this practice is in Japan. “Eruboshi” certification is granted to firms that implement an action plan to support women in the workplace and are properly informed about it, in accordance with “The Law on Promoting Women’s Participation and Advancement in the Workplace”. Extra points are available to certified companies during the assessment stage of the proposal (ADB, 2022).

Implementation of Gender-responsive Approaches in the Implementation Stage

Implementation stage or, in other words, post-procurement stage is a process in which the conditions agreed upon by public institutions and successful bidders during the tendering process are monitored (EIGE, 2022b). The most important of the concrete steps towards the inclusion of gender-responsive aspects in this process is to ensure the implementation of the previously clearly stated contractual performance conditions. Performance conditions are regulations that impose gender equality obligations on the successful bidder. The contracting authorities have the ability to apply certain performance conditions, including

economic, social, or employment-related provisions, provided that they are supported by legal regulations, relevant to the subject, and published within the scope of the tender. The performance conditions that correspond to the selection criteria expressed during the purchasing stage have no impact on the evaluation of proposals during the implementation stage. Therefore, the adequacy of the bidders' compliance with such provisions is verified during the execution of the contract, not during the evaluation of the proposal (EIGE, 2021). For example, in Vienna (Austria), bidders with a value exceeding €50,000 and at least 6 months of service contracts are required to implement one of the four different actions if they have more than 20 employees. These categories include promoting women through recruitment and career development, implementing education programs to enhance women's qualifications, work-life balance, and structural actions. In a similar manner, a self-declaration checklist has been developed in Berlin, Germany, for companies with more than 10 employees to choose from 21 different socially motivated activities (such as internships for women, improving work-life balance, etc.) (EIGE, 2022b). In Canada, contractors who win contracts worth at least 1 million Canadian dollars are required to create employment opportunities for one of the four designated investment groups (women, disabled individuals, minorities, indigenous people) under The Employee Investment Act. Various financial penalties are also imposed to support the enforceability of the measures set forth herein (UN-WOMEN, 2023).

It is observed that performance conditions are adopted by the countries that do not prefer to link competition in the procurement process to non-price factors but want to support socially responsible public procurement. It is necessary to consider the requirements for including selection criteria at the tender stage. Within this context, it is necessary to adhere to fundamental requirements such as limiting the content of the condition to the bidding process only instead of general policies, ensuring its relevance to the subject, being proportionate, and announcing it in a clear and transparent manner when determining the performance condition (EC, 2021).

The responsibility assigned to contractors in the procurement process, as well as the implementation of performance conditions, should also apply to subcontractors in the transferred contracts. This includes conducting

examinations to determine whether gender-responsive conditions are being implemented, carrying out inspections and third-party audits, requesting reports on compliance with contractual requirements, and creating gender-disaggregated statistics by public procurement authorities. These are among the other gender-responsive approaches at the implementation stage (OECD, 2021; UN-WOMEN, 2023).

Evaluations and Recommendations Regarding the Applicability of Gender-responsive Public Procurement in the Turkish Public Procurement Legislation

The fundamental law that regulates the expenditure process related to public tenders in the Turkish financial legislation is The Public Procurement Law No. 4734. When examining Article 40 of this Law regarding the evaluation of proposals, it can be observed that the approach of “the most advantageous proposal economically” is adopted in the decision-making process of the tender. The fundamental approach adopted in Turkish public procurement is primarily based on conducting the tender process with a focus on “advantageous price”. However, it is stated that in evaluating the most advantageous offer economically, only the price factor can be taken into account, as well as non-price factors such as “operating and maintenance costs, cost-effectiveness, efficiency, quality, and technical value” can also be included in the evaluation. When examining the scope of the relevant regulation, it becomes apparent that it is not possible to evaluate gender-responsive qualitative selection criteria as a non-price factor.

As per Article 53/3 of the Public Procurement General Communiqué, which includes regulations regarding the inclusion of non-price factors, it is stated that non-price factors should be clearly specified in the administrative specifications in a manner that does not violate the principles stated in Article 5 of Law No. 4734. When looking at Article 5 entitled “Basic Principles”, it can be observed that administrations are held responsible for adhering to the principles of transparency, equal treatment, competition, reliability, confidentiality, public scrutiny, meeting needs in appropriate conditions and time, and efficiency in tenders. Within this context, when considering the connection between gender-responsive procurement approach and these principles, the issue

should be evaluated within the scope of the principle of equal treatment. The principle of equality signifies that the contracting authority should be impartial during the tender process and should not discriminate between participants. This principle, which is also binding in terms of competition, is among the fundamental principles of tender process (Üstün and Çalış, 2018). However, when considering the principles of non-price factors and equal treatment together, it can be observed that exceptions are included within the provisions of Law No. 4734. The first of these is the price advantage applied to domestic goods and domestic bidders within the scope of Article 63 of this Law. The other type refers to public procurement for regional development and technological advancement, as regulated in Annexed Article 9 of the same Law. It can be observed that both articles prioritize certain factors other than price within the context of socio-economic reasons. Article 63 includes provisions regarding the participation of only domestic bidders in tenders and granting price advantage to domestic bidders and domestic product offers, provided that certain conditions are met. At Annexed Article 9 titled “The Use of Public Procurement for Regional Development and Technological Advancement”, negotiations and collaborations with interested parties regarding the conditions/criteria/contract terms related to the characteristics of the need are mentioned within the scope of the objectives of achieving regional development, enhancing domestic production based on strategic sectors and technology transfer, promoting project-based investments, research, development, and innovation. It is stated that it will be possible to apply a higher price advantage for domestic products in the provinces where regional development programs are implemented, a certain portion of the need can be supplied from the bidders who are engaged in production or activities in these provinces, and procurement guarantees can be provided for technological development purposes.

Based on the exceptional implementations mentioned above, it can be understood that relative deviations from the principle of equality may be possible, provided that they are amended in the legislation. Therefore, it is possible to evaluate gender-responsive public procurement within this framework. Furthermore, based on Article 10 of the Turkish Constitution, the fundamental source of the principle of equality, which states “Women and men have equal rights. The state is responsible for ensuring the implementation of this equality (Additional paragraph of Law No. 5170/1

Art., dated 7/5/2004). The measures to be taken for this purpose cannot be interpreted as contrary to the principle of equality (Additional clause of Law No. 5982/1 Art., dated 7/5/2010).”, it is believed that a gender-responsive equality criterion would not be contrary to the Constitution. In this context, to consider gender factor as a non-price element in public procurement, the legislation should explicitly regulate positive privileges regarding gender inequality, as stated in Article 63 and Annexed Article 9 of Law No. 4734. Furthermore, the monetary values and relative weights of those privileges should be scored. The existence of this regulation will enable the inclusion of gender-responsive issues in scoring criteria and pave the way for the implementation of gender-responsive reward criteria. Thus, this will enable the implementation of reasons for the criteria of gender-responsive exclusion from bidding in procurement processes, along with the demand for gender-responsive labelling and certification. A provision similar to what is stated in Article 5 of Law No. 4734, namely “It is mandatory to have received an affirmative certification of Environmental Impact Assessment (EIA) for projects that require an EIA report in order to proceed with the tender”, will enable the request of various certificates for tenders involving gender factors. Furthermore, within the provisions of Article 58 of Law No. 4734, which regulates the exclusion from tenders, the inclusion of provisions prohibiting gender discrimination will be facilitated.

Among the other issues to be taken into consideration are taking gender-responsive procurement out of the basic procedure under Article 3 of Law No. 4734 entitled “Exceptions”; designating an exceptional procurement procedure regarding the procurement aimed at this approach, just like in the EU; and defining of the group to be discriminated by including the definition of female entrepreneur or business manager under the title of the Law for definitions.

Conclusion

The traditional function of public procurement is to meet the needs of public organizations under the most advantageous economic conditions. However, it is observed that with the increasing prevalence of the concept of sustainable development, the functions assigned to public procurement have also expanded. The approach of sustainable public

procurement emphasizes the need to consider the long-term effects of public procurement. Sustainability in public procurement has three fundamental pillars: economic, environmental, and social. The approach of “gender-responsive public procurement” which is the focus of this study, is one of the social purchasing. The approach of gender-responsive public procurement attribute a meaning to the procurement process beyond price and incorporates gender-responsive qualitative selection criteria into various stages of the process. The aim is to support the participation of women and women-owned businesses in public procurement, taking into account the needs of women as well as disadvantaged women and women-owned businesses in terms of economic activity and competition.

Gender-responsive public procurement is not a limited approach that can be narrowed down by only one stage of procurement process or one support mechanism. By examining national legislations of public procurement, it is possible to observe a variety of support mechanisms that are integrated in the stages of preparation, procurement, and post-procurement. For implementation of gender-responsive approaches in public procurement, it is crucial that especially the procurement legislations should include regulations related to this issue, and their scope should be determined explicitly. Particularly the scope should be determined in a way that does not conflict with the fundamental principles of the tender process. More clearly, it is not possible to integrate this approach into the entire tender process. There are different options available at this point. The first is to take the gender factor into account in procurement conducted in specific institutions and areas. In the selection of the relevant institutions and areas, procurement process must be directly linked to the gender factor. Another option would be to impose a specific and measurable quota on institutions that conduct public procurement over the determined amount per each year, ensuring that gender-responsive qualitative selection criteria are included in tenders included in that quota. Another option is to define and ensure the feasibility of performance targets aimed at eliminating gender inequalities. In this method, which is particularly suitable for service procurement, goals concerning gender factor are determined in relation to the implementation stage rather than the decision-making process. When the cases of bidders are equal in the classical procurement process, qualitative selection criteria based on gender is among the options here

as a decisive factor. Addressing a gender factor as a selection criterion in all public tenders without the restrictions mentioned here will lead to a situation which is contrary to the basic principles of tendering, primarily competition, equality, and public interest.

Along with the options stated in terms of context, following are among other important support mechanisms: the request for a certificate demonstrating that gender equality is respected in gender-related procurement; the inclusion of gender inequalities in the grounds for exclusion from bidding; preferring different procurement procedures regarding gender-responsive public procurement; the evaluation of those procurement within the framework of exceptional procurement; and the designation of eased regimes.

Although significant progress has been made in implementing gender-responsive approaches in public procurement, it is difficult to say that the desired standards have yet to be achieved. Along with the literature upon the subject, the reports of international organizations and civil society organizations as well emphasize this fact clearly. This viewpoint has been confirmed also by the findings of the survey titled “Benefitting from Responsible Business Behavior through Public Procurement”⁴, carried out by OECD which conducts important studies to promote gender-responsive public procurement. This survey study shows that only 57% of the member states have a regulatory framework for gender-responsive approaches in public procurement. Another finding in the same study suggests that there are deficiencies in understanding how gender-responsive approaches should be implemented. Despite of those limitations, there are successful outcomes of implementations; the increasing numbers of those implementations indicate that gender inequalities have been decreased in the public procurement of the countries applying gender-responsive public procurement policies.

When examining the Turkish public procurement legislation, it can be observed that there are no specific regulations pertaining to gender-responsive procurement processes, both in the primary source, namely Public Procurement Law No. 4734, and other secondary sources. However,

⁴ For detailed information, please see; <https://www.oecd.org/gov/promoting-gender-equality-through-public-procurement-5d8f6f76-en.htm>.

it is seen that Law No. 4734 includes environmentally and economically sustainable practices such as environmental impact assessment (EIA) reports; advantageous prices for domestic products and producers; advantages for regional development and technological advancement in public procurement. Therefore, through additions in the law, it is possible to expand a similar exception like those, which are proposed for socio-economic reasons, by the aspect of gender-responsive recruitment. Furthermore, the provision at Article 10 of The Turkish Constitution, stating that measures aimed at ensuring equality between women and men will not be contrary to the principle of equality, constitutes an important basis regarding this expansion. Among the regulations needed to be made at this point, the following options should be considered: including a definition of women-owned businesses in the definition section of the law and determining who can benefit from support mechanisms; creating a certificate similar to the report of Environmental Impact Assessment (EIA); incorporating gender-based qualitative criteria into non-price factors; adding gender inequalities to the section on prohibited acts and behaviors to be used in gender-related tenders; adopting supportive and regulatory mechanisms such as facilitating regimes in relevant procurements by incorporating the gender factor into the conditions for tendering procedures and direct procurement among certain bidders.

In conclusion, it is not possible to approach the entire process of Turkish public procurement from a gender-oriented perspective in terms of competition, equality, and public interest. Indeed, this is not the approach globally adopted and desired. However, it is necessary to include women and women-owned businesses in the process through reward and certification programs or specific quota measures related to the tender, particularly in areas involving the gender factor. At this point, it is recommended to focus specifically on service procurement tenders, to include gender-responsive criteria within the scope of non-price factors, to include gender-responsive procurement in the tender procedures and direct supply conditions among certain bidders; to establish performance criteria for the elimination of gender inequalities following the tender process and to impose sanctions on their practicability. As in the other countries having taken measures on this matter, the existence of the relevant regulations is anticipated to show efficient results in reducing gender inequalities in public procurement.

Acknowledgement: Not available.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no grant support.

Peer Review: Double blinded peer review.

References / Kaynaklar

- ADB. (2022). *Gender-responsive procurement in Asia and the Pacific: An opportunity for an equitable economic future*. Online access: <https://www.adb.org/publications/gender-responsive-procurement-asia-pacific>
- Akdoğan, M. (2014). Avrupa birliği kamu alımları direktifleri ve Türkiye uygulamasına yansımalarının ilerleme raporları ışığında değerlendirilmesi. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 72(2), 683-701.
- Ambe, I. M. (2019). The role of public procurement to socio-economic development. *International Journal Procurement Management*, 12(6), 652-668.
- Arnáiz, T. M. (2010). Integrating gender equality in public procurement: the Spanish case. *Journal of Public Procurement*. 10(4), 541-563.
- Aykaç, A., Tiryakioğlu, M. & Arslan, Ü. (2021). *Sosyal satın alma rehberi*. Innovation for Development (I4D), ILO Türkiye Ofisi Uluslararası Çalışma Örgütü, Ankara, https://www.ilo.org/ankara/publications/WCMS_839945/lang-tr/index.htm
- Bamfo, P.A., Nyamekye, T.M. & Ahenkan, A. (2019). The role of e-government in sustainable public procurement in developing countries: A systematic literature review. *Resources, Conservation & Recycling*, 142(2019), 189-203.
- Boynikar, M. (2020). *Temel ihale hukuku*. Yetkin Yayınları.
- Caranta, R. (2022). Towards socially responsible public procurement. *ERA Forum (2022)*, 23, 149-164.
- Choi, J.W. (2010). A study of the role of public procurement can public procurement make society better. *The International Public Procurement Conference*, Seoul, South Korea.

- Doorgapersad, S., & Kinoti, A. (2015). Gender-based public procurement practices in Kenya and South Africa. *African Journal of Public Affairs*, 8(3), 96-109.
- EC (2021). *Buying social - a guide to taking account of social considerations in public procurement* (2nd edition). Publications Office of the European Union, Luxembourg. <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/45767>
- Ecevit, Y. (2021). *Toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel kavramları*. CEİD Yayınları.
- EIGE (2021). *Gender-responsive public procurement*. Publications Office of The European Union. Luxembourg. https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/20214228_mh0121163enn_pdf.pdf
- EIGE (2022). *Gender-responsive public procurement in the EU*. Publications Office of The European Union. Luxembourg. https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/gendersensitive_public_procurement_in_the_eu.pdf
- EIGE (2022b). *Gender-responsive Public Procurement: Step-by-step toolkit*. Publications Office of The European Union. Luxembourg. https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/mh0821357enn_002.pdf
- EU (2020). *Making socially responsible public procurement work: 71 good practice cases*. Publications Office of the European Union, Luxembourg, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/69fc6007-a970-11ea-bb7a-01aa75ed71a1>
- George, S. & Kendall, J. (2021). Gender equality and social inclusion in public procurement: Qualitative framework. İçinde K. Trim & C. Salazar (Eds.) *Policy, Laws and Regulations*, (ss. 13-21). Oxford Insights.
- Grandia, J., Kuitert, L., Schotanus, F., & Volker, L. (2023). Public procurement: theory, practices and tools. İçinde J. Grandia & L. Volker (Eds.) *Introducing public procurement*. (ss. 1-18). Springer International Publishing.
- Günel, C. N. (2023). Makro ve mikro düzeyde sürdürülebilirlik tartışmaları. İçinde O. Gönüllü (Ed.), *Sürdürülebilir kamu alımları*. (ss. 205-214). Gazi Kitabevi.
- Gyori, G. (2022). The role of public procurement to foster social equity and justice: critical reflections on the circular procurement concept. *Local Environment*, 27(10-11), 1242-1253.
- Hamilton, S.G. (2022). Public procurement - price-taker or market-shaper?. *CPOIB*, 18(4), 574-615.
- KAGİDER (2020). *Kadınların kamu ihaleleri aracılığıyla güçlendirilmesi*. <https://www.ticaretinkadinlari.com/media/t1/001/605/623/743/İyi%20Uygulama%20Örnekleri.pdf>

- KAGİDER (2020b). *Kamu alımlarında kadın katılımını artırmak için rehber*. <https://www.ticaretinkadinlari.com/media/t1/001/610/170/461/RE-HBER.pdf>
- Kirton, R.M. (2013). Gender, trade and public procurement policy. Commonwealth. https://ppp.worldbank.org/public-privatepartnership/sites/ppp.worldbank.org/files/documents/The%20Commonwealth_Gender%2C20Trade%20and%20Public%20Procurement%20Policy.pdf
- Kristensen, H. S., Mosgaard, M. A., & Remmen, A. (2021). Circular public procurement practices in Danish municipalities. *Journal of Cleaner Production*, 281, 1-13.
- Nyeck, S.N. (2015). (Out)bidding women: Public procurement reform diffusion and gender equality in Africa. *SSRN Electronic Journal*, 14(Winter), 14-56.
- OECD (2021). Promoting gender equality through public procurement: Challenges and good practices. OECD Public Governance Policy Papers No. 09, <https://www.oecd.org/gov/promoting-gender-equality-through-public-procurement-5d8f6f76-en.htm>
- OECD (2022). The power of the public purse: leveraging procurement to support jobs and training for disadvantaged groups. <https://policycommons.net/artifacts/3864781/the-power-of-the-public-purse/4670736/>
- OECD (2023). *Government at a glance 2023*. OECD Publishing, Paris, <https://www.oecdilibrary.org/deliver/3d5c5d31en.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fpublication%2F3d5c5d31-en&mimeType=pdf>
- Ruiz, A.J. (2020). *Inclusion of women in public procurement: The Latin American experience*. Hivos.
- Sarter, E.K. (2020). The development and implementation of gender equality in public procurement considerations in Germany. *Feminist Economics*, 1-24.
- Seiple, A. (2017). Socially responsible public procurement (SRPP) under EU law and International agreements. *European Procurement & Public Private Partnership Law Review*, 12(3), 293-309.
- SIGMA (2010). AB üye devletlerinde kamu alımları: AB eşik değerlerinin altında kalan ve AB direktiflerinin ayrıntılı kuralları kapsamına girmeyen ihalelerin düzenleme altına alınması. SIGMA Belge No: 45, https://www.sig-maweb.org/publications/SIGMA_SP45_10_TR.pdf
- Squires, J. (2007). *The new politics of gender equality*. Bloomsbury Publishing.
- Şen, H., Kaya, A. & Alpaslan, B. (2018). Sürdürülebilirlik üzerine tarihsel ve güncel bir perspektif. *Ekonomik Yaklaşım*, 29(107), 1-47.

- UN-SDG (2021). Promoting women’s empowerment through business operations strategy. Gender Responsive Procurement Practice Note for BOS 2.0. https://unsdg.un.org/sites/default/files/202110/BOS_Gender%20Responsive%20Procurement_Practice%20Note_20200910_F02.pdf
- UN-WOMEN (2021). Empowering women through public procurement & enabling inclusive growth. <https://www.unwomen.org/sites/default/files/2021-11/Empowering-women-through-public-procurement-and-enabling-inclusive-growth-en.pdf>
- UN-WOMEN (2023). Legal frameworks for gender-responsive procurement. UN Women Technical Publication. New York, <https://www.unwomen.org/sites/default/files/2023-02/Legal-frameworks-for-gender-responsive-procurement-en.pdf>
- Üstün, Ü. S. & Çalış, H.S. (2018). 4734 sayılı kamu ihale kanununa hâkim olan ilkelerin değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 26(2), 111-147.

Virginia Woolf's A Room of One's Own: A Foundational Feminist Vision in Euro- American Thought

Virginia Woolf'un Kendine Ait Bir Oda: Avrupa- Amerikan Düşüncesinde Temel Feminist Bir Vizyon

Henrieta Krupa¹

Abstract

Virginia Woolf's seminal work, *A Room of One's Own*, published nearly a century ago, is reexamined in this study as not only a feminist manifesto but as a feminist vision that anticipated some of the key features addressed in subsequent Euro-American feminist philosophies. Divided into three sections, the research offers a close analysis of Woolf's text and its prescient insights, discussing separately the particular focal concerns of British, American, and French feminism, and elaborating on the ways these were envisioned and addressed as early as 1929 in Woolf's visionary text. The study utilizes Showalter's typology to analyze Woolf's text and to organize elaborations on the points Woolf addresses and envisions that became fundamental within subsequent Euro-American feminist criticism, including the correlation between economic and social conditions and intellectual freedom, the necessity of women's inclusion in the literary canon, and the significance of feminine discourse and gynocriticism. By highlighting Woolf's remarkable foresight, this research positions *A Room of One's Own* not only as a foundational feminist text but also as a profound feminist vision that continues to inform feminist thought today. This re-examination of Woolf's work contributes to on-going academic discourse surrounding feminist theory and literary criticism.

Keywords: A Room of One's Own, Androgenous art, Feminism, Feminist Vision, Gynocriticism, Virginia Woolf.

Virginia Woolf's A Room of One's Own: A Foundational Feminist Vision in Euro- American Thought

Virginia Woolf'un Kendine Ait Bir Oda: Avrupa- Amerikan Düşüncesinde Temel Feminist Bir Vizyon

Henrieta Krupa¹

Abstract

Virginia Woolf's seminal work, *A Room of One's Own*, published nearly a century ago, is reexamined in this study as not only a feminist manifesto but as a feminist vision that anticipated some of the key features addressed in subsequent Euro-American feminist philosophies. Divided into three sections, the research offers a close analysis of Woolf's text and its prescient insights, discussing separately the particular focal concerns of British, American, and French feminism, and elaborating on the ways these were envisioned and addressed as early as 1929 in Woolf's visionary text. The study utilizes Showalter's typology to analyze Woolf's text and to organize elaborations on the points Woolf addresses and envisions that became fundamental within subsequent Euro-American feminist criticism, including the correlation between economic and social conditions and intellectual freedom, the necessity of women's inclusion in the literary canon, and the significance of feminine discourse and gynocriticism. By highlighting Woolf's remarkable foresight, this research positions *A Room of One's Own* not only as a foundational feminist text but also as a profound feminist vision that continues to inform feminist thought today. This re-examination of Woolf's work contributes to on-going academic discourse surrounding feminist theory and literary criticism.

Keywords: A Room of One's Own, Androgenous art, Feminism, Feminist Vision, Gynocriticism, Virginia Woolf.

Öz

Bu çalışma, yaklaşık bir asır önce yayımlanan Virginia Woolf'un Kendine Ait Bir Oda adlı eserini sadece feminist bir manifesto olarak değil aynı zamanda yayımlandığı tarihten sonraki yıllarda meydana gelen Avro-Amerikan feminist felsefelerinin belirleyici özelliklerini öngören bir feminist vizyon olarak yeniden incelemektedir. Üç bölüme ayrılan araştırma, öncelikle Woolf'un metninin ve haklı içgörülerinin yakın bir analizini sunar, devamında İngiliz, Amerikan ve Fransız feminizminin belirli odak noktalarını ayrı ayrı tartışır ve son olarak 1929 gibi erken bir tarihte basılan Woolf'un yazdığı vizyoner metinde bu odak noktalarının nasıl öngörüldüğünü ve ele alındığını ayrıntılı olarak açıklar. Çalışma, Woolf'un metnini analiz etmek ve Woolf'un ele aldığı ve öngördüğü noktaları düzenlemek için Showalter'ın tipolojisini kullanır ve Woolf'un metninin ekonomik ve sosyal koşullar ile entelektüel özgürlük arasındaki ilişki, kadınların edebi kanona dahil edilmesinin gerekliliği ve kadın söyleminin önemi gibi sonraki Avro-Amerikan feminist eleştirisinin temel argümanlarını öngördüğünü savunur. Bu araştırma, Woolf'un dikkate değer öngörüsünü vurgulayarak Kendine Ait Bir Oda'nı sadece temel bir feminist metin olarak değil, aynı zamanda günümüzde feminist düşüncüyü şekillendiren devam eden derin bir feminist vizyon olarak konumlandırır. Woolf'un eserinin bu yeniden incelemesi, feminist teori ve edebi eleştiri etrafındaki süregelen akademik tartışmalara katkıda bulunur.

Anahtar kelimeler: Androjen Sanat, Feminist Vizyon, Feminizm, Jino-Eleştiri, Kendine Ait Bir Oda, Virginia Woolf.

Atıf/Citation: Krupa, H. (2024). Virginia Woolf's A Room of One's Own: A Foundational Feminist Vision in Euro-American Thought. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 115-148.

¹ PhD, Ege Üniversitesi, elizabethhenrietakrupa@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3066-8813.

Extended Abstract

Virginia Woolf's *A Room of One's Own*, published in 1929 might be read as a visionary anticipation of key features in subsequent Euro-American feminist philosophies. Utilizing Showalter's typology to closely examine Woolf's text, the study reveals how the focal concerns of Euro-American feminist philosophy are envisioned to be contributing to the development of British, American, and French feminism.

Woolf's work stands as a seminal work that aligns with the trajectory of British feminism, particularly in its intersectional approach that intertwines issues of gender, class, and artistic expression. The text echoes the Enlightenment's contemplations on social equality, which laid the groundwork for later feminist thought. It addresses the economic precondition for artistic production, emphasizing the need for financial independence as a means to achieve intellectual freedom. Woolf's assertion that "a woman must have money and a room of her own if she is to write" (p. 4) encapsulates this sentiment succinctly. Moreover, Woolf's exploration of the limitations faced by women in both artistic and societal realms foreshadows later feminist discourse, particularly regarding the economic and educational subjugation of women and the identification of public spaces as gendered. Her fictional narrative, intertwined with factual contemplations, blurs the boundaries between reality and fiction, which not only challenges traditional narrative structures but also addresses Marxist critique. Woolf underscores the impact of societal constraints on individual agency and creative potential, echoing Marxist critiques of economic determinism and the alienating effects of the patriarchal system. Furthermore, Woolf's invocation for societal change, embedded within her narrative through provocative rhetorical devices, aligns with Marxist feminism's emphasis on transformative action. By challenging her audience to confront their own complicity in perpetuating patriarchal structures, Woolf seeks to incite social transformation and pave the way for gender equality. In essence, Woolf's text, blending literary innovation with social critique to advocate for gender and economic justice, emerges as feminist vision, anticipating perhaps and undoubtedly contributing to the development of British feminism.

A Room of One's Own also anticipates several key aspects of American feminism, particularly in its focus on the textual representation of women and the construction of gender identity through literature. By exploring the patriarchal biases embedded in literary traditions and the ways in which women have been marginalized within these traditions, Woolf's text lays the groundwork

for future feminist critiques of literature and art. One significant aspect that Woolf addresses is the issue of women's representation by male discourse. She highlights how women have been defined and depicted primarily through male perspectives, resulting in biased and limited portrayals that reinforce patriarchal ideologies. This theme of challenging the authority of male-authored texts in defining women's identities resonates with later American feminist scholars such as Kate Millett, Sandra Gilbert, and Susan Gubar, who delve into the ways in which women have been portrayed in discourse, and examine the dichotomous representations of women, which echoes Woolf's observations, foreshadowing these later analyses. Moreover, Woolf's exploration of women's literary tradition and her advocacy for the recognition of women writers anticipate later efforts by feminist scholars such as Annette Kolodny, Linda Nochlin, and Elaine Showalter. Their focus on reconstructing the canon to include the work of women writers aligns with Woolf's concerns about the lack of recognition for women's artistic achievements, and her call for acknowledging and restoring women's contributions to literature. Finally, Showalter's concept of gynocriticism, which aims to uncover and analyze women's literature from a feminist perspective, resonates with Woolf's examination of literature by women, which emerges as the very first practice of gynocriticism, even before the term itself was coined and the concept identified. Woolf's recognition of the need for a tradition that validates women's voices thus anticipates Showalter's framework for understanding and interpreting women's writing. In summary, Woolf's text serves as an inspiring precursor to many key themes and concerns of American feminism, particularly in its exploration of women's representation in literature and advocacy for the recognition of women's tradition. Through her insightful analysis and critique of patriarchal biases in literary discourse, Woolf lays the foundation for future feminist scholarship in literature and art.

Woolf's work indeed demonstrates a prescient understanding of themes that would later become central to feminist discourse in French feminism. By highlighting the importance of language, the construction of identity and the relationship between gender and text, Woolf anticipates the philosophical underpinnings of French feminist thought, such as those articulated by Simone de Beauvoir, Julia Kristeva, Luce Irigaray, Monique Wittig, and Hélène Cixous. One of the key concepts Woolf addresses is the idea of "a man's sentence" (p. 89) and the need for women to develop their own modes of expression. This notion foreshadows the French feminist concept of *Écriture Féminine*, which emphasizes the inscription of the female body and female difference in language and text. Additionally, Woolf's exploration of the androgynous mind as the space for artistic creation resonates with French feminist ideas about the need to transcend sexual binaries in arts. Her recognition of the need for collaboration

between masculine and feminine qualities within the psyche echoes themes found in the work of French feminists like Monique Wittig, who reject essentialist notions of gendered identity of an artist. Furthermore, Woolf's emphasis on the importance of women writing themselves into history and literature parallels the French feminist call for women to reclaim their voices and experiences through writing. This idea is embodied in H el ene Cixous's concept of  criture F eminine, which encourages women to write from their bodies and experiences, challenging patriarchal norms and structures. In conclusion, Woolf's text serves as a foundational text that might be perhaps seen to anticipate key themes and concepts in French feminist thought.

Woolf's insights into the relationship between gender, language, and artistic expression continue to resonate with contemporary feminist discourse, highlighting the enduring relevance of her work. By highlighting Woolf's remarkable foresight, this research positions *A Room of One's Own* not only as a foundational feminist text but also as a profound feminist vision that adds to inform feminist thought today. This re-examination of Woolf's work contributes to on-going academic discourse surrounding feminist theory and literary criticism.

Keywords: *A Room of One's Own*, Androgenous art, Feminism, Feminist Vision, Gynocriticism, Virginia Woolf.

Introduction

It has been almost a century since Virginia Woolf's groundbreaking *A Room of One's Own* was released in 1929 and the work continues to inspire articles, extended studies, and conference panels. Influencing generations of writers and scholars, Woolf revolutionized the literary landscape with her innovative narrative techniques, stream-of-consciousness and interior monologue. In *A Room of One's Own*, the narrator passionately advocates women's financial independence and personal space, emphasizing their creative potential when granted resources and autonomy. Several critics have noted that Woolf's work serves as a manifesto of feminist ideals. Relevant is an article by Palash Roy (2019), entitled 'A Room of One's Own: Virginia Woolf's Feminist Manifesto and its Influence on Modern Literature', which traces Woolf's impact on modern literature, paving the way for women writers such as Margaret Atwood, Toni Morrison, Sylvia Plath, and Chimamanda Ngozi Adichie. However, no study has yet thoroughly examined Woolf's almost-a-century-old manifesto as a prophetic feminist vision, anticipating fundamental features of the subsequent development of Euro-American feminism.

Mostly advanced in the second half of the twentieth century, feminist literary criticism has gradually emerged from heterogeneous approaches. The diversity of approaches emerged from within different focal interests in criticisms at different geographical locations. Although such division does not exclude an overlap of interests, it roughly marks the historical development of what is perceived as mainstream feminist criticism. Elaine Showalter (1981) summarizes this historical development in her article, 'Feminist Criticism in the Wilderness', as follows:

The emphasis in each country falls somehow differently: English feminist criticism, essentially Marxist, stresses oppression; French feminist criticism, essentially psychoanalytical, stresses repression; American Feminist criticism, essentially textual, stresses expression. All, however, have become gynocentric. All are struggling to find a terminology that can rescue the feminine from its stereotypical associations with inferiority. (p. 186)

Despite each aiming to restore the image of woman, the prime interest falls in diverse directions: Marxist, psychoanalytical, and textual. The present article, suggesting that *A Room of One's Own* could as well be read as Woolf's vision, anticipating the subsequent mainstream feminist criticism, elaborates on several significant points within these approaches to demonstrate the alignment with Woolf's arguments foreseeing the focal interests of Euro-American feminism. Woolf's concerns for the economic oppression of women and her linking the economic conditions to artistic expressions parallel the focus of British feminism. Likewise, the notion of intellectual freedom coupled with literary expression, or more precisely, the state of psychological confinement as a depriving factor of self-expression for women, unquestionably foretells the successive French feminism on multiple levels. Lastly, Woolf's painful observation of the void in women's literary tradition, in other words, the literary repression of women, has become the interest of the upcoming American feminism. Upon closer examination of Woolf's work, it becomes apparent that the arguments and the very structure of her text foreshadowed the core principles of feminism that have since emerged. This article suggests that Woolf's feminist manifesto stands as a profound feminist vision of the future development of mainstream Euro-American feminism.

***A Room of One's Own* Anticipating British Feminism**

British feminism has its origins in the Enlightenment, which although not feminist in its root, elicited contemplations on social, political, and gender inequality. The French Revolution raised issues of legal, political, and social rights, and although it ignored gender issues, in its philosophy of equality, it evoked concerns about gender politics. In the pioneering feminist work, *A Vindication of the Rights of Women* (1792), Mary Wollstonecraft argued for social equality of sexes and called for equal educational opportunities. The struggle for equal rights brought about the 'Married Women's Property Act 1882', allowing married women to own and control property, and the 'Representation of the People Act 1918', giving suffrage to women over thirty. The social environment that raised the issues of class oppression, and soon extended to include the oppression of women, merging class issues and feminist concerns that led to a focus on the economic subordination of women, was the environment

in which Woolf wrote. Similarly, as the title of Woolf's work suggests, Woolf lays stress precisely on the history of oppression of women and the limitations of women's artistic expression, linking these to the adverse economic status of women. Thus, Woolf approaches the issues of gender and class jointly and emphasizes the importance of financial means for artistic production. As seen from the most quoted line, "a woman must have money and a room of her own if she is to write" (Woolf, 2004, p. 4), Woolf explicitly claims that only financial independence can generate space that brings about the intellectual freedom necessary for artistic production. As further contemplations of Woolf's narrator reveal, she explicitly parallels the two perspectives of class and gender, viewing both as conditioned by the effects of money, or the lack of it, and by the lack of conditions for intellectual and artistic productions as its consequence:

For genius like Shakespeare's is not born among laboring, uneducated, servile people. It was not born in England among the Saxons and the Britons. It was not born today among the working classes. How, then, could it have been born among women whose work began... almost before they were out of the nursery, who were forced to it by their parents and held to it by all the powers of law and custom? Yet genius of a sort must have existed among women as it must have existed among the working classes (pp. 56-57).

The narrator imagines speaking to Oxbridge female scholars and all she has to say is that if a woman aspires to write, she has to be financially independent. Her main point is the fundamental necessity of economic precondition to artistic production. The issue of gender, linked to the economy is also intersected with space as Woolf depicts space as likewise gendered. The rich lunch to which the narrator is invited at the university, provided for male academics is juxtaposed with the plain dinner the narrator has at the noticeably inferior setting with female scholars at the part allocated for women. This experience provokes further contemplations on gender issues and unequal economic and particularly, educational conditions, and the gendered space manifests the inferior, secondary position of women within institutions. Woolf's observations of

women's secondary position within every sphere of system foreshadows the arguments advocated twenty years later by Simone de Beauvoir, who in her seminal book, *The Second Sex*, published in 1949, discusses the secondary positions women occupy within diverse structures.

What further aligns Woolf's work with the subsequent British feminism is her emphasis that arts and reality are inseparable— a fundamental concern of Marxist-oriented British feminism. The concept of the reciprocal relationship between arts and reality corresponds with the form of Woolf's book that transgresses the boundaries between fictionality and factuality. Woolf structures her book in such a way that notably breaches the boundaries between reality and fiction. The book emerges from her extended essay entitled 'Women and Fiction', which is based on series of lectures that Woolf gave in 1928 at Newnham and Girton Colleges, the two colleges at Cambridge University where women were allowed to study and where Woolf was invited to explore women as writers and fictional characters. On the other hand, Woolf employs a fictional narrator who distinctly produces an impressionistic narrative, utilizing the techniques of stream-of-consciousness and interior monologue, which certainly indicates a novelistic structure and fictionality. To illustrate, Woolf's book opens with the narrator contemplating on the subject of the lecture she too was asked to deliver, reflecting on the protestation of her hosts, by which she eloquently applies the 'in medias res' technique: "But, you may say, we asked you to speak about women and fiction— what has that got to do with a room of one's own?" (p. 3). Utilizing the 'in medias res' technique directly posits Woolf's work within the literary tradition of high literature as it was the well-established convention of epic poetry. In fact, in *Ars Poetica (Poetic Arts)*, Horace first uses the term, identifying the technique as the ideal for the epic: "Nor does he [epic poet] begin the Trojan War *from the egg*, but always he hurries to the action, and snatches the listener *into the middle of things*" (1964, line 147-149, emphasis added). Homer's *Iliad* and *Odyssey*, Virgil's *Aeneid*, and Milton's *Paradise Lost* begin at 'the middle of things', just as Woolf's epic vision does (pun intended). Moreover, what makes Woolf's narrative move by design in the tradition of fiction is her emphasis on the constructed-ness

of her narrator. It is not Woolf who narrates the book but it is, as she emphasizes, a fictitious narrator revealing her fictitious contemplations and her fictitious adventures. When on the third page the narrator says, “call me Mary Beton, Mary Seton, Mary Carmichael or by any name you please”, Woolf notably deconstructs her readers’ prior assumptions that the previous pages were narrated by the author who had likewise been invited to lecture at Cambridge University (p. 5). Thus, Woolf affirms that neither the previous nor the following pages are narrated by her. What complicates this argument further is that, as the book progresses, Woolf’s fictitious narrator dissolves into the background and the arguments take over the work. Consequently, the reading process leaves the readers wondering to what extent the ideas driving the book still belong to Woolf’s fictitious narrator Mary or to Woolf, the author. By creating such ambiguities, Woolf blurs the boundaries between facts and fiction as well as between the author and her fictional narrator. By utilizing such transgressive narrative strategies to create a palimpsest of fiction and reality, Woolf masterfully crafts a text that performs through the unfolding of Socratic dialogics, juxtaposing non-propositional ongoing factuality and fictionality, which posits her text as both fiction and non-fiction while it becomes simultaneously neither fiction nor non-fiction. Woolf’s text speaks from within the space of liminality, characterized as both/and and neither/nor, which as a British anthropologist, Victor Turner (1969), argues in *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure* is heavily soaked in sacredness of liminality. Emerging precisely from within liminal space and speaking from within liminal sanctity, Woolf’s visionary text that advocates the necessity of economic means for intellectual freedom and artistic creativity blurs the boundaries between facts and fictions as it strikingly projects the subsequent feminist philosophy.

To illustrate her point further, the narrator manifests a thought-experiment—a conjurement of an imaginary sister of William Shakespeare whom she calls Judith. Judith Shakespeare is no less talented than her brother but due to her sex, she receives no education. Being a woman, Judith writes in secret and burns her work. Driven by her “own gift alone”, Judith eventually runs away to become an actress (p. 55). Because of her

sex, she is rejected, ridiculed, abused, and eventually, driven to suicide. Once again, the narrator elaborates on her argument that creative genius and self-worth depend on basic material and social conditions. This idea resonates with Marx's concerns in *The Communist Manifesto* (1845) and *Das Kapital* (1867), arguing that the totality of daily experiences and social interactions directly shape an individual's consciousness, beliefs, and values; that is to say, an individual's place in society and social interactions determine who they become. Hence, the Marxist view of human history as a result of economic and social conditions directly suggests that women who are denied access to economic resources and exposed to adverse conditions internalize beliefs of inferiority. Moreover, the Marxist addition of economic means of production, for instance, when it comes to literary production in regard to who decides what texts are published, and when and how these texts are distributed, renders Woolf's narrator to conclude that internalized sexist assumptions bring about internal oppression. This internal oppression also indicates the potential of women artistic production, as the narrator rightly observes that "it would have been impossible, completely and entirely, for any woman to have written the plays of Shakespeare in the age of Shakespeare" (p. 54). Woolf's narrator here also anticipates the central arguments put forward by the Frankfurt School, Walter Benjamin (1935) in particular, who in his essay, 'The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction' argues that art is a commodity, produced by systems of power, rather than a purely aesthetic, non-ideological artistic activity.

The function of Woolf's text identifiable as aimed at not only entertaining but also, and fundamentally so, at transforming the audience further aligns Woolf's text with Marxist feminism. The invocation to change societies, rather than merely reflect, becomes the goal of Woolf's text. Having reflected on the conditions of women in her society and women writers in literary tradition, to elicit action in her audience, Woolf utilizes a provocative narrative technique, the Bakhtinian 'double-voiced discourse'. In 'Discourse in the Novel', an essay written between 1934 and 1935, Mikhail Bakhtin explains the technique as "*another's speech in another's language*, serving to express authoritarian intention but in a

refracted way" (p. 681, 1981, emphasis original). This becomes evident in the following part where Woolf refracts her voice in order to elicit action in her audience:

How can I further encourage you to go about the business of life? Young women, I would say, and please attend, for the peroration is beginning, you are, in my opinion, disgracefully ignorant. You have never made a discovery of any sort of importance. You have never shaken an empire or led an army into battle. The plays of Shakespeare are not by you, and you have never introduced a barbarous race to the blessings of civilization. What is your excuse? (Woolf, pp. 129-130)

The narrator evidently parodies patriarchal discourse; nevertheless, what is implied is the concealed authorial intention to provoke her audience to object. Therefore, the concurrently running themes that interlace the prevailing issues of class and gender within such an ambiguous structure that transgresses the boundaries between fact and fiction and Woolf's utilization of the modernist narrative strategies as well as her deployment of the narrative voice that seems to be constructed with inciting social transformation of her fictional, and ideally, her actual audience, undoubtedly mark Woolf's text as phenomenally visionary.

***A Room of One's Own* Anticipating American Feminism**

Woolf's text also forestalls future objectives of American feminism, quite different from the British. While British emerged as Marxist, American feminism oriented around liberating women writes and the image of a woman. It emerges as essentially textual, zooming in on literature and literary tradition and calling attention to the textual repression of women. Woolf's narrator visits the British Museum, which, unlike the university library, does not require a woman to be accompanied by a man or have a male-written permission to enter. Her aim is to consult literature to find out what it means to be a woman. The narrator realizes that thousands of books were written about women by male scientists, professors, schoolmasters, clergymen, and writers, marking a woman to

be “the most discussed animal in the universe” (p. 30). She reflects on the mutual agreement among men that women are inherently mentally, morally, and physically inferior, and in a parodist manner, she lists these representations as library catalogue entries, juxtaposing facts, biased opinions, religious misogyny, prejudices, and the most trivial facts such as less hair on the body to emphasize the pseudo-scientific nature of these notable misogynist writings. This scene where Woolf’s narrator observes that it is men with discursive power who define women and what it means to be one is reintroduced twenty years later as the core assertion developed in *The Second Sex* by Simone de Beauvoir (1949), suggesting that a woman is a discursive construct. Moreover, the library-visiting scene also remarkably precedes the key claim by an American feminist, Kate Millett (1969), who in *Sexual Politics* argues that a female is born but a woman is discursively created. Challenging gender ideologies, Millett calls for an urgent need for a feminist perspective to reveal the misogyny of male authors and the ways patriarchal discourse, shaping women’s everyday experiences, are reproduced. She also defines sexual politics as prescribed roles dictated by patriarchy to which women consciously or/and unconsciously confirm; in other words, she views sexual politics, just as Michel Foucault views power, as relational, precisely as operations of power relations based on gender politics. The notion of gender as discursively constructed by ideologies and the concept of gender as relational, and by implication, performative through everyday interactions, become fundamental in the subsequent discussion in queer scholarship in the 1990s, led by the work of Judith Butler, *Gender Trouble* (1990) and *Bodies That Matter* (1993). As seen, the idea of mis/representation of women by male discourse and the concept of a discursive power constructing a woman, affecting actual and fictional identity formation of women, are already present and emphasized in Woolf’s inspiring *A Room of One’s Own*.

The issue of mis/representation of women by male discourse also becomes the primary focus in the work of Sandra Gilbert and Susan Gubar (1979), *The Madwoman in the Attic*, in which the authors examine

the nineteenth-century literature and conclude that most writers depict women as either angelic (deriving from Coventry Patmore's poem, written in 1854, 'The Angel of the House') or monstrous. This dichotomy by which women were represented is also a remarkable echo of Woolf's text, in which her narrator notes precisely "the peculiar nature of women in fiction; the astonishing extremes of her beauty and horror; her alternations between heavenly goodness and hellish depravity" (p. 96). This paranoid-schizoid position, to use the Kleinian terminology, into which the image of a woman was moulded, this dichotomous splitting by which a woman is mis/represented, advances further paranoid-schizoid reciprocal relationships that forward additional splitting of the ego of the represented, signified object and the representing, signifying subject. In other words, this dichotomous mis/representation of a woman not only indicates a projection of a split ego of the signifying subject but also splits the ego of the object signified and thus, produces reciprocal paranoid-schizoid relationships among these ego-split subject/object positions (Melanie Klein, 'Notes on Some Schizoid Mechanism', 1946). Woolf's narrator likewise elaborates on this issue, observing that because women are defined only within their relationships with men, limited to rigid roles set by patriarchy, women remain unknown outside these to the opposite sex; a situation from which such split images emerge as either an unconditional confirmation (angel) or a refusal and rebellion (monster) as the sole alternation for the signifying subject:

Married against their will, kept in one room, and to one occupation, how could a dramatist give a full or interesting or truthful account of them? Love was the only possible interpreter. The poet was forced to be passionate or bitter, unless indeed he chose to 'hate women', which meant more often than not that he was unattractive to them (p. 97).

As Woolf's narrator indicates, the split representation of the signified object is a direct result of the split signifying subject. In another essay, 'Professions for Women', published in 1931, Woolf indeed urges women writers to 'kill' the dichotomous aesthetic representations, the angel and the monster, by which women were 'killed' in arts. This image of a woman

becomes not only a discursive mis/construct but also metaphorically kills a woman; therefore, “killing the Angel in the House”, according to Woolf, “was part of the occupation of a woman writer” (2017, para.3). Ergo, Gilbert and Gubar’s calling for the need to reconstruct the image of a woman, urging women to endeavor self-definition beyond patriarchal dichotomy, is a reiteration of a prophetic insistence, already existent half a decade earlier in Woolf’s writing. Moreover, Gilbert and Gubar also introduced the ‘madwoman thesis’, drawing inspiration from Bertha Mason, the imprisoned character in Charlotte Bronte’s *Jane Eyre*. They argue that due to patriarchal constraints on women’s expression, women redirected their creative energy, akin to the Freudian libido, into rebellious, subversive, and often self-destructive behaviors. Curiously, Gilbert and Gubar’s renowned ‘madwoman thesis’, developed in the late seventies, strikingly resonates with the scene from *A Room of One’s Own* where Woolf’s narrator likewise ponders:

When, however, one reads of a witch being ducked, of a woman possessed by devils, of a wise woman selling herbs..., then I think we are on the track of a lost novelist, a suppressed poet, of some mute and inglorious Jane Austen, some Emily Bronte who dashed her brains out on the moor or mopped and mowed about the highways crazed with the torture that her gift had put her to... any woman born with a great gift in the sixteenth century would certainly have gone crazed, shot herself, or ended her days in some lonely cottage outside the village, half witch, half wizard, feared and mocked. For it needs little skill in psychology to be sure that a highly gifted girl who had tried to use her gifts for poetry would have been so thwarted and hindered by other people, so tortured and pulled asunder by her own contrary instincts, that she must have lost her health and sanity to a certainty (p. 57).

As if anticipating Gilbert and Gubar’s illustrious ‘madwoman thesis’ half a century earlier, Woolf’s narrator suspects that the repressed libido, the life-giving creative energy of women, dampened by gender politics, might have produced antisocial behavior or even driven the silenced into insanity.

When Woolf's narrator reflects on literary possibilities women in the past had and begins to trace the gradual emergence of women writers from the empty past, her insistence on the importance of women's literary tradition further predicts the concerns of American feminism. These concerns are initially voiced by Anette Kolodny, arguing that the literary canon is a construct, reflecting patriarchal biases. Kolodny's main interest lies in the restoration and reconstruction of the literary canon by including the work of women ('Dancing through the Minefield', 1980). Likewise in arts, Linda Nochlin's groundbreaking article, 'Why Are There No Great Women Artists?', published in 1971, triggered the feminist inquiry in art history that likewise aimed to identify neglected women artists. Woolf's narrator also observes and complains about the lack of women's literary tradition, which she sees as a fundamental void that poses a great obstacle for potential women writers. For this reason, it is indeed Woolf's narrator who attempts the very first restoration of the canon by outlining a women's literary tradition which, as she notes, was noticeably absent. First, she lists those noble women who not only had the financial resources necessary for creative production, an observation that supports Woolf's initial argument about the need for economic resources for artistic production, but also, as she notes, these women of high social status were privileged to afford immunity to public disapproval. Citing Lady Winchilsea's poetry (1661-1720), dismissed by men as a product of "a blue-stocking with an itch for scribing" (p. 70), Woolf's narrator finds her poetry "bursting out in indignation against the position of a woman" (pp. 67-8). Similarly, in the writings of likewise noble Margaret of Newcastle (1623-1673), within whom also "burnt the same passion for poetry", the narrator finds "the same outburst of rage", citing from her poem: "Women live like Bats or Owls, labour like Beasts, and die like Worms" (p. 71). In an effort to restore the canon by including women, Woolf's narrator pays equal homage to Dorothy Osborne (1627-1695), whose letters, as she notes, although might counterproductively demonstrate Osborne's disdain for women writers, manifest Osborne's verbal gift and her remarkable talent. Lastly, the work of Aphra Behn (1640- 1689) indicates for the narrator a fundamental turning point, as she highlights that it was Behn who despite being a woman, succeeded in becoming the first professional woman writer. Consequently, "all

women together ought to let flowers fall upon the tomb of Aphra Behn,... for it was she who earned them the right to speak their minds” (p. 76). These concerns, which Woolf’s narrator voices— the lack of women’s literary tradition and the importance of having such a tradition— and her attempts to restore the canon for her audience, the fictitious women scholars of Oxbridge and the actual readers of the text, as evident years later, became the primary concerns of not only the subsequent American feminism trying to restore the literary canon for women but also of feminist historians within diverse artistic fields striving to include women artists excluded by patriarchal discourse.

A look at the process of Woolf’s narrator’s efforts to restore women’s tradition, examining the nature of these past women’s writings, reveals that Woolf’s narrator’s careful observations anticipate the forthcoming *gynocriticism*. As Woolf’s narrator attempts to restore women’s literary tradition, she carefully examines the tone and style, the subject matter, and the motifs and themes that feature in the work of women of the past. Although the narrator finds the poetry of Lady Winchilsea and Margaret of Newcastle full of anger at the conditions of women— and this anger impeding the artistic value of their poetry, which becomes, in her words, “disfigured and deformed by the same causes...the same outburst of rage” (p. 71) — she, nevertheless, acknowledges that their poetry plays a fundamental role in women’s tradition. For the same reason, she argues, those “innumerable bad novels” written by women in the eighteenth and nineteenth centuries, rejected as having no artistic value, should also be noted (p. 75). These arguments anticipate future feminist studies in two ways. The first relates to the concerns advocated by the Frankfurt School that regards arts not as pure aesthetics but rather as a commodity, produced and reproduced by systems of power. For instance, in *Literary Theory*, Terry Eagleton (1983) summarizes these concerns, arguing that literary production is created by ideologies and subjected to historical developments, understood in the Marxist sense as resulting from social interactions at particular times and locations. Eagleton’s argument indicates that the rage and anger driving women’s writings of the past, observed by Woolf’s narrator as a deforming element impeding the value of women’s poetry, are thus the outcomes of social interactions, based

on patriarchal gender politics— a fact noted by Woolf. This implies not a lack of talent or inferior poetic skills of women but rather it points at the otherized subject position from which these women of the past wrote. Secondly, the importance of women's tradition and the development of women's writing are concerns approached, almost fifty years later after the publication of Woolf's text, by an American feminist, Elaine Showalter. In her essay, 'Feminist Criticism in the Wilderness' (1981), Showalter's argument that "women's culture forms a collective experience within the cultural whole, an experience that binds women writers to each other over time and space" (p. 197) is also an echo of Woolf's commentary on women's writing that their "books continue each other, in spite of our habit of judging them separately" (p. 93). Woolf's narrator keeps emphasizing the importance of recognizing women's literary tradition for women writers; a tradition denied to women because while there is a recognition of a few great authors such as the Bronte sisters, George Eliot, and Jane Austen, a sense of an ongoing tradition, of a tradition in motion within which a woman can write, is nonetheless, absent:

The middle-class woman began to write. For if *Pride and Prejudice* matters, and *Middlemarch* and *Villette* and *Wuthering Heights* matter, then it matters far more than I can prove in an hour's discourse that women generally, and not merely the lonely aristocrat shut up in her country house among her folios and her flatterers, took to writing. Without those forerunners, Jane Austen and the Brontes and George Eliot could no more have written than Shakespeare could have written without Marlowe, or Marlowe without Chaucer, or Chaucer without those forgotten poets who paved the ways and tamed the natural savagery of the tongue. For masterpieces are not single and solitary births (pp. 75-6).

This call for a recognition of women's literary tradition was put forward half a decade later by Showalter's studies in her essay, 'Towards a Feminist Poetics' (1979), in which she defines *gynocriticism* as an aim to uncover women's writings to re/establish a distinct canon and "reconstruct a female framework for the analysis of women's literature" (1997, p. 131). Showalter's *gynocriticism* shifts the subject of feminism from the history of women's economic oppression into the textual repression, aiming

to uncover women's writing, recover women's tradition, and undo the literary repression suffered by women artists. Hence, Woolf's tracing of the history of women's writing and her analysis of women's work not only anticipates the need of *gynocriticism* but also emerges as the very first attempt of *gynocriticism* even before the term was coined. In her radical study, published in *A Literature of Their Own* (1977), Showalter likewise traces and analyzes women's literature, creating a critical framework that not only reconstructs women's tradition but also categorizes women's writing into three phases: the Feminine, the Feminist, and the Female. The initial phase, the Feminine, lasting until about 1880, is observed as that in which "women wrote in an effort to equal the intellectual achievements of the male culture, and internalized its assumptions about female nature" ('Towards a Feminist Poetics', 1997, p. 137). This idea resonates with the concerns of Woolf's narrator likewise observing that at certain times women wrote as men, often under male pseudonyms:

It was the relic of the sense of chastity that dictated anonymity to women even so late as the nineteenth century. Currer Bell, George Eliot, George sand, all the victim of inner strife as their writings prove, sought ineffectively to veil themselves by using the name of a man....(the chief glory of a woman is not to be talked of, said Pericles, himself a much-talked-of man)... Anonymity runs in their blood. The desire to be veiled still possesses them (p. 58).

This quotation indicates a parallelism with Showalter's definition of the Feminine phase, highlighting that writing under a male pseudonym reveals certain conformations, often internalized and unconscious, to patriarchal values. Instead of questioning the place of women, especially within the literary tradition, these women simply aimed at inserting their work within the impenetrable-by-women tradition. Indeed, Woolf's narrator mentions Dorothy Osborne's letters that openly depict Osborne's disapproval of women writing, yet ironically, this compilation of letters becomes a part of women's literary tradition within Showalter's Feminine phase that directly refers to the internalization of the patriarchal ideology by women writers, and thus, it is precisely this subject position from which these women writers were allowed and did indeed write. Woolf's narrator comments on Osborne's internalized patriarchal values:

And so, since no woman of sense and modesty could write books, Dorothy, who was sensitive and melancholy,...wrote nothing. Letters did not count. A woman might write letters while she was sitting by her father's sick-bed. She could write them by the fire whilst the men talked without disturbing them. The strange thing is, I thought, turning over the pages of Dorothy's letters, what a gift that untaught and solitary girl had for framing of a sentence, for the fashioning of a scene...one can measure the opposition that was in the air to a woman writing when one finds that even a woman with a great turn for writing has brought herself to believe that to write a book was to be ridiculous... (pp. 72-3).

The narrator's comment suggests a sense of pity at Osborne's internal (and external) limitations. Although Woolf does not categorize women's literature into phases, she nonetheless notes and comments on women's writings in particular times as manifesting elements identical to those by which Showalter years later defines the Feminine phase. The second phase, which Showalter defines as the Feminist (1880-1920), is distinguished by literature which reflects protestations of women against patriarchy and advocates for autonomy. The literature of this phase seems to be tendentious, featuring the theme of questioning the conventional role of women in societies. Woolf's narrator too, in her analysis of Lady Winchilsea's poetry, comments on the tendentiousness in women's writings characterized by "bursting out in indignation against the position of women" (p. 68). "The human race is split up for her into two parties," Woolf's narrator observes Lady Winchilsea's anger, reflecting that "men are the 'opposing factor'; men are hated and feared, because they have the power to bar her way to what she wants to do- which is to write" (p. 68). Hence Woolf's narrator identifies and anticipates Showalter's Feminist phase and perceives this tendentiousness as a great obstacle that likewise gets in the way of full artistic expression: "It was a thousand pities that the women who could write like that, whose mind was tuned to nature and reflection, should have been forced to anger and bitterness" (p. 69). Woolf's narrator accuses Charlotte Bronte of the same tendentiousness in *Jane Eyre*, objecting to Bronte's writing as writing from the standpoint of complaint, stating that "it is clear that anger was tampering with integrity of Charlotte Bronte the novelist" (p. 85). As in the case of the seventeenth-century women writers, Woolf's narrator perceives this inner rage as a blockage to Bronte's artistic expression:

...one sees that she will never get her genius expressed whole and entire. Her books will be deformed and twisted. She will write in a rage where she should write calmly. She will write foolishly where she should write wisely. She will write of herself where she should write of her characters. She is at war with her lot (p. 81).

Thus, Woolf's analysis of Bronte as not able to let her anger go foretells Showalter's proposed features by which she classifies women's literature into the Feminist phase. The third phase Showalter defines is the Female phase (1920- present time), characterized by the self-discovery of women writers. Showalter argues that in this phase, women writers "reject both imitation and protest - two forms of dependency [according to Woolf, the cause of artistic deformation] - and turn instead to female experience as the source of an autonomous art, extending the feminist analysis of culture to the form and techniques of literature" (p. 139). In Woolf's contemplations, the women writers of Showalter's Female phase are those women who plainly accept the legitimacy of a woman's perspective without the need for verification and thus, they write from an objectively genuine point of view "without hate, without bitterness, without fear, without protest, without preaching" (Woolf, pp. 78-9). Woolf's narrator finds the work of Jane Austen and Emily Bronte "without boasting or giving pain to the opposite sex", viewing both as able to transcend subjectivity (p. 78). Woolf's narrator further surveys contemporary women's literature realizing that some women of her time write without trying to imitate men or without anger at patriarchy. To exemplify this change in women's writings, she examines *Life's Adventure* by Mary Carmichael and although she does not find her writing as good as Austen's, she nonetheless appreciates her experimental writing, reminding her audience that women writers have "every right" to try out new forms and styles (the way Woolf does) (p. 94). Moreover, Woolf's narrator also notes Carmichael's innovative subject matter, introduced by three revolutionary words: "Chloe liked Olivia" (p. 95). The idea that women started to depict themselves independently from their relationships to men and rather to each other, rare in earlier literature, thrills Woolf's

narrator, which also anticipates the objectives of the subsequent wave of feminist philosophy, known as Radical. Additionally, speaking from within Showalter's framework, unlike the women of the Feminist phase, Woolf's narrator observes that Carmichael's writing shows no rage against men or her position in life as a woman:

Men were no longer to her 'the opposing faction'; she need not waste her time railing against them; she need not climb on to the roof and ruin her peace of mind longing for travel, experience and a knowledge of the world and character that were denied her. Fear and hatred were almost gone, or traces of them showed only in a slight exaggeration of the joy of freedom... (p. 107).

Forecasting Showalter's Female phase, Woolf's narrator realizes that women of the twentieth century start writing in this mode. Woolf's narrator's observations and comments on women's writing stand as a prophecy of Showalter's proposed theories, coining the history of feminist literary criticism. Furthermore, Showalter's *gynocriticism* strongly resembles Woolf's narrator's concerns about appropriating women's writing tradition. If Showalter's belief that women needed a tradition of their own generated the task of *gynocriticism*, then one notes that some fifty years earlier, Woolf already anticipated the idea of the need for an ongoing women's tradition within which women could write. As Woolf's narrator states those women of the past "when they came to set their thought on paper— that is that they had no tradition behind them, or one so short and partial that it was of little help" explicitly indicates Woolf's advocating the need for tradition (p. 88). Consequently, the focus of American feminism concerned with the literary repression of women can be identified as anticipated and likewise addressed as early as in 1929 in *A Room of One's Own*.

***A Room of One's Own* Anticipating French Feminism**

Woolf's work also prognosticates the subsequent feminism that emerged in France, quite distinct from British or American, with its focus on psychoanalysis and essentially, more philosophical. It has been mentioned that Woolf's concerns about the discursive nature of a woman anticipate

the argument in *The Second Sex* by a French essentialist philosopher, Simone de Beauvoir (1949), whose much-quoted statement that “one is not born, but rather becomes, a woman” explicitly identifies a woman as a construct- an argument that became fundamental to issues of women’s oppression (1989, p. 267). Nonetheless, Woolf’s narrator’s comments about “a man’s sentence” (p. 89) and identifying those women writers who “wrote as women, not as men write” (p. 87) become prophetic of the theory of *Écriture Féminine*, translated as ‘women’s writing’. Originating in 1970s, the focus of this theory was to examine the “inscription of the female body and female difference in language and text” (Showalter, ‘Feminist Criticism in the Wilderness’, 1981, p. 185). The term coined by Helen Cixous in her essay ‘The laugh of the Medusa’ (1976), of which the philosophy is further expanded by feminist critics such as Luce Irigaray and Monique Wittig, arises from applications of psychoanalysis that focus on the impact of language on identity formation and the psychic understanding of the world and self-thoroughly studied by French feminism in relation to text. This philosophy stems from both Freudian theories concerned with the absent phallus, the ultimate signifier central to language, defining women’s position in language and culture, and Lacan’s studies on how language shapes male and female consciousness and the unconscious, resulting in the formation of gendered identities. Also of interest became Lacan’s studies examining how linguistic structures deny the signifying power to women once socialized through language. Lacan argues that when women enter the Symbolic order governed by patriarchal culture and language, they are subjected to social submission and deprived of signifying means. The Lacanian notion that there is no other form of expression than that provided by the signifying phallus, which women ultimately lack, is exemplified in Thomas Hardy’s *Far from the Madding Crowd* (1874), in which his protagonist, Bathsheba Everdene eloquently laments: “It is difficult for a woman to define her feelings in language which is chiefly made by men to express theirs” (1998, p. 182). Likewise, Woolf’s narrator emphasizes the hardship of dealing with not only the lack of a room of one’s own but also the lack of a medium of one’s own: “Perhaps the first thing she would find, setting pen to paper, was that there was no common sentence ready for her use” (p. 88). She also remarks that because the majority of literary models were male, the

consequences are: firstly, that literature per se had a male stamp on it, and secondly, that the medium of artistic expression was constructed to address male purpose. Quoting a male author, Woolf's narrator notes that the language and form signify male aims:

That is a man's sentence; behind it one can see Johnson, Gibbon and the rest. It was a sentence that was unsuited for a woman's use... Indeed, since freedom and fullness of expression are of the essence of the art, such a lack of tradition, such a scarcity and inadequacy of tools, must have told enormously upon the writing of women. Moreover, a book is not made of sentences laid end to end, but of sentences built, if an image helps, into arcades or domes. And this shape too has been made by men out of their own needs for their own uses. There is no reason to think that the form of the epic or of the poetic play suit a woman any more than the sentence suits her. But all the older forms of literature were hardened and set by the time she became a writer (pp. 89-90).

Woolf's concern that 'a man's sentence' was unsuitable for women became the focal concern of French feminism. That language is a biased construct became evident by studies of psychoanalysis and linguistics. However, in 'Revolution in Poetic Language', a Bulgarian-French philosopher, Julia Kristeva (1974), introduces her theory on language and its unrepresentable components. Challenging Lacan's theory, Kristeva proposes that the pre-linguistic experience, maternal in nature, is not entirely lost by entrance into the Symbolic but it resides in the unconscious, representing the maternally-oriented psychic energy, identified as the *semiotic chora*. Kristeva defines the *semiotic chora* as chromatic, vocal, and kinetic rhythm, an ongoing flow in a state of fluidity that exists beyond the Symbolic, within the pre-verbal hence, it is non-describable by the signifying system. The *semiotic chora* represents the non/pre-discursive aspects of meaning, and subjectivity, and as such, it continually challenges the Symbolic (patriarchal) signifying systems by being that which has no boundaries and thus, is capable to disturb the Symbolic system. Kristeva's theory engenders a possibility of signifying beyond the phallogocentrism, which became the focus of French feminism that

brought about Cixous' theory of *Écriture Féminine*. However, even Cixous refuses to impose 'Cartesian' limitations to enclose in definition as to what it is exactly to write as a woman. This notion of suturing sexuality and textuality generated the idea that unlike men whose writing is governed by the signifying phallus, women write with their whole bodies, in *white ink*—referred by feminist critics as a unique feminine mode of writing. Further interpretations suggest that unlike male writing, women's writing is somehow more ongoing, fluid, and impressionistic, perhaps corresponding to that which Woolf exposes her readers to but also to that which her narrator observes as "merely giving things their natural order, as a woman would, if she wrote like a woman" (p. 106). Since Woolf's narrator openly distinguishes 'a man's sentence' from woman's, she expresses hopes that just as Austen who "devised a perfectly natural, shapely sentence proper for her own use" (p. 89), women writers of the future will also be able to "knock into shape" (p. 89) both language and form. Woolf's observations that "the book has somehow to be adapted to the body" undoubtedly anticipate not only the subsequent *Écriture Féminine* but also its need if women are to write as women (p. 90).

Published almost half a decade later, the opening lines of 'The Laugh of the Medusa' reveal Cixous' likewise urging women to write themselves into their texts and into the world that has written them out:

Woman must write herself: must write about women and bring women to writing, from which they have been driven away as violently as from their bodies... Woman must put herself into the text— as into the world and into history— by her own movement (1976, p. 875).

Cixous' plead echoes the concerns Woolf's narrator raises when she notes the lack of women's experiences in records: "For all the dinners are cooked; the plates and cups are washed; the children sent to school and gone out into the world. Nothing remains of it all. All has vanished. No biography or history has a word to say about it" (p. 104). Woolf's narrator likewise urges women to write themselves back into the world. And the way of writing themselves into history, literature, and the world is by the

language of their bodies. This notion of a woman's body engendering her language thus becomes yet another identical characteristic that runs in both Cixous' and Woolf's texts. In Cixous' view, women are to use their bodies as a means of communication and claim their identities:

Almost everything is yet to be written by women about femininity: about their sexuality, that is, its infinitive and mobile complexity; about their eroticization, sudden turn-ons of a certain minuscule—immense area of their bodies; not about destiny, but about the adventure of such and such a drive, about trips, crossing, trudges, abrupt and gradual awakenings, discoveries of a zone at once timorous and soon to be forthright (Cixous, p. 886).

The *modus operandi* of merging sexuality and textuality is likewise anticipated in Woolf's text in which the speaker also hopes that "those unrecorded gestures, those unsaid or half-said words, which form themselves...when women are alone" would one day emerge on pages written by women by means of their bodies (p. 98). Woolf's narrator also expresses her desire and faith that women of future, writing with their whole bodies, "put(ting) herself into the text...by her own movement" (p. 875) in Cixous' words, or as Woolf puts it, having developed "the habit of writing naturally" (p. 126), will rewrite the woman and womanhood outside of relationships to men in a way that gives expression to the unique shades of women's personalities and experiences, still unrecorded, and perhaps, unknown to the world. Cixous' plea that nothing should stop women from rewriting the lack they have been subjected to for so long and her appeal that in writing, women ought to overcome both external and internal limitations also noticeably resonates with Woolf's urge. When Cixous implores women to "Write," and "let no one hold you back, let nothing stop you...not man...not *yourself*" (p. 877, emphasis in original), her lines ring the tune of the lines in Woolf's text: "So long as you write what you wish to write, that is all that matters; and whether it matters for ages or only for hours, nobody can say (p. 123). Ultimately, Cixous' fiery rhetoric prompting women writers to "kill the false woman who is preventing to live one from breathing" (p. 880) manifests in likeness to Woolf's impelling women writers to "killing the Angel in the House"

(‘Professions for Women’, 2017, para.3). A parallel reading of Woolf and Cixous thus reveals that Woolf’s arguments strikingly anticipate several fundamental points advocated by French feminism.

Worth noting in the present context of Woolf’s text anticipating the unique mode of women’s language is another French feminist philosopher, Luce Irigaray (1977), whose notion of a feminine language, explained in *This Sex Which is Not One*, is identified as a distinct feminine mode, *parler-femme*, translated as ‘womanspeak’— the unprecedented signifying as a woman in a mode that leaks through the phallogocentric signifying system. Womanspeak, Irigaray argues, is conjoined with the female body, which, unlike the unity of phallus, is peerlessly polymorphic and fluid. Hence, ‘womanspeak’ is viewed as a practice of signifying by correspondence with the female body it speaks from. That women’s language is distinct from that which Woolf calls ‘a man’s sentence’ is already discussed in Woolf’s text. Nevertheless, Irigaray’s addition to the theory of feminine signifying is her view of this unique mode as being a source of distinct feminine creativity accessible only to women. She correlates female bodies and their sexual experiences with the signifying system, associating femininity with unique feminine drives and singular creative powers other than those accessible to men. “Woman has sex organs more or less everywhere”, Irigaray exquisitely argues and adds that “she finds pleasure almost everywhere...the geography of her pleasure is far more diversified, more multiple in its differences, more complex, more subtle, than commonly imagined” (1985, p. 28). Her view of sexual difference hence, the difference in expression and language, which for women, Irigaray believes, is of “‘other meaning’ always in the process of weaving itself, of embracing itself with words, but also of getting rid of words in order not to become fixed, congealed in them” leads feminine creativity into exploring novel, rather unique ways, “in which ‘she’ sets off in all directions leaving ‘him’ unable to discern the coherence of any meaning” (p. 29). One cannot miss that Irigaray’s argument concerned with the different modes of feminine creativity is already prophetically anticipated in Woolf’s text:

But this creative power differs greatly from the creative power of men. And one must conclude that it would be a thousand pities if it were hindered or wasted...It would be a thousand pities if women wrote like men...Ought not education to bring out and fortify the differences rather than the similarities? (p. 102).

Woolf's affirmation of difference in creativity is obvious. The quote also suggests that whereas men and women differ, neither is superior; the two are diverse sides of humanity and thus, ought to complement one another to bring out the best of humanity.

The question of biological difference versus ontological sameness links Woolf's philosophy to yet another French feminist theorist, Monique Wittig, who likewise is concerned with the difference of sexes and arts. Like Woolf, Wittig wrote fiction and non-fiction but categorically refused to be labelled as a woman writer. Wittig's objection was not her denial of womanhood but resulted from her philosophy that art is genderless. Her essay, 'The Straight Mind' (1980), explains Wittig's radical philosophy where she claims that "there is no such thing as women literature" because "one is a writer, or one is not" and therefore, in her view, art emerges from "a mental space where sex is not determining", giving rise to artistic creativity, which "is about building an idea of the neutral which could escape sexuality" (1992, p. 103). Wittig's reference to 'a mental space' as genderless is a resounding echo found in Woolf's philosophy on the androgynous mind. Woolf's philosophical concept of androgynous art emerges from her envisioning the 'mental space' Wittig refers to as likewise androgynous, a space from where writers, transcending their sex, "use writing as an art, not as a method of self-expression", as Woolf explains (p. 92). Woolf's vision of androgyny, however, does not dismiss the differences in sexes, as we observe her narrator urging women to abandon 'a man's sentence' and write with their whole bodies as women instead. What Woolf's philosophy of androgyny implies is that sexes ought to be merged within the artist's mind. As Woolf argues, only an ego/gender-less 'mental space' can produce pure art. Thus, whilst the notions of abandoning 'a man's sentence' and developing 'a woman's language and form' refer to a mode of writing aligned with the body, Woolf's theory of androgynous mind entails a space for artistic creation and views ideal art as transcendent of its creator's sex. For Woolf's thesis on the

androgynous mind, the anti-thesis alludes to those women such as Lady Winchilsea and Margaret of Newcastle, whose consciousness of their sex produced rage that prevented their art from emerging in its full potential. Moreover, the anti-thesis of Woolf's theory of the androgynous mind also indicates those women who wrote either in service of patriarchy or against it, as evident in Dorothy Osborne's letters and Charlotte Brontë's novels. All in all, writings that confirm or oppose the system on the basis of sex fall apart from what Woolf's philosophy considers pure art. Be that as it may, Woolf's narrator also examines male writing, which she likewise identifies as spoilt. Quoting a male writer, her narrator observes:

...a shadow seemed to lie across the page. It was a straight dark bar, a shadow shaped something like the letter 'I'. One began dodging this way and that to catch a glimpse of the landscape behind it...Back one was always hailed to the letter 'I'. One began to be tired of 'I'. Not but what this 'I' was a most respectable 'I'; honest and logical; as hard as a nut, and polished for centuries by good teaching and good feeding. I respect and admire that 'I' from the bottom of my heart. But— here I turned a page or two, liking for something or other— the worst of it is that is the shadow of the letter 'I' all is shapeless as mist (p. 115).

Woolf likewise finds the masculine writing flawed because of “the dominance of the letter ‘I’”, operating as a conscious reminder of one's privileged sex, blocking “the fountain of creative energy” (p. 116). The confirmation of superiority of one's sex, according to Woolf, creates a distorted vision, rendering art sterile. Like those texts Woolf's narrator encounters in the British Museum, which as she notes, speak through “that persistent voice” of patriarchy, “now grumbling, now patronizing, now domineering, now grieved, now shocked, now angry, now avuncular” (p. 87), such man's writings produce distorted art that speaks of “not of what he was saying, but of himself” (p. 39). Woolf's philosophy suggests that writing with a consciousness of one's sex, either from privileged or disadvantageous positions, produces an abortive art. Besides, in Woolf's philosophy, ideologies also generate the anti-thesis to her hypothesis of pure art. Woolf observes that Victorian puritanism produced flawed feminized poetry while the rising fascism in the twentieth century was about to engender deformed masculinized poetry: “The Fascist poem...

will be a horrid little abortion" (p. 119). The extreme polarization within ideologies can only produce 'gendered art' and bring about deformations in arts. Therefore, Woolf's narrator proposes her theory of androgyny in arts, prompting her audience to write without consciousness of one's sex. Only androgynous art, Woolf claims, reveals art for what it is when the differences of sexes are harmoniously played out within one's psyche:

Some collaboration has to take place in the mind between the woman and the man before the art of creation can be accomplished. Some marriage of opposites has to be consummated. The whole of the mind must lie wide open if we are to get the sense that the writer is communicating his experience with perfect fullness. There must be freedom and there must be peace (p. 121).

One might suggest that Woolf's theory of the androgynous mind might have derived from Carl Jung's concept of Anima and Animus—the female collective archetype within the male unconscious and the male archetype within the female unconscious. As Jung claims, a balanced psyche requires an individuation, acceptance, and harmonization of these anthropomorphic archetypes. The psychoanalytical recognition that the unconscious comprises the psychological qualities of the opposite sex is likewise present in Woolf's text. This becomes evident in her contemplations on the human soul when it is noted that "in each of us two powers preside, one male, one female; and in the man's brain the man predominates over the woman, and in the woman's brain the woman predominates over the man"; nevertheless, the peace of mind is achieved "when the two live in harmony together, spiritually co-operating" (p. 113). It is within this interior harmony of the psychic sexes where one becomes unconscious of one's own sex and from where writers of both sexes become capable of writing as fully human beings with "the fully developed mind that it does not think specially or separately of sex" (p. 114). Woolf provides examples of literature produced by "fully fertilized" minds of "man-womanly" and "woman-manly" writers (p. 114). For example, she finds Shakespeare's mind androgynous—his writing "uproots a thousand other things in one's mind" (p. 117), his plays "hang there completely by themselves" (p. 48), and most importantly, his art speaks not of the author but for itself. As Woolf notes:

...his grudges and spites and antipathies are hidden from us. We are not held up by some 'revelation' which reminds us of the writer. All desire to protest, to preach, to proclaim an injury, to pay off a score, to make the world the witness of some hardship or grievance was fired out of him and consumed. Therefore his poetry flows from him free and unimpeded. If ever a human being got his work expressed completely, it was Shakespeare. If ever a mind was incandescent, unimpeded...it was Shakespeare's mind (p. 66).

Only androgynous minds are able to create pure art. Woolf also finds the literature of Sterne, Keats, Lamb, Cowper, Proust, Shelley, and Coleridge likewise produced by androgynous minds. She notes the effect Coleridge's work has as follows: "when one takes a sentence of Coleridge into the mind, it explodes and gives birth to all kinds of other ideas, and that is the only sort of writing which one can say that it has the secret of perpetual life" (p. 117). The androgynous mind has the eternalized creative power capable of engendering diverse thoughts in its audience. Such art speaks of itself rather than of its creator. Woolf also regards the writing of Mary Carmichael with respect, not only because Carmichael seems to have abandoned 'a male sentence' but also because "she wrote as a woman, but as a woman who has forgotten that she is a woman, so that her pages were full of that curious sexual quality which comes only when sex is unconscious of itself" (p. 108). Worth noting is also that Woolf finds a 'curious sexual quality' in Carmichael's writing, which reinforces the notion that writing comes from a sexed body, however, for the sexed body to create pure art, the mind ought to get rid of prejudices and come into consonance with the world. Writing unconsciously of one's sex as a woman implies writing about perceptions of a woman, in a language of a woman. In Woolf's philosophy of the androgynous mind, such mind is "naturally creative, incandescent, and undivided", multiplying itself while celebrating the unity of differences (p. 114). For as Woolf ultimately argues, it is "fatal to be a man or a woman pure and simple", and it is likewise "fatal for anyone who writes to think of their sex" because such art "is doomed to death" (p. 120). It becomes evident that Wittig's revolutionary theory of androgynous 'mental space' from which artists create is anticipated by Woolf.

Conclusion

Virginia Woolf's seminal text, *A Room of One's Own*, published years prior, addresses the disadvantaged socio-economic position of women, advocates for the restoration of the image of the woman and the revitalization of women's literature, and underscores the importance of women's tradition as well as the avenues and means of women's expression. Anticipating perhaps and addressing various issues and concerns of subsequent feminist movements, Woolf's insights still resonate with contemporary feminist discourse. Moreover, Woolf's groundbreaking narrative techniques such as stream-of-consciousness, interior monologue, and her blurring the boundaries between facts and fiction, which are also employed in *A Room of One's Own*, not only revolutionized the literary landscape, inspiring generations of writers, especially women, but also provide a loop input for her arguments of the necessity and possibility of women writers to write beyond the phallogocentrism in *white ink*. In other words, in *A Room of One's Own*, Woolf's divergence from the conventional linear storytelling, typically dominated by male viewpoints, not only highlights female consciousness and subjectivity on a content level but her arguments are also presented precisely in a form that inscribes the woman's mind and her body into her text.

Woolf's work stands as a seminal work that aligns with the trajectory of subsequent British, American, and French feminism philosophy, and while these feminist movements are often categorized by geographical locations and issues of interest, such as British as Marxist, American as textual analysis, and French as psychoanalytical, in practice these concerns often overlap. The present article, however, utilizes Showalter's typology, which provides a useful framework for analyzing Woolf's text to argue that Woolf's work foreshadows many fundamental arguments of Euro-American feminist criticism, including the belief in the correlation between economic and social conditions and intellectual freedom and expression, the necessity of women's inclusion in the literary canon, and the importance of feminine discourse, anticipating perhaps and even performing the very first pursuit of gynocriticism. Woolf's remarkable foresight in *A Room of One's Own* not only positions her text as a feminist manifesto but also as a profound feminist vision of the subsequent feminist thoughts and aims.

Acknowledgement: Not available.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no grant support.

Peer Review: Double blinded peer review.

References / Kaynaklar

- Bakhtin, M. (1981). Discourse in the Novel, *The Dialogic Imagination: Four Essays my M. Bakhtin*. (M. Holquist, Ed.). (C. Emerson & M. Holquist, Trans.). University of Texas Press.
- Beauvoir, S. (1989). *The Second Sex*. Vintage Books. (Original work published 1949).
- Benjamin, W. (1969). The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction. *Illuminations*. (H. Zohn, Trans.). Schocken Books.
- Butler, J. (1993). *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex*. Routledge.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.
- Cixous, H. (1976). The Laugh of the Medusa. *Signs*. 1(4). 875-893. (K. Cohen & P. Cohen, Trans.) www.jstor.org/stable/1373239.
- Eagleton, T. (1986). *Literary Theory: An Introduction*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Gilbert, S.M. & Gubar, S. (2000). *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. Yale University Press.
- Hardy, T. (1998). *Far from the Madding Crowd*. Doubleday. (Original work published 1874).
- Horace. (1964). *Ars Poetica*. (A.S.Wilkins, Ed.). Macmillan. (Original work published ca. 13 BC).
- Irigaray, L. (1985). *This Sex which is Not One*. (C. Porter & C. Burke, Trans.). Cornell University Press. (Original work published 1977).
- Klein, M. (2004). Notes on Some Schizoid Mechanism. *Identity: A Reader*. (P. du Gay, J. Evans & P. Redman, Ed.). Sage Publications Ltd.

- Kolodny, A. (1980). Dancing Through the Minefield: Some Observations on the Theory, Practice, and Politics of a Feminist Literary Criticism. *Feminist Studies*, 6(1), 1-25. www.jstor.org/stable/3177648
- Kristeva, J. (2004). Revolution in Poetic Language. *Identity: A Reader*. (P. du Gay, J. Evans & P. Redman, Ed.). Sage Publications Ltd.
- Lacan, J. (2004). The Mirror Stage. *Identity: A Reader*. (P. du Gay, J. Evans & P. Redman, Ed.). Sage Publications Ltd.
- Marx, K. (1984). *Capital: A Critique of Political Economy (Das Kapital)*. Volume I-III. (S. Moore & E. Aveling, Trans.). Lawrence & Wishart. (Original work published 1887).
- Marx, K. & Engels, F. (2013). *The Communist Manifesto*. (S. Moore, Trans.). Lanham: Start Classics. (Original work published 1848).
- Millett, K. (2000). *Sexual Politics*. University of Illinois Press. (Original work published 1969).
- Roy, P. (2019). A Room of One's Own: Virginia Woolf's Feminist Manifesto and its Influence on Modern Literature. *International Journal of Advanced Research*, 8(1), 81-87. <https://garph.co.uk/IJARMSS/Jan2019/6.pdf>
- Showalter, E. (1999). *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Bronte to Lessing*. Princeton University Press. (Original work published 1977).
- Showalter, E. (1981). Feminist Criticism in the Wilderness. *Critical Inquiry*, 8(2), 179-205. www.jstor.org/stable/1343159
- Showalter, E. (1997). Towards a Feminist Poetics. *Twentieth-Century Literary Theory*. (K. M. Newton, Ed.). London: Macmillan Publishers Limited. (Original work published 1988).
- Wittig, M. (1992). The Straight Mind. *The Straight Mind and Other Essays*. Beacon Press.
- Wollstonecraft, M. (1999). *A Vindication of the Rights of Women*. Bartleby. (Original work published 1792). www.bartleby.com/144
- Woolf, V. (2004). *A Room of One's Own*. Penguin Books. (Original work published 1929).
- Woolf, V. (2017). Professions for Women. *National Society for Women's Service*. (Original work published 1931). <http://s.spachman.tripod.com/Woolf/professions.htm>

Feminizmin Anneliği Anlamlandırma Biçimleri: Tahakküm Aracından Deneyim ve Performansa

Feminist Conceptualisations of Motherhood: From a Means of Subordination to Experience and Performance

Zehra Zeynep Sadıkoğlu¹

Öz

Bu çalışma, anneliğe ilişkin feminist bakış açılarını (1) tahakküm aracı olarak annelik, (2) deneyim olarak annelik ve (3) performans olarak annelik başlıkları altında incelemektedir. İlk başlık altında anneliğin kurumsal yönlerini eleştirel bir incelemeye tabi tutmayan ancak dönemine yenilikçi önerilerde bulunan erken dönem feministlerin anneliğe bakış açısını açıkladıktan sonra anneliğin biyolojik ve kültürel boyutlarını ayırıştırarak; anneliği, kadının özgürleşmesi önünde engel olarak değerlendiren ve ikinci dalga feminist harekete genel yönünü veren bakış açısını tartışmaktadır. Bir deneyim olarak annelik başlığı altında ikinci dalga içerisinde gelişen farklılık feminizminin anneliği ele alma şeklini ve önünü açtığı üçüncü dalga feminist hareketin annelik deneyiminin çeşitliliğine dikkat çekerek onu kadının kendini gerçekleştirmesinin bir yolu olarak ele alan tartışmalarını aktarmaktadır. Bir performans olarak annelik başlığı altında ise Judith Butler'ın düşüncesi üzerinden gelişen anneliğin biyolojik yönünü görmeyen ve anneliğe dair söylemsel matrisin içinden çıkan fail 'anne'ye vurgu yapan bakış açısını ele almaktadır. Nihayetinde çalışma, anneliğe ilişkin feminist söylemin, anneliği yalnızca biyolojik ya da ahlaki bir rol olarak görmekten uzaklaşarak, onu benimsenebilen, reddedilebilen ya da diğer kimliklerle birleştirilebilen akışkan bir rol olarak anlamaya doğru ilerlediği sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Annelik, Deneyim, Feminizm, Performans, Tahakküm.

Abstract

This study analyses feminist perspectives on motherhood under the headings of (1) motherhood as a means of subordination, (2) motherhood as an experience and (3) motherhood as a performance. Under the first heading, it examines the perspective of early feminists, who did not subject the institutional aspects of motherhood to critical scrutiny but made innovative proposals for the period. It then discusses the perspective that evaluates motherhood as an obstacle to women's emancipation by differentiating the biological and cultural dimensions of motherhood and that shapes the general direction of the second-wave feminist movement. Under the heading of motherhood as an experience, it presents the way in which difference feminism, which developed out of the second-wave feminism, dealt with motherhood and, the discussions of the third-wave feminist movement that draw attention to the diversity of mothering experiences and treats motherhood as a means for women's self-realisation. Under the heading of motherhood as a performance, it explores the perspective that emerged from Judith Butler's idea, which does not see the biological aspect of motherhood, and emphasises the agent 'mother' emerging from the discursive matrix of motherhood. The study concludes that feminist discourse on motherhood has moved away from seeing motherhood solely as a biological or spiritual/moral role/identity towards understanding it as a fluid role that can be adopted, rejected or combined with other roles/identities.

Keywords: Experience, Feminism, Motherhood, Performance, Subordination.

Atıf/Citation: Sadikoğlu, Z.Z. (2024). Feminizmin Anneliği Anlamlandırma Biçimleri: Tahakküm Aracından Deneyim ve Performansa. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 149-176.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, zeynep.sadikoglu@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0251-6652.

Extended Abstract

Since the late 1960s, when the second-wave feminist movement emerged, critical debates on motherhood have undergone a shift in emphasis, resulting in the emergence of new perspectives. However, this does not imply that the first-wave feminist movement did not consider motherhood. In their discussions, which were guided by the effort to prove that women were full citizens equal to men, motherhood was mostly treated as a form of state service and defined as a moral duty at the centre of women's lives. However, the medical language that emerged in the discourse on motherhood facilitated the perception of motherhood as a process that required management, thereby paving the way for discussions on topics such as birth control and women's work. The second-wave feminist movement, which emerged with the assertion that the defence of women's rights could not be identified with the right to vote, argued that a broader social change was necessary to eliminate patriarchal structures and stereotyped gender roles that limited women's participation in public life. In this argument, motherhood is considered a cultural construction that subordinates women and therefore needs to be liberated. While education and participation in employment were identified as the main mechanisms for women's emancipation, radical solutions such as artificial wombs and socialised childcare were proposed in order to become equal to men. Therefore, the second-wave feminist movement, in general, emphasised the importance of separating the natural/biological and social/cultural aspects of motherhood and claimed that without this distinction, the capitalist patriarchal system would continue its domination over women.

Criticism of the treatment of motherhood as a subordinating and oppressive institution for all women, and the failure to recognise women's unique differences and the cultural diversity of mothering experiences among women from different social backgrounds, as well as the interaction between nature and culture, have shaped the perspective of motherhood as an experience. While difference feminism, which developed out of the second-wave feminism, focused on the recognition of women's differences from men and pointed to the significance of motherhood in this distinction, the third-wave feminism emphasised the diversity and complexity of women's experiences at the intersection of race, class and other structural factors beyond gender. Rather than defining women in relation to men and treating motherhood as an institution constrained by social expectations, the third-wave viewed motherhood as a form of agency – a means for women to shape their own lives. Nevertheless, on the one hand, mothers have been de-sexualised as competitive economic actors under the name of equality. On the other hand, the child-centred ideal of motherhood, which prioritises mothers

who make sacrifices through their choices, has fixed women at an essentialist point. Consequently, motherhood, which has been regarded as a quandary from the outset, has emerged as a more profound quandary for women.

The perspective of motherhood as a performance, developed with reference to Judith Butler's theory of performative gender, adds a further dimension to this dilemma. The notion that motherhood is a performance is predicated on the supposition that it is an action emerging from the repetition of practices informed by discourses on motherhood and persists in the existences that constitute the basis of individual agency. This assumption, which defines motherhood as an autonomous state of agency distinct from both biology and culture, resists its interpretation as a natural or cultural construction, thereby undermining the stability and durability of maternal identity. Nevertheless, both the relational and ethical dimensions of motherhood in relation to the preparation of the child for life necessitate a sceptical approach to its treatment as a performance. Furthermore, the assertion that motherhood is a cultural phenomenon carries the risk of overlooking the challenges women face due to their biological make-up. This study posits that, despite considerable variation, feminist discourses on motherhood have moved away from seeing motherhood as a purely biological or spiritual/moral role/identity towards understanding it as a fluid role/identity that can be adopted, rejected or combined with others.

Keywords: Experience, Feminism, Motherhood, Performance, Subordination.

Giriş

Toplumsal cinsiyeti, sosyal dünyanın organizasyonunun önemli temellerinden biri olarak gören ve geniş bir yelpazede cinsiyetler arası eşitsizliği kendine konu eden feminist hareketin izlediği geçişkenlik ve süreklilikler içeren 'doğrusal olmayan yol'u, 'dalgalar' olarak ele almanın onun kronolojik ve ideolojik gelişimini anlamının faydalı bir yolu olduğuna dair bir mutabakattan bahsetmek mümkündür (Knappe & Lang, 2014). Buna göre 19. yüzyıl sonu - 20. yüzyıl başında ortaya çıkan ve kadınların oy hakkı elde etmesine odaklanan feminizmin ilk dalgası 'süfrajat hareketi' olarak tanımlanmaktadır. 1960'lardan 1980'lere kadarki dönemi kapsayan ikinci dalga feminist hareket, cinsiyetler arası kültürel eşitsizlikleri, toplumsal cinsiyet normlarını, kamusal alan-özel alan gibi ikilikleri tartışmaya açması ile ayırt edilmektedir. 1980'lerde ikinci dalgaya karşı tepkiselliğin etrafında gelişen üçüncü dalga, toplumsal hedeflerden ziyade bireysel hakları gündemine alarak toplumsal cinsiyet, yaş, ırk ve sınıf gibi yapıların kesişiminde kadınların deneyimlediği tahakkümün çeşitliliğini odağına almıştır (Hundleby, 2012). 2010'lu yılların başında internet olanaklarının kullanımı yoluyla kadınların güçlendirilmesi ve toplumda daha fazla cinsiyet eşitliği yaratılması amacı ise dördüncü dalga feminist harekete hayat vermiştir (Munro, 2013).

Feminist hareketin kaynaklık ettiği literatür, anneliği toplumsal cinsiyet etrafında düzenlenen ve toplumsal cinsiyetçi bir inanç sistemiyle uyumlu toplumsal etkileşim ve ilişkiler bütünü olarak ele almaktadır (Arendell, 2000). Ortak olan bu kabule karşılık annelik üzerine yapılan tartışmalarda öne çıkan vurgular, feminist hareketinin tarihsel gelişimi ile birlikte farklılaşmıştır. Bu farklılaşma, ikinci dalgadan itibaren gelişen teorik tartışmalarda göze çarpan üç odak, (1) kadın ve erkek arasında kültürel farkların eşitliğe engel olmadığını ve bu farkların eğitimde, istihdamda ve hukukta eşitlik mücadelesi yoluyla en aza indirgenmesi gerektiğini savunanlar (eşitlikçi görüş); (2) kadının özsel nitelikleri ve annelik sorumluluklarıyla ilgili çeşitli nedenlerden ötürü erkekten farklı olduğunu, bu farklılığın daha iyi, daha nazik, daha kibar bir dünyaya

zemin oluşturabileceğini savunanlar (özcü görüş); ve (3) dilin kendisi sosyal olarak inşa edildiği için hiçbir kadın kategorisinin doğal veya kaçınılmaz olmadığını ve kategorize etme girişimlerine direnilmesi gerektiğini savunanlar (sosyal inşacı ve postyapısalcı görüş) (Forcey, 1994) ile örtüşmektedir.

Birinci dalga feminist hareketin kadının da birey olarak tanınması ve kamusal alana katılımın ilk şartı olarak oy hakkını elde edebilme çabasının (Donovan, 2016) yön verdiği tartışmalarda annelik, tıpkı askerlik gibi bir vatan görevi olarak ele alınmış, bir uğraş olarak sorguya açılmaktan çok kadının da erkek gibi bir birey olduğunu kanıtlama çabasının bir unsuru olmuştur (Allen, 2005). Ancak 1960'ların sonunda ikinci dalga feminist hareket ile birlikte annelik üzerine yapılan tartışmalar yukarıda bahsedilen bakış açısı/pozisyon farklılıkları çerçevesinde çeşitlenerek evrilmiştir. Türkiye'de ise annelik ve feminist tartışmalar kesişiminde yapılan çalışmaların bir kısmı çeşitli metin veya yayınlarda annelik temasının işlenişine odaklanmakta (Direk, 2015; Ergün, 2021), bir kısmı ise anneliğin farklı siyasi söylemler bağlamında yeniden üretilen ve dönüşen konumunu tartışmaktadır (Aslan, 2008; Öztan, 2015; Timürtürkan, 2019). Anneliği ele alma şekillerine odaklanan çalışmalar ise belirli bir feminist bakış açısını merkezine almaktadır (Bkz. Atan, 2015; Hançer, 2018). Bu çalışma ise daha geniş tarihsel bağlamı içerisinde anneliğe dair feminist tartışmaların izini sürmeyi ve onu ele alma tarzlarındaki problemleri yönlere işaret etmeyi amaçlamaktadır.

Söz konusu amaç doğrultusunda anneliğin feminist düşünce içerisinde anlamlandırılma biçimleri, 'Bir tahakküm aracı olarak annelik', 'Bir deneyim olarak annelik' ve 'Bir performans olarak annelik' başlıkları altında betimlenerek değerlendirilmiştir. Bir tahakküm aracı olarak annelik başlığı altında öncelikle anneliğin kurumsal boyutuna eleştirel bir yaklaşım içermeyen ancak onu kadının erkek kategorisiyle eşit olmasını sağlayacak bir görev olarak yeniden ele alan birinci dalga feminist hareketin bakış açısı açıklanmıştır. Sonrasında ikinci dalga feminist hareket içerisinde anneliğin biyolojik-kültürel yönleri arasında ayırım

yapmanın kadının özgürleşmesindeki önemine dikkat çeken düşünürlerden Simone de Beauvoir, Betty Friedan, Shumalith Firestone ve Ann Oakley'in anneliğe dair düşünceleri serimlenmiştir. Bir deneyim olarak annelik başlığı altında ise ikinci dalga hareket içerisinde gelişen farklılık feminizminin ve anneliğin kadının kendisini gerçekleştirmesinin bilişsel bir aracı olarak da kavranabileceğini vurgulayarak annelik deneyiminin çeşitliliğine dikkat çeken üçüncü dalga feminist hareketin annelik hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Son bölüm olan bir performans olarak annelik başlığı altında da anneliği, anne özneliğinin devamlı inşa olduğu bir süreç olarak ele alan bakış açısı, Judith Butler'ın performatif cinsiyet teorisine referansla tartışılmıştır. Nihayetinde önemli farklılıklara rağmen annelik üzerine feminist tartışmaların anneliğin biyolojik bir kader ve ahlaki zorunluluk olduğu görüşünden uzaklaşarak onu doğuştan olmayan fakat varsayılmış, reddedilebilecek veya diğer rollerle birleştirilebilecek bir rol/kimlik olarak ele alma eğilimi taşıdığına dikkat çekilmiştir.

Tahakküm Aracı Olarak Annelik

Nancy Fraser (2009), 'devlet eliyle kapitalizm' olarak tanımladığı modern ulus devlet yapısını karakterize eden politik kültürün ayırt edici dört özelliğine işaret etmektedir. Bunlar sırasıyla devletin ekonomik pazarları kontrol etmek için aleni güç kullanımını ifade eden *ekonomizm*, erkeğin ev içi otoritesini pekiştiren ve ev içine özel tüketimin özendirilmesine hizmet eden *erkek merkezilik*, vatandaş-devlet ilişkisinde teknokratik bir tutumu ifade eden *devletçilik* ve devletin adalet yükümlülüklerinin sadece kendi vatandaşları için geçerli olmasını ifade eden *Westfelyanizm*'dir. Söz konusu kültürün felsefi temelini ise özgürlüğün siyasi güvencesi; soyut yasa ve kurallara göre yönetim; ahlaki ve ekonomik bireycilik ilkelerine dayanan liberalizm oluşturmaktadır (O'Brien & Penna, 1998). Adam Smith'in *laissez-faire* (bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler) doktrini¹,

¹ Adam Smith, piyasayı da insanların doğal hukuktan kaynaklanan haklarını güvence altına almak için bir araç olarak görmüştür. Bu çerçevede *laissez-faire*'i piyasayı kısıtlayan yasaların kaldırılmasına, 'doğal' düzenin yeniden tesis edilmesine ve potansiyel büyümenin harekete geçirilmesine yönelik ahlaki bir program olarak ele almıştır (*Encyclopaedia Britannica*. Erişim: 29 Nisan 2024).

John Locke'un doğal haklar doktrini² ve Charles Darwin'in evrim teorisi³'nin kaynaklık ettiği bu düşünce, her zaman ve her şeyden önce 'ortak iyiye' doğru ilerlemeyi varsayan ataerkil bir ideolojiyi temsil etmektedir (Giles, 2019). Zira birey, yurttaş, hak ve rıza gibi kategorileri eril ve kamusal alanla ilişkili kabul ederken kadını ve eşleştirdiği özel alanı ikincil konumda ele almaktadır. Dolayısıyla bir tür siyasal dışlama mekanizması olarak işlev gören kamusal/özel alan ayrımıyla liberalizm ataerkil düzenleme ve reformları gerektiren 'özgürlük'leri teşviki ile ayırt edilmektedir (Phillips, 2012).

Birinci dalga feminist hareketin liberal ideoloji karşısında geliştirdiği tartışmalar, kadının da irade, düşünme ve muhakeme yapabilme nitelikleri taşıyan bir 'birey' olduğu, bu nedenle insan ve yurttaş haklarının cinsiyet ayrımcılığı içermeyecek şekilde düzenlenmesi gerektiği üzerinde odaklanmıştır. Söz konusu odakla kadın olmaları nedeniyle oy kullanma ve devlet memuriyetine aday olma haklarının tanınmadığını; özellikle evli kadınların mülklerinin idaresi konusunda hak ve özgürlüklerinin kanunlar tarafından yok sayıldığını, dolayısıyla kanun ve devlet gücünün erkeğin ayrıcalıklı pozisyonunu korumak için kullanıldığını dile getirmişlerdir (Davies, 1987). Bu zeminde şekillenen siyasal ve toplumsal "eşitlik" talepleri ise kadınlara oy kullanma hakkının tanınmasının temel ögeyi oluşturduğu siyasal değişim ve kısıtlayıcı hukuki düzenlemelerin kaldırılması savunusunda yoğunlaşmıştır (Çakır, 2016). Ancak bağımsız bir 'birey' olan erkeğe uyacak şekilde tasarlanmış olan bir hak doktrini, vatandaş anneye uyarılmanın zorlukları bağımsızlık ve özgürlük

² Locke'a göre, henüz devletin ortaya çıkmadığı doğa durumunda her birey Tanrı tarafından bahşedilmiş, devredilemez nitelikte haklara sahiptir. Doğal haklar olarak tanımladığı bu haklar hayat, özgürlük ve mülkiyet haklarını kapsamaktadır ve bu haklara sahip olan bireyler eşit ve özgürdür (Tunçay, 2011). Bununla birlikte Locke'un da aralarında yer aldığı aydınlanmacı kuramcılar, insan sözcüğüne eril bir anlam yüklemiş, rasyonel erkeğin karşısına konumlandıkları kadının 'doğal' olarak özgür birey olmadığını ileri sürmüştür (Donovan, 2016).

³ Darwin'in evrim teorisine göre canlıların hayatta kalma işlevini belirleyen doğada yaşayabilme yeteneklerine göre gerçekleşen doğal seçilimdir. Bu süreçte canlı yaşamının kökenine dair bir bilinçli bir yaratımı 'gereksiz' bir konuma yerleştirilmesi ise evrim teorisini farklı ve birbirine taban tabana zıt ideolojilerin kendileri için kullandıkları bir argümana dönüştürmüştür. Örneğin, Herbert Spencer (1820-1903) evrim teorisinden ilhamla toplumun çetin bir rekabet âlemi olan doğanın dışında kalamayacağını söylerken Karl Marx (1818-1883) Darwin'in düşüncelerini kapitalizm ile özdeşleştirmiş, onun biyoloji tasvirini kapitalist toplumunun iş bölümü biçimiyle birlikte düşünmüştür (Küçükali, 2020).

iddia ederken başvurulan temellendirmeleri kısıtlamıştır. Örneğin bu dönemde askerlik vatandaşlığın vazgeçilmez bir niteliği olarak kabul edilmekteydi. Birçok feminist bu çerçevede anneliğin hayati bir devlet hizmeti olduğunu iddia ederek vatandaşlık haklarına tam erişim hakkını gerektirdiğini ileri sürmüştür. Başka bir ifadeyle ilk dalga feministler, anne rolü ve tamamlayıcı erkek-kadın çifti kavramlarını daha çok onlara pozitif anlamlar yükleyerek ele almıştır (Allen, 2005).

Kadınların, özellikle de annelerin 'duyarlı ve yumuşak' karakterlerinin daha barışçıl bir dünyanın oluşmasına imkan vereceği düşüncesi bu anlamların oluşmasına destek olurken, özel alanın kutsallığını vurgulayan liberal düşünceden farklı olarak ev işlerinin meslek haline getirilmesi ve toplumsal bir annelik sisteminin⁴ geliştirilmesi birinci dalga içinde konumlanan Elizabeth Cady Stanton, Charlotte Perkins Gilman, Claire Démar gibi feministler tarafından dile getirilmiştir (Donovan, 2016). Ayrıca annelerin iş gücüne katılımı ile ilgili genel kanı, çocuk sağlığı ve refahının devletin ilgi alanına girmesi ile dönüşmüştür. 'Erkekler silah icat ediyor, ancak askerler annelerinin kolları arasında büyümektedir,' benzeri söylemler ile annelik ahlaki/vatani bir sorumluluk olarak kavranmaya devam etse de annelik ile ilgili tartışmaların odağı, 'Çeşitli emek biçimleri kadın bedenini ve onun doğurganlık işlevlerini nasıl etkiler?' sorusunun da örneklendirdiği gibi, ahlaktan medikal meselelere kaymıştır. Böylece annenin çalışması yasaklanması gereken ahlaki bir sorun olmaktan çıkıp yönetilmesi gereken medikal bir problem olarak ele alınmaya başlamıştır. Feministler çocuğun yaşam kalitesinin arttırılması, iyilik ve refahının sağlanması vb. argümanlarla kadınların kendi özgür iradeleri ile çocuk sahibi olmaları, esasen anneliğe karşı çıkmamakla birlikte annelik aracılığıyla kadının devlet ve aileye hizmete zorlanmaması gerektiğini ileri sürmüştür (Allen, 2005). Zamanın yasal ve politik sisteminde devrimci bir nitelik taşıyan bu öneriler, yine de anneliğin kadın potansiyelinin en mükemmel gerçekleşmesi olduğu düşüncesi üzerinden temellendirilmiştir. Söz konusu düşünce ise 1960'larda baskıcı ve sınırlandırıcı olarak değerlendirilmiş, eşitlik adına mücadele edilmesi gereken bir tahakküm aracı olarak kabul edilmiştir.

⁴ Kadınları çocuk yetiştirme zorunluluğundan kurtarabileceği savunulan bu sistemde çocuğu onu doğuran kişi değil, kadın ve erkeklerden oluşan bir bakıcılar topluluğunun yetiştirmesi öngörülmektedir (Anderson, 2007).

Vietnam Savaşı, 1973-74 petrol krizi, küreselleşmenin yükselişi vb. gelişmeler 'kamu yararı için' devlet müdahalesi tezine ve devlet eliyle kapitalizmin dörtlü saç ayağına karşı hayal kırıklığı yaratmıştır (O'Brien & Penna, 1998). Radikal feminizm, kültürel feminizm, marksist feminizm, varoluşçu feminizm gibi birçok yaklaşımı içeren ikinci dalga feminist hareket ve düşüncesine de bu hayal kırıklığı yön vermiştir. Bu kapsamda ekonomizme karşı toplumsal eşitsizliklerin kültürel ve politik boyutları da sorguya açılmış, kamusal/özel alan ayrımı eleştirilerek özel alanın da politik bir müzakere alanı olduğu iddia edilmiş ve gündelik hayata içkin adaletsizlikler konu edilmiştir. Erkek merkezliğe karşı aile geliri kavramı sorunsallaştırılarak çocuk ve ev bakımına atfedilen düşük değer gündeme taşınmıştır. Devletçiliğe karşı kız kardeşlik bağı üzerinden yatay bir karşıt düzen geliştirme iddiası öne sürülmüştür. Teoride eleştirse de pratikte onu yeniden çizme eğilimi Westfalyanizm'e karşı küresel kız kardeşlik⁵ iddiasını geçersiz kılsa da toplumsal cinsiyet eleştirisi emperyalizm eleştirisi ile birleştirilmiştir (Fraser, 2009).

Bununla birlikte tartışmalarının genel odağında kadınlara oy hakkının tanınmasının kamusal hayata katılım için yeterli olmadığı, ataerkil bakış açısının ve 'kadın'lığı tanımlayan kalıp rollerin değişmesi gerektiği yer alan ikinci dalga feministler, kadının özgürleşmesini daha çok erkekle eşit bir şekilde ekonomik hayata katılımı ile eşleştirmiştir. Anneliği de bu doğrultuda kadının önünde engel oluşturan baskıcı bir kurum olarak ele almış, kadının çocuk doğurma ve yetiştirme kapasitesini onun ezilmesinin kaynağı olarak değerlendirmiştir (Takševa, 2018). Diğer taraftan da teorik ve aktivist çabaları, ortak bir kadın kimliğinin oluşturulmasını ve kadınları bir araya getiren birçok ortak noktanın varlığına işaret ederek erkek egemenliğine karşı somut bir kategori yaratmayı amaçlamıştır (Tekin, 2003). Söz konusu amaç doğrultusunda kadına özgü kabul edilen sorumlulukların ve anneliğin erkek egemenliğine ve kapitalist üretim biçimine sunduğu katkıyı analize odaklanmıştır (Forcey, 2016). Bu çabaya ise Simone de Beauvoir, Betty Friedan, Shulamith Firestone ve Ann Oakley'in örneklerini oluşturduğu feminist kuramcılar yön vermiştir.

⁵ 'Kız kardeşlik güçlüdür' sloganında ifadesini bulan küresel kız kardeşlik fikri, ataerkil kapitalist düzen içerisinde kadın ve erkek kategorileri arasında yaratılan hiyerarşik ilişkiyle mücadele etmek amacıyla ırk, dil ve din ayrımı gözetmeksizin tüm kadınların ortak deneyimlerini ve bu düzenden duydukları hoşnutsuzluğu paylaşarak aralarında gelişen bağı ifade etmektedir (Yörük, 2009).

Simone de Beauvoir, ilki 1949'da basılan *İkinci Cins/Le Deuxième Sexe/Second Sex* adlı eserinde 'kadın doğulmaz, kadın olunur' formülasyonu ile cinsiyeti (sex), toplumsal cinsiyetten (gender) ayırırken toplumsal cinsiyetin kimliğin aşamalı olarak edinilen bir yönü olduğunu öne sürer ve bu ayrımı biyolojinin kader olduğu iddiasını çürütmek için kullanır. Buna göre cinsiyet (sex) kadın bedeninin değişmez, anatomik olarak farklı ve olgusal yönlerini ifade ederken, toplumsal cinsiyet (gender) bu bedenin edindiği kültürel anlam ve biçimlere karşılık gelmektedir (Butler, 1986: 35). Dolayısıyla kadın biyolojik olarak anne olma kapasitesine sahip olsa da annelik aynı zamanda kültürel bir inşadır. Bu nedenle kadının annelik yoluyla erkekle eşit bir birey haline geldiğini savunmak onun doğa ve içkinlik alanına hapsolmasına ve erkeğe ait kabul edilen kültür ve aktarım alanına dahil olmamasına neden olmaktadır. Erkeğin kültürel proje ve aktif olma haliyle eşleştirildiği ataerkil toplumda, kadının annelik kapasitesiyle anılması onun durumsal bir hal ve yer ile eşleştirilmesine yol açmaktadır (Mortimer, 1985). Erkek kendini evin alanından ve çocuk yetiştirmenin gerekliliklerinden uzak tutma özgürlüğüne sahipken anneliğin kadın potansiyelinin en yüksek gerçekleşmesi olarak sunumu kadının özgürleşip bağımsızlaşmasına engel teşkil etmektedir. Bu bakış açısı değişmediği müddetçe yasa ve kurumları değiştirmek, kadın için anneliğin koşul ve sonuçlarını değiştirmeyecektir. Kadın, ancak kültür alanına dahil olduğunda, aşkınlık yoluyla içkinliğin ve ötekiliğin üstesinden gelebilecektir (de Beauvoir, 2010). Bu nedenle, de Beauvoir açısından annelik daha çok kadının kurtarılması gereken bir tahakküm aracını ifade etmektedir.

İkinci dalga feminist hareketin diğer önemli isimlerinden Betty Friedan da 1963'te yayınlanan *Kadınlığın Gizemi/The Feminine Mystique* adlı eserinde kadınlığın inşa edilen bir kategori olduğuna işaret eder, ancak anneliğe dair yeni bir bakış açısı sunmaz. Kadınların eş ve çocuklarını hayatlarının merkezine almalarını, özneleşmeleri ve kendilerini gerçekleştirmeleri önündeki engel olarak teşhis ederken ondan bir ölçüde kaçmayı önerir (Jeremiah, 2006). Nitekim eğitilmiş kadınlara çocukları okul çağına geldikten sonra yarı-tam zamanlı işlerde çalışmalarını tavsiye eder ve bunun rekabet gücü edinip özneleşmelerinde etkili olacağını vurgular (Friedan, 2001). Başka bir deyişle, de Beauvoir'dan farklı olarak kadınlara annelik sorumluluklarını terk etmeyi değil, ancak eğitim ve istihdam

yoluyla ev içi alandan uzaklaşmayı önerir. Daha radikal bir pozisyonda konumlanan Shulamith Firestone ise ilki 1970 yılında basılan *Cinselliğin Diyalektiği/The Dialectic of Sex* adlı kitabında kadının doğurganlık kapasitesinin onun bir tür hapsedilmesine neden olduğunun altını çizer. Ona göre öncelikle hamilelik, doğum, emzirme ve çocuk yetiştirme, kadını erkeğin desteğine bağımlı kılarak eşit olmayan bir güç dinamiği yaratmaktadır. Üstelik insan yavrusunun büyüüp kendi ayakları üzerinde durması uzun zaman almakta, anne-çocuk arasında bu nedene bağlı oluşan bağımlılık hem annenin hem de çocuğun psikolojisini olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamanın en önemli aracı, doğurganlığın kontrol edilmesi ve biyolojik kısıtlamalardan kurtulmaktır. Bilimsel devrimin mümkün kılacağı yapay rahim uygulaması bu yönde önemli bir gelişme potansiyeli taşıırken, çocuk bakım ve yetiştirme işinin toplumsallaşması, anne-çocuk arasındaki bağımlılığı azaltacak ve aile içinde hem eşler hem ebeveyn-çocuk arasında eşitlikçi ilişkilerin gelişmesine vesile olacak, böylece ailenin baskıcı karakterini yok edecek bir uygulama olacaktır (Firestone, 2013). Ailenin ortadan kaldırılması savunusunda serdedilen bu görüşlere karşılık, Ann Oakley (1974), temelde anneliğin doğal ve evrensel olmayan, kültürel bir inşa olduğu göstermeye çalışmıştır. Çocuğun optimum gelişimi için annesine ihtiyaç duyduğu, anneliğin kadın için doğal bir ihtiyaç olduğu ve anneliğin kadının en büyük başarısı olduğu yönündeki iddiaların oluşturduğu *annelik mitinin* kadınları sınırladığına ve bu mitin genelgeçer ilkelere yaslanmadığına dikkat çekmiştir.

Kısaca belirtmek gerekirse ikinci dalga feminist harekete genel karakterini veren bu düşünceler, annelik ve doğa arasında kurulan bağlantının tarihsel, sosyal, yasal, politik ve felsefi bir inşa olduğu fikrine yaslanmaktadır (Bock & Thane, 1991). Bu ikisinin ilişkilendirilmesinin, anneliğin doğal/biyolojik ve sosyal/kültürel yönlerinin birleştirilmesine, böylelikle çocuk bakımı ve yetiştirmenin kadınların 'doğal' sorumluluğunda 'doğal' bir sevgiyle yaptığı bir iş olarak anlaşılmasına neden olduğunu vurgulamaktadır. Doğal/biyolojik ve sosyal/kültürel yönü arasında bir ayırım yapılmadığı takdirde anneliğin kapitalist, ataerkil ve sömürgeci üretim biçimlerini ve bunlara içkin hiyerarşik iktidar yapılarını tamamlayan ve sürdüren özgül bir üretim biçimi olmaya devam edeceğini iddia etmektedir (Rothman,

1994). Bununla birlikte söz konusu bakış açısı 1970'lerin ortalarından itibaren hem kadının kendine özgü farklılıkları yok sayması hem de anneliğe dair tek tipleştirici tutumu nedeniyle eleştirildiği gibi, anneliği kadınlar için doğası gereği baskıcı bir kurum olarak ele almakla ve beden-kültür arasındaki etkileşimi, dolayısıyla bir dizi değişim ve etkileşim içeren anneliğin dinamik yönünü göz ardı etmekle suçlanmıştır (Jeremiah, 2006). Öte yandan genel bir kadın kategorisi inşa etme çabasında beyaz orta sınıf Batılı kadını kendine referans alması nedeniyle bu özellikleri taşıyan bir kadın hegemonyasına hizmet etmekle itham edilmiş, baskıcı bir yaklaşım olarak nitelendirilmiştir (Hekman, 2000). Anneliğin bir deneyim olarak anlamlandırılması ise bu eleştiriler üzerinden temellenmiştir.

Deneyim Olarak Annelik

Anneliği bir tahakküm aracı olarak gören, toplumu ve hukuku cinsiyetten tarafsız hale getirmeyi hedefleyen bakış açısı, kadını erkeği taklit etmeye ve topluma erkeğin lehine olan koşullarda katılmaya zorladığı, bu nedenle kadının kendine özgü toplumsal katkılarını yok saydığı yönündeki eleştirilerin muhatabı olmuştur. İkinci dalganın içerisinde gelişen ve özcü bir pozisyonda konumlanan bu eleştirilere eklenen tek bir kadınlık kategorisinin tüm kadınları temsil ettiğini kabul etmenin sınırlılıklarına ilişkin tartışmalar ise feminist teoride yeni bir paradigma arayışına yol açmıştır. Bu arayışla şekillenen üçüncü dalga feminizm kadınlar arasında ötekilik ilişkisini gündeme taşımıştır. Evrensel bir kadın kategorisi yerine farklı bağlamlarda 'özne' kadına odaklanarak toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf vb. yapıların aile içinde ve dışında kadınların yaşamları üzerindeki kesişen etkilerine ilgi göstermiş (Roth & Dashper, 2016), bu doğrultuda tekil bir 'annelik' kategorisine ve idealize edilmiş anneliğe de karşı çıkmıştır. Farklı ırk, etnik köken, yaş ve sınıftan kadınların farklı annelik deneyimlerine dikkat çekerek, normatif bir anne ideali üzerinden farklı annelik deneyimlerinin 'anormal' tanımlanmasını eleştirmiştir (O'Reilly, 2016). Anneliği, kadını güçlendiren bir deneyim olarak tanımaya ve anneliğin kültürel olarak spesifik biçimleri arasında ayırım yapmaya odaklanan bu bakış açısına Luce Irigaray, Julia Kristeva, Adrienne Rich, Nancy Chodorow, Carol Gilligan, Nel Noddings, Sara Ruddick, Patricia Hill Collins gibi isimler öncülük etmiştir.

Luce Irigaray için feminizm, kadının eşitlik için değil, erkekten fark(lar)ının tanınması için giriştiği, ancak farklılıkları dikkate alan çoğulcu bir öneri sunmanın ötesinde, çoktan yola çıkarak biri kurmayı amaçlayan bir mücadeleyi ifade etmektedir (Direk, 2015). Ona göre Batı kültürü, erkek öznenin yaratılmasında kadını erkeğin ötekisini yansıtan bir ayna (speculum) olarak kullanırken (Irigaray, 1985a) erkek öznenin inşasının annelik ve ev idaresi hizmetinde kadın emeğinin sömürülmesi yoluyla gerçekleştiğini göz ardı etmektedir (Irigaray, 1985b). Bu kullanım ve ihmale karşı 'cinsel farklılık' kavramını geliştirir (Irigaray, 1993). Özünü dişil olanın eril olana indirgenemeyeceği ve özneye cinsiyetten tarafsız bir yaklaşımın eril olanın çıkarına hizmet ettiği düşüncesinin oluşturduğu bu kavramla, kadını erkekle eşitlemek yerine, eşitsizlik yaratarak kadının özneleşmesini engelleyen kültürel yapıyı dönüştürmeyi sağlayacak bir dil yaratmayı amaçlar (Irigaray, 1985b). Bu amaç doğrultusunda dışlandığı maddi ve söylemsel alanları kadının lehine yeniden düzenlemeyi, dişil olanın kötülenmesine ve terimlerin anlamlarına hiyerarşiyi yerleştiren ikili düşüncelere meydan okumayı içeren, dolayısıyla kültürün bilincine girmeyi, onu eleştirip değiştirmeyi kapsayan üretken *mimesis*(taklit) i önerir (Postl, 2009). Kadının, kendisini dişilliği temelinde yeniden üretmesi olarak *mimesis*'in temel koşulu ise dişil konumun bilinçli bir şekilde benimsenip üstlenilmesidir. Ancak bu strateji sayesinde kadın kendini kadın olarak, erkeklerden farklı bir cinsiyet olarak algılayacaktır. Bu algı ise hem kadınlığı annelikle özdeşleştiren doğrudan bağlantıyı çözecek hem de kadın bedenine ve anneliğe olumlu bir anlam kazandırarak, kız çocuğunun annesini kadın ve benzersiz bir birey olarak görmesini, anne-kız ilişkisinin kadınlar arası bir ilişkiye dönüşmesini sağlayacaktır (Stone, 2016).

Julia Kristeva (1987) da Irigaray'a benzer bir şekilde eşitlikçi görüşü paylaşan birçok feministin geleneksel anneliği reddederken, aslında kabul ettiğini gözlemler. Bu gözlemine karşılık geleneksel annelik temsiline tamamen olumsuzlanmasını da körü körüne kabul edilmesini de reddederek bir orta yol arar ve gerçek, yaşanmış annelik deneyimini vurgular (Kristeva, 1987). Anneliğin donuk bir imaj olarak değil, söz ve bedeni iç içe geçiren; hem zamansallığı hem de bedenselliği barındıran bir ilke olarak görülmesi gerektiğini ve aslında onun eril kültürün neden olduğu 'kadınsı yorgunluk' (feminine fatigue) için bir panzehir olduğunu

savunur (Oliver, 2010). Zira ona göre ‘annelik tutkusu’ bedensel duygular ile insana özgü refleksif bilinç arasında köprü kurma gücüyle tüm insani tutkulara model oluşturmaktadır (Kristeva, 2010). Nitekim hamilelikle birlikte gelişen annelik tutkusu başlangıçta annenin kendisi için bir arzu nesnesine dönüşmesini içerirken çocuğun doğumu ve büyümesiyle onu süttten kesmek, özerkliğinin gelişimi için ona yöneltilen ilgiyi azaltmak vb. kopmaları gerektiren bir tutkudur. Hatta ‘anne katli’ olarak tanımladığı bu kopmalar iyi anne olmanın temel koşuludur ve sadece çocuğun özerkliği için değil, kadının özerkliği için de gereklidir (Kristeva, 2010). Dolayısıyla ona göre annelik tutkusunda somutlaşan eş zamanlı tutma-itme/bağlanma-ayrılma tüm insani tutkuların prototipi niteliğindedir ve annelik sadece doğurmakla değil, yeniden doğmakla ve yaşamın döngüsel zaman ritmini takip edebilmekle ilgili üretken bir uğraştır (Kristeva, 2010).

Bir tahakküm aracı olarak anneliğin yapısökümünde anne-çocuk sevgisinin teorileştirilerek, sadece beyanlara değil, kararlı ve aktif çalışmaya dayanan ‘en iyi’ sevgi türünün bir örneği olarak anlamlandırılması da önemli bir yere sahiptir (Takşeva, 2018). Bu kapsamda Carol Gilligan, *Kadının Farklı Sesi/In a Different Voice* (2017/1982)’ta kadının uyumluluğunun altında yatanın yalnızca toplumsal olarak tabi kılınmış olması olmadığını, diğerinin ihtiyaçlarına duyarlı olma ve zarar görmesini engelleme, onunla ilgilenme ve ilişkiyi devam ettirme gibi bakımla bağlantılı ve sevgiye dayalı ahlaki kaygıların kadının kararlarını yönlendirdiğinin altını çizer. Genellikle rızaya dayalı bir şekilde gösterilen bu dikkatin, kadını merhamet-özerklik, erdem-güç gibi ikilemleri bakım verileni gözeterek çözmeye sevk ettiğine ve aynı zamanda kadının benliğini tanımlayıcı bir güce sahip olduğuna dikkat çeker. Noddings (1984) de eşitlikçi yaklaşımı, eşitlikte özgürlük ve aynılığı aşırı vurguladığı, akla dayalı özerkliğe öncelik verdiği için eleştirir ve otonomiye ilişkisel bir kavram olarak ele alır. Bu çerçevede karşılıklı özerkliği savunur ve empati, özveri ve kişilerarası ilişkilere duyarlılık içeren bakım etiğinin daha iyi bir dünya için önemini öne çıkarır. Söz konusu etiğin temelinde ise kadına özgü kabul edilen annelik içgüdüünün yer aldığını, annelik içgüdüünün kaynaklık ettiği doğal ilginin ise diğer tüm ilgileri öncelediğini iddia eder.

Adrienne Rich ise akademik bir üslupla otobiyografisini aktardığı öncü eseri *Kadından Doğma/Of Woman Born*'da (1976), anneliğin iki boyutu/ anlamı arasında önemli bir ayırım yapar. Buna göre 'bir deneyim olarak annelik, herhangi bir egemenlik ilişkisinden bağımsız olarak 'bir kadının doğurganlığıyla ve çocuğuyla potansiyel ilişkisi'ni ifade etmektedir. Bir kurum olarak annelik ise bu potansiyel üzerinde ataerkil denetimi garanti eden toplumsal bir yapıya karşılık gelmektedir (Rich, 1976). Rich'in yaptığı ayırım, anneliğe dair tartışmalar açısından da iki yönlü bir öneme sahiptir. Bunlardan ilki anne özneliliğinin ataerkil annelik kurumundan bağımsız bir şekilde incelebileceği teorik bir alan sağlamış olmasıdır. Diğerisi ise anneliğin karmaşık doğasına işaret ederek daha geniş bir bağlamda kadının güçlendirilmesinin olası koşullarına dair yeni bir tartışma hattını şekillendirmesidir (Takşeva, 2018). Her ne kadar daha sonra yekpare bir ataerki öngördüğü, kadını baskılayan tahakkümün çeşitliliğini ve parçalı doğasını görmediği yönünde eleştirilse de (Jeremiah, 2006: 23) Rich'in ataerkinin örtüsünün altında yatan bozulmamış bir annelik deneyimi önerisi, erkek tanımlı annelik düşüncesinin karşısına bir yaratıcılık kaynağı olarak anneliği yerleştirerek sonraki tartışmaların önünü açmıştır (DiQuinzio, 1999).

Annelik üzerine tartışmalara yön veren diğer bir çalışma, Nancy Chodorow'un *Anneliğin Yeniden Üretimi/The Reproduction of Mothering*'i (1978) psikoloji ve sosyolojiyi etkileyici bir şekilde birleştirerek özne anne ile annelik ideolojisi arasındaki etkileşimin altını çizmektedir. Bu kapsamda Chodorow, öncelikle kapitalist ekonominin gelişimi ve sanayileşmeyle birlikte keskinleşen kamusal ve özel alanlardaki cinsiyete dayalı iş bölümüne atıfta bulunarak erkeklerin kamusal alandaki birincil konumları nedeniyle ikincil ebeveyn rolü üstlendiklerine dikkat çeker. Annelik rolünün kadınları toplumun yeniden üretiminin önemli aktörleri kılarken cinsiyete dayalı eşitsizliklerin ve işgücünün belirli türlerinin korunup sürdürülmesine hizmet ettiğini vurgular. Nitekim ona göre annelik, sanayileşmiş kapitalist toplumun cinsiyet organizasyonu ile ekonomik organizasyon arasındaki ilişkilerin merkezini oluşturur. Bu noktada kadınlık-annelik arasında kurulan özdeşliği tartışmaya açar ve bir çocuğun dünyaya getirilmesi biyolojik bir donanım gerektirse dahi bakım, yetiştirme, sorumluluk üstlenme ve beslenme gibi sosyo-kültürel

işlevleri babanın da yerine getirebileceğini belirtir (Chodorow, 1978). Ancak bir babanın birincil bakım rolünü üstlendiğinde annelik rolünü yerine getiren biri olarak kabul edilirken bir kadının, eve ekonomik katkı sunan esas kişi olsa dahi, çocuğun babası olarak adlandırılmayacağını altını çizerek anneliğin biyolojiyi aşan, çocuk bakım ve büyütme 'eylemi'ni içeren bir iş olarak ele alınmasını önerir (Chodorow, 1978).

Benzer bir doğrultuda Sara Ruddick de ilki 1989 yılında basılan *Maternal Thinking* adlı kitabında 'özenli sevgi' (attentive love) kavramı üzerinden anneliği; koruma, bakma ve eğitmeyi içeren bir tür 'iş' olarak tanımlamıştır. Bu kapsamda anne sevgisinin içgüdüsel olduğu ve kadınların duyguları tarafından yönlendirildiği fikrine karşı çıkararak annelik faaliyetinin belirli bir biliş biçimine yol açtığını savunmuştur (Ruddick, 1995/1989). Böylece anne ve çocuk arasındaki etkileşime dikkat çekerek hem anneliğin ilişkisel, değişken ve etkileşime dayalı yönüne dair farkındalığa katkıda bulunmuş (Jeremiah, 2006) hem de çocuk bakım faaliyetlerinin anneden başka kişiler tarafından da gerçekleştirilebileceğine işaret ederek anneliğe dair biyolojik determinist değerlendirmelere mesafe koymuştur (Takşeva, 2018). Dolayısıyla feminist hareket içerisinde zaman içinde ataerkil yapı ile mücadele hedefinden vazgeçilmese de annelik, deneyime dayalı yaratıcı bir eylem alanı olarak yeniden anlamlandırılmış ve anneliğin kategorik olarak baskıcı olduğu fikrinden vazgeçilmiştir. Söz konusu vazgeçişte, ebeveynliği onaylandıkları ve takdir edildikleri az sayıdaki kişilerarası ilişkiden biri olarak gören yoksul ve/veya beyaz olmayan kadınlara ses veren siyahi feministlerin beyaz, orta sınıf, Batılı kadını kendine referans alan ikinci dalga feminizmin anneliği reddine yönelik eleştirileri de etkili olmuştur (Hooks, 2000).

Patricia Hill Collins'in annelik üzerine değerlendirmeleri bu eleştirileri örneklendirir niteliktedir. Collins (2002/1990) siyahi anneliği, kadının kendini tanıması; kendine değer vermesi ve saygı duymasını sağlayan, dolayısıyla güçlenmesine aracı olan dinamik ve diyalektik bir kurum olarak tanımlar. Beyaz orta sınıf, Batılı ailelerden farklı olarak siyahi ailelerde anneliğin biyolojik anneye özelleştirilmiş bir bakım mesleği olmadığını ve 'diğer anneler'in- biyolojik anneleri destekleyen kadınların- siyahi anneliğin önemli bir parçası olduğunu vurgular. Üstelik siyahi

kadınlar, genellikle aileleri için esas gelir sağlayıcı konumundadır. Bu nedenle erkeğe ekonomik anlamda bağımlı kadın imgesi onları ifade etmemektedir (Collins, 2002/1990). Üstelik pek çok beyaz olmayan kadın evin yeniden üretimi için ortaya koydukları emeği özellikle erkeklere fayda sağlayan bir iş olarak değil, bir bütün olarak aile adına yapılan bir iş olarak görmektedir (Glenn, 1986). Diğer bir ifadeyle kamusal-özel ayrımı dolayımında erkek ve kadına atfedilen kalıp rollerden özerkleşme hedefi beyaz olmayan kadınların deneyimleri ile uyum göstermemektedir (Collins, 2016). Annelikle ilgili özel-kamusal, aile-iş, bireysel-kolektif, bireysel özerklik olarak kimlik- grubun kolektif özerkliğinden doğan kimlik arasında kalın çizgiler çizen dikotomik bakış açısının neden olduğu bu uyumsuzluğu aşmak ve beyaz olmayan kadınların annelik deneyimlerini aktarmak üzere 'anne-işi' (motherwork) kavramını kullanır. İster kişinin kendi biyolojik çocukları ister mensup olduğu topluluğunun çocukları, isterse de henüz doğmamış çocuklar için dünyayı korumak adına olsun 'gelecek günler için çalışmak' olarak tanımladığı bu kavramı, annelik hakkında yerleşik düşünme biçimine alternatif olarak sunar (Collin, 2016). Dolayısıyla Collins, ırk, sınıf, etnik köken, yaş gibi ayrıcalık sistemlerindeki farklı konumların farklı annelik deneyimleri yarattığına dikkat çekerek anneliğin ve özne olarak annenin çoklu perspektiflerden incelenmesini, annelik deneyimindeki çeşitliliği barındıracak şekilde anneliğin anlamlandırılmasını önerir.

Kadını erkekle ilişkili olarak tanımlayan, onu ataerkinin kurbanı olarak gören ve evrensel bir kadın kategorisi varsayan bakış açısını reddeden bu görüşlerle kendini ortaya koyan bakış açısı, anne olmanın öteki ve ikinci cins olmak anlamına gelmediğini, anneliğin de bir eylemlilik biçimi olduğunu vurgulayarak kadınların annelikle olumlu özdeşleşmesinin yolunu açmıştır. Anneliği duygusal, entelektüel ve manevi kazanımları olan, inkâr yerine yeniden meşrulaştırılması gereken bir güç olarak tanımlamıştır (de Marneffe, 2004). Fakat annelik bağlamında bir kazanım olarak değerlendirilebilecek bu katkılar, devlet eliyle kapitalizme yöneltilen feminist eleştirilerin yeniden anlamlandırıldığı neoliberal bağlamda kadınlar ve anneler için olumsuz sonuçlar doğurmuştur

(Fraser, 2009). Neoliberalizmin⁶ bireysel özgürlük-tercih söylemi ile feminizmin eşitlik-hak-özgürlük söyleminin iç içe geçtiği bu bağlamda sosyo-ekonomik mücadele, yerini 'tanınma mücadelesine' bırakmıştır. Söz konusu kayma, yapısal faktörlerin neden olduğu eşitsizliklerin gizlenerek derinleşmesine neden olurken çalışan anneyi, 'eşitlik' çerçevesinde cinsiyetten arındırmıştır (Giles, 2019). Paradigmatik hâle gelen yoğun annelik ideolojisi⁷ ise kamusal alanda rekabetçi bir aktör olması beklenen anneyi, fedakârca yapmasını beklediği 'tercihler' ve yeniden üretim sorumlulukları ile özcü varsayımlara sabitlemiştir. Böylece kadının kendini gerçekleştirmesinin bir yolu olarak annelik aynı zamanda bunun önüne bir engel olarak çıkmıştır. Cinsiyeti bir dizi performatif eylem olarak ele alan Judith Butler'ın kadın öznelliğini sürekli biçimde inşa olan bir performans olarak ele alan bakış açısı ise bu ikileme başka bir boyut katmıştır.

Performans Olarak Annelik

Butler'a (2018) göre feminist düşünce kadınlara ses vermeyi amaçlarken, kadın olmanın ne anlama geldiğine dair varsayımlar ortaya koymaktadır. Her ne kadar kadının eyleyen bir fail olarak tanınmasını talep etse de öyle ya da böyle ona birtakım gerekleri dayatmıştır. Zira özne her zaman hukuk sistemi, toplumsal ve kültürel normlar başta olmak üzere

⁶ Neoliberalizm/neoliberal politik-ekonomi bireysel haklara, özgürlüklere ve piyasa işleyişine öncelik vererek piyasanın ticareti düzenlemesine, kamu mal ve hizmetlerini özelleştirmesine dayanmaktadır. Bu, neoliberal politik ekonomi çerçevesinde finansal kurum ve piyasaların iletişim ağlarında üretilen ve yayılan bilgi akışına bağımlı hale geldikçe devletin söz konusu kurum ve piyasalar üzerinde kontrolünün azaldığı, dolayısıyla insan refahının ve toplumsal faydanın ancak serbest piyasa ve ticaret ilkeleri doğrultusunda bireysel girişimciliğin, özgürlüğün ve becerilerin geliştirilmesiyle artabileceği iddiasının kendine yer bulduğu anlamına gelmektedir (Harvey, 2015).

⁷ Hays (1996: 8) tarafından tanımlanan bu ideoloji, anneyi hem kişilik hem de gelecek entelektüel potansiyelinin gelişiminde çocuğu yakinen takip etmesi ve çocukla kurduğu ilişkiye maddi-manevi yatırım yapması yönünde teşvik etmektedir. Aynı zamanda anneden çocuk gelişimi konusunda belirli bir uzmanlık düzeyi, belirli eğitim stratejisine bağlılık ve çocuğun gelecek refahını güvence altına almasını beklemektedir. Bu ise özellikle günümüzde annelerin çocuk gelişimi ile ilgili ulaştıkları bilgilerin çok sesli ve çelişkili durumu göz önünde bulundurulduğunda, annelik pratiklerinin sürekli gözden geçirilmesini ve yeniden düzenlenmesini gerektirerek anneliği, üzerinde meslek gibi çalışılan bir kimliğe dönüştürmüştür (Sadıkoğlu & Erdoğan-Coşkun, 2024).

birtakım denetleyici ve düzenleyici iktidar güçlerinin dolayımında ele alınmıştır. Ancak bugün istikrar ve kalıcılık özelliklerini kaybedip akışkanlaşan öznenin önemli bir bileşeni olan toplumsal cinsiyet bir kurgudan ibarettir. Toplumsal cinsiyetin farklı tarihsel bağlamlarda bir şekilde söylemsel olarak kurulmuş etnik, sınıfsal, ırksal, cinsel ve bölgesel kimliklerle kesişiminin tutarlılıktan uzak olması ona dair tanımlamaları ve verili statüsünü sorgulanabilir kılmaktadır (Butler, 2018). Bu noktada toplumsal cinsiyetin kültürel bir inşa olduğunu vurgulayan feminist değerlendirmelerin en önemli kısıtlılığı, anatomik açıdan farklılaşmış bedenlerin toplumsal cinsiyete atfedilen anlamların pasif alıcısı olarak algılanmalarıdır. Zira toplumsal cinsiyeti ifade eden tekil bir kategori olarak kültürü almak, kültürün de tıpkı biyoloji gibi bir kader olduğu anlamına gelmektedir (Butler, 2018). 'Söylemin adını koyduğu etkileri üreten yinelemeli ve alıntılı pratik' olarak performans düşüncesi ise bu tür bir sabitlikten kaçınma ve en önemlisi, dönüşüm için söylemsel üretimi kesintiye uğratma imkânı vermektedir. Nitekim Butler (1993) doğduğu andan itibaren bireyin yürüyüşü, konuşma tarzı, hayata dair beklenti ve özelemlerinin onun hem cinsiyetinin hem de toplumsal cinsiyetinin edimselliğinin, nihayetinde kültür içinde bireyin var olma biçiminin kimliğini belirlediğini ileri sürer. Bu iddia, aynı zamanda, sonuçları olduğu söylenen 'ifadeler' tarafından oluşturulan devamlı bir inşayı içeren toplumsal cinsiyet kimliğinin söylemsel kısıtlılıklardan ayrıştırılabilir olduğu düşüncesini içerir (Oh, 2009).

Feminizmin anneliğe dair son bakış açısı da, toplumsal cinsiyeti bir dizi edimsel eylem olarak gören Judith Butler'ın çalışmalarına dayanmaktadır. Chandler (1998), Butler (1993)'ün toplumsal cinsiyeti oluşturan pratiklerin tekrarlanmasındaki çeşitliliğe dayanan bireysel faillik ve bireysel 'ben'in tabii olduğu süreçleri yeniden düzenleyerek onun özgürleştirilebileceği düşüncesine yaslanarak performatif annelik kavramını önerir. Söz konusu kavram, anneliğin ancak bir eylem olarak, yani kişinin yaptığı bir şey olarak anlaşılabilirliğini ve anne olmanın, anneliği icra etmek anlamına geldiğini ifade eder. Bu çerçevede annelik pratiklerinin tekrarı ve bu tekrarın beraberinde getirdiği çeşitlilik de anneliğe özgü failliğin ortaya çıktığı esas bağlamı oluşturur (Chandler, 1998). Anneliğin bir icra olduğu fikri hem kültürden önce var olduğu

düşünülen doğal/içgüdüsel anne hem de kültürel olarak tanımlanan anne idealine karşı koyma imkânı verir (Jeremiah, 2006: 26). Zira farklı dönemlerde farklı toplumların ortaya koyup desteklediği kültürel idealler, toplumsal cinsiyet ve anneliğe dair normları hem güçlendirme hem de onlara meydan okuma potansiyelini içermektedir. Diğer bir ifadeyle kültürel idealleri zayıflatmanın koşulları, bireyin faillik göstermesi için fırsatları da oluşturan mevcut iktidar yapılarının içindedir. Anneliğin icrasında ideal anneye işaret eden toplumsal normların tekrarı sadece onları pekiştirmek için değil, aynı zamanda onlardan uzaklaşmak için de bir şans sunar (Oh, 2009).

Bununla birlikte Butler (1993), faillikten kastının iradecilikle ve bireysellikte karıştırılmaması gerektiğinin altını çizer. Buna göre fail, seçen bir özne değildir. Bilakis faillik; iktidara muhalefetin dışı vurumu olmayan, yani ona içkin olan, yineleyici ya da yeniden ifade edici bir pratiktir. Yani bireysel 'ben', kültürel olarak inşa edilmiş söylemsel bir matrisin içinde oluşabilir, ancak taşıdığı faillik kapasitesi bu matrise meydan okuma potansiyeli taşır ve bu potansiyel süreç içerisinde yenileme ve yeniden ifadeyi içeren müzakereye dayalıdır (Butler, 1993). Annelik bağlamında bu, fail annenin, ideal anneliğe dair söylemlerin oluşturduğu bir matrisin aracılığıyla ortaya çıktığı, ancak annelik pratiklerinin tekrara bağlı taşıdığı yaratıcı/özerklik potansiyeli ile bu matrisi dönüştürme gücüne de sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bu noktada ise 'Fail annenin iradesi nerede durur?' sorusu anneliğin bir performans olduğu düşüncesini sorgulamak için bir alan açar çünkü anne, kendi özgür iradesi ile bu matrisin yeniden üretimini tercih edebilir. Nitekim annelik her zaman fiziksel, sosyal ve duygusal olarak yeterince olgunlaşmamış bir varlığın hayata hazırlanmasıyla ilgili ilişki ve bu varlığın ihtiyaçlarını gözeten ahlaki bir sorumluluktur. Bu nedenle mutlak anlamda 'özgür birey' düşüncesini anneliğe uyarlamak, kendi irade ve tercihleri ile çocuğun iyiliğini gözetmesini gerektiren kültürel normlara uyan annelerin değersizleştirilmesi anlamını taşır (Chandler, 1998). Butler (2018)'ın toplumsal cinsiyeti oluşturan eylemler arasındaki keyfi-özgür ilişkide ve bir tekrarlama başarısızlığında gördüğü kültürel bakış açısının dönüşümü, annelik söz konusu olduğunda şüpheli duruma düşmektedir. Zira anneler,

çocuklarına bakım vermeleri gerektiğini düşünürler ve bu gerekliliğin içerdiği sorumluluklara bağlılık gösterirler. Biyolojik, evlat edinme ya da başka bir sosyal düzenleme yoluyla kendi tercihleriyle anne olan birçok kadın için annelik, çocuk yetiştirme deneyimlerinden beslenen eleştirel bir bakış açısının eşlik ettiği otantik sevgi deneyimleri sunar (Chandler, 1998). Dolayısıyla annelik, 'çaba' olarak da adlandırılabilir 'tercihler' ve bu tercihlere bağlı söylemsel, bedensel ve maddi pratikler tarafından oluşturulup kodlanan, ancak tarihsel olarak değişen ahlaki kısıtlamalar içerir (Sadıkoglu, 2023).

Anneliğe dair bu ahlaki kısıtlılıkları kabul etmek, onu çevreleyen normların icrasındaki çeşitliliği, dolayısıyla annelerin öznellik ve failliklerini yok saymak anlamına gelmemektedir. Ancak anneliğin öznenin failliğini tanımlayan kadının ezilmesi ve direnişi gibi ikili seçenekleri aşmayı gerektirdiğini ifade etmektedir. Çocuk bakımı ve yetiştirmesi, kadın failliğinin önemli bir yönünü oluşturur ve anneliği, öz-bilinçli failin kendini karşısına konumlandığı statüko olarak ele almak mümkün değildir (Oh, 2009). Annelik, çocuğun bakımı ve yetiştirmesi ile ilişkili hem toplumsal olarak inşa edilmiş hem de biyolojik bir dizi faaliyet ve ilişkiyi içerir. Aynı zamanda kadınların kimlikleri ve faillikleri için önemli bir araçtır. Ancak ilişkisel doğası ve bu doğanın içerdiği sevgiye dayalı bakım etiği (Benjamin, 1990) ikili bakış açılarını aşmayı gerekli kılmaktadır. Çocuk gelişiminin etkileşimli ve öznelarası doğası, failliğin belirli sosyo-kültürel bağlamlarda üretilen ilişkisel bir kavram olarak yeniden tanımlanmasına duyulan ihtiyaca işaret etmektedir. Öte yandan Butler (2018)'a göre beden biyolojik ve cinsel olarak belirlenmiş bir varlık olarak değil, kültürel olarak cinsiyetlendirilmiş performansın alanı olduğu için önemlidir. Ancak Nausbaum (2006), biyolojik olarak kadın bedeninin feminist savunuculuk için gerekli olan istikrarlı bir kimlik yarattığını, performans kavramı üzerinden kadın bedeninin somut temelini silikleşmesinin feminist aktivizm açısından birtakım kısıtlılıklara sahip olduğunu iddia eder. Nitekim dünya genelinde pek çok kadının hamilelik veya doğum sırasında hayatını kaybettiği ve anne sağlığının kadın hakları açısından taşıdığı önem göz önünde tutulduğunda kadınların gerçek, biyo-mantıksal, maddi varlıklardan ziyade kültürel bir tezahür olduğunu iddia etmenin sınırları açığa çıkmaktadır.

Sonuç

İkinci dalga feminist hareketin şekillendiği 1960'lardan günümüze annelik üzerine eleştirel tartışmalarda vurgu değişerek yeni bakış açıları üretmiştir. Bununla birlikte bu, ilk dönem feminist hareketin annelik üzerine düşünmediği anlamına gelmemektedir. Kadının da erkeğe eşit tam bir vatandaş olduğunu ispat etme çabasının yön verdiği tartışmalarında annelik daha çok bir devlet hizmeti biçimi olarak ele alınmış ve kadınların hayatının merkezinde ahlaki bir görev olarak tanımlanmıştır. Ancak anneliği ele alırken gelişen medikal dil, onun aynı zamanda yönetilmesi gereken bir süreç olarak algılanmasının, dolayısıyla doğum kontrolü ve kadının çalışması vb meseleleri tartışmanın yolunu açmıştır. Kadın hakları savunusunun oy hakkı ile özdeşleştirilemeyeceği iddiasıyla gelişen ikinci dalga feminist hareket ise genel hatlarıyla kadının kamusal hayata katılımını sınırlayan ataerkil yapıların ve kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerinin ortadan kaldırılması için daha geniş çaplı bir toplumsal değişimin gerekliliğini savunmuştur. Bu savunuda annelik kadını sınırlayan, dolayısıyla kadının kurtarılması gereken bir tahakküm aracı olarak ele alınmıştır. Eğitim ve istihdama katılımı, kadının özgürleşmesinin temel mekanizmaları olarak teşhis edilirken erkekle eşit olabilmek adına yapay rahim, toplumsallaştırılmış çocuk bakımı gibi radikal çözüm önerileri sunulmuştur. Diğer bir ifadeyle, anneliğin doğal/biyolojik ve sosyal/kültürel yönünü ayırıştırmanın önemi üzerinde durulmuş, bu ayırımın yapılmaması halinde kapitalist ataerkil sistemin kadın üstündeki egemenliğini sürdüreceğini iddia edilmiştir.

Anneliği tüm kadınlar için baskıcı bir kurum olarak ele alan bakış açısına ikinci dalga hareket içerisinden yöneltilen kadına özgü farklılıkları yok saydığı yönündeki eleştiriler ve bu eleştirilerin öncülük ettiği farklı toplumsal arka planlardan kadınların annelik deneyimlerinin içerdiği kültürel çeşitliliği ve doğa-kültür arasındaki etkileşimi göz ardı ettiği yönündeki tartışmalar, anneliğin bir deneyim olarak anlamlandırılmasıyla sonuçlanmıştır. Toplumsal cinsiyet dışında ırk, sınıf ve diğer yapısal faktörlerin kesişiminde kadınlık deneyimlerinin farklılığına ve karmaşıklığına işaret eden bu bakış açısı, kadını erkekle ilişkili olarak tanımlamak ve anneliği toplumsal beklentilerle sınırlandırılmış bir

kurum olarak ele almak yerine anneliği bir faillik biçimi, kadınların kendi hayatlarını şekillendirmelerinin bir yolu olarak görmüştür. Anneliğe karşı bu olumsuzluk önemli olmakla birlikte kapitalizme yönelik feminist eleştirilerin neoliberalizm bağlamında yeniden yorumlanması anneliğin kadın için iki ucu keskin bir kılıca dönüşmesine neden olmuştur. Anneler bir taraftan rekabetçi ekonomik aktörler olarak eşitlik adı altında cinsiyetsizleştirilirken, tercihleriyle fedakârlıkta bulunan anneyi önceleyen çocuk merkezli yoğun annelik ideali onu özcü bir noktaya sabitlemiştir. Böylece baştan beri bir ikilem olarak ele alınan annelik, kadınların önünde daha büyük bir ikilem olarak öne çıkmıştır. Judith Butler'ın performatif cinsiyet düşüncesi dolayımında gelişen bir performans olarak annelik düşüncesi ise bu ikileme farklı bir boyut katmıştır.

Anneliğin bir performans olduğu düşüncesi, onun anneliğe dair söylemlerin yönlendirdiği pratiklerin tekrarında ortaya çıkan ve bireysel failliğin temelini oluşturan varyasyonlarla devam eden bir eylem olduğu kabulüne dayanmaktadır. Bu kabul ise anneliği hem biyolojiden hem de kültürden bağımsız bir faillik hali olarak kodlarken onun doğal veya kültürel bir inşa olarak anlamlandırılmasına karşı koymakta, böylece anne kimliğinin istikrarlı ve kalıcı yönlerini sarsıntıya uğratmaktadır. Fakat anneliğin çocuğu hayata hazırlamakla ilgili hem ilişkisel hem de ahlaki boyutları, onun bir performans olarak ele alınışına şüphe ile yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır. Ayrıca anneliğin kültürel bir tezahür olduğunu iddia etmek, aynı zamanda, kadınların biyolojilerine dayalı olarak yaşadığı sorunları göz ardı etme tehlikesini taşımaktadır. Bununla birlikte bu çalışma, aralarındaki önemli farklılıklara rağmen annelik üzerine feminist tartışmaların anneliğin biyolojik bir kader ve ahlaki zorunluluk olarak görmekten uzaklaşarak onu benimsenebilen, reddedilebilen ya da diğer kimliklerle birleştirilebilen akışkan bir rol/kimlik olarak ele alma eğilimi taşıdığını iddia etmektedir. Aynı zamanda feminist hareketin tarihsel gelişimi boyunca anneliğin önce yönetilebilir bir medikal mesele olarak kavranmasının, sonrasında anneliğin doğal/biyolojik-sosyal/kültürel boyutlarının ayrıştırılmasının, akabinde anneliğin kültürel boyutundaki çeşitlilik ve farklılığın vurgulanmasının, son olarak ise anneliğin doğal/biyolojik-sosyal/kültürel boyutlarının birbirinin üzerine çökmesinin onu ele alma tarzında önemli kırılma noktalarını oluşturduğuna dikkat çekmektedir.

Teşekkür: Bulunmuyor.

Etik Beyan: İnsan deneyi içermiyor.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çıkar çatışması yoktur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Finansal destek bulunmuyor.

Kaynaklar / References

- “Adam Smith”, *Encyclopædia Britannica*. Çevrimiçi erişim: 29 Nisan 2024, <https://www.britannica.com/biography/Adam-Smith/The-Wealth-of-Nations>
- Allen, A. T. (2005). *Feminism and Motherhood in Western Europe, 1890-1970*. Palgrave Macmillan.
- Anderson, B. S. (2007). Frauenemancipation and beyond: The use of the concept of emancipation by early european feminists. K. K. Sklar ve J. B. Stewart (Ed.), *Women's Rights and Transatlantic Antislavery in the Era of Emancipation* içinde (ss. 82-97). Yale University Press.
- Arendell, T. (2000). Conceiving and investigating motherhood: The decade's scholarship, *Journal of Marriage and the Family*, 62(4), 1192-1207.
- Aslan, Ö. (2008). Kaçınılmaz ölümün girdabında annelik: Türkiye'de annelik politikası ve barış anneleri deneyimi. *Feminist Yaklaşımlar*, 5, 1-25.
- Atan, M. (2015). Radikal feminizm: “Kişisel olan politiktir” söyleminde aile. *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies*, 1(2), 1-21.
- Benjamin, J. (1990). *The bonds of love: Psychoanalysis, feminism, and the problem of domination*. Virago.
- Bock, G. & Thane, P. (1991). *Maternity and gender policies: Women and the rise of the European welfare states, 1880s – 1950s*. Routledge.
- Butler, J. (1986). Sex and gender in Simone de Beauvoir's second sex, *Yale French Studies*, 72, 35-49.
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter: On the discursive limits of sex*. Routledge.
- Butler, J. (2018). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. (B. Ertür, Çev.). Metis Yayınları.

- Chandler, M. (1998). Emancipated subjectivities and the subjugation of mothering practices. S. Abbey & A. O'Reilly (Ed.), *Redefining Motherhood: Changing Identities and Patterns* içinde (ss. 270-286). Second Story.
- Collins, P.H. (2007). The meaning of motherhood in black culture and black mother-daughter relationships. A. O'Reilly (Ed.), *Maternal Theory: Essential Readings* içinde (ss. 274-289). Demeter Press.
- Çakır, S. (2016). Feminizm: Ataerkil iktidarın eleştirisi. B. Örs (Ed.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde (ss.412-475), Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Davies, S. (1987). Libertarian feminism in Britain, 1860-1910, *Libertarian Alliance Pamphlet*, No: 7, British Association of Libertarian Feminists, London.
- De Beauvoir, S. (2010). *The second sex [Le Deuxième Sexe, 1949]*, (C. Borde ve S. Manovaly-Chevallier, Çev.). Vintage Books.
- de Marneffe, D. (2004). *Maternal desire: On children, love, and the inner life*. Little, Brown and Company.
- DiQuinzio, P. (1999). *The impossibility of motherhood: Feminism, individualism, and the problem of mothering*. Routledge.
- Direk, Z. (2015). *Cinsiyetli olmak- Sosyal bilimlere feminist bakışlar*, Yapı Kredi Yayınları.
- Direk, Z. (2015). Karşılıksız hayat. *Cogito: Annelik*, 81, 158-167.
- Donovan, J. (2016). *Feminist teori*. (A. Bora & M. Ağduk Gevrek, F. Sayılan, Çev.). İletişim.
- Ergün, T. (2021). *Feminist alternatif medyada annelik: 5harfliler ve çatlak zemin örnekleri*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Firestone, S. (2013). *Cinselliğin diyalektiği*. (Y. Salman, Çev.). Payel.
- Forcey, L. R. (2016). Feminist Perspectives on mothering and peace. E.N. Glenn, G. Chang & L.R. Forcey (Ed.), *Mothering: Ideology, experience, and agency* içinde (ss. 355-375). Routledge.
- Fraser, N. (2009). Feminism, capitalism and the cunning of history, *New Left Review* 56, 97-117.
- Friedan, B. (2001). *The feminine mystique*. W. W. Norton & Company.
- Giles, M. V. (2019). Mothering, neoliberalism, and globalization. D. L. Hallstein, M.V. Giles & A. O'Reilly (Ed.), *The Routledge companion to motherhood* içinde (ss. 373-388). Routledge.

- Gilligan, C. (2017). Kadının farklı sesi: Psikolojik kuram ve kadının gelişimi, [*In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development, 1984*]. (D. Dinçer & F. Arisan, M. Elma, Çev.). Pinhan Yayınları.
- Glenn, E. N. (1986). *Issei, Nisei, War Bride: Three generations of Japanese American women in domestic service*. Temple University Press.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi*. Sel Yayıncılık.
- Hays, S. (1996). *The cultural contradictions of motherhood*. Yale University Press.
- Hekman, J. S. (2000). Beyond identity: Feminism, identity and identity politics, *Feminist Theory, 1*(3), 289-308.
- hooks, bell. (2000). *Feminist theory: From margin to center*. South End Press.
- Hundleby, C. (2012). Feminist empiricism. S. N. Hesse-Biber (Ed.), *Handbook of Feminist Research: Theory and Praxis* içinde (ss. 28-45), Sage Publications.
- Irigaray, L. (1985a). *Speculum of the other woman [Speculum de l'autre femme, 1974]*. (G. Gill, Çev.). Cornell University Press.
- Irigaray, L. (1985b). *This Sex which is not one [Ce sexe qui n'en est pas un, 1978]*, (C. Porter & C. Burke, Çev.). Cornell University Press.
- Irigaray, L. (1993). *An ethics of sexual difference [Ethique de la difference sexuelle, 1984]*, (C. Burke & G. Gill, Çev.). Cornell University Press.
- Jeremiah, E. (2006). Motherhood to mothering and beyond: Maternity in recent feminist thought. *Journal of The Association for Research on Mothering, 21*-33.
- Knappe, H. & Lang, S. (2014). Between whisper and voice: Online women's movement outreach in the UK and Germany, *European Journal of Women's Studies, 21*(4) 361-381.
- Kristeva, J. (1987). Stabat mater, *Tales of Love* içinde (ss. 234-63). (L.S. Roudiez, Çev.). Columbia University Press.
- Kristeva, J. (2010). *Hatred and forgiveness: Powers and limits of psychoanalysis III*. (J. Herman, Çev.). Columbia University Press.
- Küçükali, A. (2020). Evrim teorisinin sanayi toplumundaki yeri, *İş ve Hayat, 6*(11), 9-23.
- Mortimer, L. (1985). Feminism and Motherhood. https://www.academia.edu/30868629/Feminism_and_Motherhood
- Munro, E. (2013). Feminism: A fourth wave? *Political Insight, 4*(2), 22-25.
- Noddings, N. (1984). *Caring: a relational approach to ethics and moral education*. University of California Press.
- Nussbaum, M. (2006). Preface and acknowledgements. E. Armour & S. St. Ville (Ed.), *Bodily Citations: Religion and Judith Butler* içinde (ss. viii-ix), Columbia University Press.

- O'Brien, M. & Penna, S. (1998). *Theorising welfare: enlightenment and modern society*. Sage.
- O'Reilly, A. (2016). *Matricentric feminism*. Demeter Press.
- Oakley, A. (1974). *Woman's work: The housewife, past and present*. Pantheon Books.
- Oh, I. (2009). The performativity of motherhood: Embodying theology and political agency. *Journal of the Society of Christian Ethics*, 3-17.
- Oliver, K. (2010). Julia Kristeva's maternal passions. *Journal of French and Francophone Philosophy*, 1-8.
- Öztan, E. (2015). Annelik, söylem ve siyaset. *Cogito: Annelik*, 81, 91-108.
- Phillips, A. (2012). Demokrasinin cinsiyeti. (Çev. A. Türker). Metis.
- Postl, G. (2009). Tekrar etme, alıntılama, altüst etme: Irigaray'ın taklit kavramının politikası, *Cogito* 58, 146-158.
- Rich, A. (1976). *Of woman born: Motherhood as experience and institution*. Norton.
- Roth, S. & Dashper, K. (2016). Sociology in the 1980s: the rise of gender (and intersectionality), *Sociology* 50(6), 1-12.
- Rothman, B. K. (1994). Beyond mothers and fathers: Ideology in a patriarchal society. E. N.Glenn, G.Chang ve L.R. Forcey (Ed.), *Mothering: Ideology, experience, and agency* içinde (ss.139-157), Routledge.
- Ruddick, S. (1995/1989). *Maternal thinking: Toward a politics of peace*. Beacon.
- Sadıkoğlu, Z.Z. (2023). *Yeni anneliğin sosyolojisi-Postmodern zamanda anne olmak*. Alfa.
- Sadıkoğlu, Z. Z. & Erdoğan Coşkun, A. (2024). Being 'a good mother' in Türkiye: Negotiating expert advice and intensive motherhood, *Families, Relationships and Societies*, 1-17.
- Stone, A. (2016). *Feminist felsefeye giriş*. Otonom.
- Takševa, T. (2018). Motherhood studies and feminist theory: Elisions and intersections, *Journal of the Motherhood Initiative for Research and Community Involvement*, 177-194.
- Tekin, A. (2003). Ortak kimlik ve farklılıklarımız, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 8, 1-19.
- Timurturkan, M. (2019). Annelik, söylem ve iktidar: Eleştirel bir tartışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(47), 64-78.
- Tunçay, M. (2011). *Batı'da siyasal düşünceler tarihi 3 (Seçilmiş Yazılar Yakın Çağ)*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yörük, A. (2009). Feminizm/ler. *Sosyoloji Notları*, 7(1), 63-85.

Bir Dindarlaşma ve Muhafazakârlaşma Örneği: Sonradan Tesettüre Giren veya Başörtüsü Takan Kadınlar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma

An Example of Religiousization and Conservatization: A Sociological Research on Women Who Later Wore Hijab or Headscarf

Harun Tunç^{1*}, Ceydanur Ünlü²

Öz

Modernleşme süreciyle 'din' kavramı daha durağan konumlandırılırken 'sekülerleşme' ise akışkan ve dalgalı bir süreç olarak konumlandırılmıştır. Buna bağlı olarak da sosyolojik literatürde sürekli sekülerleşme örnekleri çalışılmıştır. Örneğin, sonradan başörtüsü takmayı bırakan örneklem üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Fakat bu süreçte dinin de akışkan ve gelgitli olabileceği, dindarlaşma ve muhafazakârlaşmaya dair çeşitli örneklerin de olabileceği genellikle göz ardı edilmiştir. Bu çalışmada sonradan tesettüre giren veya başörtüsü takan kadınların dindarlaşma ve muhafazakârlaşma eğilimleri sosyolojik perspektiften ele alınmıştır. Toplam 25 kadın ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Örneklemin çoğunluğu lisans öğrenimi düzeyindeki örneklerden oluşmaktadır. Örneklemin ilk kez tesettüre girme veya başörtüsü takma yaş ortalaması da 26'dır. Çalışma böyle bir örneklem grubunu ilk kez ele alan bir çalışma olması dolayısıyla da ayrı bir özgünlüğe sahiptir. Araştırmanın elde edilen bulgularına göre sonradan tesettüre giren kadınlarda dini hayatın merkezine alan bir dindarlaşma biçimi ve gündelik yaşam pratiklerinde meydana gelen değişimlere bağlı bir muhafazakârlaşma biçimi kendini açıkça göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Başörtüsü, Dindarlaşma, Kadın, Muhafazakârlaşma, Tesettür.

Abstract

With the process of modernization, the concept of “religion” has been positioned as something more “static”, while “secularization” has been positioned as “fluid” and “wavy” process. Accordingly, examples of secularization have been constantly studied in the sociological literature. For example, many studies have been conducted on samples of women who later stopped wearing the headscarf. However, in this process, it is generally neglected that religion can be fluid and ebb and flow and that there may be examples of becoming religious and conservatism. In this study, the religiosity and conservative tendencies of women who later wore a hijab or a headscarf have been discussed from a sociological perspective. In-depth interviews were conducted with a total of 25 women. The majority of the sample consists of undergraduate level participants. The average age of the sample wearing hijab or headscarf for the first time is 26. The study has a distinct originality as it is the first study to examine such a sample group. According to the findings of the research, women who wear headscarves later clearly exhibit a form of conservatism due to the changes occurring in their everyday life practices and, become religious due to the centrality of religion in their lives.

Keywords: Conservatization, Headscarf, Hijab, Religiousization, Woman.

Atıf/Citation: Tunç, H. & Ünlü, C. (2024). Bir Dindarlaşma ve Muhafazakarlaşma Örneği: Sonradan Tesettüre Giren veya Başörtüsü Takan Kadınlar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 177-212.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, tunc-harun@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2268-9756.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, unluceydanur@gmail.com, ORCID: 00009-0006-6710-7242.

Extended Abstract

With modernization, the concept of “religion” has been positioned as a “static” thing within narrower boundaries, while “secularization” has been positioned as a “tidal”, “fluid” and “wavy” process. Accordingly, examples of secularization have been constantly studied in the sociological literature. For example, many studies have been conducted on samples of women who later stopped wearing their headscarves. However, in this process, it has generally been neglected that religion can also be fluid and oscillating and that there can also be examples of religiosity and conservatism in contrast to examples of secularization. In this sense, this research examines one of the examples of approaching religion, becoming religious, and becoming conservative. While dealing with this example, the research approaches from a point far from the speculative statements such as “religiosity has surpassed secularization”, “religiosity is increasing rapidly”, and “secularization is over”. This research is based on the fact that “it can be determined that both religiosity and secularization manifest themselves strongly through the contrasting sets of examples to be selected in Türkiye.” Therefore, in recent years, many studies have been conducted on the sample of women who “later removed their headscarves” as an indicator of secularization. However, there is no study in Turkish literature focusing on women who started to wear hijab later in life. This research examines the pre-decision, decision-making and post-decision stages and behaviours of women who wear the hijab or the headscarf later in their lives. It analyzes the background of this decision, the first experiences that emerged with the decision, the reactions, and the situations encountered after the decision. The concepts of “putting on hijab” and “wearing a headscarf” are certainly not the same. However, in society, the headscarf is considered as the key point of hijab and the hijab is considered to be complete with the headscarf. In-depth interviews were conducted with a total of 25 women. In order to avoid any controversy, it was ensured that the women who adopted hijab or headscarf were between the ages of 20 and 45 and were mostly selected from undergraduate levels when forming the sample. It can be partly claimed that women who come from conservative and religious families and later adopt hijab or wear a headscarf are not highlighted in this study, considering that they have experienced religiosity or conservatism in some way through family and environment. However, the existence of individuals within such familial or environmental structures who initially exhibit resistance to wearing the hijab but later reach a compromise or have their individual search somehow align with

the expectations of their family or environment also demonstrates a rebuttable aspect of this claim. However, the examples of those who decide to wear hijab or headscarf within a more modern, secular family and environment structure, or within a family and environment where secular and religious elements coexist, are of course more striking. Such examples can be seen abundantly in this study.

When analyzing the processes that can make it difficult for a woman to wear hijab or a headscarf, it is determined that factors such as defiance against family and surroundings; concerns about the attitude or prejudices of the spouse, and family; worries about being liked or not; concerns about discriminatory thoughts in education and work life; and some personal inner tensions can play a role. Conversely, the processes that accelerate the transition to wearing hijab or a headscarf include the influence and support of family, spouse, and religious socialization areas; the impact of religious texts and examples; role models; relevant social media publications, certain personal dreams; natural disasters; individualization and the search for self; having been accepted into a theology faculty; the development of the perception of harmonizing the profession with the headscarf. From the perspective of family and environmental structure, it is observed that the sample of women who later adopt a hijab or a headscarf can be classified into three categories:

1- The ones who grew up in a conservative and religious environment, and started wearing headscarves later, even though they were not interested in headscarves at first. 2- Those within the conservative and religious family structure who initially resisted wearing a headscarf or a hijab, but later started to wear the headscarf because they wanted to. 3- Those who are in a family and environment with a more modern, secular lifestyle, but start wearing hijab or headscarf. In this context, it can be said that the participants experience two types of changes in the way they perceive and define themselves, namely “more rigid” and “softer and neutral”, in terms of sociological, psychological, and religious changes that occur after adopting or starting to wear the headscarf. The first type of transition involves a two-fold shift: “from a more secular perception and lifestyle to a more religious perception and lifestyle” and “from a more secular perception and lifestyle to a more conservative perception and lifestyle.” It should also be noted that in addition to general conservatism, there is also an emergence of physical conservatism in particular. The second type of transition refers to maintaining “a more neutral stance among secular, religious, and conservative states” or “maintaining a balanced perception and lifestyle among secular, religious, and

conservative states". When examining the changes in the daily lives of women who later started wearing a hijab or a headscarf, it is observed that processes such as "an increase in prayers", "acquiring a religious-conservative identity perceived as protective" and "finding oneself", with emphases on "spirituality, self-confidence and freedom" come to the forefront. In conclusion, it can be said that the issue of religiosity and secularism in Türkiye has a dynamic and complex structure. It can be determined that both religiosity and secularization manifest themselves strongly through selected sets of contrasting examples. It can be observed that religion is not static in the face of secularism and as secularism becomes more apparent, religiosity can also become more pronounced. This is similar to the examples of those who later abandoned wearing the headscarf and those who later adopted it.

Keywords: Conservatization, Headscarf, Hijab, Religiousization, Woman.

Giriş

Modernleşme süreciyle sekülerleşmenin toplumsal görünürlüğüne atıf yapan pek çok çalışma yapılmıştır. Türkçe literatürde de bu bağlamda sekülerleşmeye dair örnekler fazlasıyla ortaya konulmuştur. Bunun biraz da modernleşme süreciyle birlikte ‘din’ kavramının durağan, ‘sekülerleşme’ kavramının gelgitli ve dalgalı olarak konumlandırılmasıyla ilgisi bulunmaktadır (Tunç, 2022). Oysa ‘dindarlaşma’ kavramı da sekülerleşme kavramı gibi akışkan, dalgalı ve gelgitli bir sürece işaret eder. Fakat dindarlaşmaya veya muhafazakârlaşmaya dair örnekler genellikle ihmal edilmiştir. Bu anlamda bu çalışmada dindarlaşmanın ve muhafazakârlaşmanın örneklerinden biri ele alınmaktadır. Araştırma bu örneği ele alırken, “Dindarlaşma, sekülerleşmeyi geçti”, “Dindarlaşma hızla artıyor”, “Sekülerleşme bitti” gibi keskin söylemlerden uzak bir noktadan ele almaktadır. Bu çalışmada, ‘Türkiye’de seçilecek zıt örnek kümeleri üzerinden dindarlaşmanın da sekülerleşmenin de kendini sürekli gösterdiği tespit edilebileceği’ (Tunç, 2022) gerçeğinden hareket edilmektedir.

Sekülerleşmenin bir göstergesi olarak ‘sonradan başörtüsünü çıkaran’ kadın örneklemini üzerine birçok çalışma yapıldı. Sonradan tesettüre giren kadın örneklemini üzerine Türkçe literatürde bir çalışma bulunmamaktadır. Sonradan Müslüman olanlar üzerine çalışmalar olsa bile bu ‘din değiştirme’ konusu olduğu için bizim konumuzun dışındadır. Bu çalışmada, önceleri görece daha ‘açık’ giyinen kadınların sonradan tesettüre girme davranışları sosyolojik perspektiften incelenmektedir. Dolayısıyla çalışmada sonradan tesettüre giren veya başörtüsü takan kadınların bu kararlarının öncesi, karar zamanı ve bu karar ve davranıştan sonrası aşamalar hâlinde incelenmektedir. Elbette ‘tesettüre girmek’ kavramı ile ‘başörtüsü takmak’ kavramı birbiriyle aynı değildir. Tesettür kavramı başörtüsünü de kapsayan daha geniş bir kavram olsa da tesettüre girme durumu içinde başörtüsü takmanın olmazsa olmaz bir rolü bulunmaktadır. Bu anlamda Türk toplumunda başörtüsü kavramının tesettür kavramı ile neredeyse eş değer bir nitelikte anlaşıldığı söylenebilir. Bu aşamada açıklanması

gereken bir nokta da ‘dindarlık’ ve ‘muhafazakarlık’ kavramlarının aynı olmayışı ile ilgilidir. “Türk toplumunda muhafazakârlık kavramı genellikle dindar çevreleri tanımlamada akla geliyor olsa da gündelik yaşam pratiklerine bakıldığında daha seküler yaşam tarzına sahip kesimlerle de açık bir ilişkisinin olduğu görülmektedir. “Dindarlar homojen olmadığı gibi seküler kesimler de tamamen dinden kopuk değildir. Bir başka ifade ile Türk toplumunda dindarlık ve sekülerlik kavramları sanıldığı kadar siyah-beyaz gözükmemektedir” (Akşit vd., 2012).

Dindarlık, ‘kişinin günlük hayatında dinin önemini ve derecesini’ ifade eder (Kirman, 2016). “Muhafazakârlık, kısaca, toplumda hâlihazırda yaygın olanı korumak anlamına gelmektedir” (Tunç, 2022). Dolayısıyla her dindar aynı zamanda muhafazakâr, her muhafazakâr aynı zamanda dindar olmayabilir.

Araştırmada öncelikle ‘din/dindarlık/dindarlaşıma’ ve ‘sekülerlik/sekülerleşme’ kavramlarının ilişkisine değinilmektedir. Daha sonra örtünme/tesettür/başörtüsü kavramlarına bakılmaktadır. Bu aşamadan sonra araştırmanın metodolojisi belirtilerek saha bulgularının çözümlenmesine geçilmektedir. Son olarak da teori ve sahanın bütünlüğü göz önünde bulundurularak araştırmanın sonuçlarına yer verilmektedir.

Dindarlaşıma/Dinselleşme ve Sekülerleşme

Dindarlık; bir dine inanmak, inanç ve pratikleriyle ilgili bilgilere sahip olmak, bunları içselleştirerek kişiliğin bir parçası hâline getirerek tecrübe etmek, yaşam felsefesinin oluşmasında dini merkeze oturtmak ve tercihleri bu doğrultuda şekillendirmek anlamına gelir (Apaydın, 2016). Her dinin içinde farklı dindarlık biçimleri oluşmakta, dine inanan her birey dini algılayıp yaşantı haline getirirken farklılıklar sergilemektedir. Bireyin kişisel ve çevresel özelliklerinin her biri dindarlığında etkili olabilmektedir (Köse & Ayten, 2021). Her ne kadar sosyal psikolojik çalışmalarda dindarlığın ölçülebilmesi veya ölçülememesi bir tartışma konusu olsa da (Köse & Ayten, 2021) dindarlık ve boyutları etrafında geliştirilen fikirlerin sosyal-bilimsel çalışmaların bu konuda elini rahatlatan bir fonksiyon gördüğü inkâr edilemez.

Farklı düşünürler tarafından çeşitli dindarlık tipolojileri oluşturulmuştur. Fakat bu farklı tipolojilerin keşittiği noktalar bulunmaktadır. Genel itibarıyla ‘dinin bireysel, toplumsal görüntülerine yönelik’; ‘dinsel yaşayışın sosyal-kültürel yapıda kazandığı anlam ve muhtevaya bağlı’; ‘dinin ibadet boyutu üzerine’ ve ‘dindarlıkla kişilik arasındaki ilişkiye atıf yapan’ tipler mevcut (Yapıcı, 2013; Köse & Ayten, 2021). Dindarlığın boyutları denildiğinde inanç, pratik (ibadet), deneyim (tecrübe), bilgi, etik, etki gibi boyutlardan söz edilebileceği görölmektedir (Apaydın, 2016). Diğer taraftan ‘dinî değişim’, ‘ihtida’, ‘dine dönüş’, ‘dindarlaşma’ gibi kavramların birbirinden farklı olduğunu belirtmek gerekmektedir (Köse, 2008; Köse & Ayten, 2021).

Dindarlaşma, dinî bir inanca sahip değilken dinî bir inanca sahip olma gibi anlaşılabilecekken aynı dinin içinde dindarlık yoğunluğunun artışı şeklinde olabilir. Bu anlamda ‘dinsel değişim’ kavramı; dinsel yaşayışta görölen bir dinden diğer bir dine geçiş, insanın inandığı kendi dininde, dinsel yaşayış yoğunluğunda meydana gelen değişim, inandığı dinden tamamen uzaklaşma ya da herhangi bir dinle ilgisi yok iken bir dine yoğun bir bağlılık gösterme gibi formları içermektedir. Bu çalışmada ‘dindarlaşma’ kavramının teorisinde ve sahadaki uygulamasında bir tür ‘dine dönüş’ şeklinde de ifade edilebilecek olan ‘kendi dininde dindarlaşma’ kastedilmektedir. Dolayısıyla dindarlaşma kavramı, kişinin mensubu olsa bile daha önce mesafeli durduğu dinî ilke, ritüel ve değerlere yaklaşması anlamında kullanılmaktadır.

Öte taraftan dindarlaşma kavramının tam karşısında yer alan sekülerleşme kavramı, ‘belli bir toplumda belli bir zaman dilimi içerisinde doğauştü alanın, yani dinin, dinimsi yapıların, halk inançlarının ve diğer tüm doğauştü öğretilerin bireysel ve toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve gündelik yaşamı şekillendirme güçlerinin azalması’ anlamına gelmektedir (Ertit, 2019). Sekülerlik kavramı bir durumu izah ederken ‘sekülerleşme’ kavramı (bireysel, kurumsal ve toplumsal boyutlarda) bir süreci ifade eder (Kirman, 2005). ‘Dindarlaşma’ ise dine olan oryantasyon sürecini

açıklar. Bu minvalde, 'dindarlık' bir durumu ifade ederken 'dindarlaşma' bir süreci (bireysel, kurumsal ve toplumsal boyutlarda) ifade eder. Bu anlamda dindarlaşma kavramı da sekülerleşme kavramı da dinamik bir süreci ifade eder.

'Din ve sekülerleşme' gibi bir terkipte din aleyhine olmak suretiyle bir ifade ve algılamaya sorunu bulunmaktadır. Modernizmle birlikte 'din', daraltılmış sınırlar içine itilmiş ve 'yerinde duran' bir şey olarak akıllara kazınmıştır. Buna karşılık 'sekülerleşme' ise 'gelgit' bir süreç olarak imlenmiştir. Biri kıyıda sabit bir kaya iken diğeri gidip gelen dalgalar şeklinde algılanmaya başlanmıştır. Oysa dindarlık/dinsellik-sekülerlik veya dindarlaşma/dinselleşme-sekülerleşme denildiğinde durağanlık veya akışkanlık anlamında her ikisinin hakkı teslim edilmiş olur (Tunç, 2022). Hatta yapılan tartışmalarda genellikle 'sekülerleşme' kavramının karşısına 'de-sekülerleşme' kavramı konulmaktadır ve tartışmalar o kadar sekülerleşme kavramının odağında olmaktadır ki bu durum 'din ve sekülerleşme' terkipli için söylediklerimizi doğrulamaktadır. Dolayısıyla 'din' kavramı 'sekülerite' kavramı ile; 'sekülerleşme' kavramı 'dindarlaşma/dinselleşme' kavramı ile; 'sekülerlik' kavramı 'dindarlık' kavramı ile eşleşir. 'Sekülerizm' ise 'köktendincilik' kavramı ile eşleşebilir.

Türkiye açısından bakıldığında, şimdilik, dindarlığın ya da sekülerliğin henüz açık ara farkla birinin diğeri içine alacak biçimde genişlediğini söylemek pek mümkün gözükmemektedir (Kirman, 2005). Sürekli seçilecek zıt örnek kümeleri üzerinden dindarlaşmanın da sekülerleşmenin de kendin güçlü biçimde gösterdiği tespit edilebilecektir (Tunç, 2022). Örneğin son yıllarda sıkça duyulan 'sonradan başörtüsünü çıkaran kadınlar' örneklemini üzerinden yapılan araştırmalar öyle ya da böyle bir sekülerleşme örneği olarak ortaya konulmuştur (bkz. Kara, 2022; Kaya, 2019; Koca, 2020; Okumuş, 2022; Özcanlı, 2022; Sağır, 2021; Yalçı, 2023). Fakat tam tersine 'sonradan tesettüre giren kadınlar' örneklemini üzerinden yapılacak bir araştırma ile de öyle ya da böyle dindarlaşma ve muhafazakârlaşma örneği ortaya konulabilir (Tunç, 2022).

Sekülerleşme, bazı konular bağlamında bazı rakamlar ile genelleme yapmak suretiyle konuşulduğunda “Türkiye hızla sekülerleşiyor” (Ertit, 2015) iddiasının elbette doğruluk payı bulunmaktadır. Fakat “dinî pratiklerde, bazı gevşeklikler olması hemen bir sekülerleşme anlamına gelmeyebilir ki sosyal hayatın büyük bir bölümü metafizik alanla sıkı ilişki içerisinde devam etmektedir” (Bodur, 2018). Özellikle rakamlarla nüfuz edilemeyen noktalar hesaba katıldığında “Türkiye hızla sekülerleşiyor” iddiasının genel geçerliliği bulunmamaktadır. Bireysel dindarlık biçimlerinin artışı kadar dindarlığın da ölçülmesinin bir o kadar zor olduğu gerçeği düşünüldüğünde bu söylenenler ayrı bir önem kazanır. Eski yaşam biçimlerine göre bir şekilde din ile arasına tamamen sınır çektiğini söyleyenler ile dine keskin bir dönüş yaptığını söyleyenler üzerinden sekülerleşmeyi ya da dindarlaşmayı konuşmak kolay olmaktadır. Ancak gündelik hayatta seküler anlayış ve yaşam biçimlerini de dinî anlayış ve yaşam biçimlerini de bir arada bulunduran büyük bir çoğunluk söz konusu olduğunda sekülerleşme ya da dindarlaşma kavramlarını konuşmak kolay olmamaktadır.

Yapılan bazı araştırmalarda; bazı ibadetleri yerine getirme konusunda son birkaç on yıl içinde sekülerleşme lehine bir fark açılmış gözükse de bazı konularda rakamlar değişmemiştir. Ya da dindarlık-sekülerlik konusundaki bazı rakamların dindarlık lehine açıldığı da söylenebilir. Mesela örtünmek/başörtüsü takmak konusunda böyledir. Türkiye’de 2008’de ve 2018’de “Hayat Tarzları” (Konda, 2019) adlı araştırmalar kıyaslandığında örtünen kadınların oranında büyük bir değişim olmamıştır. Kadınların yaklaşık üçte birinin saçlarını örtmediği buna karşılık yarısından fazlasının başörtüsü taktığı görülmektedir. Hatta %52’den %53’e gibi %1’lik bir artış da olmuştur. Aynı araştırma şirketinin 2022’de “Türkiye 100 Kişi Olsaydı” adlı araştırma bulgularında örtünme/tesettür/başörtüsü rakamlarına bakıldığında, Türkiye’deki 18 yaş üstü kadınlar 100 kişi kabul edilirse örtünme oranı %59’a tekabül etmektedir (Konda, 2022). Bir başka güncel araştırmada, başını düzenli olarak örten kadınlara ilave olarak herhangi bir şekilde başlarını (düzensiz de olsa) örten kadınların oranı eklendiğinde bu oran %73’ü bulabilmektedir. Bu

rakamı görmezden gelirsek ‘her zaman’ ve ‘ara sıra’ başörtüsü takan kadın grubu düşünüldüğünde bu oranın %54 gibi bir rakamda sabitlendiği söylenebilir (bkz. Nişancı, 2023). Kamusal alandaki görünürlüğü bağlamında başörtü konusu 1980’ler gibi daha geçmiş bir noktadan bugüne doğru takip edildiğinde yukarıdaki rakamların ötesinde artık ‘başörtü akışkanlığı’ şeklinde isimlendirilebilecek bir sürecin gelişimi dikkat çeker.

Nitekim Türkiye’de muhafazakâr ve dindar kadınların özellikle 1980’lerden bu yana eğitim, kültür, siyaset, politika gibi hemen her alanda bir aktör olarak görünür olma çabalarında, başörtünün de akışkan bir biçimde sürecin hemen hemen tümünü kapladığının izi sürülebilir” (bkz. Çapcıoğlu, 2016; Göle, 2011).

“Dindarlık ve sekülerlik alanları dinamik ve girift bir ilişkiye sahiptir ve birbirini değiştirmeye ve dönüştürmeye dair istekleri hep canlıdır” (Casanova, 2014). Fakat “ne tümüyle dindarlıktan arınmış bir sekülerlik ne de tümüyle sekülerlikten arınmış bir dindarlık vardır” (Taburoğlu, 2019). Özellikle “İslâmî gelenekte dinî olan ile seküler olan hiçbir zaman yeterince belirgin bir ayrıklık içinde değildi, ikisi arasında sürekli aralanan kapılar vardı” (Bauer, 2020; Kirman & Özbolat, 2017). Seküler bir toplumda dindarlık, dindar bir toplumda sekülerlik mümkündür ki zaten bu ikisi birbirinin garantisidir (Dellaloğlu, 2022). Bu bağlamda sekülerleşme kavramı ‘apaçık bir dindarlıktan uzaklaşma’ anlamına geleceği gibi kimi zaman ‘dindarlıkla kaplanmaya yüz tutmuş sekülerlikten daha saf bir sekülerliğe doğru’ anlamına gelebilir. Ya da ‘dinselleşme/dindarlaşma’ kavramı ‘apaçık bir sekülerlikten dindarlığa doğru’ anlamına geleceği gibi kimi zaman bu ‘sekülerlikle kaplanmaya yüz tutmuş dindarlıktan daha saf bir dindarlığa doğru’ anlamına gelebilir (Tunç, 2022). Bu çalışmada da katılımcılardan elde edilen bulgular göstermiştir ki dindarlaşma ya da sekülerleşme konusunda sınırları keskinleşen katılımcı tecrübeleri söz konusu olmakla birlikte ikisi arasında sınırların keskin olmadığı geçişleri anlatan katılımcı tecrübeleri de söz konusudur.

Tesettür ve Başörtü Kavramları

Türkçedeki tesettür kavramı Arapçadaki *setr* (*s-t-r*) kökünden gelir ve ‘örtmek’ anlamındadır. Sözlükte gizlenmek, saklanmak gibi anlamları da bulunmaktadır (Apaydın, 2011). Tesettür yani örtünme, insanlık tarihinin en eski zamanlarından beri farklı coğrafya, iklim şartları ve geleneklere göre değişkenlik göstererek var olan bir olgudur. Örtünme, kişilerin doğal bir ihtiyacı olarak var olduğu toplumlarda, çeşitli tesettür biçimleri ile kişilerin kültürlerinden izler taşır (Gürkan, 2011).

İslam geleneğinde ‘tesettür’ kavramı söz konusu olduğunda bu kavram etrafında akıllara düşen diğer kavramlar da ‘cilbab’, ‘hımar’, ‘hicab’, ‘başörtüsü’ şeklinde sıralanabilir. Her birine farklı ülkelerde farklı anlamlar yüklendiğini de hatırdta tutmak kaydıyla ‘cilbab’ denildiğinde genellikle bedeni örten ‘dış elbise’ anlaşılır. ‘Hımar’ kavramı, ‘hamr (içki)’ kelimesiyle ilgilidir ve içkinin aklı örtmesi gibi hımar da başın örtülmesiyle ilişkili görülür ve bu kavram ‘başörtüsü’ olarak anlaşılır. Bir de ‘hicab’ (h-c-b) kavramı vardır. Bu kavramın ise fizikî bir örtünmenin yanı sıra mahremiyet ve utanma gibi kavramları ifade ettiği anlaşılır. İslam dininde de örtünme veya tesettür olgusuna dair genel bir çerçeve olmakla birlikte gelenekte bölgeden bölgeye farklılık gösteren çeşitli tesettür/örtünme biçimleri süregelmiştir. Kur’an’da tesettür, örtünme ve başörtüsü kavramları, Ahzap Suresi 59. ve Nur Suresi 31. ayetlerde söz konusudur.

Ahzap Suresi’nin 59. ayetinde vurgulanan örtünmeye dair yorumlar, bütün klasik tefsirlerde, hür kadın ve köle kadın ayrımı yapmakla ilgilidir. Burada başörtüsü, hür kadınların tanınması ve tacize uğramalarını engellemek adına bir sembol niteliğindedir. Böylece hür kadınların örtü (cilbab) sayesinde cariyeye olmadıklarının anlaşılması hedeflenmiştir (Öztürk, 2016). İslam geleneğinde süregelen örtünme, tesettür, başörtüsü kavramları esasında Nur Suresi’nin 31. ayetine göre şekillenmiştir. “Söz konusu ayet etrafında da ‘ziynet yerleri’, ‘bedenin hangi bölümlerinin kastedildiği’, ‘örtünmenin biçimi’, ‘örtünmede kimlere karşı muaf olunup olunmadığı’ noktasında fikir ayrılıklarının olduğu görülse de tesettür veya başörtüsü ile ilgili genel kanaatin bu ayetle şekillendiği söylenebilir” (Öztürk, 2016).

“Kadın açısından tesettür ve örtünmenin kriterleri beden üzerinde bir dış giysi olması, başta ise kulaklar, boyun, göğüs kısmının da kapalı olduğu bir başörtüsü tasviri yapılmıştır. Kur’an’da doğrudan saçla ilgili bir hüküm bulunmamakla birlikte kadınların başörtüsüyle ilgili ayet (Nur 24/31) sonuç itibarıyla kadının saçını mahrem olmayan erkeklere göstermemesi gerektiği şeklinde anlaşılmıştır” (Yalçın, 2008).

Bu aşamada tesettür-başörtüsü ilişkisine özellikle değinmek gerekmektedir. Bir kadın henüz başörtüsü takmazken de mahrem bölgelerini kapatmışsa o kadına tesettürsüz denilmemektedir. Fakat toplumda gözlemediğimiz ve başörtülü kadınların deneyimlerinden edinilenlere göre başörtüsü âdeta tesettürün kilit noktası konumundadır. Pantolon, etek, tişört, gömlek gibi elbiseler giymiş olan bir kadın, kollarının, ayak bileklerinin, boynunun, göbek bölgesinin vs. (açıklığın durumuna göre bütün söylenenler değişebilir) açıkta kalmasından rahatsızlık duymayabilir. Açıkçası bu kadınlar için de “tesettürsüz” ifadesi kullanılamaz. Ancak başörtüsü takılmaya başlandığı anda bir kadın açısından artık bedeninin kol, bacak, göbek, boyun gibi bölgelerinin açıkta kalma ihtimali neredeyse sıfıra inmektedir. Dolayısıyla tesettür bir bakıma başörtüsü ile tamamlanmış sayılmaktadır. Başörtüsü takılmaya başlanmışsa artık o tesettür bir önceki tesettür derecelerinden tamamen ayrılmış bulunmaktadır.

Metodoloji

Bu çalışma, nitel karakterli bir araştırmadır. Anlayıcı, yorumlayıcı ve betimleyici bir yaklaşıma sahiptir. Böyle bir sosyal bilim yaklaşımı “anlamli toplumsal eylemi kendi bağlamında inceler, gerçekliğin toplumsal olarak inşa edildiğini söyler” (Neuman, 2022). Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış form kullanılmaksuretiyle görüşme tekniği ile toplanmıştır. “Yarı yapılandırılmış form ile görüşmenin yüz yüze olmak üzere telefon ve internet platformları üzerinden yapılabilceği” (Güçlü, 2019) bilinmektedir. Bu araştırmada da örneklemin çeşitli illerde bulunuyor olmasından dolayı bazı görüşmeler yüz yüze, bazı görüşmeler ise telefon ve internet aracılığıyla sağlanan uygulamalar yoluyla yapılmıştır. Toplanan

veriler nitel veri analizine uygun biçimde çözümlenmiştir. Örneklem seçimi, “olasılığı ortadan kaldırması bakımından nitel araştırmanın adeta bel kemiği olan veya nitel araştırmayla neredeyse eş anlamlı olan amaçlı örneklem” (Güçlü, 2019) türüne uygun olarak seçilmiştir. “Araştırma için seçilen örneklem grubunun sabit bir mekânda bulunmaması gereği ve örneklem grubunu genişletmek adına kartopu örnekleme” (Güçlü, 2019) türünden yararlanıldığını belirtmek gerekmektedir.

Araştırmanın örnekleme toplam 25 kadın katılımcıdan oluşmaktadır. Tesettüre girmeyi veya başörtüsü takmayı tercih eden kadınların özneliği ve özgünlüğü noktasında sunulabilecek birtakım eleştirilere mahal vermemek adına örneklem belirlenirken çoğunlukla lisans öğrenimi düzeyindeki örnekler seçilmiştir. Yine bu bağlamda tesettüre girme veya başörtüsü takma yaşının 20’nin altında veya 45’in üstünde olmamasına dikkat edilerek bir sınır çizilmiştir. Örneklemin ilk kez tesettüre girme veya başörtüsü takma yaş ortalaması 26’dır. Katılımcılar metin içinde, ‘katılımcı’ ve ‘kadın’ olduğunu belirtmek adına ‘KK’ şeklinde kullanılmıştır ve buna rakamlar verilerek kodlanmıştır. Bu çalışma için etik izin belgesi alınmıştır (bkz. Etik beyan).

Sonradan tesettüre giren veya başörtüsü takan kadınlardan edinilen bulgular, her biri detaylandırılmak üzere bu kararlarının öncesi [tesettür/başörtüsü öncesi], karar zamanı ve bu karar [tesettüre girme veya başörtüsü takma aşaması] ve son olarak bu davranıştan sonrası [tesettür/başörtü sonrası] şeklindeki aşamalar halinde incelenmektedir.

Tesettür/Başörtüsü Öncesi

Yaş, Öğrenim ve Meslek

Katılımcılardan yaşı en küçük olan 20 (KK7), en büyük olan 57 (KK17)’dir. Katılımcıların yaş ortalaması yaklaşık olarak 37’dir. Katılımcıların öğrenim durumuna bakıldığında yarısından fazlası lisans mezunudur.

İlkokul (KK8, KK19); *Ortaokul* (KK5), *Lise* (KK1, KK2, KK6, KK7, KK10, KK21, KK22); *Ön Lisans* (KK4, KK13); *Lisans* (KK3, KK9, KK11, KK12, KK14, KK15, KK16, KK17, KK18, KK20, KK23, KK24, KK25).

Katılımcılar, çeşitli mesleklere sahiptir. Katılımcıların meslek durumu şöyle gösterilebilir:

Ev hanımı (KK1, KK5, KK17, KK19, KK22); *Okul müdürü* (KK18); *Öğretmen* (KK20, KK23); *Öğrenci* (KK9, KK24); *Özel güvenlik* (KK21); *Polis* (KK3); *Fabrika işçisi* (KK2); *Ürün teknikeri* (KK4); *Mutfak görevlisi* (KK6); *işçi* (KK7); *Modelist yardımcısı* (KK8); *Muhasebeci* (KK10, KK15); *İşletmeci* (KK11); *Hemşire* (KK12); *Mühendis* (KK14, KK16); *Arşiv memuru* (KK13); *Antrenör* (KK25).

Doğduğu veya Kurduğu Ailenin Ekonomik ve Eğitim Durumu

Katılımcıların içine doğduğu ailenin ekonomik durumları genellikle 'orta' düzeyindedir. 'Alt' ve 'üst' düzeyde olan katılımcı bulunmamaktadır.

Alt-orta (KK1, KK5, KK7, KK24, KK25); *Orta* (KK2, KK4, KK6, KK8, KK9, KK10, KK12, KK13, KK14, KK16, KK17, KK18, KK19, KK20, KK22); *Üst-orta* (KK3, KK11, KK15, KK21, KK23).

Evli olanların kendi kurmuş oldukları ailenin ekonomik durumu ise şöyledir.

Alt-orta (KK5); *Orta* (KK4, KK6, KK10, KK13, KK15, KK16, KK17, KK19, KK22); *Üst-orta* (KK3, KK11, KK12, KK14, KK18, KK20, KK21).

Katılımcıların anne-baba eğitim durumu genellikle ilkokul, ortaokul ve lise düzeyindedir. Sadece K23'ün babası lisans düzeyinde öğrenim görmüştür. Fakat evli olanların eşleri içinde daha yüksek öğrenime sahip olanlar da bulunmaktadır.

KK1, KK5 ve KK22'nin eşleri *İlkokul*; KK6'nın eşi *Ortaokul*; KK4, KK10, KK11, KK13 ve KK21'in eşleri *Lise*; KK3, KK14, KK15, KK16, KK17, KK20 ve KK23'ün eşleri *Lisans*; KK12'nin eşi ise *Yüksek Lisans* düzeyinde öğrenime sahiptir.

şehir ve İlişki/Medeni Durumu

Katılımcıların bulunduğu şehirlere bakıldığında araştırmanın en fazla katılımcısı İstanbul'da bulunmaktadır. Ayrıca katılımcıların çoğunluğu evlidir.

İstanbul (KK1, KK4, KK5, KK6, KK8, KK9, KK10, KK11, KK13, KK14, KK16, KK19, KK20); *Amasya* (KK3, KK15, KK18, KK21); *şanlıurfa* (KK2, KK7); *İzmir* (KK23); *Samsun* (KK22); *Adıyaman* (KK25); *Gaziantep* (KK12); *Hatay* (KK24); *Kastamonu* (KK17). Katılımcıların medeni durumuna bakıldığında büyük çoğunluğu evlidir (KK1, KK3, KK4, KK5, KK6, KK10, KK11, KK12, KK13, KK14, KK15, KK16, KK17, KK20, KK21, KK22, KK23). Bekar veya boşanmış olanlar daha azdır (KK2, KK7, KK8, KK9, KK18, KK19, KK24, KK25).

İçine Doğulan Aileyi Tanımlama Biçimi

Katılımcıların içinde doğdukları aileyi kendilerince tanımlayış biçimlerine bakıldığında 'geleneksel, muhafazakâr ve dindar' yaşam biçiminin ağrılıkta olduğu aile; 'seküler' yaşam biçiminin ağrılıkta olduğu aile ve hem 'geleneksel, muhafazakâr ve dindar' hem de 'seküler' yaşam biçiminin bir arada bulunduğu aile modelleri olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılardan içine doğdukları aileyi daha 'geleneksel, muhafazakâr ve dindar' tanımlayanlar aşağıdaki gibidir.

KK2: Salt geleneksel doğu kültürüyle harmanlanmış bir bakışa sahip.
KK7: Geleneksel aile, dindar. KK10: Milli değerleri savunan, geleneksel Türk ailesi, dindar. KK12: İslami ahlaka sahip, dindar aile. KK13: Klasik Türk ailesi, dinî açıdan bilgisiz, gelenekçi. KK14: Anadolu insanı, dindar, kendi halinde sakin bir aile. KK16: Sıradan Anadolu ailesi, genel tabulara sahip. KK19: Dominant yapılı geleneksel aile. KK20: Dindar, muhafazakâr, İslami değerlere bağlı. KK21: Mütevazi, sakin yaşantılı Anadolu insanı, köylü aile, geleneksel yaşantıya sahip bir çevre. KK22: Tutucu, kültürüne bağlı, köylü insanı, temel ahlaki değerlerin önemli olduğu sert karakterli bir baba.

Katılımcıların bir kısmı içine doğdukları aileyi daha 'seküler' bir yapıya sahip olduklarını kısaca şöyle ifade etmektedir.

KK4: Seküler, sol görüşlü. KK8: Cumhuriyetçi, kalıplara bağlı, tutucu, dine mesafeli. KK23: Solcu, laik, CHP'ye oy veren, modern yaşam biçimine sahip bir aile.

Katılımcılardan içine doğdukları aileyi tanımlarken hem 'geleneksel, muhafazakâr ve dindar' hem de 'seküler' yaşam biçimlerinin bir arada bulunduğunu vurgulayanlar aşağıdaki gibidir.

KK1: Geleneksel orta halli aile, seküler kültürel Müslüman. KK3: Sosyal, geniş ve kozmopolit aile, dindar, seküler, milliyetçi. KK5: Batılı muhafazakâr, seküler dindar. KK6: Dünyevi değerlerin önemli olduğu seküler aile, dindarlaşmaya doğru giden orta geleneksel tutum. KK9: Modern dindar. KK11: Hem muhafazakâr hem modern. KK15: Türk kültürünün gelenek ve göreneklerini yaşayan, geniş aile, mahalle kültürü, seküler, muhafazakâr. KK17: Ahlaki değerlere önem veren orta halli bir aile. KK18: Demokratik, seküler, milliyetçi. KK24: Modern muhafazakâr hem Erdoğancı hem Atatürkçü. KK25: Geleneksel kalıplara bağlı, dindar, muhafazakâr.

Tesettüre Girmeden veya Başörtüsü Takmadan Önceki Giyim Tarzına Etki Ettiği Düşünülen Faktörler

Katılımcıların tesettüre girmeden önceki (açık) giyim tarzına etki ettiğini düşündüğü faktör, kişi, kurum, unsur olup olmadığı irdelendiğinde buna cevap verenlerden hareketle ortaya çıkan bulgular, arkadaş çevresine uyum, aile baskısı ve buna karşı inatlaşma, rol model alınan kişilikler, kişilik tercihleri ve mesleğe uyum düşüncesi, eğitim-öğretim ve devlet kurumlarının zorunlulukları gibi başlıkların öne çıktığı görülmektedir.

KK1: Arkadaş ortamının etkisi, biraz da çevreyle ve baskıcı babayla inatlaşma. KK3: Asi ve erkeksi bir duruşa sahip olmam, sporcu kişiliğim. KK5: Dışarıdaki güzel açık kadınların etkisinde olmam.

KK8: TV’lerdeki açık ve bakımlı kadınların etkisi. KK9: Sosyal medya trendlerinin etkisi. KK10: İçinde olduğum aile ve çevrenin etkisi. KK11: İçinde olduğum aile ve çevrenin etkisi. KK12: Annem. KK13: Arkadaş çevrem. KK14: Arkadaş çevrem. KK15: Üniversite ve devlet kurumlarındaki zorunluluklar. KK16: İsyankâr kişiliğim ve üniversite arkadaşlarımdan etkisi. KK17: Arkadaş çevremden etkisi. KK18: Kişisel heveslerim ve arkadaş çevremden etkisi. KK19: İçinde büyüdüğüm çevre ve annemle inatlaşmam. KK23: Ailem, annem, çevremden etkisi. KK24: Gençlik heveslerimin etkisi. KK25: Spora olan ilgim, sporcu olmamın etkisi.

KK15 kodlu katılımcı daha sonraki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere daha önce başörtüsünün eğitim-öğretimde veya devlet kurumlarında yasak olmasından dolayı tesettüre girmesinde veya başörtüsü takmasında bir geciktirme yaşadığını dile getirmektedir. Aslında söz konusu katılımcının yaşı (35) ve ilk kez başörtüsü takma yaşı (24) göz önünde bulundurulduğunda bu durumun 2013 yılına tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Aslında bu yıllarda da Türkiye’de başörtüsü sorununun fiilen çözülmeye başlandığı bilinmektedir. Ancak anlaşılan o günlerde henüz konunun sıcaklığının geçmemiş olması ya da katılımcının “Başörtüsü sorunu olmasaydı daha erken yaşlarda tesettüre girerdim veya başörtüsü takardım” düşüncesi böyle bir ifade kullanmasına yol açmaktadır.

Katılımcıların Anne veya Ablasının Tesettürlü Olması Durumu

Katılımcılardan annesinden veya ablasından tesettürlü/başörtülü olanlar şöyledir.

KK2, KK3 (anne evet, ablalar hayır), KK5, KK6, KK7, KK9, KK10, KK12, KK13, KK14, KK15, KK16, KK17, KK18, KK19 (anne evet, abla hayır), KK20, KK21, KK22 (Anne ve bir abla evet, diğer abla hayır), KK25 (anne evet abla hayır).

Geri kalan katılımcılardan anne veya abla tesettürlü/başörtülü değildir. Yapılan görüşmelerde katılımcı henüz başörtüsü takmıyorken veya taktıktan sonra anne veya abladan başörtüsünü terk eden olup olmadığı

sorulduğunda böyle bir durumun görüldüğü örnek tespit edilmemiştir. Görüldüğü üzere anne veya abla başörtülü olmasa bile kişi kendi bireysel yaşam yolculuğunda tesettürü veya başörtüyü tercih edebilmektedir.

Tesettüre Girme veya Başörtüsü Takma Aşaması

Tesettüre Girme Yaşı

Aslında bu araştırma açısından katılımcının yaşından ziyade tesettüre girme yaşı daha önemlidir. Tesettüre girme yaşları şöyledir:

KK1 (21); KK2 (22); KK3 (24); KK4 (26); KK5 (25); KK6 (25); KK7 (20); KK8 (26); KK9 (23); KK10 (28); KK11 (28); KK12 (26); KK13 (30); KK14 (23); KK15 (24); KK16 (23); KK17 (25); KK18 (41); KK19 (25); KK20 (20); KK21 (35); KK22 (22); KK23 (30); KK24 (24); KK25 (28).

Katılımcılar arasında tesettüre girme yaşı en küçük olan 20 yaşındadır (KK7 ve KK20). Tesettüre girme yaşı en büyük olan 41 yaşındadır (KK18). Katılımcıların tesettüre girme yaş ortalaması yaklaşık 26'dır.

Tesettüre Girme Kararını Zorlaştıran Durumlar

Katılımcılardan görüş beyan edenlerden anlaşıldığı üzere; tesettüre girmeyi veya başörtüsü takmayı zorlaştıran kişi, kurum, faktör, unsur, olay vs. arasında 'aile ve çevre önyargıları' [KK4: İnsanların bakış açısı zorlaştırdı. 'Kapalılar geri kafalıdır' algısı var, kapalıysan cahilsindir, gerici gözüyle bakılıyor. Bu beni zorladı. KK9: Çevredeki bakışlar, eski yaşantım, fotoğraflar, arkadaşlar, eski giyim tarzım, zorlandım gerçekten. Her şey bir anda tersine dönecek gibi hissetmem beni zorluyordu. KK23: Bu konuda çevremde örnekler olmayışı beni bir süre erteletti. Modern, Atatürkçü, CHP'li bir aile ve akrabalar içinde birdenbire tesettüre girme kararı almak kolay değil sonuçta.]; 'aile ve çevre ile inatlaşma' [KK20: Zorlaştıran etmenlerden ilki benim huy ve tavır olarak çok inatçı, burnunun dikine giden bir ergenlik geçirmemle birlikte etrafımızdaki akraba ve

komşuların fazlaca bana karışmaları olmuştur. Bu süreçte kırıldım. Bu da tesettüre girmemi geciktirdi. Çünkü onların isteyip söylediği zaman değil, kendi bildiklerim doğrultusunda en doğru zamanda örtünmeliydim.]; ‘eşin tavrına dair kaygı’ [KK6: Eşimin iş yemeklerinde, tatillerde, sorun çıkacağını düşünüyordum hep. Eşimin bana, ‘Tatilde denize girmeyecek misin, nasıl olacak, arkadaş çevresinin içinde tesettürlü halinle nasıl takılacağım?’ gibi sorunlar vardı ilk zamanlar. Bunlar beni tesettüre girmemde biraz geciktirdi.]; ‘beğenilip beğenilmeme kaygısı’ [KK12: Beğenilme arzusu tesettüre girmemi zorlaştırdı. ‘Acaba beğenilir miyim?’ diye hep düşünüyordum... KK18: Kendimi havalı olarak görüyordum, havalı kadın kapanınca sonrasında çirkinleşmiş hissedebilir.]; ‘eğitim ve iş hayatındaki ayrımcı düşüncelere dair kaygı’ [KK22: O zaman çalıştığım iş yerinden dolayı biraz çekingenliğim vardı. KK15: Okul ve iş bulma konusu bana sürekli ertelettiyordu.]; ‘kişisel iç gerilimler’ [KK1: Tabii ki tesettür konusunda çok zorlandım, zor kapandım, nefsim bana izin vermiyordu. Önce yüzeysel kapalıyım, kısa etek ve ceket tarzında giyinir, topuklu ayakkabı giyerdim. Sonra makbul tesettürün böyle olmayacağını öğrendim. KK16: Tesettüre girmeden önce hiç tesettüre girmeyi düşünmüyordum, ‘Ben asla kapanmam’ diyen biriydim. Dolayısıyla durumu zorlaştıran tek şey zihnimdeki kalıplardı. KK18: Nefis olayı zorlaştırdı, nefsimle mücadele ettim, eğlence hayatını bıraktım. Kendimi havalı olarak görüyordum, havalı kadın kapanınca sonrasında çirkinleşmiş hissedebilir. İkinci sınıf insan muamelesi görebilir. Sosyal çevreden vazgeçiyorsun.] gibi süreçlerin rol oynadığı tespit edilmektedir.

Tesettüre Girme Kararı Üzerinde Etkili Olan Faktörler

Katılımcıların tesettüre girmeye veya başörtüsü takmaya geçişini etki eden spesifik kişi, kurum, faktör, unsur, olay olup olmadığı irdelendiğinde ‘aile, eş ve dinî sosyalleşme alanlarının etki ve desteği’ [KK1: Katıldığım dinî sohbet meclisleri, eşimin destekleri. KK11: Kur’an kursu hocam ve eşimin ailesi. KK12: Kur’an kursu hocam, eşimin destekleri. KK15: Annem ve teyzemin etkisi. KK16: Bunalımlı zamanlarımdaki arayışımın neticesi. KK19: Anneyle inatlaşmamın son bulması, siyer sohbetleri ve artık dikkat çekmekten rahatsız olmam. KK23: Eşimin vesile oluşu, gönüllü dini

isteğim.]; ‘dinî metin ve örneklerin yarattığı etki’ [KK18: Kişisel bunalımım, arayış halim ve Ahkaf suresinin 15. ayeti.]; ‘rol model örnekler’ [KK9: Arkadaş etkisi ve takip ettiğim ünlü bir kişi. KK14: Ablamı örnek almam ve teyzemin nasihatleri. KK17: Hafız kızlar.]; ‘ilgili sosyal medya yayınları’ [KK3: Sosyal medyadaki dinî içerikli yayınlar.]; ‘kişisel bazı rüyalar’ [KK2: Anlatamayacağım bir rüya.]; ‘doğal afetler’ [KK4: 99 depremi, doğal afetten sonra bu kararı aldım. KK21: 2023 Kahramanmaraş/ Pazarcık depreminden sonra bu kararı aldım.]; ‘bireyselleşme ve benlik arayışı’ [KK5: Bireysel bilinçlenme hali diyelim. KK6: Okuldaki ayrımcı düşünceler üzerine bireysel tefekkür hallerim. KK6, kendisini tetikleyen bir olaydan bahsetmektedir: “Kızım 3 yaşındaydı okula gittik, okulda arkadaşlar vardı, fikirleri bana çok saçma geldi, kapalı-açık olarak ayrımcılık yapıyorlardı sonra tartışma oldu, ‘Ne alaka?’ dedim yani bu doğru bir gidişat değil, başkası memnun olsun güzel görsün diye açık geziyorsam onları memnun edeceğime Allah’ı memnun edeyim dedim. Eve geldim, eşime söyledim, ‘Ben kapanmak istiyorum.’ diye. Bu şekilde.” KK8: Plansız dinî düşüncelerim. KK13: İçimdeki eksiklik hissi.]; ‘ilahiyat fakültesini kazanmış olma’ [KK24: İlahiyat Fakültesi’ni kazanmış olmam, üçüncü sınıfta girdim tesettüre.]; ‘meslek ile başörtüsünü uyumlaştırma algısının gelişmesi’ [KK25: Kişisel arayış, sporcu olmamın tesettürlü olmamda bir sorun olmayacağını fark etmiş olmam.] gibi süreçlerin rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Katılımcılara tesettüre girme kararlarının üzerinde (AK Parti dönemiyle de bağdaştırmak suretiyle) Türkiye’deki siyasi veya politik koşulların bir etkisinin olup olmadığı konusunda ne düşündükleri sorulduğunda hemen hemen hepsi hiçbir etkisinin olmadığını düşünmektedir. Sadece KK14 daha psikolojik bir düzlemde şöyle cevap vermektedir:

“Tesettüre girerken asla böyle bir şeyin olduğunu sanmıyorum ama şu an düşününce siyasi koşulların etkisi olabilir diye düşünüyorum. Kapalılık daha çok kabul gördüğü için eskiye göre.”

KK15 ise “Evet kamu kurumlarında serbestliğin gelmesi, bu güveni almış olmam, kararım üzerinde etkisi olabilir” şeklinde bir cevap vermektedir.

İlk Deneyim ve İlk Tepkiler

Tesettüre girilmesiyle birlikte yaşanan ilk deneyimlere bakıldığında katılımcıların bir kısmı altını çizecek kadar dikkat çekici bir durum hissetmediğini veya böyle bir durum ile karşılaşmadığını ifade etmiştir. Önceden alt yapıyı da hazırlamalarına bağlı olarak, “Normal kapandım ve devam ettim, öyle gayet her şey normaldi, dışarıya çıktığımda herhangi bir yabancılık hissetmedim, hayat gayet olağan akışında devam etti.” şeklinde cevaplar vermiştir. Aldıkları ilk tepkilerin genellikle olumlu olduğunu ve örtünmelerinden dolayı rahatsız edici bir durum yaşamadıklarını anlattıkları görülmüştür. Hatta KK17 tesettürlü veya başörtülü olmaya psikolojik olarak kendini iyi hazırladığını ve her şeyin gayet yolunda gitmeye başladığını şöyle ifade etmektedir:

“Tesettürlü olarak ilk dışarı çıktığım an sanki doğduğum andan itibaren tesettürlüymüş gibi hissettim. Kendimi hiç olmadığım kadar özgür hissettim.”

Buna karşılık büyük çoğunluğunun bazı olumsuzluklar da barındıran ilk deneyimlerini ve aldıkları ilk tepkileri paylaşırken bunları duygusallaşarak anlattıkları ve altını çizdikleri görülmüştür. Bu bağlamda ilk deneyimlere ve ilk tepkilere bakıldığında katılımcılar tarafından bazı gerilimli süreçlerin altı çizildiği tespit edilmektedir. Bu gerilimli süreçlerden birincisi, , tesettüre girme veya başörtüsü takma davranışına geçişte psikolojik alt yapının henüz tamamlanmamış olmasıyla ilgilidir.

KK9: Ramazan’da teravihe giderken tam tesettürlü şekilde giyinerek çıkıyordum ve o aşamada bayağı alışmaya başlamıştım. Akşamları çıkıp teravihe gittiğim için beni gerecek bir durum yoktu. İlk kez gündüz kırtasiyeye gitmek için tesettürlü olarak dışarı çıktığımda daha kendim bile emin değildim. Yine de denemek için o şekilde çıktığımda acaba böyle riyakarlık mı yaptım diye, acaba günah mı işledim diye bir his vardı hem de bu şekilde kapalı olmanın garip hissi vardı. KK14: İlk gün stres ve heyecanın karışık olduğu bir gündü. Sürekli ‘Ya devamını getiremezsem ya beceremezsem?’ diye strese kapılıp bir yandan da ‘Herkes yapıyor daha ne kadar bekleyeceksin?’ diye söyleniyordum

kendi kendime. KK15: Karar verdiğim gün sabaha kadar uyuyamadım sürekli nasıl olacak diye düşündüm ve sabah kapandım. İlk gün nişanım ile dışarı çıktım o da çok şaşırıldı ve mutlu oldu fakat ben neredeyse bir ay boyunca hiç mutlu olmadım. Sürekli sorguladım sanki başımı kapatmakla kendimi de hayata kapatmışım gibi hissettim. KK22: İlk zamanlar, kendi kendime, 'Acaba bu işin sonunu getirebilir miyim, yoksa sonra bunalır mıyım?' diye düşünüyordum. Zamanla azaldı ve geçti.

İkincisi, kişisel iç gerilimlerle birlikte aile, eş ve çevrenin ne tepki vereceğine dair duyulan kaygının kesiştiği noktayı işaret eder.

KK1: Sokağa çıktığımda çekiniyordum. Sanki herkesin gözü bende, bakışı bende gibi hissediyordum. Aslında daha çok bir nefis mücadelesi denilebilir. Kendi babamdan da çekindim tesettüre girdiğim için, nasıl karşılar diye çekindim. KK4: Kötü bakanlar da oldu bakmayan da oldu yani şakayla karışık dalga geçen dahi oldu. Eşim, "Daha çok gençsin bari bir 40 olsaydın da öyle kapansaydın." dedi, ben de, 'Bakayım 40'ı görebilecek miyim?' dedim. KK10: Bir bayram arifesinde verdim kararımı. 'Bu bayram tesettüre gireceğim.' dedim kendime ve gittim alışverişimi yaptım. Mağazadaki kızlardan yardım aldım biraz. Çok güzel, çok heyecanlıydı. Bayramın ilk günü bayram ziyaretleri yaptık. Genelde çok güzel tepkiler aldım. Bakışlarıyla şaşkın olanlar da vardı tabii ama ben buna hazırdım. Güzel düşünceler insanın hoşuna gidiyor tabii ki ama rahatsız olduğum bakışlar da vardı. KK11: Üstünden biraz zaman geçti çok hatırlamıyorum ama çocuğum daha bebekti ve yaz aylarındaydı zor bir dönemdi bunu hatırlıyorum. Sanki herkes bana bakıyordu. Arkadaş çevremi hepsi açtı ve onlar çok şaşırıldılar beni o halde görünce. KK16: Ailemle dışarı çıkacaktık kimseye bir şey söylemeden bir şal taktım. Bol bir pantolonum ve uzun bir hırkam vardı onları giydim. Kabanımı da giyip dışarı çıktım. Önceleri herkes bana bakıyormuş gibi hissediyordum ama sonra alıştım tabii. Sanki ben çok farklı bir şey yapmışım da herkes bana bakıyormuş gibi hissediyordum. Doğrusu ürkmüştüm. Final sınavına kapalı gitmişim, sınıftakilerin bakışları şok içindeydi. Biraz kabuğuma çekilmişim.

Zaten bir süredir öyleydim, en yakın arkadaşlarımla bile iletişimimi koparmıştım. Ardından bu radikal karar karşısında o gözler ve fısıltılara şahit olmak beni bayağı germişti. KK20: Örtündüğümde yaz ayı idi. İstanbul sıcaklığında bunalacağımı düşünmüştüm. Ancak hiç de öyle olmadı. Aksine daha rahat ve ferah hissettim. Tüm insanların bana baktığını düşünüyordum tabii. O da zamanla geçti. KK23: Tesettüre girdiğim ilk günler değil de ailemin yanına gideceğim ilk anı çok merak ediyordum. Ailemle paylaşmıştım kapanacağımı. Ama onlar İzmir'deydi, ben Gaziantep'teydim. Eşim de ben de öğretmeniz. Hiç zorlanmadım ilk zamanlar. Ama çok geçmeden İzmir'e ailemin yanına gittiğim ilk günü merak ediyordum. En çok da babamın tepkisini. Babam, 'Kızım rahibeye dönmüşsün.' dedi. Aile ve akrabalar arasında 'hafifseyici' tepkiler vardı. Biraz kocam istedi diye böyle yaptığımı düşünüyorlardı. Yani bilmiyorum ama öyle olsa ki ne olur? Üzülüyordum açıkçası. Bütün bunlar aşıldı tabii.

Üçüncüsü, iş yerinden ve iş arkadaşlarından gelebilecek olumsuzluklara dair duyulan kaygı ile ilgilidir.

KK3: Polis okulunda hafta içi çarşamba günü izinli olurduk. İzinli günümüzde bir gün AVM'de dolaşırken tesettür mağazasının önünden geçerken pardösü denemek istedim. Yeşil bir pardösü denedim ve çok beğendim, hemen aldım. Üzerine bir de eşarp aldım. Mezuniyet töreni sabahı kalkıp namazımı kıldım ve dua ettim. Şükür namazımı kıldım ve sonra başımı inşallah bir daha açmamak üzere kapattım. İğne tutturmasını bilmediğimden ilkinde mıknaatısla tutturdum, üstüne bir tane daha iğne takmıştım güzelim eşarp delik deşik olmuştu öğrenene kadar. Mezuniyet töreniydi ilk günüm, arkadaşlarım kötü yorum yapmadılar zaten çok uzun süreli bir arkadaşlığım yoktu kimseyle. Eşim de benimle aynı okulda okuyordu hiç yorum yapmadı. Sanki hep kapalıymışım hissiyatı vermek istiyordu herhâlde. Ailem çok şaşırды, yanlarına gittiğimde annem çok sevinmişti onu hatırlıyorum. Ben kendimi çok rahatlamış ve mutlu hissetmişim. Olumsuz söylemleri olan insanlar oldu tabii. Mesela spordan bir büyüğüm. 'Ne yaptın sen, ne gerek vardı?' gibi konuştu. Halamlar şaşırды, bakışları tavırları ile kötü olduğunu söylemeye çalıştılar. KK12: Hastanedeki bir doktor

beyefendi bana, ‘Hayırlı olsun.’ demişti, bu beni çok mutlu etmişti. Fakat ailem kapanmama mesafeliydi ve ‘Eşinin baskısıyla mı kapandın, o mu istedi bunu senden?’ diye sormuşlardı. Kendi kararımın olabileceğine inanmıyorlardı. KK19: İşe gitmiştim. Aslında hafta sonu kapanmışım fakat pazartesi ilk defa dışarıya çıktım. Çağlayan’da iş servisini beklerken servis şoförü beni tanımadı. Arkadaşlarım çok şaşırıldılar. Sanki utanacak bir şey yapıyormuşum gibi. Fakat, ‘Böyle daha güzel olmuşsun.’ diyenler arttıkça insan rahatlıyor.

Dördüncüsü, tesettüre girme veya başörtüsü takma davranışından ziyade tesettürün biçimine dair çevresel tepkilerle ilgilidir.

KK17: Güzel karşılandım, bir sorun yoktu fakat sadece, ‘Daha modern kapatabilirdin.’ tarzında eleştiriler duydum. İlginç yani.

Beşincisi, tesettüre girme veya başörtüsü takma davranışıyla birlikte kendisini destekleyebileceklerin eksikliğini hissetmekle ilgili sitemkâr bir deneyimi anlatmaktadır.

KK18: Normalde bikini giyen, şort giyen, gayet açık giyinen bir insandım. Başörtüsü örttüm ve hazırlanıp kardeşime mesaj attım. Yürüyüşe çıktık. 500 metre kadar yürüdük. Onun yanımda olması bana cesaret verdi. Fakat sonra kardeşimin yanından ayrıldım ve tek başıma devam etmek zorunda kaldım, bu yolda kimseye ihtiyacım yoktu. Kendi kararımды ve kimseye fikrini sormadım. Yalnız bırakılmasam iyi olurdu, keşke destek olsalardı, ama benim kimseye ihtiyacım yoktu.

Altıncısı, bizzat dinî çevre içinden ‘üstenci’ denilebilecek bazı olumsuz tepkilerle ilgilidir.

KK24, ilk deneyimlerinde yaşadığı olumsuzluğu biraz daha tersi bir taraftan ifade etmektedir: “İlahiyat’a açık gelmişim. Üçüncü sınıfta karar aldım kapanmaya. Öncesinde öğrencilerin hemen hepsi tesettürlü olduğu için zaten bir ayrımcılık yaşıyordum ister istemez. Kapandım, bu sefer de, ‘Sonunda doğru yolu buldu.’ gibi saçma bakışlar ve tavırlar vardı arkadaşlar arasında. Yani açık olsan bir dert kapansan ayrı bir dert”.

Tesettür/Başörtü Sonrası

Tesettüre Girdikten Sonra Kendini Algılama ve Tanımlama Biçimi

Katılımcıların bir kısmı tesettüre girmeyele birlikte düşünce, inanç veya yaşam biçimlerinde olan değişime bağlı olarak kendilerini tanımlama biçimlerinin de değiştiğini ifade etmektedirler. Buna karşılık bazı katılımcılar tesettüre girme davranışıyla birlikte inanç, düşünce veya yaşam biçimi konusunda çok kısmi değişiklikler olduğunu ifade etmektedir. Bu ifadeler sınıflandırıldığında daha seküler bir algı ve yaşam biçiminden daha muhafazakâr bir algılama ve yaşam biçimine doğru kaydığını söyleyenler bulunmaktadır.

KK4: Herhangi bir yargıya bağlı değildim. Daha kalıpsızdım ama artık muhafazakâr kesime daha yakın olduğumu söyleyebilirim. KK11: Daha normal, daha orta halli, birazcık da daha muhafazakâr olduğum bir gerçek. KK23: Eskiye göre düşünürsek epey muhafazakârlaştığımı söyleyebilirim.

Bir başka sınıf ise daha seküler bir algılama ve yaşam biçiminden daha dindar bir algılama ve yaşam biçimine doğru değiştiğini ifade edenlerdir.

KK5: Eskiden böyle değildi ama artık dine göre yaşamaya çalışıyorum. KK9: İslam'ın bir yaşam kılavuzu olduğunu, dünyanın da bu kılavuzu uygulayacağımız bir yer olarak görüyorum artık. KK14: Artık dünyaya bakış açımdaki en belirleyici şey dinimdir. KK20: Önceden böyle değildi ama artık ahiret odaklı yaşıyorum.

Bunların dışında bir de sekülerlik, dindarlık, muhafazakârlık biçimleri arasında daha nötr bir tavırda olmaya devam ettiğini söyleyenler veya sekülerlik ve dindarlık, muhafazakârlık durumları arasında dengeleyici bir algıda ve yaşam biçiminde durduğunu ifade edenler veyahut daha seküler bir algılama ve yaşam biçiminden daha nötr ve dengeli olduğunu belirtenler bulunmaktadır.

KK6: Eskiden de şimdi de ne muhafazakâr ne laik, öyle orta halli bir inanca ve düşünceye sahibim. KK13: Eskiden dünya hayatı merkezdeydi din yoktu. Şimdi eskiye göre din ile dünyayı birbirine

uyumlu hale getirmeye çalışıyorum. KK25: Hayatımda çok şey değişti tabii ama hâlâ öyle düşünül­düğü gibi dindar olduğumu söyleyemem, mesela ben hâlâ doğru düzgün namazları falan kılmıyorum.

Buradaki ifadelere ve bundan sonra gelen başlık altındaki ifadelere topluca bakıldığında dindarlaşma ve muhafazakârlaşma kavramlarının öne çıktığı görülmekle birlikte bunun dışında 'örtünme' ile özellikle de bedensel bir muhafazakârlaşmaya işaret edildiği katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Tesettüre Girdikten Sonra Hayattaki Değişimler

Katılımcılardan KK2, KK7, KK19, KK20, KK22, KK24 ve KK25 kıyafetleri dışında gündelik yaşamlarının akışında büyük bir değişim dönüşüm hissetmediklerini belirtmektedir. Buna karşılık katılımcılardan bazıları örnekler vererek gündelik yaşamlarında eskiye göre belirgin bir değişim olduğunu söylemektedir. Bu değişimlerin üç kategoride ele alınabileceği görülmektedir. Bunlardan birincisi; dindarlığın inanç, bilgi, etik, etki, tecrübe gibi çeşitli boyutlarını da ilgilendiren fakat daha çok 'ibadet' boyutuyla ilişkili olmak suretiyle 'ibadetlerde artış' denilebilecek bir kategoriye oluşturmaktadır.

KK1: Tesettürle birlikte namaz algısı oluştu. KK4: Kur'an öğrenmeye gayret ettim. KK5: Tesettürle birlikte hayatıma daha çok İslami unsurlar dahil oldu. Hayatımı dine göre yaşamaya çalışıyorum, artık namaz kılıyorum, farzlara, sünnetlere dikkat ediyorum. Helal ve harama dikkat ediyorum. KK8: Mesela öncesinde canımın çektiği bir meyveyi elimi uzatıp alıp yedim. İzin almam gerektiğini düşünmüyordum. Helal-haram bilgisi yoktu. Tesettüre girdikten sonra İslami ahlak bilgisini öğrenmeye başladım. Şu an asla kimsenin bir şeyine dokunmam. Sahibi yoksa asla elimi sürmem. Günah, hak, hukuk, helal, haram bilgisine artık sahibim. İslam'a ait yaşam biçimi daha yakın. Mesela camileri ziyaret etmeyi seviyorum. Sadaka vermeyi çok seviyorum. Hediyeleşmeyi çok seviyorum. Sünnetleri çok seviyorum. Tesettürle birlikte bunlara yakınlaştım. KK10: Daha bilinçli oluyorsunuz.

Araştırıyor sorguluyorsunuz. Dinen haram olan kavramlara daha dikkat ediyorsunuz. KK11: Tabii dinin gereklerini daha bilinçli yapmaya çalışıyorum. Öğrendikçe hayatıma uygulamaya çalışıyorum. Gitgide tutumlarım değişti. Kur'an kursuna gitmemle edindiğim bilgiler bana çok şey kattı. 'Artık böyle yapmamalısın.' diye söylüyorum kendime. KK12: Tabii ki dini yaşama biçimlerimde belirgin bir artış oldu. Kur'an okumaya başladım, İslami konularda daha çok çaba gösteriyorum. KK14: İbadetlerim düzene oturdu. Açık olduğum için namazlarıma dışarıdayken dikkat edemiyordum artık camiye de kullanmak çok daha kolay oldu. En belirgin fark düzene giren namazlarım diyebilirim. Onun dışında İslami açıdan daha doğru yaşamak için çabalamaya günahlardan uzak durmaya çalıştım. KK18: Hayata bakış açım değişti. İncam, değerlerim, müzik zevkim, sofraya oturma adabım tamamıyla değişti, ilgilendiğim kitaplar, dualar, ritüeller hepsi değişti. Meal okumaya başladım, Kur'an-ı Kerim öğrenmeye başladım, zikir çekmeye başladım, her şey, düşüncelerim değişti. 40 yaşında Kur'an'ı Kerim öğrenmeye başlamak, anlamak, meal ve tefsir okumak benim için çok önemli oldu. Her okuduğumda yeni şeyler öğreniyorum. Attığım adıma kadar değişti, hayatımın her alanında artık tesettür ve İslami haller var her şeye karar verirken İslam'ı düşünüyorum. KK19: Eskiden bana, 'İş yerinde namaz kılacaksın, abdest alacaksın.' deselerdi bana dünyanın en ağır yükü gibi gelebilirdi sanırım. Şimdi bunların hepsini yapıyorum. Açıkken namazıma çok dikkat edemiyordum, fakat şu an abdestsiz dışarı çıkmıyorum. Abdestsiz yemek yapmam, bir iş yapmam, namazımı geçirmem. İslami kurallara uyarım. Şu an Kur'an da öğrendim, okuyorum, zekât vermeye daha dikkat ediyorum yani İslam'ın bize yapıp yapmamasını söylediği durumlara dikkat edip bu ölçüde yaşıyorum.

İkinci kategoride ise yine dindarlığın çeşitli boyutlarını da ilgilendirmekle birlikte dinin kimlik oluşturma rolüne işaret eden süreçler yer alır. Burada katılımcıların insanlar arası ilişkileri düzenleyen, gündelik pratiklerde değişimler meydana getiren, ilişkilerde muhafazakârlaşmayı anlatan ve bir bakıma 'korunak' rolü gören 'dinî-muhafazakâr' bir kimlikten bahsettiği tespit edilir.

KK3: Yaşamımda alkol satan ya da tesettürüme yakışmayan günah olan yerlere girmemeye çalışıyorum mesela. Tesettürle birlikte değişiklik olarak kendimi koruma iç güdüm daha fazlaştı yani mesleki olarak erkeklerle ister istemez konuşmak durumunda kaldığımızdan ve tesettürlü olduğumdan herkes bana daha saygılı ve daha tereddütlü, terbiyeli davranıyorlar. KK5: Tesettür hayatımda diğer insanlara karşı bir mesafe ve sınır kazandırdı kendi kimliğimi oluşturdu. KK6: Her yere giremiyorsunuz. Kılık kıyafetimin her ortamda uygun olmadığını görüyorum. O şekilde yanlış olacağını düşünüyorum. Erkekli bir eğlence mekânında hoş olmuyor. O ortamlara girmem, onlarla karşılıklı eğlenmem. Bana yakışmayacak yerlere gitmem. Evet nefis istiyor gitmeyi ama yeni görünümümü yakıştıramıyorum. KK9: Artık erkeklerin bakışlarının üzerimden kalktığını hissederek yaşamak daha rahat. Dışardaki insanların bana olan tavırlarındaki mesafeyi hissedebiliyordum. İlk başta garipsemişim anlamamışım ama daha sonradan çok tatmin etmeye başladı. Belirgin bir farklılık oldu. Girdiğim ortamlar, arkadaş çevrem okuduğum kitaplar, izlediğim şeyler değişti. KK13: Açıkçası eskiye göre hareketlerime, bilgime hatta zaman zaman ses tonuma bile dikkat etmeye çalışıyorum. Önceden girdiğim ortamlara bile artık uygun olmadığı için gitmemeye başladım, çünkü önceden daha nefsi kararlar verip ona göre yaşıyordum. Ama artık dinime uygun olup olmadığına dikkat ediyorum. KK14: Örneğin eskiden erkeklerle tokalaşmanın doğru olmadığını bilsem de uzatılan eli geri çeviremiyordum ama artık örtümün verdiği güçle bunu daha kolay yapmaya başladım. KK16: Artık gözlerim çevreyi taramıyor. Herkesle tokalaşmıyorum. Gereksizce erkeklerle münasebet kurmuyorum. Daha dingin bir sosyal hayatım var. Önceden direkt haz ve keyif odaklı yaşıyordum. Ailemden laf duymadığım sürece problem yoktu, günah ve haramların da pek önemi yoktu. Şu an ise önce, 'Allah ne der?' diye hareket etmeye çalışıyorum. Çıkarlarım için harama bulaşmam gerekse olmaz deyip ona göre adım atıyorum artık. Her hareketimden sorumlu olduğum bilinci her an benimle yani. Dini tutmaya çalışıyorum desem daha doğru olur. KK17: Bir dolmuşa bindiğimde, 'Buyurun siz oturun.' diye yer verenler oldu daha öncesinde hiç olmamıştı. Okuduğum kitaplar bile değişti. Dinî yönden kendimi geliştirebileceğim

arkadaşlar edindim. KK23: 'O eski halimden eser yok şimdi!' (*burada katılımcı bir şarkı sözüne de atıf yaparak söylüyor bunu). En basitinden tatil anlayışım, erkeklerle iletişimim, oturma kalkışım birçok şey değişti. Erkek arkadaşlardan muhabbeti kestiklerim oldu. Gönül de koydular ama yapacak bir şey yok.

Üçüncü kategoride ise 'kimlik' kavramına karşılık daha psikolojik bir boyutu ilgilendiren 'maneviyat, ruhsallık, özgüven, özgürlük' vurgularının ve 'benlik' kavramının öne çıktığı görülmektedir.

KK4: Kapanmakla birlikte başka şeylere de dikkat eder hâle geliyoruz. Bunu yaptım şunu da yapayım diyerek. Elimden geldiğince dikkat etmeye çalışıyorum. Kapanmakla birlikte kendi hayatıma çekidüzen vermeye çalıştım. Kendimi daha özgür hissetmeye başladım. KK15: Dışarda toplumun içinde kendimi daha özgüvenli hissediyor, özgür hareket ettiğimi görüyorum. KK21: Tesettüre girmek bana biraz daha maneviyat kattı, kendimi ruhen daha iyi hissediyorum.

Tesettür veya Başörtüsü Olgusuna ve Tesettürlü/Başörtülü Kadınlara Yaklaşım

Sonradan tesettüre giren veya başörtüsü takan katılımcıların bir nebze de olsa davranışın dışına çıkıp tesettür veya başörtüsüne olgusal olarak nasıl baktıkları merak edilmiş ve irdelenmiştir. Hemen hemen bütün katılımcılar başörtüsünün veya tesettürün dindarlık için önemli bir ölçüt olduğunun altını çizmekle birlikte dindarlık içinde bir 'cüz' olduğunu, dindarlığın tek belirleyeni olmadığını özellikle vurgulamışlardır.

Buna karşılık katılımcıların yaklaşımları değerlendirildiğinde iki başlığın öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi; 'geleneksel tesettür-modern tesettür' ayrımı yapmakla ilgilidir. Bu bağlamda bazı katılımcılar tesettür veya başörtüsü söz konusu olduğunda şeklin önemli olduğunu vurgulamakta, kimliğin misyonuyla şeklin önemi arasındaki ilişkinin gözden kaçırılmaması gerektiğini ifade etmektedir.

Bu katılımcıların görece 'açık' bir giyimden 'geleneksel tesettür' biçimiyle tesettüre girmiş olmasına bağlı olarak dar, vücut hatlarını tam kapatmayan, çok renkli denilebilecek daha 'modern tesettür' biçimlerini doğru bulmadıkları anlaşılmaktadır.

KK4: Genç kızlarda özellikle baş kapalı ama skinny pantolonlar, böyle bir tarzı doğru bulmuyorum. Mümkün olduğunca daha bol olmalı, hatları belli olmamalı. KK9: Dindarlığın tek ölçütü değildir fakat bir duruştur. Liseli ve üniversiteli kızlarda bol giyinme ölçüsü çok zayıf, tayt ve pantolon üzerine bir kazakla tesettürün olduğunu düşünmeleri dinî değerlerinin zayıflığını da gösterdiğini düşünüyorum. KK17: Bir kadının bol giyinmesi vücut hatlarını belli etmemesi rahatsız edici bakışlardan ve söylemlerden bertaraf etmesine yardımcı olur. Naçizane fikrimi söylemem gerekirse sadece kişisel görünüm, herkesi tenzih ederek söylüyorum, tesettürlü bir kadını bir elmas, gizlenmiş bir hazine olarak görüyorum. KK18: Dine ait bir sembolü taşıyoruz. Bol giyinmeliyiz. Mesela ben daha büyük beden kıyafetler tercih ediyorum. Temsil ettiğimiz şeyler önemli, insanları soğutmadan, fakat adabı da düşürmeden yapmak lazım.

Bazı katılımcılar ise şekil-amel ayrımı çerçevesinde, şeklin amel karşısında üzerinde özellikle durulması gereken bir konu olmadığını altını çizmektedir. Bu katılımcılar, şeklin dindar bir insan olmada tamamlayıcı bir rolünün olduğu, ancak olmazsa olmaz bir noktada olmadığı, böylece dindarlığın 'açık kadın', 'kapalı kadın' gibi ayrımlar üzerinden konuşulmasının büyük yanılgılar yaratabileceğinden bahsetmektedir.

KK4: Başörtülü olup, namaz kılıp ya da oruç tutup başka ahlaki değerlerden yoksun olanları görünce çok üzülüyorum. KK6: Başörtüsü sadece saçlarımızı kapatır, beynimizin içindekileri değil, düşüncelerimizi değil. Şu an o şekilde giyinip her ahlaksızlığı yapabilen insanlar var, bu sebeple kriter değil. Yoksa tabii kriter odur ama şu anki toplumda bu yetersiz. Daha merhametli, vicdanlı olabiliyor, saçları açık diye buna dindar demeyecek miyiz? KK8: Dindarlığı kıyafetle ölçmem. Çünkü dini kullanıp birçok kötülük yapan insan var. KK10:

'Ben örtülüyüm, ben dindarım diyemez kimse, bu yetmez yani.' Ya da tam tersi ben açık olduğum zamanlarda dindar değil miydim mesela? KK16: Dindarlık dışarıdan bakılma ile anlaşılmıyor. Bence kişinin ağzından çıkan kalbine işliyorsa dindar diyebilirim. KK20: Sadece başını örterek Allah'ın emrini yerine getirdiğini sanan bir sürü din cahili var. KK21: Ben açıkken de dindardım. Kapalı olmak dinimizin bir göreviydi ben ise onu yapmıyordum, bunu fark ettim.

Sonuç

Bu çalışmada sonradan tesettüre giren veya başörtüsü takan kadın örneklemleri üzerinden bir dindarlaşma ve muhafazakârlaşma örneği çözümlenmiştir. Muhafazakâr ve dindar bir aileden gelip sonradan tesettüre giren veya başörtüsü takan kadınlar, dindarlık veya muhafazakârlığı aile ve çevre yoluyla bir şekilde deneyimlemiş olması düşünceyiyle, bu çalışmada açısından görece altı çizilecek örnekler olmadığı kısmen iddia edilebilir. Fakat böyle bir aile ve çevre yapısı içinde yer alıp bu yapıya karşı önceleri 'tesettüre girmemek için inatlaşan' ama sonra ya inatlaşmanın uzlaşmaya dönüşmesi ya da bireysel arayış sonucunun bir şekilde aile ve çevrenin de beklentisiyle uyuşması göz önünde bulundurulduğunda bu iddianın da çürütülebilir bir tarafının olduğunu gösterir. Ancak daha modern, seküler bir aile ve çevre yapısı içinde ya da seküler ve dinî öğelerin bir arada yer aldığı aile ve çevre içinde bulunup tesettür veya başörtüsü kararı alan örnekler elbette daha dikkat çekicidir. Bu çalışmada da bu örnekler fazlasıyla görülebilmektedir.

Bir kadın açısından tesettüre girmeyi veya başörtüsü takmayı zorlaştırabilen süreçlere bakıldığında aile ve çevre ile inatlaşma; eş, aile ve çevrenin tavrına veya ön yargılarına dair kaygı; beğenilip beğenilmeme kaygısı; eğitim ve iş hayatındaki ayrımcı düşüncelelere dair kaygı; eşin tavrı, beğenilip beğenilmeme kaygısı ve bazı kişisel iç gerilimler gibi süreçlerin rol oynayabildiği tespit edilmektedir. Bunun karşılığında tesettüre

girmeye veya başörtüsü takmaya geçişi hızlandıran süreçler içinde aile, eş ve dinî sosyalleşme alanlarının etki ve desteği; dinî metin ve örneklerin yarattığı etki; rol model örnekler; ilgili sosyal medya yayınları, kişisel bazı rüyalar; doğal afetler; bireyselleşme ve benlik arayışı; ilahiyat fakültesini kazanmış olma; meslek ile başörtüsünü uyumlaştırma algısının gelişmesi gibi faktörler yer aldığı görülmektedir.

Aile ve çevre yapısı odağından bakıldığında sonradan tesettüre giren veya başörtüsü takan kadın örnekleminin üçlü biçimde sınıflandırılabilceği görülür: 1- Muhafazakâr ve dindar çevre ve aile yapısı içinde olup önceleri başörtüsüne ilgili olmasa da sonradan başörtüsü takmaya başlayanlar. 2- Muhafazakâr ve dindar aile yapısı içinde başörtüsü veya tesettür konusunda önceleri direnen fakat daha sonra kendi istediği için başörtüsü takmaya başlayanlar. 3- Daha modern, seküler yaşam biçimine sahip aileve çevre yapısı içinde bulunup onlara rağmen tesettüre giren veya başörtüsü takmaya başlayanlar.

Bu bağlamda tesettüregirdikten sonra veya başörtüsü takmaya başladıktan sonra ortaya çıkan sosyolojik, psikolojik ve dinsel değişimler bağlamında katılımcıların kendini algılayış ve tanımlayış biçimlerinde meydana gelen değişimler, daha 'sert' ve daha 'yumuşak ve nötr' denilebilecek iki tür değişim yaşadıkları söylenebilir. Bu geçişlerden birincisi 'daha seküler bir algı ve yaşam biçiminden daha dindar bir algılama ve yaşam biçimine doğru' ve 'daha seküler bir algı ve yaşam biçiminden daha muhafazakâr bir algılama ve yaşam biçimine doğru' şeklinde iki başlı bir değişimdir. Burada genel anlamda bir muhafazakârlaşmanın yanı sıra özellikle bedensel bir muhafazakârlaşmanın da belirlediğini ayrıca not etmek gerekmektedir. İkinci geçiş ise 'sekülerlik, dindarlık, muhafazakârlık durumları arasında daha nötr bir tavırda olmaya devam ettiğini söylemek' veya 'sekülerlik ve dindarlık, muhafazakârlık durumları arasında dengeleyici bir algıda ve yaşam biçiminde durmak' anlamında bir değişimdir.

Sonradan tesettüre giren veya başörtüsü takan kadınların gündelik hayattaki değişimlerine bakıldığında ise; 'ibadetlerde artış', 'korunaklı olduğu düşünülen dinî-muhafazakâr bir kimlik kazanma' ve 'maneviyat, ruhsallık, özgüven, özgürlük' vurgularının öne çıktığı 'benliğini bulmak' gibi süreçlerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'de dindarlık ve sekülerlik konusunun dinamik ve girift bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Sürekli seçilecek zıt örnek kümeleri üzerinden dindarlaşmanın da sekülerleşmenin de kendini güçlüce gösterdiği tespit edilebilecektir. Dinin sekülerleşme karşısında durağan olmadığı, sekülerleşmenin kendini gösterdikçe dindarlaşmanın da kendini gösterebileceği tespit edilebilecektir. Tıpkı sonradan başörtüsünü terk eden örneklem ile sonradan başörtüsü takan örneklemde görüldüğü gibi.

Teşekkür: Araştırmanın sahadaki katılımcılarına zaman ayırdıkları için teşekkür ederiz.

Etik Beyan: Bu çalışmanın etik kurul onayı Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu'ndan 14.12.2023 tarih ve E-30640013-044-167861 sayı ile alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Bulunmamaktadır.

Kaynaklar / References

- Akşit, B., Şentürk, R., Küçükural, Ö. & Cengiz, K. (2012). *Türkiye’de Dindarlık: Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri* (2 b.). İletişim Yayınları.
- Apaydın, H. (2016). *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü*. Bilimkent Yayınları.
- Apaydın, H.Y. (2011). Tesettür: İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tesettur#1>
- Bauer, T. (2020). *Müphemlik Kültürü ve İslâm: Farklı Bir İslâm Tarihi Okuması* (3 b.). (T. Bora, Çev.). İletişim Yayınları.
- Bodur, H.E. (2018). Modern Dünyada Din Sosyolojisi. *Antakiyat*, 1(2), 179-190.
- Casanova, J. (2014). *Modern Dünyada Kamusal Dinler*. (Çev. M. M. Şahin). Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Çapcıoğlu, İ. (2016). Tanzimattan Günümüze Muhafazakâr Kadın Algısındaki Değişimler. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 19(49), 271-293.
- Dellaloğlu, B.F. (2022). *Zamanın İçinden Zamanın Dışından: Gelenek ve Modernlik Arasında*. Timaş Yayınları.
- Ertit, V. (2015). *Endişeli Muhafazakârlar Çağı: Dinden Uzaklaşan Türkiye*. Orient Yayınları.
- Ertit, V. (2019). *Sekülerleşme Teorisi*. Liberte Yayınları.
- Göle, N. (2011). *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme* (11 b.). Metis Yayınları.
- Güçlü, İ. (2019). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Nobel Yayınları.
- Gürkan, S.L. (2011). Tesettür: İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tesettur#2-diger-dinlerde>
- Kara, H.K. (2022). *Başörtüsü Çıkarma Deneyimi: Nitel Bir Çalışma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi, Lisansüstü Programlar Enstitüsü Travma ve Afet Çalışmaları Uygulamaları Ana Bilim Dalı.
- Kaya, C.İ. (2019). Türkiye’de Kadınların Başörtüsü Mücadelesinden Başörtüyle Mücadelesine Görünür Olma Çabası ve Pratikleri. *International Journal of Social and Humanities Sciences*, 3(2), 61-84.
- Kirman, M. A. (2005). *Din ve Sekülerleşme*. Karahan Yayınları.
- Kirman, M. A. (2016). *Din Sosyolojisi Sözlüğü*. Karahan Yayınları.
- Kirman, M.A., & Özbolat, A. (2017). İslam, Kutsal ve Seküler. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 19-41.

- Koca, S. (2020). *The Changing Dynamics Of The Headscarf Question In Turkey: The Women's Struggle To Take Off The Headscarf*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Bilim Dalı.
- Konda (2019). *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Raporu: Hayat Tarzları 2018 Araştırması*. Konda Araştırma ve Danışmanlık Yayınları.
- Konda (2022). *Türkiye 100 Kişi Olsaydı*. <https://interaktif.konda.com.tr/rapor/turkiye-100-kisi-olsa/1>
- Köse, A. (2008). *Neden İslam'ı Seçiyorlar? Müslüman Olan İngilizler Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*. İz Yayınları.
- Köse, A., & Ayten, A. (2021). *Din Psikolojisi* (12 b.). Timaş Yayınları.
- Neuman, W. L. (2022). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri* (2 b., Cilt 1). Siyasal Kitabevi.
- Nişancı, Z. (2023). *Sayılarla Türkiye'de İnanç ve Dindarlık*. Mahya Yayınları.
- Okumuş, B. (2022). Bilişsel Çelişki ve Sekülerleşme Teorileri Işığında Başörtüsünü Çıkarma Davranışının İncelenmesi. *Hitit İlahiyat Dergisi*, 21(1), 281-307.
- Özcanlı, S. (2022). *Türkiye'de Başörtüsünü Çıkaran Kadınların Direniş Motivasyonları Üzerine Bir İnceleme*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Bilim Dalı.
- Öztürk, M. (2016). *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın* (5 b.). Ankara Okulu Yayınları.
- Sağırılı, M.N. (2021). *Başörtüsü Giymeyi Bırakan Üniversite Mezunu ve Çalışan Kadınlar Üzerine Nitel Bir Araştırma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı.
- Tunç, H. (2022). *Sekülerleşme Toplumsal Cinsiyet ve Beden*. Akademisyen Kitabevi.
- Yalçın, İ. (2008). Saç. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sac>
- Yalçı, A. (2023). *Türkiye'de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar: Fenomenolojik Bir Durum Çalışması*. Kaknüs Yayınları.
- Yapıcı, A. (2013). *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık* (2 b.). Karahan Yayınları.

Kapitalizmin İcadı Uysal Bedenler: *Şeytan Marka Giyer* Filminde Kadın Temsilleri

Docile Bodies Invented by Capitalism: Representations of Women in the Movie *The Devil Wears Prada*

Ebru Uğurel Özdemir¹

Öz

Erkek egemen toplumlarda hayatta kalabilmek adına çok az seçeneği olan kadının, bilinçaltına işlenmiş kader algısını yıkmak kolay olmamıştır. Kadın, çoğu zaman utandırıldığı bedeni ile var olabilmek, bu beden yazgısında varlık gösterebilmek için bazı ideolojik silahların hedefi olmuştur: erken dönem Freudyen psikanaliz ve kapitalizmin birbirini besleyen güçleriyle dayattıkları pek çok asılsız söylem, kadın bedenini ve aklını uysallaştırmaya çalışmaktadır. Bir nevi yatırım olarak görülen beden, onu en kusursuz hale getirmek için kadına bir sorumluluk olarak yüklenmektedir. Bu çalışmanın amacı, kadının ve kadın bedeninin ideolojik güçlere karşı savunmasızlığını, psikolojik ve fiziksel olarak maruz kaldığı baskıyı, görsel bakımdan çok daha etkili bir örneklendirme sağlaması niyetiyle *Şeytan Marka Giyer* filmiyle yorumlamaktır. Söz konusu film, tanınmak ve var olabilmek için kendisinin yaratmadığı kategori, kavram ve adlara bağlanmak zorunda kalan kadının, her türlü ideolojik oyuna tabi olmak durumunda kalmasını etkili biçimde örneklendirmektedir. Bu çalışmada, kadın bedeninin tarih boyunca taşıdığı anlamlar özetlenecek olup; kadın psikolojisini olumsuz yönde etkileyen bilinçaltı ve ideoloji ilişkisi açıklanacaktır. Kapitalist sistemin ataerkil düzenle birlikte kadın bedenine karşı açtığı savaş, Foucault'nun ileri sürdüğü iktidar anlayışıyla bağdaştırılacak; 'uysal bedenler' ve 'panoptikon' kavramları çerçevesinde sınıflandırılacaktır. Bu münasebetle, *Şeytan Marka Giyer* filmindeki iki kadın karakterin eylemleri ve yaşadıkları olaylar sözü geçen kavramlar bazında ele alınacaktır. Tüketim ideolojisinin ve popüler kültürün bir yansıması niteliğinde olan *Şeytan Marka Giyer* filmi aracılığıyla medyanın kadını sömüren rolü ve etkisi de örneklerle açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: "*Şeytan Marka Giyer*", Ataerkil ideoloji, Dişi beden, Foucault, Kapitalizm, Toplumsal cinsiyet.

Abstract

The perception of fate, which was imposed on women's unconscious, has not been easy to overcome for women who have had few options to survive in male-dominated societies. In order to exist with their disgraced bodies and make their presence felt through the destiny of their bodies, woman have become the target of some ideological weapons: numerous unfounded statements, imposed by the mutually reinforcing powers of early Freudian psychoanalysis and capitalism, intend to subjugate the female body and mind. The body, perceived as a form of investment, imposes upon women the responsibility to perfect it to the utmost extent. This study aims to interpret the vulnerability of women and the female body against the ideological forces as well as the psychological and physical oppression they face, through the movie *The Devil Wears Prada*, to provide a more effective illustration. The movie exemplifies the situation in which women are compelled to adhere to categories, concepts and, labels imposed upon them in order to be recognized and to exist, thus subjecting themselves to all kinds of ideological manipulation. In this study, the meanings attributed to the female body throughout history are summarized; the relationship between the subconscious and ideology, which negatively affects women's psychology, is explained; the war waged by the capitalist system, along with the patriarchal norms, against the female body is discussed within the context of Foucault's conception of power; the actions and experiences of two female characters in the film *The Devil Wears Prada* are interpreted within the framework of the Foucauldian concepts of "docile bodies" and "panopticon". The exploitive role and effect of the media on women is interpreted with examples through the movie, *The Devil Wears Prada* which serves as a reflection of consumption ideology and popular culture.

Keywords: "The Devil Wears Prada", Capitalism, Female body, Foucault, Gender, Patriarchal ideology.

Atıf/Citation: Uğurel Özdemir, E. (2024). Kapitalizmin İcadı Mazoşist Bedenler: Şeytan Marka Giyer Filminde Kadın Temsilleri. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 213-240.

¹ Dr., Aksaray Üniversitesi, ebruugurel@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5854-7469.

Extended Abstract

Female embodiment is the consequence of a discourse that the patriarchal ideology warrants against any uprising. As the political system guarantees autonomy through the strong relationship between knowledge and truth, the ideology has the power to shape and regulate bodies for the benefit of male authority. To put it differently, under the sovereignty of the sexist regime, men are always privileged to claim and legitimate their own truth as universal. Within such a fixed hegemony over the female body, a woman is defined as an uncompleted task that is supposed to be disciplined and tamed by the pseudo-wardens. Regarded as a *tabula rasa*, the female body is treated as an object to be utilized for the male ego and fantasy.

Based on the presumptions of the ancient philosophers, the modern world has determined “man” as the absolute and perfect form of existence. While man is the representation of logic and reason, woman is reduced to her emotionally vulnerable body: she has always been considered a lack of spiritual profoundness and mind to question anything. Plato and Aristotle humiliated woman by defining her entity in the same way as animals: both are uncontrollable and need to be tamed. Descartes, on the other hand, legitimated binary oppositions through his Cartesian philosophy: for him, merely men have the mental faculties to think and reason things. As the symbol of culture, man has been coded as the cultivated, trained, and self-developing precedent, while woman has been the name of nature; unchanging, fixed, and untamed creature ever. Such dualistic approaches were invented for the purpose of repressing and thus oppressing the female sex eternally so that the ideology would impose sanction on her physical and psychological stance in life.

Besides the archaic and modern philosophies, popular culture de-subjectifies women by making their bodies the object of their own judgement. Her body becomes the locus of punishment for woman; because she has been taught to evaluate her body as the real enemy of her inferior position in the world. The consumer culture inscribes the norms onto the female body through the use of social discourse which has marginalized her so far. The modern age woman is trained to punish and discipline her body in order to be forgiven by the political system. As a living manifestation of capitalism, woman accepts her sexual identity as a mere way of survival, and with this purpose in mind, she attempts to correct her ostensible anatomical defect by falling victim to the instruments that serve capitalism. Unable to resist the manipulations of the tyrants of the system, woman accepts her imperfection and therefore makes her body the target of the

consumption ideology. To illustrate, through cosmetics she attempts to mask her real identity and through diets, she tries to shape her body in accordance with the standardized beauty. The media, as one of the main weapons of the capitalist ideology, functions to withhold woman from being at peace with herself by deadening her sense of identity with the invented female images in magazines and sexist advertisements that target and humiliate the female body and mind.

In the movie, *The Devil Wears Prada*, the main character is manipulated by her patron in the magazine she works for. Despite the nature of her character, Andrea is convinced to standardize her body in conformity with the expectations. In this regard, she changes both her way of dressing by buying pricey clothes and her makeup, through which she seems to be more attractive. She morphs into a brand-obsessed woman after a very short time she criticizes Miranda and the other office girls as quite strange. She realizes that she is supposed to discipline her body through the products that the consumer culture presents to individuals as necessity; otherwise, she would be ignored and even denied by society.

What women are exposed to experience is not a matter of destiny. The corruption of cultural and social values is urgent to be corrected by changing the perception of women and the female body as the objects of gaze and utility. Instead of letting male tyrants consider a woman as token of sexuality and force her to be the slave of her body, the dynamics of the patriarchal ideology should evolve.

Having been discussed from different perspectives beforehand, *The Devil Wears Prada* will be the first to be analysed within the Foucauldian understanding of patriarchal ideology and its relationship with the capitalist tricks played on women. Influenced by Foucault's concept of docile bodies, this study examines the role of the media and the subconscious which metamorphose female bodies insidiously into something unnatural but ideal. To that end, the body perception throughout the centuries is summarized, and the relationship between psychoanalysis and ideology is explained, and the unified ideological power of patriarchy and capitalism is interpreted by touching upon Foucault's notion of docility/utility and panopticon concepts. Through the analysis of the female characters within the movie *The Devil Wears Prada*, the reality of the media and other consumer products are exemplified.

Giriş

“Özgürlüğümüzü zehirleyen, içi güzellik mefhumuyla doldurulmuş gizli bir ‘alt yaşam’ var; özünden nefret etme, fiziksel takıntılar, yaşlanma korkusu ve kontrol kaybı endişesiyle dolu karanlık bir oyuk” (Wolf, 2002, s.10).

Varoluş serüvenine anatomik bir ‘dişil’ gerçeklikle başlayıp, tarihin çizdiği sınırlarda kalmaya mecbur bırakılan ve toplum içinde kültürel bir nesneye dönüşen ‘kadın’, kurgusal bir düzenin içinde kaybolmuştur. Yüzyıllardır süregelen cinsiyetçi ideolojilerin sebebiyet verdiği ayrıştırıcı söylemler ve yaptırımlar, kadını değersizleştirmek ve yok saymak adına meşrulaştırılmaktadır, zira erkek kimliğini en muhteşem ve kusursuz hatlarıyla çizerken, kadını fiziksel, zihinsel ve ahlaki bir çöküşün sebebi kılmak elbette ideolojik bir bakış açısının ürünüdür (Spelman, 1988).

Çağımızın kadına ve kadın bedenine karşı takındığı olumsuz tutumun temelini eril söylemin de en eski temsilcisi sayılan Batı felsefesi oluşturmaktadır. Antik çağda Platon ve Aristoteles’in kadını her koşulda ikinci plana atan, ötekileştiren hatta yok sayan görüşleri ile modern düşünce ve Aydınlanma döneminin temsilcilerinden Descartes’in kadın/erkek, beden/akıl ikilemleri vasıtasıyla meşrulaştırmaya çalıştığı zıtlık, erkek için bir ayrıcalık sağlarken bu durum kadını mağdur etmekte ve bu zihniyet tarih boyunca toplumlarda kabul gören bir düşünce biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Spelman, 1988). Bu durumda, akıl, bir üretim gücüken, beden üretileni harcayan ve tüketen olarak onlar için kodlanmaktadır. Geleneksel düşüncenin diğer bir temsilcisi olan Hegel’in mutlak idealist felsefesine göre, kadın, zihinsel yetiden sözde yoksun bir varlık olarak bedenine hapsedilmiş, bedeni de kendi arzuları için değil, erkeğin beklentilerini karşılamak üzere tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra, kadının kamusal alanda yeri olmadığı gibi çocuk doğurmak ve erkeğin cinsel arzularına hizmet etmek dışında bir rolü olmadığı hemen hemen tüm kültürlerde vurgulanmaktadır (Hegel, 2001). Antik çağdan bu yana kadını bedenine mahkûm eden en etkili varsayım ise doğanın kadını, kültürünse erkeği temsil ettiği algısıdır. Değişime ve gelişime açık olan kültür, değişime kapalı doğanın üstünde hâkimiyet kurmayı kendine hak bilmektedir. Dahası, rasyonel olanı temsil eden erkek, sırf duygularıyla var olduğuna inanılan zayıf ve korunmasız kadını disipline etmek görevini kendi omuzlarına yüklemektedir. Kendini adeta tanrılaştıran erkek ve buna müsaade eden ataerkil düzen, kadını sindirmeyi ve bedenine hapsedmeyi hedeflemektedir.

Temelde ekonomik bir sistem olarak tanımlanan kapitalizm, beşeri alanların tümünde etkilidir. Üretim-tüketim, alım-satım kavramlarıyla açıklanan bu kavram, özel mülkiyeti destekleyen bir üretim biçimidir. Sanayi Devrimi'nden sonra ve özellikle yirminci yüzyılla birlikte toplumda meydana gelen sosyal piramidin bir sonucu olarak yorumlanan kapitalizm, antagonist bir yapıya sahip, kendi kendine bile tehdit ve tehlike içeren bir sistem olarak kabul edilmektedir (Kiraz, 2021). Özünde ekonomik bir terim olan kapitalizm ya da tüketim kültürü, sosyal ve kültürel bakımlardan da oldukça sıkıntılı sonuçlar doğurmuştur. Bordo'nun (2003) da belirttiği üzere, kapitalizm, bireyi merkeze alırken, aslında belli bir kesimi ötekileştiren bir yapıdır. Kadını adeta köleleştiren ve bu yolla hem ekonomik kârı garantileyen hem de kadını bedeniyle ötekileştiren kapitalizm, ataerkil ideoloji ve psikanalizin gücüyle ayakta kalabilmektedir.

Bahsi geçen iddialar bağlamında, Freud'a göre, psikanaliz, öznelere üretim sürecinden sorumlu, çok da masum olmayan bir hile aracıdır. Söylemlerle varlığını sürdüren psikanaliz, sadece bir terapi yöntemi olmanın ötesinde, kültürel belirleyici olarak da rol oynamaktadır. Bilinçaltını merkeze alarak yapay birey imal eden psikanaliz, bireylerin toplum içindeki rollerini ve konumlarını tanımlamaktadır. Bu durumda, psikanaliz, kapitalizmin bir parçası ve ona hizmet eden ideolojik bir yapılanmadır. "Özel mülkiyet şartları altında oluştuğu müddetçe ekonomi politik bir durumdur. İkinci olarak da öznel modern ailede meydana geldikçe de, psikanalizin görevidir. Bu anlamda psikanaliz, en az ticaret kadar, ekonomist kadar ve en az sanayici kadar kapitalizme aittir" (Deleuze, 2005). Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, kadının bilinçdışı yoksunluk ve eksiklik hissiyatıyla doldurup, onu sadece arzularıyla hareket eden tatminsiz bir varlık olarak tanımlayan psikanaliz, tüketim kültürünün de amaçladığı ve benimsediği durumu temsil etmektedir.

Nitekim, ideolojinin tarih dışı bir gerçeklik yaratmaya çalışan toplumsal bir güç olduğunu savunan Fransız düşünür Althusser (2014), ideolojiyi bilinçdışı, bilinçdışını ise ezeli olarak tanımlar. Bu bakımdan, ideoloji bilinçdışıdır ve tarihi yoktur. Daha dünyaya gelmeden üzerinde beklenti kurulan birey, doğduğu an itibarıyla bir özne olup, kimliğini bulmaya çalışmaktadır. İdeolojinin bilinçdışını temsil ettiği nokta budur: Ataerkil düzenin çizdiği sınırlar dâhilinde yetiştirilme biçimi, ailede alınan

terbiye, eğitim, bilinç dışında var olan izlerle bütünleşip bireyin aslında özne değil, nesne olarak varlığını sürdürmesine sebebiyet vermektedir. Diğer bir ifadeyle, bireyler, içinde yaşadıkları toplumdan etkilenmektedir ve bir süre sonra bunun bir parçası olmaktadır, zira ideolojinin özünü oluşturan özne, aynı zamanda onun varlığını da kendi eylemlerini sürdürerek garantilemektedir. Toplum içinde kadına atfedilen cinsiyet rolleri, onun hayali varlığını, yani ideolojinin önceden belirlediği varlık koşullarını yerine getirmesini beklemekte (Kazancı, 2002) ve kadını ideolojinin her türlü oyununa tabi kılmaktadır.

“Kapitalizmin olduğu yerde sömürü vardır.” diyen Marx (2011) ve bunu psikanalizle bağdaştıran Althusser, tüketim ideolojisinin kadını ve kadın bedenini nasıl sömürdüğünü de ifşa etmektedir. Geleneksel Marksist anlayışa devlet, güç ve iktidar kavramlarını dâhil eden Althusser, sadece ekonomik etkenlerin toplum ve birey hayatındaki etkisiyle yetinmez. Ona göre, tek meşru irade addedilen iktidar, bir baskı aracı olarak devleti ve devletin çeşitli baskı aygıtlarını kullanır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygınlaşan kapitalist düzen, Batı dünyasını sanayileşme ve pazar bakımından güçlü kılarken, toplumun belli bir kesimini (proletarya ve modern çağda kadın) sistemin kölesi haline getirmiştir. Tüketim kültürünün hızla yayılmasında ve normalleştirilmesinde ise güç ve iktidar ilişkisini besleyen çeşitli baskı mekanizmaları yer almaktadır. Kapitalizm, bu sayede bireyleri nesneleştirip, sistemin bilinçsiz kukllarına dönüştürmektedir.

Althusser’in öğrencisi olan Fransız filozof Foucault (1995) ise iktidar rejiminin ve söylemlerinin toplumda bir baskın bir de edilgen bir tabaka oluşturduğunu ve bu durumun edilgen durumdaki bireyleri özne konumundan nesne konumuna dönüştürdüğünü ileri sürmektedir. İktidarın denetim ve disiplin kavramlarıyla meşrulaştırdıkları düzen, ötekileştirilen kadını kurban olarak seçmiştir. Mazoşist bir kadın yaratan ideoloji, bilinçli olarak kadının kendi bedenini yine kendisinin cezalandırması yönünde stratejiler geliştirmektedir. Foucault’nun ‘uysal bedenler’ kavramıyla açıkladığı bu durum, kişiliksizleştirilmiş kadının, iktidarın otoritesi altında tanımlanan ve şekillenen bedenini disipline etmek suretiyle beklentilere uygun hale getirme çabasıdır.

İdeolojik yapının kadının bedeni üzerindeki baskı yöntemlerinden bir diğeri de panoptikondur. Artık bir özne olmaktan uzak olan kadın, etiketlenmiş bedenini iktidarın görünmez gözleriyle disipline etmektedir. Diğer bir deyişle, kadın, varlığının sebebi olarak gösterilen bedenini, toplumun görmek istediği şekilde ehlileştirmektedir.

Bedenleri, her birine zorunlu ve tek bir cevabın bağlı olduğu küçük bir işaretler dünyasının içine yerleştirmek: “en küçük bir tasviri ve en küçük bir mırıldanmayı bile despotça, tamamen dışta bırakan” terbiye tekniği; disiplinli asker “ona hangi emir verilirse verilsin itaat ederek işe başlamaktadır; itaati hızlı ve körü körünedir (Foucault, 1992, s. 207).

Tıpkı bir asker gibi itaat etmeyi öğrenen kadın, bedenini de bu doğrultuda uysallaştırır; uysallaştırırken de asla sorgulama yapmaz, yapamaz. Hatta öylesine bilinçsiz bir şekilde kendini disipline eder ki, artık dıştan bir denetlemeye ihtiyaç duyulmaz. Bu durum, Foucault'nun (1995) panoptikon kavramıyla açıklanmaktadır. Dolayısıyla, tüketim kültürü, kadına kendini yetersiz ve değersiz hissettiren en güçlü silahlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalist düzen, medya aracılığıyla, kozmetik ürünlerle, sonu gelmeyen ve amacına hiç ulaşmayan diyetlerle, sitayişle bahsedilen estetik operasyonlarla, televizyon ve dergilerde öne sürülen kurgusal bedenlerle kadını kendi bedeninden hem uzaklaştırmayı, hem de bedenine takıntılı hale getirmeyi görev edinmektedir. Başka bir ifadeyle, kadın, kurnaz bir ideolojik oyunla kendini beden ritüellerine adanmakta ve sisteme koşulsuz itaat etmektedir.

Adına neredeyse sanat diyerek durumu normalleştirmeye çalışan eril kesim, kadın üzerinde uyguladıkları bu restorasyonu kapitalist sisteme tam anlamıyla uygun şekilde yapmaktadır. Kadının bedeninde yaptığı her türlü değişiklik ekonomiye bir katkı olarak algılanmaktadır. Wolf, *Güzellik Efsanesi*¹ adlı kitabında, “Güzellik, altın standardında bir para sistemidir (2002) derken dişi güzelliğin bir altın oran kusursuzluğunda olması beklentisinin yanı sıra, tıpkı para birimi gibi güzelliğin de ideolojik güçler tarafından belirlendiğine vurgu yapmaktadır. Günümüz toplumlarında kapitalist ideoloji özellikle medya aracılığıyla kadınları hedef almaktadır. Bedeniyle bütünleştirilen kadın, onu sözde kusurlarından

¹ Eserin orjinal adı *The Beauty Myth: How Images of Beauty Are Used Against Women* dir.

ve eksikliklerinden kurtarmak adı altında, Barbie bebek görüntüsüne kavuşma vaadiyle kandırılmaktadır. Erkek hegemonyası tarafından kabul görmek, daha doğrusu hayatta var olabilmek için kadın, medya aracılığıyla bedenine takıntılı hale getirilir ve kadının içinde yaşadığı kültür de kadını 'olması gereken' olarak yansıttığı dışı imajına ulaşmaya zorlar.

Amerikalı yazar Lauren Weisberger'in aynı adlı romanından uyarlanan *Şeytan Marka Giyer* David Frankel'in yönetmenliğinde çekilen, 2006 yılında gösterime giren ve Oscar'a aday gösterilen, yılın en iyi filmlerindendir (Neher, 2016). Dünya çapında ses getirmiş olan *Şeytan Marka Giyer*, kadının hayatını sürdürebilmek adına kapitalist sistemin maskeleydiği moda dünyasında katlanmak zorunda bırakıldığı durumu gözler önüne seren bir filmidir. Filmde, kadın, fiziksel ve psikolojik kitlesel bir savaşla alt edilmeye çalışılmaktadır. Özellikle, Miranda ve Andrea etrafında şekillenen olaylar, bu iki karakterin maruz bıraktığı/ maruz kaldığı durumlar kapsamında yorumlanmaktadır. Bir taraftan kadının bilinçaltında var olan kadınlık imgesi, bir taraftan gerçek hayatta ideolojik güçlerin yaptırımları, özellikle bu iki karakterden yola çıkarak ele alınmaktadır.

Miranda, kapitalist sistemin bir parçası olmayı kabul etmiş, bu güçler savaşında yer edinebilmek adına başkalaşmayı sindirmiş bir kadını canlandırmaktadır. Diğer bir deyişle, Miranda, moda ve kozmetik gibi kapitalist sisteme hizmet eden her türlü aracıyı benimsemiş, kendisinin polisi yine kendisi olmuştur. Yeni mezun, genç ve başarılı Andrea ise içine düştüğü durumu başlarda tam olarak anlamamış, iş hayatında ve sosyal düzende var olabilmek için başarının yeterli olmadığını sonradan öğrenmiş bir kadındır. Diğer bir ifadeyle, film, kapitalist bir düzenin hâkim olduğu bir dünyada, kendini geçindirmek için bir işe gereksinim duyan Andrea'nın bu uğurda ruhunu satmak zorunda bırakılmasının bir öyküsüdür. Moda endüstrisinin belirlediği standartların dışında ve ideal olanın tam tersine; giydiği kıyafetlerine önem vermeyen, kaç kilo olduğuyla ilgili herhangi bir takıntısı olmayan Andrea, Miranda'nın onun üzerinde kurduğu baskı sonucu bedenini disipline eder hale gelmiştir. İş dünyasında var olabilmek adına, tabiatına uygun olmayan kaidelere itaat etmek mecburiyetinde hisseden Andrea, Miranda'nın özel mülkiyetindeki herhangi bir nesneden farksızdır.

Şeytan Marka Giyer’de konunun şekillendiği magazin dergisi *Runway*, başlı başına bedenleri uysallaştırmak üzere işlev gören bir panoptikon özelliği taşımaktadır. Zira bir moda dergisi olarak tüm çalışanlar üzerinde söze hiç dökülmeyen ama bakışlarda gizli olan baskı açıkça hissedilmektedir. Tüm çalışanların düzenli ve sürekli olarak makyajlarını tazelemesi, modayı takip etmek zorunda hissetmeleri, topuklu ayakkabı giymek zorunda olduklarını düşünmeleri ve buna uygun hareket etmeleri görünmeyen gözün otoritesini ortaya koymaktadır. Kadın karakterlerin önce bilinçaltını, sonrasında bedenlerini ve ruhlarını ele geçiren ideolojik düzenin gerçek yüzü bu filmin analiziyle ortaya konmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, ataerkil ideolojiye hizmet eden kapitalizmin ve medyanın (Bordo, 2003) maruz bıraktığı “kadın”ın durumunu *Şeytan Marka Giyer* filmi bağlamında okumaya çalışmaktır. Bu çalışmayla, özellikle ergenlikle birlikte genç kızların etkisi altında kaldıkları tüketim kültürünün kadınlara yönelik yaklaşımını açığa çıkarmak hedeflenmektedir.

Toplumsal cinsiyet rollerinin çizdiği sınırlarda kalmaya zorlanan iki kadının, ancak bedenlerini kapitalizmin yarattığı bilinçle maskeleyerek sistem içinde kalabilme mücadelesini ele alacak bu çalışma, *Şeytan Marka Giyer* filmiyle daha gerçekçi bir resim ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tüketim kültürünün bir yansıması ve temsilcisi olarak medyanın, ideolojik yapıdaki taraflı yeri ve tutumu da bu çalışmanın üzerinde durmayı hedeflediği konulardandır. Bu doğrultuda, kadının beden algısını şekillendiren kadının bilinçaltı ve erkeği sadistleştiren ataerkil ideoloji çalışmanın konusu *Şeytan Marka Giyer* adlı filmdeki kadın karakterlere atıf yapılarak yorumlanacaktır. Bu surette, hem tüketim kültürü hem de beden ideolojisi kavramları karakter analizi yapılarak incelenecek ve bu görüşler filmdeki karakterler arasında geçen diyaloglarla açıklanıp örneklendirilecektir. Kadına ve kadın bedenine hükmetmeyi hedef alan kapitalist sistem, iş hayatında kadının yeri ve fallus merkezli bir evrende öz benliğinden uzaklaşan “kadın” örneği eleştirel bakış açısıyla yorumlanıp, *Şeytan Marka Giyer* filmi çerçevesinde analiz edilecektir.

Şeytan Marka Giyer adlı roman ve film bu zamana dek iş hayatında maruz kalınan taciz, iş motivasyonunu etkileyen faktörler, transmedya, reklamcılık ve örgütsel davranış gibi pek çok çalışmanın konusu olmuştur.

Eğlendiren ve komik bir film olmasının yanında, farklı eleştirel bakış açılarıyla da ele alınması gereken *Şeytan Marka Giyer*, tüketim kültüründe cinsiyetin yeri kapsamında daha önce üzerinde çalışma yapılmamış bir filmidir. Bu bakımdan, bu çalışmanın özgün yanı, kadının bedeni ve akıyla nasıl ötekileştirildiği, kapitalist düzenin kadın bedeni üzerine oynadığı oyunların ve bu düzene hizmet eden çeşitli araçların Foucault'nun uysal bedenler ve panoptikon kavramları kapsamında ilk kez ele alınacak olmasıdır. Ayrıca, romandan ziyade film çözümlemesi yaparak, kadın ve beden kavramlarının sözü geçen ideolojik yapı ve ona hizmet eden araçlar vasıtasıyla nasıl ötekileştirildiği görsel bakımdan hedef kitleye çok daha etkili aktarılacağı için bu çalışma önem arz etmektedir.

Kadına ve Dişi Bedene Yönelik Baskı Mekanizmaları

“Kültürümüzün tamamı bir erkek kültürüdür. Devlet, yasalar, ahlak, din ve bilim, erkeklerin eseridir” (Horney, 1967, s. 60). Bu durumu ‘erkeksi örgütlenme’ olarak adlandıran Horney, tüm insanlığa ait, genele hitap eden her şeyin nasıl olduysa erkeklerin himayesine geçtiğini ve nesnelliği erkeklikle eş gördüklerini ifade etmektedir. Nesnel gerçekliğe sahip olduğuna kendisini ve dünyayı ikna eden eril söylem, kadın psikolojisine de egemen olmayı hak bilmiş, bugün kadının ruhsal buhranlarının, yaşadığı hayal kırıklıklarının, özüne düşman olmasının hemen hepsini kasıtlı bir niyetle gerçekleştirmiştir (Horney, 1967). Dolayısıyla, gerçek ve kurgu arasındaki o ince çizgi ideolojik söylemlerle manipüle edilmekte ve kadının bilinçaltına da bu şekilde yerleştirilmektedir. Diğer bir ifadeyle, iktidar, kadının kendini kusurlu ya da yanlış görmesine zemin hazırlamaktadır çünkü “psikanaliz, bir erkek dehanın eseridir ve bu görüşleri geliştirenlerin hemen hepsi erkektir” (Horney, 1967, s. 59).

Kadının beden algısının temelini oluşturan psikolojik durumu, kasıtlı olarak erkeğin elinde bozulmaya yüz tutmaktadır. İçerisinde yaşadığımız popüler kültürün bir yansıması sayılabilecek *Şeytan Marka Giyer* filmi, özünde erkek egemen dünyanın elleriyle yarattığı tüketim kültürünü ve bunun türlü şekillerle kadına dayatılışını sergilemektedir. Andrea, işe başlamasını sevgilisi ve arkadaşlarıyla kutlarken, Nate'in tepkisi kadın üzerinde uygulanan psikolojik baskının bir göstergesidir: “Nasıl yani moda dergisinde işe mi girdin? Nasıl oldu bu?” (Film, dk 10). Nate sevgilisini

görsel olarak yeterince makbul bulmadığı için işe kabul edilmesini mucize olarak değerlendirmektedir. Aslında erkek egemen bir dünyanın icadı olan bu sistem, kadını hem buna mecbur bırakıp hem de buna alet olmasını yadırgamaktadır. Nate'le aralarında geçen bir diyalogda Andrea, “*Runway*'de çalışan kızları görmeliydin. İşe uygun tek bir giysim bile yok.” dediğinde, Nate'in tepkisi kadının maruz kaldığı iki karşıt durumu gözler önüne sermektedir: “Alt tarafı telefonlara bakıp, kahve götüreceksin. Bunun için bale kıyafeti mi gerekiyor?” (Film, dk 11). Bir tarafta moda dünyası, kozmetik ürünler, çıplak bedenler ve pahalı markalarla dekore edilen dişi bedenler ve sanki bu kurmacayla hiç alakası olmayan erkekler, kadını kendinden şüphe eder hale getirmektedir.

Birbirinden farklı karakterde iki kadını canlandıran Miranda ve Andrea'nın sırf kadın oldukları için bilinçaltına işlenen kodlar yüzünden kapitalist düzenin kurbanı olmaları filmde açıkça görülmektedir. İki karakter arasındaki bir diyalog esnasında Miranda'nın Andrea'yı aşağılayıcı bakışları ve ardından sarf ettiği sözler Andrea'yı iş hayatında tutunabilmek için mecbur bıraktığı gerçeği yansıtır: “Bugüne dek adımı hiç duymadın. O zaman *Runway* okumuyorsun. Güncel bir tarzın yok ve medyayla ilgilenmiyorsun” (Film dk 8). Filmin başında Andrea, sanki Miranda'nın gençliğini, masumiyetini ve henüz bastırılmış bilinçaltının dışı vurulmadığı zamanları temsil etmektedir: Andrea, başlangıçta sadece dişlerini fırçalayıp, hafif bir dudak parlaticısı sürüp, sıradan kıyafetlerini giyip dışarı çıkarken, çok kısa zaman sonra, aşırı makyaj, sivri topuklu ayakkabılar, marka çantalar ve pahalı parfümlerle bedenini maskeleyi öğrenmiştir. Böylelikle, Althusser ve Foucault'nun da belirttiği gibi hiç suçu olmayan ve hiçbir müdahalesi yokmuş gibi görünen bir ideolojinin varlığı söz konusu olmaktadır: sinsice kadının bilinçaltına işlenen yanlış düşünceler, bir süre sonra kendiliğinden normalleşmektedir. Roman olarak da aynı hissiyatla yorumlanmasına rağmen film, bu gerçekliği daha da belirgin hale getirmiştir.

“Psşik determinizm toplumsal simge sisteminin özneyi aşan yapısından kaynaklanır. Özne kendi gerçekliğini, deneyimini ancak bu nesnel kültürel simge sisteminden dolayımınlararak kavrar, düşünür ve dile getirirken, bu otonom gerçekliğin presübjektif yapısının biçimsel kurallarına da tabi olur” (Tura, 2004, s. 24). Kadın kimliğinin zihinsel ve bedensel bu

istismarı bilinçaltının çok derinlerinde köklenmiştir aslında. Nedensellik olarak da kabul gören psikik determinizm, Freud tarafından ortaya konan, Althusser dâhil pek çok düşünürü ilham olan, yaşanan hiçbir şeyin tesadüf eseri olmadığını, rastlantısal sandığımız her şeyin aslında bilinçaltında nedensel bir öncül olarak yer aldığını iddia eden bir kuramdır (Macmillan, 1997). Diğer bir deyişle, bilinçli olarak, kendi isteğimizle aldığımızı düşündüğümüz kararlar özünde özgür iradeden bağımsız işleyen bir öncül nedensellikle var olur. Bu doğrultuda, kadınlara atfedilen olumsuz sıfatlar, kadın-erkek ikilemleri, sorgusuz itaat edilen ataerkil ideoloji temelde bilinçaltının bir yansımasıdır. Bu bilinçaltı ise ailenin yetiştirme biçimi, çocukluk döneminde yaşadığımız tecrübeler, kısacası büyüme aşamasında bize aktarılanlar vasıtasıyla şekillenmektedir. Freidan'ın (1974) da ifade ettiği gibi, kadının bugün aldığı kararlar ve sahip olduğu değer yargıları aslında gerçeği yansıtmayan sözde doğruların oluşturduğu zincirlerden ibarettir.

Şeytan Marka Giyer filminde, Miranda'nın tecrübesine ve sahip olduğu mevkiye rağmen aşırıya kaçan beden mükemmeliyetçiliği aslında bilinçaltında var olan tetikleyici bir sebebe dayanmaktadır. Miranda bedenini kusursuz hale getirerek kariyerine baş editör olarak devam edebildiğine inanmaktadır ve erkek egemen dünyada bir güç sahibi olmasının bedelini de böylelikle ödemektedir. "Richard'ı ara, bana geleceğin kadını ile ilgili gönderdiği fotoğrafları incelediğimi söyle. Hiçbiri ne güzel ne de çekici. Bu devirde ince, narin bir dişi bulmak için yıldızlara uzanmak gerekiyor" (Film, dk 7). Miranda, fallus merkezli bir toplumda, bilinçaltında var olan yanlış düşüncelerle ve yanlış yorumladığı gerçeklerle sistem içinde kabul görmek ve var olabilmek istemektedir. Bu maksatla, hemcinslerini ötekileştirmek ve onların bedenleri vasıtasıyla sömürülmelerini görmezden gelmek Miranda için bir anlam ifade etmemektedir.

Sadist eğilim gösteren erkek ve mazoşist olmayı bir kader gibi algılayan kadın, bedeni üzerinden ona oynanan oyunları fark edemeyecek ölçüde hedefinden saptırılmıştır. Ataerkil ideolojiyle kapitalist düzenin kurbanı olan kadın, düşmanı olarak görmeye zorlandığı bedenini, karşı cinse karşı bir silah olarak kullanmak üzere değiştirmeye/mükemmelleştirmeye meyleder. Ortaya çıkan nevrotik kadın artık tam anlamıyla beden takıntılı

bir varlıktır. ŞeytanMarka Giyer’de Andrea, aslında direkt olarak bir erkeğe boyun eğiyormuş gibi görünmese de, erkek hâkimiyetindeki bir sisteme - kapitalizme - köle olmaya razı olarak da aynı durumu temsil etmektedir. Sıradan duruşuna son derece tezat oluşturan pahalı kıyafetler, iddialı iç çamaşırları ve yüksek topuklu ayakkabılar Andrea’yı kendi özünden uzaklaştıran sistemin parçalarıdır. Yaşadığı dünyada bağımsız olamayacağına ikna olan kadın, kendini tüm benliğiyle ve bedeniyle düzene teslim eder. Hem fiziksel hem psikolojik baskıyla terbiye edilen kadın, kabul görebilmek için kendisini disipline etmeye karar verir: kimi zaman estetik ameliyatlara (dolgu, silikon vb.), kimi zaman diyetlerle, kimi zamansa kozmetik ürünlerle maskeleyemeye çalışır gerçek benliğini. Çeşitli şekillerle kadının hayatına hükmeden bu beden kültürü onu hissizleştirip, duyarsızlaştırmayı, böylelikle ilkel düşüncenin ortaya atmış olduğu ‘akılsız’ dişi imajını kanıtlayıp kuşaktan kuşağa aktarmayı hedeflemektedir.

Netice itibarıyla, fallus bir organ olmadığı halde erkeğin cinsel organıyla bağdaştırılmakta ve bu doğrultuda erkeğe siyasi, ekonomik ve toplumsal ayrıcalık tanınmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kimliği edinme sürecinde kız çocuklarının fallus merkezli bir dünyayla tanışmalarıyla ötekileşme süreci de başlamış oluyor. Erkeğin sahip olduğu ve bir güç olarak nitelendirdiği cinsel organ, karşı cins için de bir o kadar eksikliğin, hatta yokluğun simgesine dönüşür. Dolayısıyla, hayatta kalabilmenin ve kabul görebilmenin tek koşulu bu eksik bedene hapsolmek ve onu türlü yollarla disiplin altına alarak, - eksikliklerini gideremeyeceği için - üstünü kapatmaktır! (Mykyta, 1983). Andrea’nın durumu bu açıdan incelendiğinde açıkça fark edilir ki; kadın, üzerindeki bu baskıyla, süreç içinde kendi bedeninden nefret eden, kendi bedenine savaş açan, kendi benliğini yitirmiş, düzen içinde ideolojik oyunlara boyun eğen kukla bir bebeğe dönüşmüştür. Kadın, akli ve bedeniyle artık kendine acı verendir. İşte “kadın olmanın bu kolektif sorunları” (Kipnis, 2006, s. 27), onu doğal ve kendi olmaktan alıkoymaktadır.

Miranda, *Şeytan Marka Giyer* filminde, fallus yoksunu olduğunu ve bunun bir eksiklik olduğunu kendine kabul ettirmiş bir karakter olarak çıkmaktadır karşımıza. “Seni neden bu işe aldım biliyor musun? Ben hep aynı kızları işe alırım. Modern, ince yapılı [...] ama ne yazık ki, ümitsiz

çıklarlar ve aptal!" (Film, dk 30). Bir kadın olarak güçlü ve başarılı bir imaj çizen Miranda, aslında sistemin sahibi erkeğin arzu ettiği şekilde ayakta durmaya mecbur kalmıştır. Bu doğrultuda, kapitalist düzenin güçlü bir parçası olmuştur. Kariyerindeki mevkiye aldığı eğitimin bir sonucu olarak değil de, sistemin yaptırımlarını normalleştirerek gelmiş gibidir. İki çocuk sahibi ve evli olan Miranda, iş hayatında son derece katı kuralları olan ve insanları eleştirmekten geri durmayan bir karakter çizerek aslında özel hayatında yaşadığı baskı ve susturuluşu bu yolla örtmektedir. Hem anne olmuş hem de başarılı bir iş kadını; ancak her iki durumda da ataerkil sistemin beklentilerine göre kendi özünü şekillendirmiştir: bedeniyle var olan, görsel bir obje.

Uysal Bedenler

Yüzyıllar boyunca kadın bedeni çeşitli şekillerde baskı altında tutulmaya çalışılmış, beden kavramına farklı anlamlar yüklenmiştir. Eski dönemlerde felsefi ve dini köken bakımından maneviyata ve akla uzak olan beden, kadının diğer adı olmuştur. "Yunan düşünce sistemine hâkim olan, kadın düşmanlığı sergileyen gelenek kadın-erkek etkileşiminde mücadeleci ve erkeğin kadına üstünlüğünü tesis eden bir temayüldür" (Olugbade, 1989, s. 503). Gerçek benliği ruhsal, manevi ve akli olan olarak açıklayan Platon, bedenin bir materyal olduğunu dolayısıyla yanılığa sürükleyen, yanlışa götüren bir 'şey' olduğunu öne sürer. Ona göre beden, kişiyi erdemli bir hayat sürmekten alıkoyan, kişinin gerçek bilgiye ulaşmasını engelleyen bir et parçasıdır (Spelman, 1988). Filmde, Andrea'nın mülakat esnasında narin ve göz alıcı olmadığını ancak zeki olduğunu vurgulaması işte bu iki cinsiyet arasındaki keskin ayrışmanın bir sonucudur (Film, dk 12). Asla zeki olup aklını kullanamayacağına inanılan Andrea kendini kanıtlamaya çalışmaktadır; ancak, onu kariyerinde istediği noktaya getirecek olan şeyin zekâsı değil bedeni olduğunu ideolojik baskıyla öğrenecektir. Diğer bir ifadeyle, Andrea'nın asistan olarak başladığı kariyerine başarılı bir gazeteci olarak devam edebilmesi ancak Miranda'nın ona dayattığı beden algısıyla olacaktır. Başarılı bir eğitim hayatı başarılı bir kariyer sunmamıştır. Mücadele verdiği iş hayatı ve bu yolda yaşadığı baskı Andrea'yı başka bir kimliğe dönüştürmüştür. İş mülakatında bahsettiği başarıları ve altını çizdiği zekâsı maalesef Andrea'yı Miranda'nın gözünde öne çıkarmayacaktır (Film, dk 10). Bir zamanlar moda akımına kapılanları

eleştiren ve hatta küçümseyen Andrea, artık bedene atfedilen sözde gerçeklere razı gelmiştir, hem de kendi isteğinden bağımsız biçimde. zel hayatından ve öz kimliğinden taviz vermek zorunda kalan Andrea, empati yoksunu, başarı odaklı, dış görünüşe takıntılı Miranda gibi olmak için adeta çaba sarfetmektedir.

Kadın-hayvan, kadın-esir, kadın-çocuk benzetmeleri vasıtasıyla dişi cinsin kendini idame edebilecek kudretinin olmadığını iddia eden Platon ve bu görüşü daha ileriye taşıyan Aristoteles, beden ve ruh arasındaki ilişkiyi madde ve form olarak açıklar. Madde, dişi olanı; form, ideal, yani ulaşılmaz olan mutlak güzelliğe ise erkeği temsil eder. Bu ayırımdan anlaşıldığı üzere, gelenekçi filozof Aristoteles, kadını bir birey olarak görmemekle birlikte zıtlıklar yoluyla kadını ötekileştirmeyi benimsemiştir (Spelman, 1988). Ruh erkek, beden kadınsa; ruh bedeni şekillendirip onu kalıba sokan, kendi değer yargılarına, kendi kurallarına göre onu yoğurma hakkını kendinde görendir. Bu noktada geleneksel ve hatta çağdaş dünyanın kadın ve beden algısını, bundan beslenen erkek hegemonyası belirlemektedir.

Filmin adında geçen 'şeytan' metaforu Miranda'yla özdeşleştirilmektedir. Zaten bir ifritten farklı olmadığı düşünülen kadın, marka giyerek, moda ayakkabı uydurarak, kozmetik ürünler kullanarak aslında kapitalist düzen tarafından şeytan olmakla suçlanmaktadır. Bu bağlamda, cüzi aklı kötülüğe çalışan iblis, kadın vücudunda can bulmuştur ve erkeğin daima ürettiği bir dünyada sürekli tüketerek evrensel bir günah işlemektedir. Erkekleri kayıran bu sistem, kadını sadece bedenden ibaret olarak görmüş ve bu bedeni de günah sembolü olarak etiketlemiş ama yine de kadının bedeninin dışına çıkmasına müsaade etmeyen de yine aynı müstebit yapı olmuştur. Kadının benlik algısı hep bedeninin sınırında kalmaya zorlanmıştır. Her ne kadar güçlü bir karakter gibi çizilmiş olsa da Miranda evli ve iki çocuklu bir annedir; bu durum onun yaşadığı ideolojik yapıyı benimsediği ve toplumun normlarını içselleştirdiği anlamına da gelmektedir. Bir eş, bir anne, bir iş kadını olarak Miranda, özel hayatında normalleştirdiklerinin yanı sıra iş hayatında da sisteme karşı durmak yerine onun bir parçası olmayı yeğlemiştir. Miranda'nın ilk kez makyajsız olduğu sahnede eşinin onu terk ettiği ve boşanmak istediği anlaşılmaktadır. Bir taraftan üzgün olduğu ifadesinden belli olan Miranda, diğer taraftan hâlâ hakkında yazılacakları düşünmektedir. Miranda, özel

hayatında dolduramadığı boşluğu iş hayatında duygu ve empati yoksunu bir kimlikle sürdürmeye mecbur kalan bir kadın olarak yorumlanabilir. “Hakkımda bu defa ne yazacaklar bakalım? Ejderha kadın, kariyer delisi, karlar kraliçesi bir Pristly daha tüketti!” (Film, dk 82).

Erkeğin sahip olduğu gücü ve yetkiyi temsil eden fallustan mahrum olan kadının ne düşüneceği, nasıl hissedeceği, nasıl hareket edeceği toplumsal ve kültürel beklentiler çerçevesinde belirlenmektedir. Foucault’un da belirttiği gibi, bu noktada kadın bedeni baskın (ataerkil) düzen tarafından öğretilen, şekillendirilen, disipline edilen ve kontrol altında tutulan bir objeye dönüştürülmektedir. Bu doğrultuda, kadının sonradan inşa edilen dişiliğini ona öğretildiği şekilde içselleştirmesi ve uygulaması beklenir. Bu durumu Foucault ‘uysal bedenler’ olarak tanımlar çünkü kadın, erkek egemen dünyada kendine yer bulabilmek adına kendi kendini kontrol ve disipline eden bir duruma geçmiştir. Kapitalist toplumun maruz bıraktığı çeşitli yöntemlerle kadın kendi bedenini nasıl yöneteceğini öğrenir. *Disiplin ve Ceza* adlı kitabında Foucault, modern toplum rejimini bedeni disiplin ve ceza yöntemiyle mükemmelleştirmek olarak tasvir eder:

Beden pek çok farklı usul tarafından şekillendirilir; iş, dinlenme ve tatil çeşitliliğiyle düzeni bozulur; yemek ya da yeme şekli veya töre denen değerler vasıtasıyla zehirlenir; direnç inşa eder... İnsanın içinde – hatta bedeninde – kişinin kendi özünün farkında olması ya da diğer insanları idrak etmeyi sağlayacak istikrar kalmaz (Macmillan, 1977, s. 153).

Kadının mevcudiyetini sadece memeli bir doğurgana ve cinsel objeye indirgeyen ataerkil düzen hayat döngüsünü kendi ellerinde tutabilmek adına kadını, bedenini, beynini yok saymaktadır. “Bu iktidar biçimi bireyi kategorize ederek, bireyselliği belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder” (Foucault, 2019, s. 63). Foucault, bu durumu ‘özne’ terimini açıklayarak örneklendirir ve iktidarın ortaya çıkardığı özneyi üretilen, yani boyun eğmeye ve denetim altında olmaya razı olmuş, kimliğinden vazgeçmiş bir ‘denek’ olarak ifade eder. Kısacası, özerkliği olmayan, öz benliğini yitirmiş ve özne konumundan nesne pozisyonuna geçmiş bir varlık olmuştur artık kadın.

Şeytan Marka Giyer’de Andrea, modanın kalbi *Runway*’de çalışmaya başladıktan çok kısa bir süre sonra iş hayatının acımasız gerçeğiyle yüzleşir ve bedenini uysallaştırmaya; yani onu terbiye edip ideal kadın bedeni ölçü ve şekline sokmaya karar verir. Bu noktadan sonra ayağındaki spor ayakkabıları sivri topuklularla, diğer çalışanların, “Büyükanne eteği” (Film, dk 19) diye alay ettikleri eteğini güncel bir tarzla değiştirir. Andrea artık eskisi gibi değildir; Miranda için bir denek olmaya razı olmuş, özne olan Andrea’dan vazgeçmiştir. Miranda, Andrea’yı işe aldığı andan itibaren ismiyle değil Emily diye çağırılmaktadır. Andrea’yı kimlik sahibi bir birey olarak görmekten ziyade, diğer asistanın adını onun için de genellemektedir. Andrea, Miranda’nın beklentisine cevap veren bir bedene bürünüp, bu halini içselleştirince, Miranda da, ona kendi ismiyle seslenmeye başlar (Film, dk 70); ne var ki, Andrea’nın artık özüne ait bir kişiliği yoktur.

Batı, klasik çağdan bu yana bu iktidar mekanizmalarında gerçekten derin bir dönüşüme tanık olur. Tasarruf hakkı, bu mekanizmaların en önemli biçimi olmaktan çıkıp, boyun eğdirdikleri güçleri kışkırtma, güçlendirme, denetleme, gözetleme, çoğaltma ve düzenleme işlevlerine sahip olan parçalar içinde bir parça haline; üretmeye ve bu güçleri silmek, eğmek ya da yok etmek yerine güçlendirmeye ve düzenlemeye yönelik bir iktidara dönüşür (Foucault, 1992, s. 100).

Foucault, *Cinselliğin Tarihi*² adlı eserinde, ‘mahkûmun bedeni’ ifadesiyle bedenlerin nasıl maddeleştiğine vurgu yapar. Bu bağlamda iktidarın ve dolayısıyla ideolojinin bedenleri sınırlayan, düzenleyen, şekillendiren ve cezalandıran rolüne de değinmiş olur. Erkeğin evrenseli sembolize ettiğini düşünürken, kadının aile içinde var olmanın ötesine geçmesinin mümkün olmadığını varsayan Hegel, aynı zamanda kadının bir özerkliğinin olmadığını ve olamayacağını savunur (Foucault, 1992b); bu sebeple kadına sadece aile içerisinde var olabilme şansı vermiştir. İşte bu ve benzeri savlar günümüzde erkek kimliğinin gücünü besleyen ve kadın-erkek ayrışmasını destekleyen söylemlerdir. Şeytan Marka Giyer’de Miranda’nın psikolojik ve fizyolojik durumu da bu bakış açısıyla açıklanabilir. Temel işlevi çocuk doğurmak üzerine kodlanmış rolünü ikiz çocuk sahibi olarak gerçekleştirmiş, üstüne bir de kariyer sahibi olmuştur;

² Orijinal adı *The History of Sexuality* (1976) olan eser 1978 yılında İngilizce’ye çevrilmiştir.

ancak, bu işini koruyabilmek adına bedenini bir silah gibi kullanmayı ve bu yolda onu eğitmeyi bilmesi gerekmektedir. Miranda, sistemin bir parçası olarak bedenini ve ruhunu ehlileştirmeyi normalleştirmiş bir kadındır. Kendini tamamen ailesine adayan bir kadın olmayı reddederken, bu defa erkek hegemonyasındaki kapitalist sisteme hizmet eden bir düzenin içinde kalmıştır.

Yaşadığımız kültürde kadının dokunulmayan ya da değiştirilmeyen hiçbir yeri kalmadı. İyileşme adına her türlü acıya katlanıldı. Saçlar boyanır, cilalanır, düzleştirilir ya da permalanır; kaşlar alınır, kalemle tekrar çizilir, boyanır, gözler boyanır, maskara sürülür, gölgelendirilir; kirpikler kıvrılır ya da sahte kirpik takılır – tepeden tırnağa kadının yüzünün her bir noktası, bedeninin her bir bölümü tadilata ve değişime maruzdur. Bu değişim sürekliliği olan, tekrarlayan bir süreçtir. (Dworkin, 2019, s. 57).

Yirminci yüzyıl itibarıyla hayatlarımıza giren kapitalizmin etkisiyle beden, özel mülkiyete dönüşmüştür. Bu bağlamda, tüketim ideolojisinin gücüyle popüler kültür kadını hedef almaktadır: “İktidar, fiziksel aktiviteler ve beden kilosunun sürekli kontrol altında tutulması gibi ‘kusursuz beden’i başarma arzusunun yaratılması yolunda bireyi sürekli disipline etmek üzerine çalışır” (Pylpa, 1998, s. 25). Sürekli almaya ve tüketmeye şartlandırılan kadın, endüstriyel bedenlerin yetkisiz ve şuursuz temsilcilerine dönüştürülmüştür. Diğer bir ifadeyle, kadın ihtiyaç ve istek arasındaki ayrımı yapamayacak noktaya getirilir ki bu tam da tüketim ideolojisinin başarmak istediği bir hedeftir. “Dişi ruhu ve tüketim kültürü: dünyanın en temel eş bağımlı çiftidir” (Kipnis, 2006, s. 28). Foucault’nun (1992) *Disiplin ve Ceza*³’da belirttiği gibi artık kimse bedene dokunmadı ya da olabildiğince az dokundu ve aslında bu eylem beden haricindeki herhangi bir şeye ulaşmak içindi. Zaten aklıyla ve sahip olduklarıyla kamu ve özel alanlarda yer edinemeyen kadın, sahip olduğu ama kendisine değil başkalarının arzu ve ihtiyaçlarına hizmet eden bedenini erkek hegemonyası tarafından kabul görebilmek için disiplin altına almaya zorlanır. Andrea’nın, öğle arasında tabağına yemek alırken Nigel’in dolaylı dayatması sonucu çorbayı almaktan vazgeçmesi sinsice bir düzenin içinde bedenine dair içselleştirmeye başladığı disiplin ve ceza kavramlarını örneklemektedir: “Mısır unu çorba, ilginç bir tercih. Mısırın selülite neden olan bir besin olduğunu biliyorsun umarım” (Film, dk 20).

³ Eserin orijinal adı *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*’dır (1975).

“Disiplin böylece bağımlı ve idmanlı bedenler , “itaatkâr” bedenler imal etmektedir. Disiplin bedeninin güçlerini artırmakta (faydanın ekonomik terimleriyle) ve aynı güçleri azaltmaktadır (itaatin siyasal terimleriyle)” (Foucault, 1992a, s. 171). Modern toplumlarda kadın, ataerkil düzenin bir direktmesi olarak dışı olmasını mağduriyetinin asıl sebebi olarak görmeye zorlanmaktadır. Şeytan Marka Giyer’de aslında doğrudan erkek baskısı ya da otoritesi sezilmemektedir; bu tam olarak ideolojik yapının hedefini gerçekleştirdiği anlamına gelmektedir. “Bu işe girdiğinden beri kararlarını bile kendin almıyorsun. *Runway*’de çalışan kızlarla dalga geçerdin. Şimdi sen de onlardan biri oldun” (Film, dk 76). Nate, Andrea’nın bu ani değişiminden hiç memnun olmadığını bu sözlerle ifade ederken, onu buna mecbur bırakan otoriteyi unutmuş gibidir. Aynı şekilde, Miranda’nın da, sistemin önce kölesi sonrasında bir parçası olması gerçeği, Andrea’yla aralarındaki benzerliği ortaya koymaktadır.

Miranda’nın bedeni artık uysallaşmış bir beden olarak dışardan bir denetim gerektirmez. Andrea ise filmin başında sabah kahvaltısında soğanlı poğaçaya yerken ve “Miranda’nın beni etkilemesine izin veremem” (Film, dk 20) derken, sistemin işleyişini kavrar kavramaz yediklerine dikkat edip, modayı takip eden ve marka giyen bir dişiye dönüşmüştür. Kısacası, Andrea artık bedenini disipline edip onu diyetle cezalandırıp, makyajla ve pahalı kıyafetlerle maskeleyemeyi benimsemiştir. Otuz dört bedene düştüğünde, bunu Nigel’a müjdeleyip birlikte kadeh kaldırmaları (Film, dk 87) Andrea’nın filmin başından bu yana dönüştürdüğü kimliğini gözler önüne sermektedir.

Beden ancak hem üretken beden, hem de tabi kılınmış beden olduğunda yararlı güç haline gelebilmektedir. Bu tabi kılma durumu yalnızca ya şiddet, ya da ideoloji araçlarıyla elde edilebilmektedir; doğrudan ve fizik de olabilir, güce karşı güç kullanılabilir, maddi unsurlara yönelebilir ama bu yüzden şiddete yönelik olmayabilir; hesaplanmış, düzenlenmiş, teknik olarak düşünülmüş olabilir (Foucault, 1992a, s. 31).

Geçerliliğini ya da doğruluğunu sorgulamasına izin verilmeksizin, kadın adeta uyuşturulmuşçasına kendi (gerçek) bedenine uzaklaşır ve medya aracılığıyla gördüğü ‘ideal’ bedene kavuşma arzusu taşımaya başlamaktadır. Tüketim toplumunun bir parçası ya da bir aracı haline gelen medya, duyumsuzlaştırdığı kadını güzellik salonları, işe yaramayan

diyetler, spor salonları ve makyaj ürünleri gibi ideolojiye hizmet eden pek çok yöntemle etkisi altına almaktadır. Wolf'a (2002) göre, "Güzellik efsanesinin kadınlarla hiç alakası yok aslında. Daha ziyade erkeklerin dernekleri ve kurumsallaşan güçleriyle ilgili bir durum söz konusudur". Yazarın kastettiği iktidar ve ideolojinin el ele verip kadını sistemin içine nasıl dâhil ettiğiyle yakından ilgilidir. Yani kadın aslında bu kusursuzluğu başarma arzusunu kendisi için değil, karşı cinsin beklentisini karşılamak üzere taşır. *Runway*, bir dergi olarak bu bakımdan son derece etkilidir. Filmde Nigel, "Bunun sadece bir dergi olduğunu mu sanıyorsun? Bu umudu aydınlatan bir meşale!" (Film, dk 33) diyerek Andrea'ya sistemi içselleştirmesi için sinsi bir dayatma uygular. Bunun üzerine Andrea kendini sıfır beden kıyafetlere yönlendirir ve bedenini arzu edilen ideale ulaşması yönünde eğitir. Bir defile için toplantıda Miranda'nın, Andrea'yı ve giyim tarzını eleştirirken kurduğu cümleler moda endüstrisinin insanlar üzerindeki gücünü apaçık beyan etmektedir:

Sen dolabına gidersin mesela şu topak topak olmuş süveterini seçersin. Çünkü tüm dünyaya anlatmaya çalıştığın şey kendini çok ciddiye almandır. Fakat bilmediğin bir şey var; o süveter sadece mavi değil, turkuaz değil, gece mavisi de değil aslında gök mavisi. Gök mavisi sekiz farklı tasarımcı tarafından koleksiyonlarında kullanıldı. Ardından mağaza vitrinleri içindeki yaşam sürecini tamamlayarak kendisini bir çöp kutusunda buldu ve hiç şüphesiz sen de oradan aldın. Yine de bu mavi milyon dolarları ve sayısız iş imkânını ifade ediyor. Giymiş olduğun süveteri bu odadaki insanlardan birinin seçmiş olmasına rağmen kendini bu sektörden soyutluyor olman çok komik doğrusu (Film, dk 22).

Görünmeyen Göz: Panoptikon

Kadının bedenini kendi kendine kontrol altında tutması ve disiplin-ceza sistemini bedeni üzerinde sorgusuzca uygulaması Foucault'nun Bentham⁴'dan etkilenecek geliştirdiği panoptikon teorisiyle açıklanabilir. Foucault, Bentham'ın panoptikon kavramını iktidarın modern toplumda bireyleri gözetleme örgütlenmesi olarak ele almıştır. Özünde çok gelişmiş bir hapisane binası olan ve bütünü gözlemlenme olarak tasarlanan panoptikon, metaforik bir anlam da yüklenerek Foucault tarafından

⁴ Tam adı Jeremy Bentham; İngiliz filozof ve toplum reformcusu

yorumlanmıştır. “Bir an geldi ki, herkesin iktidarın gözü tarafından fiilen algılanması gerekli oldu, kapitalist türde bir toplum olsun istendi [...] halkın [...] doğmakta olan tüm bu kapitalist düzeni alt üst etmesinden korkulduğunda, o zaman, her bireyin somut ve keskin gözetlenmesi gerekli oldu” (Foucault, 2012, s. 160). Foucault’ya göre, kadın toplum tarafından dayatılan kurallar çerçevesinde var olabilmek adına uysallaştırdığı bedenini ataerkil düzenden aldığı güçle beslenen kapitalist sistemin beklentileriyle bütünleştirir ve bu durumu öylesine normalleştirme ve içselleştirme durumundadır ki artık onu kontrol etmesi için kendisinden başka kimseye ihtiyacı yoktur. “Makyaj yapan ve ne yediğini kontrol eden bir kadın panoptikon mahkûmudur: o artık kendi kendini denetleyen bir kurbandır” (Disch & Hawkesworth, 2016, s. 219). Moda, diyet, estetik cerrahi ve makyaj ürünleri medyada yansıtılan amaçlarının tamamen ötesinde aslında kadın bedenini uysal ve itaatkâr hale getiren uygulamalardır. *Runway*’de çalışan diğer asistan Emily, bu bakımdan değerlendirildiğinde bir panoptikon mahkumudur; sürekli Miranda’nın gözüne girmeye çalışan ve bunu göselliğiyle başarmaya çalışan bir kadındır.

Tüketim kültürüyle birlikte beden, bir haz aracı olarak tanımlanır: arzu edilir ve arzu eden ve sahip olduğu gerçek bedeni ne kadar gençlik, sağlık, zindelik ve güzelliğin idealize edilmiş imgelerine benzetme gayretinde olursa mübadele değeri de o derece yüksek olur. Yani tüketim kültürü insan bedeninin utanmaksızın gözler önüne serilmesine müsaade eder (Featherstone, 1991, s. 177).

Tüketici toplumlarda, kadın bedenini disiplin altında tutmanın ve onu kusursuzlaştırmanın bir yolu olarak sunulan kozmetikler kadının beden algısını manipüle eden en güçlü araçlardan biri olarak karşımıza çıkar. Medyada yansıtılan kozmetikler, kadında kendi bedeninin ne kadar kusurlu ve çirkin olduğu hissini uyandırır. Bu yolla, kapitalist ideolojinin kapanına sıkışan kadın aldatıcı kozmetiklerle sözde kusurlu bedenini maskeleymeye çalışır. Yaşlanma ve selülit karşıtı serumlar, sıkılaştırıcı kremler, gözenek kapatıcılar, pürüzsüzleştiriciler hep kadın tüketiciyi hedef almaktadır çünkü bedenini mükemmelleştirmek zorunda olduğuna inanılan kesim hep kadındır. Bu yapay kozmetik ürünleri bireyin kendini olumsuz olarak görmesine sebep olan ve ticarete dökülmüş bir modanın

göstergesidir. Kusursuz cilt ve genç görünüm iddiaları ile kadın hep bir maske takmaya zorlanmakta ve sahip olduğu bedenle tatmin olmaması amaçlanmaktadır. Şeytan Marka Giyer’de dergideki tüm kadın çalışanlar Miranda’yı bir panoptikon göz olarak algırlar. O dergiye gelmeden hemen önce bedenlerini adeta bir vitrin gibi düzenleyip, onun beklentisi yönünde değiştirmektedirler. Aslında sade ve doğal bir güzelliği olan Andrea da, sırf kariyerinde varmak istediği noktaya gelebilmek adına o yapay yüzlerden biri olmayı kabul etmektedir.

Lüks moda imgeleri egzotik dokunuşlar içerebilir: kolajen destekli dolgun dudaklar ya da beyaz modellere uygulanan Afrika saç modelleri, Barbra Streisand burunları, “maskülen” giyim tarzları. Tüketim kapitalizmi yeniliğin ve arzuyu tetikleyici ışıl ışıl imgelerin sürekli olarak üretimine dayanır ve onları bulabilmek için sıklıkla marjinal çevreleri ziyaret eder (Bordo, 2003, s. 25).

Moda ideolojisini öven ve bunun bir tür ‘ikonografik kişilik yaratan bir endüstri’ olduğunu iddia eden Andrea’nın arkadaşı, Doug, kadın bedeninin nesneleşmesini de normalleştirmiş olur (Film, dk 43). Kadını bedenine mahkûm eden medya kültürü yüzünden kadın bedeni ataerkil düzen tarafından üretilen söylemlere hizmet eden cinsel bir objeye dönüşmektedir. Reklamlar ve dergiler aracılığıyla kadın bedeni ince, seksi ve alımlı gösterilir ve dolayısıyla kadın bedenini nesneleştiren medya, kadınları bu sözde ideal bedene estetik cerrahi, diyet programları ve kozmetik ürünler sayesinde sahip olabilecekleri yönünde ikna eder. Adeta bir süs eşyasından farksız olan kadın bedeni medyanın gücüyle maddeleştirilmektedir. Bedenin yoğrulup şekil alabilirlik durumu; diğer bir deyişle, bedeni şekillendirmek ve değiştirmek ideolojinin bir oyunudur.

Foucault’ya göre, “Panoptikon, aslında, bir toplumun ve bir iktidar ürününün ütopyasıdır” (2015, s. 224). Bu ütopyik tasarı, bir çıkar sağlayan, bir de mağdur kesim meydana getirmektedir. Panoptikonla birlikte ortadan kalkan irade gücü, bireyi adeta makineleştirme eğilimindedir. Disiplin sorumluluğunu üstlenen birey, denetlenmek için kendisinden başka hiç kimseye ihtiyaç duymamaktadır; zaten kendi kendini en acımasız şekilde boyun eğen durumuna getirmektedir. Bir moda dergisi olarak *Runway*, bireyi tahakküm altına alabilecek bir gücü temsil

etmektedir. Dolayısıyla, *Runway* başlı başına bir baskı mekanizmasıdır. Tıpkı mahkûmlar için projelendirilmiş hapisane gibi, kadınların kendi kendilerini disipline etmelerini sağlayan, sürekli Miranda tarafından gözetlenip cezalandırılacaklarını düşünmelerine sebep olan bir yapıdır. *Şeytan Marka Giyer* filminde, bütün kadın karakterler dışılığını yaşamak ve bunu hayatta var olabilmenin tek yoluymuş gibi göstermek üzere kodlanmıştır. Miranda'nın baş asistanı Emily ve isimleri zikredilmeyen diğer kadınlar, Miranda'nın dergiye girdiği haberini alır almaz sivri topuklu ayakkabılarını giyip, makyajlarını tazeleyip, kıyafetlerine çeki düzen vermektedir (Film, dk 5). Bu sahnelerde asıl verilmek istenen mesaj, her ne kadar yöneticisi bir kadın da olsa, işteki başarının bir kadın için mutlak suretle dışı bedeni ön plana çıkararak elde edileceğidir. Miranda, Andrea'yı baştan aşağı süzünce, Andrea'nın, odadan çıkar çıkmaz, "Bunlara ihtiyacım olduğunu hiç sanmıyorum" (Film, dk 15) dediği Nigel'in ona giymesi için getirdiği sivri topuklu ayakkabıları hemen giymesinin sebebi budur (Film, dk 17).

Kadının nesneleştirilmesi ve cinsel bir objeye dönüştürülmesinde reklamların rolü yadsınamayacak derecede büyüktür. *Şeytan Marka Giyer*'de baştan ayağa marka kokan karakterler ve reklamı yapılan Prada, Armani, Versace, Gabbana, Calvin Klein gibi markalar aslında bedeni maskeleyen, var olanı ötekileştirip sözde ideal olana ulaşma yolunda kadına tüketim kültürünü dayatan araçlardır. İşe ilk başladığında telefondaki müşteriye, "Gabbana'yı heceler misiniz lütfen?" (Film, dk 15) diyecek kadar bu moda anlayışından uzak olan Andrea, üzerinden çok zaman geçmeden sırf Miranda'nın onayını alabilmek için bu markaların bir temsilcisi haline gelmiştir. "Bu kadınlar edilgen şekilde medyanın güzel göğüs ölçüsünün (neredeyse her zaman silikonla büyütme olan) etkisiyle değil, bu standartların muhtemel hayat arkadaşı ya da işverenlerin kendileriyle ilgili algı ve arzularını şekillendiren unsurlar olduğunu düşündükleri için bu riski alırlar" (Bordo, 2003, s. 20).

Şeytan Marka Giyer filmi, *Runway* adlı kadın dergisinin çalışanlarının hayat hikâyesine odaklanarak, türlü yollarla etki altına alınmaya çalışılan ve bedenlerini standart bir şekle sokmaya çalışan kadınların bu dergide çalışmanın bedelini ödemek zorunda bırakılmalarını ele almaktadır. Dolayısıyla, kadın dergileri de kadını cinsel bir meta olmaya

yönlendirmeye çalışan araçlardan biridir. Dolgun göğüslü, ince belli, uzun bacaklı kadın bedenleri hedef kitleye gerçekmiş gibi yansıtılarak, kadınların kendi bedenlerini kusurlu ve eksik olarak algılamalarına sebep olmakta, bu yolla üretilen yapay ürünlerin satışında artış sağlanmaktadır. Dergilerde gördüğü bedenleri ulaşılması gereken bir hedef haline getiren kadın kendi bedenini bu modellerle kıyaslar ve standart addedilen bu ideale kavuşmak için tamamen yapay yollara başvurur. Bedeniyle tatmin olmayan daha doğrusu olmasına müsaade edilmeyen kadın, reklamlarda, kadın dergilerinde ve televizyonda çizilen sözde ideal bedene sahip olmak adına bedenini terbiye etme/cezalandırma yoluna gider. Şeytan Marka Giyer’de zaten sistemin tam olarak bir aracı olan *Runway* de bu bağlamda kapitalist ideolojiyi cesaretlendirip güçlendirmektedir. Derginin genel yayın yönetmeni ve baş editörü Miranda, bir kadın olarak hemcinsini tüketim kültürünün kurbanı yapmaktan çekinmemiştir; zira kendi var oluşu da bu itaatten kaynaklanmaktadır. *Runway* bir moda dergisi olmakla birlikte, pahalı kıyafetlerin reklamının yapılmasının yanı sıra kozmetik ve tabii ki estetik kadın bedeninin nasıl olması gerektiğini de modeller vasıtasıyla sunmaktadır.

Sonuç

Geçtiğimiz yüzyılla birlikte literatüre giren ‘beden sosyolojisi’ tabiri, bedene dair yapılan her türlü söylem ve yargının ideolojik yanını açıklamaktadır. Toplumların bedene biçtiği değer o toplumların kültürel, ekonomik ve siyasi yapısını da açığa çıkarmakta ve denetimi kolaylaştırmaktadır. Bu bakımdan, modern kültürlerde kadın bedeni standartlaştırılmaya çalışılan bir obje durumuna sokulmuş olup ‘ideal kadın bedeni’ başarılması gereken bir hedef olarak gösterilmektedir. Diğer bir deyişle, eski çağlarda basitliğin ve zayıflığın bir göstergesi olan beden, modern çağda kadının hayatta var olabilmesinin altın anahtarı olarak sunulmaktadır. Bu tutarsız ve çelişkili durum kadını hem bedenine hapsedmekte hem de bir o kadar kadını kendi bedenine düşman etmektedir. Eril bilinçle tasarlanan bu durum kadını itibarsızlaştırma dürtüsüyle ayakta kalmaktadır. İçine doğulan kültür, kadını ve bedeni birbiriyle örtüştürmüş ve belirlediği standartlarla da ikisini algılayış biçimimizi belirlemiştir. Aslında bir kurgudan ibaret olan beden, tıbbi, hukuki, dinî ve siyasi araçlarla kadına atfedilmiş değersiz bir ‘şey’

olarak kalmıştır. Kadın ise bu anlamsız ötekileştirmeyi normalleştirip, içselleştirmek zorunda bırakılan bir nesne konumuna getirilmiştir. Kısacası, hem ekonomik çıkarlar hem de dini duygular sömürülerek kadın kurban edilmiştir. Bir tür savaş alanı ilan edilen beden, kadın için kendini savunabileceği yegâne silah olmuştur.

Bedenin fütursuz biçimde sömürülmesi kültürel bir tahrifin sonucudur. *Şeytan Marka Giyer* filminin başkahramanları Andrea ve Miranda'nın da tecrübe ettiği durum bu kültürel yozlaşmayı gözler önüne sermektedir. Andrea'yı aklını kullanmaktan alıkoymaya çalışan, ruhunu yok sayan, bedenini kalıplara sokan ve benlik algısını değiştirip ötekileştiren kapitalist düzen ve onu destekleyen eril söylem Miranda'yı da çok daha önceden baskılamış ve ona sistemin bir parçası olmaktan başka bir seçenek bırakmamıştır. Bu çalışmada, Foucault'nun panoptikon göz teorisi ve uysal bedenler kavramları üzerinden kadın bedeninin ideolojik unsurlar tarafından nesneleştirildiği filmde verilen örneklerle açıklanmış ve yorumlanmıştır. Bilinçaltının ve dolayısıyla psikanalizin kapitalist düzenle ilişkisi, *Şeytan Marka Giyer* filmindeki iki kadın karakterin kişilik özellikleri çerçevesinde incelenmiştir. Biyolojik sebeplere dayandırılan ataerkil sisteme ait normların kadının ruh sağlığını nasıl etkilediği ve bu sebeple fiziksel görüntüsüne dair geliştirdiği saplantılı durum, *Şeytan Marka Giyer* filmiyle örneklendirilmiştir.

Her türlü şiddete maruz kalan ve ideolojik dayatmalara tekabül eden kadın için bu yaşadıkları bir kader değildir. Kadının, akli melekeleriyle var olan, duygu ve düşünce denkleminde sahip, ruhsal dengesini koruyabilen bir birey olarak kendini ifade edebilmeye ihtiyacı vardır. Onun adına onun için çizilen sınırlardan, rollerden, kalıplardan ve tanımlardan sıyrılıp, kendi öz benliğine dönmesi ise beden-akıl ikilemini yok sayarak mümkün olacaktır. Bu açmazdan çıkabilmenin yegâne yolu, tüketim kültürünün kadın üzerinde oynadığı oyunu bozarak; âdeta uyuşturulmuş ve köleleştirilmiş olan beden ve zihin yapısından sıyrılarak, kararlarını kapitalist ve ataerkil ideolojinin baskısından bağımsız, kendi öz saygı ve öz değer yargılarıyla alabilen bireylere dönüşebilmektir. Böylelikle, ideolojik söylemlerin yarattığı sözde hakikatler ve bu ideolojik yapıya hizmet eden ana akım medyanın bir parçası olan film endüstrisinin dayattığı kitlesel kabulleniş son bulabilecektir.

Teşekkür: Bulunmuyor.

Etik Beyan: İnsan deneyi içermiyor.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çıkar çatışması yoktur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Finansal destek bulunmuyor.

Kaynaklar / References

- Althusser, L. (2014). *On the Reproduction of Capitalism: Ideology and Ideological State Apparatuses*. (G. M. Goshgarian, Çev.). Verso.
- Bordo, S. (2003). *Unbearable Weight*. University of California Press.
- Deleuze, G. (2005). *Kapitalizm ve Şizofreni*. Araf Yayıncılık.
- Disch, L. and M. Hawkesworth. (Ed.). (2016). *The Oxford Handbook of Feminist Theory*. Oxford University Press.
- Dworkin, A. (2019). *Last Days at Hot Slit: The Radical Feminism of Andrea Dworkin*. (J. Fateman and A. Scholder, Ed.). Semiotext(e).
- Featherstone, M., M. Hepworth, and B.S. Turner. (Ed.). (1991). *The Body: Social Process and Cultural Theory*. Sage Publications.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of Prison*. (A. Sheridan, Çev.). Vintage Books.
-(1992a). *Disiplin ve Ceza: Hapishanenin Doğuşu*. (M.A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi.
-(1992b). *Cinselliğin Tarihi*. (M.A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi.
-(2012). *İktidarın Gözü*. (F. Keskin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
-(2019). *Özne ve İktidar*. (Seçme Yazılar 2). (I. Ergüden, O. Akınsoy, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
-(2015). *Hakikat ve Hukuksal Biçimler, Seçme Yazılar 3*. (I. Ergüden, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Frankel, D. (2006). *Şeytan Marka Giyer*. ABD, Fox 2000 Pictures.

- Friedan, B. (1974). *Feminine Mystique*. Dell Publishing.
- Hegel, G.W.F. (2001). *Philosophy of Right*. (S. W. Dyde, Trans.). Batoche Books.
- Horney, K. (1967). *Feminine Psychology*. (H. Kelman, Ed.). W. W. Norton & Company.
- Kazancı, M. (2002). Althusser, İdeoloji ve İletişimin Dayanılmaz Ağırlığı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(1) 55-87.
- Kipnis, L. (2006). Something's Missing. *Women's Studies Quarterly*, 34(3/4), 22-42.
- Macmillan, M. (1997). *Freud Evaluated*. MIT Press.
- Marx, K. (2011). *Kapital Ekonomi Politiğın Eleştirisi. 1. Cilt. Sermayenin Üretim Süreci*. Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şt.
- Mykyta, L. (1983). Lacan, Literature, and the Look Woman in the Eye of Psychoanalysis. *The John Hopkins University Press*, 12(2), 49-57.
- Neher, E. (2016). Our Greatest Actress. *The Hudson Review*, 69(3), 469-175.
- Olugbade, K. (1989). Women in Plato's "Republic. *The Indian Journal of Political Science*, 50(4), 503-518.
- Pylypa, J. (1998). Power and Bodily Practice: Applying the Work of Foucault to an Anthropology of the Body. *Arizona Anthropologist*, 13, 21-36.
- Spelman, E.V. (1988). *Inessential Woman: Problems of Exclusion in Feminist Thought*. Beacon Press.
- Tura, S. M. (2021). *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*. Metis Yayınları.
- Wolf, N. (2002). *The Beauty Myth: How Images of Beauty Are Used Against Women*. HarperCollins e-book.

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Biyografilerin İncelenmesi: Kadın Şahsiyetler Biyografilerde Nasıl Tanıtılıyor?

An Analysis of Biographies in Social Studies Textbooks: How Are Female Personas Represented in Biographies?

Melis Akay Şahin^{1*}, Mehmet Açıklın²

Öz

Bu çalışmanın amacı Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki biyografileri incelemek ve bu biyografilerdeki kadın şahsiyetlerin nasıl tanıtıldığını analiz etmektir. Araştırmada 2021-2022 eğitim-öğretim yılında kullanılan Millî Eğitim Bakanlığı ve özel yayınlar olmak üzere 5., 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarının tamamı incelenmiştir. Doküman analizi yöntemine dayalı yapılan araştırma sonucunda elde edilen bulguların bazıları şunlardır: İncelenen Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kadın şahsiyetlere ait biyografilerin erkek şahsiyetlere ait biyografilere göre sayıca oldukça az olduğu saptanmıştır. Ayrıca bu biyografilerde yer alan kadın şahsiyetler hakkında verilen bilgilerin sınırlı olduğu ve kişiyi tanıtmak konusunda yetersiz kaldığı görülmüştür. Buna ek olarak biyografilerde kadınlara kıyasla daha çeşitli meslek ve toplumsal rollere sahip erkek figürlerine yer verildiği tespit edilmiştir. İncelenen biyografilerde erkek şahsiyetler özellikle yönetici ve bilim insanı olarak öne çıkarken, bu rollerdeki kadın şahsiyetler nadiren gösterilmektedir. Bu çalışma ile Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki biyografilerin daha eşitlikçi bir yaklaşımla hazırlanması ve kadın şahsiyetlere daha çok yer verilmesi konusunda farkındalığın artması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Biyografi, Ders Kitapları, Kadın ve Erkek Şahsiyetler, Sosyal Bilgiler, Toplumsal Cinsiyet.

Abstract

The aim of this study is to examine the biographies in Social Studies textbooks and to analyse how female personas are represented in these biographies. The research includes a review of all 5th, 6th and 7th grade Social Studies textbooks used in the 2021-2022 academic year, including those published by the Ministry of National Education and private publishers. Some of the findings which obtained from the research based on document analysis method are as follows: It was determined that the biographies of female personas were considerably lower than the biographies of male personas in the Social Studies textbooks examined. In addition, it has been observed that the information given about the female personas in these biographies is limited and insufficient in terms of introducing the person. The data analysis also revealed that men are represented in the biographies with a wider variety of occupations and social roles compared to women. In the analysed biographies, male personas stand out especially as administrators and scientists while female personas are rarely depicted in these roles. This study aims to raise awareness about preparing biographies in Social Studies textbooks with a more egalitarian approach and giving more prominence to female personas.

Keywords: Biography, Female and Male Personas, Gender, Social Studies, Textbooks.

Atıf/Citation: Akay Şahin, M. & Açıklan M. (2024). Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Biyografilerin İncelenmesi: Kadın Şahsiyetler Biyografilerde Nasıl Tanıtılıyor? *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 241-282.

¹ Dr., mell.1925@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3060-3534.

² Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, acikalin@iuc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9861-5024.

Extended Abstract

The main objective of this article is to identify the biographies used in Social Studies textbooks and to reveal how the female personas in these biographies are represented. In the article, a total of six Social Studies (5th, 6th and 7th grade) textbooks were analysed. In this regard, the following research questions were generated:

1. What are the quantities of male and female personas whose biographies are included in Social Studies textbooks?
2. Who are the male and female personas whose biographies are included in Social Studies textbooks?
3. How are the female personas whose biographies are included in Social Studies textbooks represented?

The document analysis method was used for this research. The scope of the research includes Social Studies textbooks taught during the 2021-2022 academic year. Accordingly, some of the findings of this study are as follows:

- The quantitative analysis of the biographies in social studies textbooks revealed that female personas are less included than male personas. In the Social Studies textbooks published by the Ministry of National Education (from 5th grade to 7th grade), a total of 10 female personas' biographies are included, while there are 45 biographies of male personas. Similarly, in private publications (from 5th grade to 7th grade), a total of 9 female personas' biographies are included, while there are 57 biographies of men personas. Another interesting finding is that while 39 biographies of male personas are included in the 7th grade Social Studies (EKÖYAY) textbook, no biographies of female personas are included at all.
- The analysis also showed that these biographies of female personas provide limited and insufficient information for a comprehensive introduction of an individual. On the other hand, the biographies of male personas mostly include more information compared to female biographies in the analyzed textbooks.
- The analysis of the occupations of male and female personas in Social Studies textbooks revealed that male personas are represented in more diverse professions compared to female personas. In the analyzed biographies, male personas are shown in 17 different occupations

whereas women personas are only shown in 11 different occupations. In addition, there are inequalities between male and female personas in the biographies in terms of professional status. The biographies also showed that male personas stand out, especially as administrators (state founder, khan, ruler, king) or persons who deal with research and science (scientist, explorer, inventor) while women personas are rarely shown in these roles. The data analyses showed that among the biographies of 21 male personas were either portrayed as kings, state founders, khans or rulers while not a single biography of a female persona in such roles was found. There were only two female biographies that focused on women who have administrative roles: One is a state minister/secretary and the other is a headperson of a village/ neighborhood. This means that there is a ratio of more than ten times between male and female biographies in this category. Another huge discrepancy between female and male biographies was found in the field of science. Male scientists' biographies are included in the textbooks more than five times than female scientists included. While these textbooks included biographies of 21 male scientists, there were only four biographies of female personas.

In all the Social Studies textbooks analyzed, inequalities between male and female personas are evident, with women being systematically disadvantaged in their portrayal within biographies. In general, it can be said that there has not been much progress in the numerical ratio of female personas, the frequency of including their biographies, and their professional status in current Social Studies textbooks in Türkiye compared to previous years. It has been concluded that female personas in Social Studies textbooks are not included as fully as they deserve. In line with the results of this research, some suggestions have been made to improve the biographies in textbooks in Social Studies and other fields and to increase the examples of biographies of female personas. Some of these suggestions are as follows:

- The number of female personas in the biographies in Social Studies textbooks can be increased at least as much as the number of male personas. In this way, prominent female personas in various fields would have the opportunity to serve as role models for female students.
- More detailed information about the lives of female personas can be included in biographies in Social Studies textbooks. Thus, students would have the opportunity to become more familiar with these female personas. In addition, the diverse characteristics of different female personas would attract the attention of students according to their interests and preferences.

- The professions of female personas in the biographies within Social Studies textbooks should be diversified to match those of male personas. Female figures in science and administration should be highlighted and the number of biographies of female scientists and state administrators (e.g., president, prime minister, queen) should be increased in the Social Studies textbooks so that students will learn about the lives of prominent female personas in various professional fields.
- Preparation of activities both inside and outside the school to teach biographies of female personas in Social Studies courses and other related courses should be encouraged.

Keywords: Biography, Female and Male Personas, Gender, Social Studies, textbooks,

Giriş

Sosyal Bilgiler dersinde sözlü ve yazılı edebî türler olmak üzere pek çok edebiyat ürünü kullanılmaktadır. Bu edebî türler içerisinde biyografiler çok işlevsel birer materyal olarak kabul edilmektedir (Öztürk vd., 2014). Erdem'e (2013) göre bunun nedenlerinden biri biyografilerin hem edebî bir tür hem de tarih yazımı olarak karşımıza çıkması olarak gösterilebilir.

Bugünkü anlamıyla biyografi, edebî bir tür olarak ilk kez 1683'de John Dryden tarafından tanımlanmıştır (Er & Körükcü, 2020). Biyografi kavramı için farklı tanımlar yapılmışsa da genel olarak bilim, sanat, siyaset vb. alanlarda başarılı olmuş ve/veya topluma önderlik etmiş ve toplum tarafından tanınmış kişilerin doğumundan ölümüne kadar geçen dönem hakkındaki bilgileri içeren tanıtıcı yazılar (bkz. Aktaş & Gündüz, 2009; Alparslan, 2009; Arıcı & Ungan, 2017; Kaymakçı & Er, 2014; Yalçın & Aytaş, 2011) olarak tanımlanmaktadır.

Biyografi kavramının tanımlarından da anlaşıldığı üzere biyografilerde önemli kişilerin hayatlarına odaklanılmaktadır. Bu nedenle biyografiler, kişilerin doğumundan ölümüne kadar olan süreci (Alparslan, 2009; Erdem, 2010), kronolojiye uygun (Kaya, 2011), belgelere dayandırılarak (Oruç & Erdem, 2010) ve bilgi eksiltmeden gerçeklik ilkesine dayalı olarak doğrudan okuyucuya aktarmalıdır (Er, 2010). Biyografilerde kişisel duygulara, yorumlara, tahminlere ve yargılara yer verilmemelidir (Er, 2010; Kaya, 2011). Böylece nitelikli bir şekilde oluşturulan biyografiler, bireylerin farklı hayatları karşılaştırarak kendilerini daha yakından tanımalarına (Leckie, 2006), olaylar karşısında empati kurmalarına, kendilerine rol model bulmalarına (Akyol, 2013; Er & Körükcü, 2020) ve okuyucuya ilham olmalarına (Dorr, 2011) olanak sağlamaktadır.

Bununla birlikte biyografilerin gelişimi oldukça eskilere dayanmaktadır. Çetin'e (2012) göre Doğu'da biyografiler, peygamberler tarihi ile başlamaktadır. Yazıdan önce her türlü bilgi sözlü tarihtir. Bu nedenle biyografi örneği sayılacak ilk yazılı örnekler de 'yazıtlar' olarak değerlendirilmektedir. Orhun Yazıtları başta olmak üzere Asur, Babil ve

Mısır medeniyetlerindeki yazıtlar, kişiler hakkında bilgiler içerdiği için ilk biyografik metinler sayılmaktadır. Batı'da ise biyografi türünün ilk yazarı Yunan tarihçi Plutarkhos olarak bilinmektedir. Ancak bu türün Batı'da yaygınlaşması 16. yüzyılı bulmuş ve kapsamlı biyografilerin yazılması ise 20. yüzyılda gerçekleşebilmiştir.

Türklerde ise biyografilerden önce tezkirelerin olduğu, bu tezkirelerin din ve devlet insanların hayatları ya da olağanüstü kahramanların hayatlarıyla sınırlı tutulduğu ifade edilmektedir (Arıcı & Ungan, 2017; Çetin, 2012). Özellikle Türk toplumunda 18. yüzyılda biyografinin öneminin anlaşılmasıyla daha yaygın bir edebî ürün olarak kullanılmaya başlandığı görülmüştür. Bu süreçte padişahların hayatları, Selim-nâme geleneği ve şuara tezkireleri öne çıkmaktadır. 19. yüzyılda da artık modern biyografilerin ilk örnekleri verilmektedir. Cumhuriyet döneminde ise özellikle 1960'lardan sonra biyografi yazımında büyük artış yaşandığı (Çetin, 2012) söylenebilir.

Günümüzde biyografi yazımı artarak devam etmekte ve eğitim-öğretim sürecinde önemli yeri olan ders kitaplarında bir edebî ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Derslerde ve ders kitaplarında biyografilerin veya biyografi türlerinin kullanılması, öğrencilerin kendi hayatlarına yön vermelerine olanak sağlamakla birlikte kendilerini başkalarının yerine koyarak benzer duyguları yaşamalarına ve yeteneklerini keşfetmelerine olanak sağlayacaktır (Öztürk vd., 2014). Bu anlamda derslerde kullanılacak biyografilerin öğrenci düzeyine uygun, ilgi ve dikkat çekici, nesnel-gerçekçi ve belgelere-kaynaklara dayalı olması beklenmektedir (Yalçın & Aytaş, 2011). Buradan hareketle literatür bağlamında daha önceki Sosyal Bilgiler derslerinde ve ders kitaplarında biyografilerin ne şekilde kullanıldığını incelemek uygun olacaktır.

Sosyal Bilgiler Derslerinde ve Ders Kitaplarında Biyografilerin Kullanımı

Eğitim-öğretim sürecinde ve özellikle Sosyal Bilgiler dersleri içerisinde biyografiler oldukça önemli bir yere sahiptir (Bernard Powers, 2001; Erdem, 2013; Kaymakçı & Er, 2013). Ayrıca Sosyal Bilgiler dersi, öğrencilere biyografi yazdırma konusunda kolaylıkla uygulanabilir bir

ders olarak görülmektedir (Işık, 2018). Bununla birlikte Sosyal Bilgiler dersinde biyografiler aracılığıyla öğrencilere pek çok beceri ve değer kazandırılmasının mümkün olduğu (Akyol, 2013; Karagözoğlu, 2018; Tarhan & Kılıç, 2017; Yiğittir & Er, 2013) belirtilmektedir.

Bunun bir sonucu olarak Sosyal Bilgiler derslerinde biyografilerden yararlanıldığı görülmektedir. Sosyal Bilgiler derslerinde kullanılan biyografilerin öğrencilerin değer eğitiminde empatik eğilimlerini desteklediği (Akyol, 2013), vatanseverlik (Karagözoğlu, 2018), öz güven, çalışkanlık (Yiğittir & Er, 2013), kültürel mirasa duyarlılık (Çavuş, 2020) gibi değerler ile girişimcilik (Tarhan & Kılıç, 2017), tarihsel empati ve üst düzey düşünme (Şahin, 2022) becerilerinin kazandırılmasına yardımcı olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanında derslerde biyografi kullanımının öğrencilerin akademik başarısını arttırdığı (Erdem, 2010), derse karşı olan tutumlarını olumlu yönde değiştirdiği (Biçer, 2019), akılda kalıcılığını desteklediği (Şahin, 2022), kişiler ve dönemler hakkında öğrencilerin bilgilerini arttırdığı (Öztürk & Kardaş, 2018) ve biyografi temelli etkinlikler sayesinde öğrencilerin dersten zevk almalarını ve eğlenmelerini sağladığı (Akay Şahin, 2023) ortaya konmuştur.

Biyografilerin Sosyal Bilgiler dersinde etkili olarak kullanılması, Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan biyografilerin kullanımı konusunda da çalışmaları beraberinde getirmiştir. Bu anlamda Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerin kullanımı üzerine pek çok araştırma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar daha çok belirli dönemleri kapsayan ders kitaplarındaki biyografileri incelemektedir (Bektaş, 2019; Doğan & Er Tuna, 2023; Erdem, 2013; Kaymakçı & Er, 2013; Tokmak & Ginesar, 2023). Genel olarak Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarının değişmesinin ardından ders kitapları da değişmiş, buna bağlı olarak ders kitaplarında yer alan biyografiler ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Buna göre tüm Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan erkek şahsiyetlere ait biyografilerin kadın şahsiyetlere oranla çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Kaymakçı ve Er (2013) 2005 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programının yayımlanmasının ardından 2006-2007 eğitim-öğretim yılına ait 4., 5., 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarını biyografi kullanımı açısından değerlendiren araştırmalarında, ilgili ders kitaplarında önceki dönemlere

göre biyografilere daha çok yer verildiğini tespit etmekle beraber kadın biyografilerinin erkeklere oranla çok daha az olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre 4. sınıf ders kitabında 22 biyografinin beş tanesinin kadın şahsiyete (Asker Saime, Kara Fatma, Nene Hatun, Sabiha Gökçen, Lale Orta); 6. sınıf ders kitabında 21 biyografiden üç tanesinin kadın şahsiyete (Afet İnan, Jale İnan, Çiğdem Kağıtçıbaşı) ait olduğu ve 7. sınıf ders kitabında ise 11 kişiden yalnızca bir tanesinin kadın şahsiyete (Sabriye İzmir Hamzaova adlı Bulgar göçmeni vatandaşı) ait olduğu görülmüştür. 5. sınıf ders kitabında ise sekiz biyografinin tamamının erkek şahsiyetler için yazıldığı dikkat çekmektedir.

2011-2012 eğitim-öğretim yılında kullanılan Sosyal Bilgiler ders kitaplarını inceleyen Erdem (2013) de ders kitaplarında erkek şahsiyetlerin biyografilerinin ağırlıklı olduğunu tespit etmiştir. Bu çalışmada, 4. sınıf ders kitabında yer alan biyografilerin hepsinin erkek şahsiyetlere ait olduğu, 5. sınıfta yalnızca bir kadın şahsiyet (Marie Curie) dışında tamamen erkek bilim insanlarına yer verildiği, 6. sınıfta dört kadın şahsiyet (Afet İnan, Halet Çambel, Jale İnan, Muazzez İlmiye Çığ) dışında yine erkek şahsiyetlerin biyografilerinin kullanıldığı, 7. sınıfta ise tüm biyografilerin erkek şahsiyetlere ait olduğu vurgulanmaktadır. Genel olarak ders kitaplarındaki biyografi örneklerinin daha çok tarih alanında kullanıldığı ve gereğinden sade ya da kısa tutulduğu (Erdem, 2013; Kaymakçı & Er, 2013) ifade edilmektedir.

Sosyal Bilgiler (4-7. sınıf) ders kitapları 2018-2019 eğitim-öğretim yılında biyografi kullanımı açısından incelendiğinde de benzer bulgulara ulaşılmıştır. Bu araştırma da Sosyal Bilgiler ders kitaplarında (4-7. sınıf) biyografilerine yer verilen toplam dört kadın şahsiyet (Şerife Bacı ve Tayyar Rahmiye 4. sınıf; Nüzhet Gökdoğan 6. sınıf; Marie Curie 7. Sınıf) varken, buna karşın toplam 37 erkek şahsiyetin biyografilerine yer verildiğini göstermiştir. (Bektaş, 2019). Bu çalışmalar, Sosyal Bilgiler derslerinde ve ders kitaplarındaki biyografi kullanımında kadın ve erkek şahsiyetler arasında sayısal eşitsizlikler olduğunu göstermektedir.

Sosyal Bilgiler derslerinde ve ders kitaplarındaki biyografi kullanımında kadın ve erkek şahsiyetler arasındaki sayısal eşitsizliklerin yanında Sosyal Bilgiler ders kitapları bütüncül olarak incelendiğinde de toplumsal

cinsiyet açısından pek çok sorun olduğu söylenebilir. Toplumsal cinsiyet kavramı; kadın ve erkeğin sosyo-kültürel açıdan tanımlanması veya kadın ve erkeğe toplum tarafından verilen toplumsal roller olarak açıklanabilir (Bhasin, 2003). Sosyal Bilgiler ders kitapları toplumsal cinsiyet açısından incelendiğinde, kadın ve erkekler arasında mesleki/toplumsal rolleri, karakter özellikleri veya söylemleri/dil kullanımı gibi pek çok konuda eşitsizlikler olduğu ortaya konmuştur. Buna göre Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki kadın ve erkek temsillerin meslek seçimlerinde veya toplumsal rollerinde kadınların aleyhine cinsiyet ayrımlarının olduğu göze çarpmaktadır. Bunun sonucunda özel alanlarda kadınlar anne rolüyle, kamusal alanda da erkekler mesleki rolleriyle öne çıkmaktadır. Erkekler, kadınlara oranla daha çeşitli alanda ve daha üst pozisyonlarda yer almaktadır. Bu da ders kitaplarındaki kadınların mesleki/toplumsal rollerde geri planda kaldığını göstermektedir. Karakter özellikleri açısından da çoğunlukla kadınların pasif, duygusal ve zayıf; erkeklerin ise aktif, mantıklı ve güçlü olarak nitelendirildiği ifade edilmektedir. Ayrıca Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki söylemlerde/dil kullanımında 'adam etmek', 'bilim adamı', 'iş adamı', 'insanoğlu' gibi cinsiyetçi ifadeler tespit edilmiştir (Akay Şahin & Açıkalin, 2021; Aşçı, 2020; Bilgin, 2019; Demirel, 2010; Fidan, 2019; Sönmez & Dikmenli, 2021). Buradan hareketle, Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan kadınlara ve erkeklere verilen rollerin geleneksel roller üzerine inşa edildiği söylenebilir. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında toplumsal cinsiyet üzerine yapılan çalışmalarda siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda erkek temsillerin-şahsiyetlerin üstünlüğü söz konusudur. Bu eşitsizlikler genel olarak Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki biyografilerin kullanımına yansımaktadır.

Genellikle çalışmalar Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerde cinsiyet temsili konusunda dengesiz dağılım olduğunu ve biyografilerde kadın şahsiyetlere erkek şahsiyetler kadar yer verilmediğini açıkça göstermektedir. Buna karşın Bernard Powers'a (2001) göre kadın ve kadın kültürünün öne çıkarılması için biyografilerin kullanılması ve bunlara ders kitaplarında daha fazla yer verilmesi gerekmektedir. Ders kitaplarında başarılı kadın şahsiyetlerin biyografilerinin yer alması, özellikle kız öğrencilere rol model olması ve toplumsal alandaki eşitsizliklerin ortadan

kalkması açısından oldukça önemlidir. Seçgin (2012) de çalışmasında Sosyal Bilgiler derslerinde kız öğrenciler için örnek teşkil edecek rol modeller geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu sayede eğitimde gerçekleşecek olan düzenlemeler, toplumsal alanda yaşanan eşitsizliklerin ortadan kalkmasına kaynaklık edecektir.

Sonuç olarak geçmişten günümüze Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan biyografilerde kadın şahsiyetlerin, erkek şahsiyetlere oranla daha az yer aldığı söylenebilir. Ancak ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın şahsiyetlerin ne şekilde tanıtıldığı üzerinde durulmamıştır. Bu noktada bu araştırma, diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Daha önce yapılan çalışmalar çoğunlukla Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki biyografilerin genel olarak kullanımına (bkz. Bektaş, 2019; Erdem, 2013; Kaymakçı & Er, 2013) veya kadın ve erkekler arasındaki toplumsal cinsiyet analizlerine (bkz. Akay Şahin & Açıkalin, 2021; Aşçı, 2020; Bilgin, 2019; Demirel, 2010; Fidan, 2019; Sönmez & Dikmenli, 2021) odaklanmaktadır. Buradan hareketle çalışmanın amacı, 2021-2022 eğitim-öğretim yılında okutulmuş ya da okutulmakta olan Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer verilen kadın ve erkek biyografilerin sayısını tespit etmek ve biyografilerine yer verilen kadın şahsiyetlerin ne şekilde tanıtıldığını incelemektir. Bu doğrultuda 2021-2022 eğitim-öğretim yılında okutulmakta olan Sosyal Bilgiler ders kitaplarının tamamı incelenmiştir. Bunlar; 5. sınıf Sosyal Bilgiler (Millî Eğitim Bakanlığı yayınları ve ATA yayıncılık) ders kitapları, 6. sınıf Sosyal Bilgiler (Millî Eğitim Bakanlığı yayınları ve ANADOL yayıncılık) ders kitapları ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler (Millî Eğitim Bakanlığı yayınları ve EKÖYAY yayıncılık) ders kitaplarıdır. İncelenen Sosyal Bilgiler ders kitapları doğrultusunda aşağıdaki araştırma soruları geliştirilmiştir;

1. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın ve erkek şahsiyetlerin sayısı ne kadardır?
2. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın ve erkek şahsiyetler kimdir?
3. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın şahsiyetler nasıl tanıtılıyor?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırma, Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer verilen kadın ve erkek biyografilerin sayısının tespit edilmesi ve biyografilerine yer verilen kadın şahsiyetlerin ne şekilde tanıtıldığını ortaya çıkarmak, açıklamak ve yorumlamak açısından nitel araştırma modeline uygun olarak oluşturulmuştur. Nitel araştırma; verilerin toplanması ve analizinde, araştırmacının objektif bir şekilde yer aldığı araştırma modelidir. Bir problemin veya konunun keşfedilmesi ve anlaşılması gerektiğinde kullanılmaktadır (Merriam, 2015). Araştırmada nitel yöntemlerden doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi; çeşitli belgelerin gözden geçirilmesi, sorgulanması, analizi ve yorumlanması olarak tanımlanmaktadır (Bowen, 2009). Bu araştırmada da incelenen dokümanlar, ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitaplarıdır.

Bununla birlikte araştırma, nitel araştırma yöntemi ile birlikte feminist perspektife uygun olarak oluşturulmuştur. Feminist araştırmalar, baskın olan erkek yönelimli perspektifleri düzeltmek için çalışmakla beraber (Neuman, 2014) sosyal değişim yaratmayı (Reinharz, 1992) hedeflemektedir. Bu noktada araştırmada çoğunlukla erkek merkezli olarak oluşturulan Sosyal Bilgiler ders kitapları incelenerek farkındalık oluşturmak ve eğitim alanında toplumsal cinsiyet eşitliği açısından değişim yaratmak istenmektedir.

Araştırmanın Verileri

Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından 2021-2022 eğitim-öğretim yılında ortaokul 5., 6. ve 7. sınıflarda okutulması uygun görülen ve ortaokul Sosyal Bilgiler derslerinde okutulmakta olan altı adet Sosyal Bilgiler ders kitabı doküman incelemesinde kullanılmaktadır. Bu Sosyal Bilgiler ders kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı yayınları ve özel (ATA, ANADOL, EKOYAY) yayınlardan oluşmaktadır (bkz. Ek.1). Çalışmada insan katılımcı bulunmadığından etik kurul onayı gerekmemektedir.

Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması doküman analizi yöntemi ile gerçekleşmiştir. Araştırmada Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer verilen kadın ve erkek biyografilerin sayısının tespit edilmesi ve biyografilerine yer verilen kadın şahsiyetlerin ne şekilde tanıtıldığına incelenmesi amaçlandığından araştırmanın verileri, 2021-2022 eğitim-öğretim yılında okutulmuş veya okutulmakta olan ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan biyografi metinleri ve görsellerinden elde edilmiştir. İncelenen Sosyal Bilgiler ders kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Bilişim Ağı (EBA) internet ortamından bilgisayar ortamına PDF (Portable Document Format-Taşınabilir Belge Biçimi) olarak indirilmiş ve Sosyal Bilgiler ders kitapları, araştırmanın amacına uygun olarak sırasıyla taranmıştır.

Araştırmanın amacına uygun olarak öncelikle kodlamalar oluşturulmuştur. Bu kodlamalar, kadın ve erkek şahsiyetlerin sayısal durumu, kadın ve erkek şahsiyetlerin kim oldukları ve meslekleri, kadın şahsiyetlerin nasıl tanıtıldığıdır. Bu nedenle öncelikle “Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın ve erkek şahsiyetlerin sayısı ne kadardır?” sorusuna yanıt aranmıştır. Bu doğrultuda 5., 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki metinlerde ve görsellerde yer alan tüm kadın ve erkek şahsiyetlerin sayısı tespit edilmiştir. Ayrıca; ayrı olarak Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın ve erkek şahsiyetlerin sayısı belirlenmiştir. Toplanan bu verilerin ardından “Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın ve erkek şahsiyetler kimdir?” sorusu kapsamında kadın ve erkek şahsiyetlerin kim oldukları tek tek tespit edilmiş ve bu kadın ve erkek şahsiyetlerin meslekleri ortaya konmuştur. Bu sayede Sosyal Bilgiler ders kitaplarının toplumsal cinsiyet (kadın ve erkek şahsiyetler arasındaki toplumsal/mesleki farklılıklar) açısından da incelenmesi sağlanmıştır. Son olarak “Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın şahsiyetler nasıl tanıtılıyor?” başlığı altında biyografilerine yer verilen tüm kadın şahsiyetlerin nasıl tanıtıldığına dair veriler toplanarak yazılmıştır. Bazı kadın şahsiyetler tek bir Sosyal Bilgiler ders kitabında yer alırken, bazıları iki Sosyal Bilgiler ders kitabında tanıtılmaktadır. Bu nedenle kadın şahsiyetleri tanıtan her bir veri ayrı olarak analiz edilmiş ve birleştirilerek yorumlanmıştır.

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın şahsiyetlerin hangi ders kitaplardan veri olarak toplandığı ayrıntılı olarak belirtilmiştir:

- 5. sınıf Sosyal Bilgiler (MEB) ders kitabı (Gözde Durmuş, Marie Curie, Ümmiye Koçak).
- 5. sınıf Sosyal Bilgiler (ATA) ders kitabı (Canan Dağdeviren, Dudu Sözcüer, Marie Curie).
- 6. sınıf Sosyal Bilgiler (MEB) ders kitabı (Esra Karamürsel Akpek, Feryal Özel, Gizem Girişmen, Nesrin Olgun Arslan, Şehriban Şahin, Yasemin Adar).
- 6. sınıf Sosyal Bilgiler (ANADOL) ders kitabı (Canan Dağdeviren, Gül Esin, Halide Edip Adivar, Kara Fatma, Süreyya Ağaoglu, Türkan Akyol).
- 7. sınıf Sosyal Bilgiler (MEB) ders kitabı (Gül Esin).
- 7. Sınıf Sosyal Bilgiler (EKOYAY) ders kitabı (Yok).

Verilerin Analizi

Araştırmanın amacına uygun yapılan taramalar sonucunda Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın ve erkek şahsiyetlerin sayısal olarak kullanılma sıklığı, kadın ve erkek şahsiyetlerin kim oldukları, meslekleri ve kadın şahsiyetlerin bu biyografilerde nasıl tanıtıldıkları ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Ayrıca her bir araştırma sorusuna uygun şekilde ayrıntılı tablolar oluşturulmuştur. Bu tablolarda “Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Biyografilerine Yer Verilen Kadın ve Erkek Şahsiyetlerin Sayısı” başlığı altında öncelikle Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki tüm kadın ve erkek şahsiyetlerin sayısı (bkz. Tablo 1), ardından Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın ve erkek şahsiyetlerin sayısı (bkz. Tablo 2) gösterilmiştir. “Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Biyografilerine Yer Verilen Kadın ve Erkek Şahsiyetler” başlığı altındaki tablolarda ise kadın ve erkek şahsiyetlerin

kim oldukları (bkz. Tablo 3) ve meslekleri (bkz. Tablo 4) ortaya konmuştur. Araştırmada ortaya çıkan verilerin güçlenmesi açısından da metindeki veriler görsellerle desteklenmiştir. Özellikle “Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Biyografilerine Yer Verilen Kadın Şahsiyetler Nasıl Tanıtılıyor?” başlığı altında kadın ve erkek şahsiyetlerin ders kitaplarında nasıl tanıtıldığını gösteren görseller (bkz. Şekil 1, 2, 3 ve 4) kullanılmıştır.

Bulgular

2021-2022 eğitim-öğretim yılında kullanılan veya kullanılmakta olan Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ve özel yayınlar (ATA, ANADOL, EKOYAY) olmak üzere altı adet Sosyal Bilgiler ders kitabı, araştırma sorularına uygun olarak üç başlık altında değerlendirilmiştir. Bu başlıklar şunlardır; Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın ve erkek şahsiyetlerin sayısı, Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın ve erkek şahsiyetler, Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın şahsiyetler nasıl tanıtılıyor?

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Biyografilerine Yer Verilen Kadın ve Erkek Şahsiyetlerin Sayısı

İncelenen tüm Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki kadın ve erkek şahsiyetlerin sayısı değerlendirildiğinde, toplamda 556 şahsiyete yer verilmiştir. Tablo 1’de görüldüğü üzere incelenen Sosyal Bilgiler ders kitaplarında ismi geçen erkek şahsiyet sayısı 503 iken kadın şahsiyet sayısı sadece 53’tür. Buna göre ders kitaplarında ismi geçen erkek şahsiyetlerin sayısı kadın şahsiyetlerin neredeyse 10 katıdır. Bu oranlar Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kadın şahsiyetlerin temsili konusunda ciddi bir dengesizlik olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum ders kitabı yazarları ile Millî Eğitim Bakanlığı’nın dikkate alması gereken bir husustur.

Tablo 1. 5., 6. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Kadın ve Erkek Şahsiyetlerin Sayısı

Sınıf Düzeyi	Kadın Şahsiyetlerin Sayısı	Erkek Şahsiyetlerin Sayısı
5. Sınıf		
(MEB)	5	47
(ATA)	10	41
6. Sınıf		
(MEB)	13	81
(ANADOL)	14	83
7. Sınıf		
(MEB)	7	126
(EKOYAY)	4	125
Toplam		
(MEB yayınları)	25	254
(Özel yayınlar)	28	249

Öte yandan, Sosyal Bilgiler ders kitaplarında ismi geçen kadın ve erkek şahsiyetlerden bazılarının ders kitaplarında biyografilerinin yer aldığı görülmektedir. İncelenen tüm Sosyal Bilgiler (MEB ve özel yayınlar) ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın ve erkek şahsiyetlerin sayısı tablo 2’de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 2. 5., 6. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Biyografilerine Yer Verilen Kadın ve Erkek Şahsiyetlerin Sayısı

Sınıf Düzeyi	Biyografilerine Yer Verilen Kadın Şahsiyetlerin Sayısı	Biyografilerine Yer Verilen Erkek Şahsiyetlerin Sayısı
5. Sınıf		
(MEB)	3	10
(ATA)	3	8
6. Sınıf		
(MEB)	6	13
(ANADOL)	6	10
7. Sınıf		
(MEB)	1	22
(EKOYAY)	-	39
Toplam		
(MEB yayınları)	10	45
(Özel yayınlar)	9	57

Tablo 2’de Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın ve erkek şahsiyetlerin sayısı belirtilmektedir. Buna göre, ders kitaplarında kadın şahsiyetlerin biyografilerinin, erkek şahsiyetlerin biyografilerine oranla daha az yer verildiği söylenebilir. İncelenen 5., 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında toplamda 19 (yaklaşık %16) kadın şahsiyet tanıtılırken, 102 (yaklaşık %84) erkek şahsiyet tanıtılmaktadır. Özellikle 7. sınıf Sosyal Bilgiler (EKOYAY) ders kitabında 39 erkek şahsiyet tanıtılırken, hiçbir kadın şahsiyetin tanıtılmaması dikkat çekici bir bulgudur.

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Biyografilerine Yer Verilen Kadın ve Erkek Şahsiyetler

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen erkek ve kadın şahsiyetlerin kim oldukları aşağıdaki tablo 3’te belirtilmiştir. Buna göre bazı şahsiyetlerin ayrı ders kitaplarında biyografilerine yer verildiği görülmektedir. Araştırmanın ana amaçlarından birisi de Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın ve erkek şahsiyetlerin sayısını belirlemek olduğundan her biyografi tek tek sayılmış ve birden fazla ders kitabında biyografilerine yer verilen şahsiyetlere kaç kez yer verildiği de sayısal olarak belirtilmiştir. Tablo 3’te de görüldüğü üzere bazı şahsiyetlerin biyografilerinin ders kitaplarında birden fazla kez yer aldığı görülmektedir.

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın ve erkek şahsiyetler tekrar sıklığı da dikkate alındığında toplamda 19 kadın şahsiyet, buna karşın 102 erkek şahsiyet olduğu görülmektedir. Ancak isim olarak tek tek değerlendirildiğinde biyografilerde 16 kadın şahsiyetin ismi geçerken, 73 erkek şahsiyetin ismine yer verilmektedir. Buna göre, ders kitaplarındaki tekrar sıklığı dikkate alınsa da alınmasa da biyografilerde kadın şahsiyetlerin, erkek şahsiyetlere oranla daha az yer aldığı söylenebilir (bkz. Tablo 3).

Tablo 3. 5., 6. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Biyografilerine Yer Verilen Kadın ve Erkek Şahsiyetler

Kadın Şahsiyetler	Erkek Şahsiyetler
Canan Dağdeviren (2) *	Ahi Evran (2) *
Dudu Sözcüer (1) *	Ali Kuşçu (3) *
Gözde Durmuş (1) *	Ali Suavi (1)
Gül Esin (2) *	Amerigo Vespucci (1) *
Halide Edip Adıvar (1) *	Asurbanipal (1)
Esra Karamürsel Akpek (1) *	Aydoğın Özcan (1) *
Feryal Özel (1) *	Aziz Sancar (1) *
Gizem Girişmen (1) *	Bartolomeu Dias (2) *
Kara Fatma (1) *	Bilge Kağan (1) *
Marie Curie (2) *	Biruni (1) *
Nesrin Olgun Arslan (1)	Bruno (1) *
Süreyya Ağaoğlu (1) *	Cahit Arf (1) *
Şehriban Şahin (1) *	Chester Carlson (1) *
Türkan Akyol (1) *	Copernicus (1) *
Ümmiye Koçak (1) *	Çağrı Bey (1) *
Yasemin Adar (1) *	Çelebi Mehmet (1) *
	Edison (2) *
	Edouard Belin (1) *
	El-Cezeri (3) *
	El-Harezmi (2) *
	El-Hazini (2)
	Galileo (2) *
	Guglielmo Marconi (1) *
	Ertuğrul Gazi (1) *
	Fatih Sultan Mehmet (1) *
	Farabi (2) *
	Gazi Yaşargil (2) *
	Gazneli Mahmut (1)
	Hipokrat (1) *
	Hulusi Behçet (1) *
	Hz. Muhammed (2)
	İbn-i Haldun (3) *
	İbn-i Heysem (1) *
	İbn-i Firnas (1) *
	İbn-i Sina (3) *
	İbrahim Şinasi (1)
	James Russell (1)
	Johannes Gutenberg (1) *
	John Logie Baird (1) *
	Kanuni Sultan Süleyman (1) *
	Kâtip Çelebi (2) *
	Kutluk Bilge Kül Kağan (1)
	Kristof Kolomb (2) *
	Leonardo da Vinci (2) *
	Louis Pasteur (1) *
	Magellan (2) *
	Mazhar Osman (1) *
	Mehmet Akif Ersoy (1) *
	Mehmet Nuri Demirağ (2) *
	Mete Han (1) *
	Mevlâna (1) *
	Mukan Kağan (1)
	Mustafa Kemal Atatürk (3) *
	I. Murat (1) *
	II. Murat (1) *
	Newton (2) *
	Nizamülmülk (1) *
	Oktay Sinanoğlu (2) *
	Osman Gazi (1) *
	Orhan Gazi (1) *
	Ömer Halis Demir (2) *
	Piri Reis (2) *
	Satuk Buğra Han (1)
	Selahaddin Eyyubi (1) *
	Sultan Alparslan (1) *
	Şeyh Edebali (1) *
	Tim Berners Lee (1) *
	Tuğrul Bey (1) *
	Vasco da Gama (2) *
	Yıldırım Bayezid (1) *
	Yavuz Sultan Selim (1) *
	Yusuf Has Hacib (1) *
	Zihni Derin (1) *

Not: Tabloda belirtilen (*) işareti, ders kitaplarında kadın ve erkek şahsiyetlerin görselleri olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın ve erkek şahsiyetlerin meslekleri incelendiğinde, erkek şahsiyetlerin, kadın şahsiyetlere oranla daha çeşitli mesleki alanlarda öne çıktığı görülmektedir. İncelenen Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın ve erkek şahsiyetlerin meslekleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur (bkz. Tablo 4):

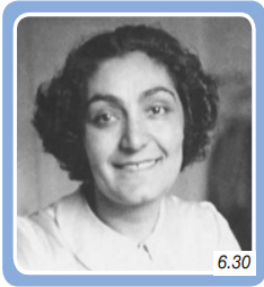
Tablo 4. 5., 6. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Biyografilerine Yer Verilen Kadın ve Erkek Şahsiyetlerin Meslekleri

Kadın Şahsiyetlerin Meslekleri	Erkek Şahsiyetlerin Meslekleri
Avukat (1)	Asker (1)
Bakan (1)	Bilim insanı (21)
Bilim insanı (4)	Devlet kurucusu (4)
Girişimci (3)	Doktor (2)
Güreş şampiyonu (1)	Girişimci (2)
Kurtuluş Savaşı kahramanı (1)	Hakan/Han (4)
Millî okçu (1)	Hükümdar (13)
Millî yüzücü (1)	Kâşif (4)
Muhtar (1)	Kartograf (2)
Patent sahibi (1)	Kral (1)
Yazar (1)	Mucit (9)
	Peygamber (1)
	Ressam (1)
	Şair (2)
	Şeyh (2)
	Vezer (1)
	Yazar (3)

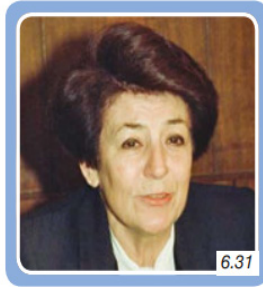
Tablo 4'e göre ders kitaplarında yer alan biyografilerdeki 16 kadın ve 73 erkek şahsiyet arasında mesleki statüler açısından da eşitsizlikler olduğu açıktır. Özellikle Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yönetici (devlet kurucusu, hakan, han, hükümdar, kral) ve bilimsel çalışmalar (bilim insanı, kâşif, mucit) olarak erkeklerin ağır bastığı söylenebilir. Ders kitabında bir kadın yöneticiye yer verilmediği gibi kadın bilim insanı sayısı da erkeğe oranla oldukça azdır. Kadın bilim insanları astrofizik, fizik, genetik, kimya alanlarında öne çıkarken, erkek bilim insanları biyoloji, coğrafya, matematik, tarih, tıp, fizik, kimya, astronomi, sosyoloji gibi pek çok alanda öne çıkmaktadır.

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Biyografilerine Yer Verilen Kadın Şahsiyetler Nasıl Tanıtılıyor?

Tüm Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın şahsiyetlerin biyografileri incelendiğinde, kadınlar hakkında kısa bir bilgilendirme yapıldığı görülmüştür. Buna karşın çoğunlukla erkek şahsiyetlerin biyografileri daha fazla bilgi içermektedir. Örneğin, 6. sınıf Sosyal Bilgiler (MEB ve ANADOL) ders kitaplarındaki kadın şahsiyetler hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır (bkz. Şekil 1 ve 2).

Türkiye'nin ilk kadın avukatı
Süreyya Ağaoğlu

Türkiye'nin ilk kadın bakanı
Türkan Akyol

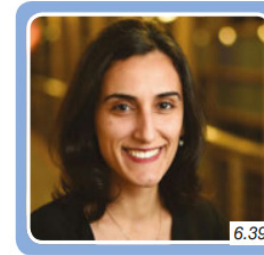
Türkiye'nin ilk kadın muhtar
Gül Esin

Kara Fatma (Fatma Seher Erden)
Kurtuluş Savaşı'nın kadın
kahramanlarından biridir.

Halide Edip Adıvar ülkemizin
yetiştirdiği önemli yazarlardan
biridir.

Canan Dağdeviren dünyaca
tanınan önemli fizik
mühendislerinden biridir.

Şekil 1. 6. Sınıf Sosyal Bilgiler (ANADOL) Ders Kitabı (Yönetime Katılıyorum;
Toplumsal Hayatta Kadının Yeri [s. 224, 227])

Şekil 2. 6. Sınıf Sosyal Bilgiler (MEB) Ders Kitabı (Yönetime Katılıyorum; Dünden Bugüne Türk Kadını [s. 217])

Şekil 1 ve 2'de Sosyal Bilgiler ders kitabındaki kadın şahsiyetler hakkında kısaca bilgilendirme yapılmıştır. Şekil 1'de kadın şahsiyetlerin yalnızca mesleklerinde öncü oldukları veya meslekleriyle/toplumsal rolleriyle tanıtıldıkları, Şekil 2'de ise kadın şahsiyetlerin kısaca kim oldukları belirtilmektedir. Bu kadın şahsiyetler meslekleri ile öne çıkarılsa da kadın şahsiyetlerin haklarındaki bilgilerin oldukça az olduğu saptanmıştır. Örneğin;

Avukat: Süreyya Ağaoğlu

6. sınıf Sosyal Bilgiler (ANADOL) ders kitabında "Toplumsal Hayatta Kadının Yeri" başlığı altında "Cumhuriyet kurulduktan sonra... kadınlar istedikleri mesleği seçme ve istedikleri meslekte çalışma hakkına (Görsel) kavuşmuştur..." şeklinde bir paragraf yer almaktadır. Burada görsel örneği olarak Süreyya Ağaoğlu verilmiştir. Süreyya Ağaoğlu hakkında bilgi ise şu şekildedir: "Türkiye'nin ilk kadın avukatı Süreyya Ağaoğlu (s. 224)."

Süreyya Ağaoğlu örneğinde (bkz. Şekil 1) görüldüğü üzere; bir kadın şahsiyet Sosyal Bilgiler ders kitabında yalnızca "Türkiye'nin ilk kadın avukatı..." olarak tanıtılmaktadır. Nerede ve ne zaman doğduğu, nasıl avukat olduğu, ailesi, hayatındaki başarıları veya mücadeleleri, ölümü vs. hakkında bilgi yoktur.

Bakan: Türkan Akyol

6. sınıf Sosyal Bilgiler (ANADOL) ders kitabında “Toplumsal Hayatta Kadının Yeri” başlığı altındaki görsel örneklerinden biri de Türkan Akyol olarak verilmiştir. Ders kitabında Türkan Akyol’u tanıtırken “Türkiye’nin ilk kadın bakanı... (s. 224)” şeklinde açıklama yapılmıştır.

Türkan Akyol örneğinin (bkz. Şekil 1) ders kitabında bir bakan olarak yer alması toplumsal cinsiyet açısından önemlidir. Ancak verilen bilgide yalnızca Türkiye’nin ilk kadın bakanı olduğu belirtilmektedir. Ne bakanı olduğu ve/veya bakanlığı döneminde neler yaptığı bilgisi dahi verilmemiştir. Asıl adı Peyman Türkan Akyol, Türkiye’nin günümüze kadarki ilk ve tek kadın (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı) Sağlık Bakanı’dır. Aynı zamanda mesleki açıdan değerlendirilecek olursa tıp doktorluğu, akademisyenlik, milletvekilliği görevlerinde bulunmuş ve Türkiye’nin ilk kadın rektörü (bkz. Çerezci, 2018; Emiroğlu & Öztürk, 2023) olarak öne çıkmıştır.

Kurtuluş Savaşı kahramanı: Kara Fatma (Fatma Seher Erden)

6. sınıf Sosyal Bilgiler (ANADOL) ders kitabında “Geçmişten günümüze kadınlar, toplumsal hayatın her alanında önemli bir yere sahip olmuştur. Türk kadınları her zaman toplumun tüm kesimlerinde değerli görevler üstlenmiş ve önemli konumlarda bulunmuştur (Görsel)... (s. 227)” şeklinde bir paragrafın ardından görsellerde Kara Fatma (Fatma Seher Erden) örnek olarak verilmiştir. Ancak burada Kara Fatma (Fatma Seher Erden) için yalnızca “...Kurtuluş Savaşı’nın kadın kahramanlarından biridir (s. 227)” şeklinde kısa bir bilgi verildiği görülmüştür (bkz. Şekil 1). Kara Fatma’nın (Fatma Seher Erden’in) Kurtuluş Savaşı’nda vatani için verdiği mücadeleler, başarıları veya genel olarak hayatı hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir.

Patent sahibi: Esen Karamürsel Akpek

6. sınıf Sosyal Bilgiler (MEB) ders kitabında “Dünden Bugüne Türk Kadını” başlığı altında Esen Karamürsel Akpek “...tıp teknolojisi alanında göz hastalıkları tedavisinde kullanılan bir cihazın patent sahibidir (s. 217)” şeklinde tanıtılmaktadır (bkz. Şekil 2). Bu tanımlama, kadın şahsiyet hakkında bilgi sahibi olmak için oldukça az ve yetersizdir. Çünkü Esen Karamürsel Akpek’in başarısı yalnızca bir cihazın patent sahibi olmak değildir. Göz doktoru olan Esra Karamürsel Akpek, dünyada yapay kornea ameliyatı yapan sayılı doktorlardan biri (bkz. Hürriyet, 2003) olarak tanınmaktadır.

Millî Okçu: Gizem Girişmen

6. sınıf Sosyal Bilgiler (MEB) ders kitabında toplumda başarılı kadınlara örnek olarak verilen kadın şahsiyetlerden biridir. Ders kitabında Gizem Girişmen hakkındaki bilgi şu şekildedir: “...Paralimpik oyunlarda Türkiye’ye altın madalya kazandıran millî okçumuzdur (s. 217).”

Gizem Girişmen örneğinde (bkz. Şekil 2) Sosyal Bilgiler ders kitabında yalnızca Türkiye’ye altın madalya kazandırdığı ve millî okçu olduğuna değinilmektedir. Ancak Gizem Girişmen, Paralimpik Oyunlar tarihinde altın madalya alan ilk kadın sporcu olarak öne çıkmakta ve hatta bu anlamda öncü kabul edilmektedir. Aynı zamanda Gizem Girişmen’in ne zaman millî takıma girdiği, ne zaman ve nerede altın madalya kazandığı, spor hayatı veya diğer ödül ve başarıları (bkz. Girişmen, 2024) hakkındaki bilgiler göz ardı edilmiştir.

Millî yüzücü: Nesrin Olgun Arslan

6. sınıf Sosyal Bilgiler (MEB) ders kitabında “Okuyalım Öğrenelim” başlığı altında ise “Manş Denizi’ni yüzerek geçen ilk Türk kadını... (s. 220)” olarak Nesrin Olgun Arslan tanıtılarak başarısı anlatılmaktadır. Ders kitabında Nesrin Olgun Arslan’ın dünyanın farklı sularında kulaç atarak Türk kadınlarına ilham olduğu ifade edilmektedir.

Nesrin Olgun Arslan örneği, kadınlara spor alanında örnek olması veya kadınları spor yapmaya teşvik etmesi açısından önemlidir. Buna karşın metinde Nesrin Olgun Arslan'ın yalnızca millî yüzücü olmasına vurgu yapılmakta ve görseli dahi kullanılmamaktadır.

Buna karşın ders kitaplarındaki biyografilerde çoğunlukla erkek şahsiyetlerin daha fazla tanıtıldığı görülmektedir. Hatta Sosyal Bilgiler ders kitaplarında erkek şahsiyetlerin hayatlarına veya yaptıkları mücadelelere kendi anlatımlarıyla yer verildiği saptanmıştır (bkz. Şekil 3 ve 4).

Ünlü Hun hükümdarı Mete Han'ın anlatımıyla Asya Hun Devleti'ni öğrenelim.

Babam Teoman, Orta Asya'da kurulan ve ilk Türk devleti olarak bilinen Asya Hun Devleti'nin ilk hükümdarıdır. Merkezimiz, Orta Asya'daki Orhun ve Selenga ırmakları arasında bulunan ve kutsal sayılan Ötüken'dir. Çinlilerle İpek Yolu için mücadele etmiştir. Babam Teoman'ın sürekli akınlar düzenlemesi üzerine Çinliler, bu akınları durdurmak için Çin Seddi'ni inşa etmişlerdir.

Benim zamanımda Hunlar en güçlü dönemlerini yaşadılar. Dağınık hâlde yaşayan Türkleri bir çatı altında topladım. Orduda ilk defa onlu sistemi ben kurdum ve ordumu bu sisteme göre oluşturdum. Bu sisteme göre en büyük askerî birlik on bin kişiden oluşan tümeni. Tümenleri on, yüz ve bin kişiden oluşan birliklere ayırdım ve başka devletlere de örnek oldum. İpek Yolu'nun denetimini ele geçirdim. (İpek Yolu, Çin'den Avrupa'ya uzanan bir ticaret yoludur.) İpek Yolu'nun denetimini sağlayarak Hun ekonomisini güçlendirdim. Ayrıca Çin topraklarının büyük bir kısmını ele geçirdim ve Çin'i vergiye bağladım. Ancak kalabalık Çin nüfusu içinde Türklerin millî kültürlerini kaybederek yok olmalarını önlemek amacıyla bu topraklara Türkleri yerleştirmedim.

Benden sonra Çin entrikaları sonucu başlayan taht kavgaları devletimi zayıflatmış. MS 48'de Hunlar, Kuzey ve Güney Hunları olmak üzere ikiye bölünmüştür. Güney Hunları 216 yılında Çin hakimiyetine girmiş, Kuzey Hunları ise batıya doğru göç ederek Avrupa'da Kavimler Göçü'ne neden olmuştur. Avrupa'ya gelen Hunlar burada Avrupa Hun Devleti'ni kurmuştur.

Komisyon tarafından yazılmıştır.

2.5. Çin Seddi

Şekil 3. 6. Sınıf Sosyal Bilgiler (MEB) Ders Kitabı (Tarihe Yolculuk; Türklerin Anayurdu Orta Asya; Asya Hun Devleti [s. 50])

6. sınıf Sosyal Bilgiler (MEB) ders kitabına ait bu görselde (bkz. Şekil 3) Büyük Hun İmparatorluğu hükümdarı Mete Han'ın yaptığı mücadeleler kendi anlatımıyla yer almaktadır. Benzer şekilde 7. Sınıf Sosyal Bilgiler (EKOYAY) ders kitabında da Osmanlı Devleti hükümdarı Osman Bey'in kendi anlatımına yer verildiği görülmektedir (bkz. Şekil 4).

2.4
Osman Bey (Minyatür, Kı-yafetü'l-İnsaniyye fî Şemâilî'l-Osmaniyye, Seyyid, Lokman, 1579)

Babamın Bizans'a karşı yürüttüğü gaza ve cihat anlayışını devam ettirerek bu devletin İnegöl, Yarhisar, Bilecik, Karacahisar gibi pek çok yerleşim yerini fethettim. Taht kavgaları ve iç karışıklıklar içinde olan Bizans İmparatorluğu'nun sınırında yer almamız ve yalnızca bu devletle mücadele etmemiz kısa sürede önemli bir güç olmamızı sağladı. Müslüman olmayan bir devlet olan Bizans ile savaştığım yani gaza ve cihat yaptığım için Moğol baskısından kaçan gazilerin ve komşum olan Türk beyliklerinin desteğini aldım. Topraklarına gazilerin yanında çok sayıda tüccar, zanaatkar, ilim ve devlet adamı da sığındı. Bunlardan biri de kızıyla evlendiğim Şeyh Edebâli idi. Şeyh Edebâli, Anadolu'da farklı meslekten kişilerin bir araya geldiği dini ve iktisadi bir teşkilat olan Ahilerin önde gelenlerindendi. Bu evlilikle birlikte Ahilerin de desteğini aldım.

Fethettiğim yerlerde yaşayan halka dil, dîn, ırk farkı gözetmeksizin adil davrandım. Bir gün bir Rum bana gelerek kendisinden bardak alan bir Türk'ün parasını vermediği gerekçesiyle şikâyetinde bulundu. Derhâl hakkında şikâyet bulunan kişiyi getirterek Rum'un parasını vermesini sağladım.

Bağlı olduğum Türkiye Selçuklu Devleti'nin tamamen Moğolların hâkimiyeti altına girmesiyle diğer Türk beylikleri gibi bağımsız hareket etmeye başladım. Artık Osmanlı Beyliği olarak adlandırılan beyliğime karşı Bizans İmparatorluğu büyük bir ordu ile harekete geçti. Allah'ın izni ve gazilerimin yiğitliği ile 1302'de Koyunhisar Savaşı'nda Bizans Ordusunu mağlup ettim.

Şekil 4. 7. Sınıf Sosyal Bilgiler (EKÖYAY) Ders Kitabı (Türk Tarihinde Yolculuk; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu; Osman Bey [s. 37])

Meslekleri ile öne çıkmış bazı kadın şahsiyetler için nispeten daha ayrıntılı bilgi verildiği görülse de bu bilgilerin bazen güncelliğini yitirdiği veya kişinin bütün meziyetlerini tanıtmak konusunda yetersiz kaldığı görülmektedir. Örneğin;

Bilim insanı: Marie Curie

5. sınıf Sosyal Bilgiler (ATA) ders kitabında "Bilim İnsanları ve Ortak Özellikleri" başlıklı metinde "Gelin şimdi yaptığı çalışmalarını ile bilim dünyasına yön veren bilim insanlarından bazıılarını birlikte tanıyalım (s. 104)" şeklinde belirtilerek üç erkek (El-Cezeri, Gazi Yaşargil, Leonardo da Vinci) bilim insanı ve bir kadın (Marie Curie) bilim insanı tanıtılmaktadır. Benzer şekilde 5. sınıf Sosyal Bilgiler (MEB) ders kitabında "İnsanlığın Ortak Mirası" başlığı altında "İnsanlığın bilim mirasına örnekler..." olarak üç erkek (Aziz Sançar, Gazi Yaşargil, Louis Pasteur) bilim insanı ve bir kadın (Marie Curie) bilim insanı yer almaktadır.

Marie Curie örneğinde, Sosyal Bilgiler ders kitabında tanıtılan diğer kadın şahsiyetlere kıyasla Marie Curie hakkında daha ayrıntılı bilgi verildiği görülmektedir. Ayrıca ders kitabında tanıtılan tek yabancı uyruklu kadındır. 5. sınıf Sosyal Bilgiler (ATA) ders kitabındaki biyografide Marie Curie'nin nereli olduğu, okul hayatı, hangi alanlarda çalışmalar yaptığı, başarıları ve aldığı Nobel ödülleri hakkında bilgilerin verilmesi olumludur. Ancak kaynak olarak 2016 tarihli genel ağdan bilgilerin düzenlendiği belirtilmektedir. 5. sınıf Sosyal Bilgiler (MEB) ders kitabında ise Marie Curie hakkında az bilgi bulunmaktadır. Bunun yerine Marie Curie hakkındaki araştırmalardan yararlanılarak bir kadın olarak hayatı boyunca yaşadığı zorluklara rağmen elde ettiği başarıları (bkz. Carneiro & Parulekar, 2021) hakkında bilgiler daha ayrıntılı ve hikâye şeklinde verilebilir.

Bilim insanı: Canan Dağdeviren

5. sınıf Sosyal Bilgiler (ATA) ve 6. sınıf Sosyal Bilgiler (ANADOL) ders kitaplarında tanıtıldığı tespit edilmiştir. Canan Dağdeviren, fizik alanında öne çıkmaktadır. 6. sınıf Sosyal Bilgiler (ANADOL) ders kitabında "Canan Dağdeviren dünyaca tanınan önemli fizik mühendislerinden biridir (s. 227)" şeklinde belirtilerek görseline (bkz. Şekil 1) yer verilmiştir. Bu anlamda verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. 6. sınıf Sosyal Bilgiler (ANADOL) ders kitabına kıyasla 5. sınıf Sosyal Bilgiler (ATA) ders kitabında Canan Dağdeviren'in daha ayrıntılı olarak tanıtıldığı görülmüştür:

"Fizik mühendisidir. Harvard (Harvırd) Üniversitesinin Genç Akademi üyeliğine seçilen ilk Türk'tür. Hacettepe Üniversitesi Fizik Mühendisliği bölümünden mezun olan Canan Dağdeviren esnek, katlanabilir ve deri üstüne yapıştırılabilir veya giyilebilir elektronik aletler üzerine çalışmalar yaptı. Medikal teknoloji alanında yaptığı çalışmalar ile pilsiz çalışan giyilebilir bir kalp çipi ve cilt kanserini teşhis eden bir cihaz geliştirdi. Forbes'in (Forbis) 30 Yaş Altı Bilim İnsanı Listesi'nde yer aldı (s. 173)."

Canan Dağdeviren örneğindeki metinde görüldüğü üzere; bu kez bir kadının çalışmaları ve başarısı üzerinde durulmaktadır. Ancak Fizik alanına nasıl ilgi duyduğu (Marie Curie'nin yaşam öyküsünün yer aldığı kitabı okuyarak ilgi duyması) ya da kariyerinin şekillenmesinde nasıl

bir olay yaşadığı (büyükbabaşının 28 yaşında kalp yetmezliğinden vefat etmesi) anlatılmamaktadır. Ayrıca biyografilerde olduğu gibi hangi tarihte, nerede doğduğu, okul hayatı veya ailesi hakkında bilgi (bkz. Cinemre, 2021) verilmemektedir. Paragraf cümlelerinin de rastgele yazıldığı ve akıcı olmadığı yorumu yapılabilir.

Bilim İnsanı: Gözde Durmuş

5. sınıf Sosyal Bilgiler (MEB) ders kitabında “Bilim İnsanları ve Ortak Özellikleri” başlıklı metinde “Mucitlerin ve bilim insanların ortak özelliklerini öğrenmek için bazıları daha yakından tanımaya ne dersiniz? (s. 107)” sorusunun altında beş erkek (Bruno, Edison, İbn-i Haldun, İbn-i Sina, Newton) bilim insanı ve bir kadın (Gözde Durmuş) bilim insanına yer verilmiştir. Bu bilim insanlarından Gözde Durmuş ders kitabında şu şekilde tanıtılmıştır:

“Lisede okurken genetiğe ilgi duymaya başladı. Çevresindekilerin kendisine, “Bu alanı seçersen işsiz kalırsın” demesine rağmen onları dinlemeyerek bilim macerasına atıldı. Gözde Durmuş, 3 liralık bir cihazla yalnızca 1 damla kan kullanarak 20 dakikada kanser teşhisi yapılabilmesinin önünü açtı (s. 108).”

Gözde Durmuş örneğinde Sosyal Bilgiler ders kitabında yalnızca Gözde Durmuş’un azmi ve başarısı hakkında kısaca bilgilendirme yapılmıştır. Bilim alanı bir macera olarak ifade edilerek bilim insanı olmak için neler yaptığı veya nerelerde okuduğu gibi gösterdiği çabasının bilgisi verilmemiştir. Başarısı olarak bir cihaz üretme örneği verilmesi önemli bir bilgi olmasına karşın cihazın “3 liralık” şeklinde fiyatının belirtilmesi, geçici veya güncelliğini yitirmiş bir bilgi olduğu için doğru bir bilgi olmamıştır. Çünkü, Gözde Durmuş’un hayatı ile ilgili yapılan güncel haberlerde cihazın “1-5 dolar arası” (Yavuz Mental, 2018) veya “5 dolar” (Vizyoner Genç, 2022) olduğu belirtilmektedir.

Bilim insanı: Feryal Özel

6. sınıf Sosyal Bilgiler (MEB) ders kitabında toplumsal alanda başarılı bir bilim insanı olarak Feryal Özel örneği verilmiştir. Feryal Özel için “... Amerikan Uzay ve Havacılık Dairesindeki (NASA) Türk bilim insanıdır.

Kara deliğin ilk kez görüntülenmesini sağlayan 200 bilim insanı içinde yer almaktadır (s. 217)” şeklinde bilgi verildiği görülmektedir (bkz. Şekil 2).

Feryal Özel örneğinin günümüzde öne çıkan bilim insanlarının ders kitaplarında örnek verilmesi açısından önemli olduğu açıktır. Buna karşın “Amerikan Uzay ve Havacılık Dairesindeki (NASA) Türk bilim insanıdır” ifadesi oldukça genel ve bilgi yanlışlığı olan bir cümledir. Öncelikle NASA'nın açılımı Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesidir ve Amerika'da yer almaktadır. Ayrıca tanımlarken “200 bilim insanı içinde...” yer aldığının vurgulanması Feryal Özel'i öne çıkarmamaktadır.

Girişimci: Ümmiye Koçak

5. sınıf Sosyal Bilgiler (MEB) ders kitabında “Arslanköy Kadınlar Tiyatro Topluluğu” başlığı altında Ümmiye Koçak ve Arslanköy Kadınlar Tiyatro Topluluğu hakkında bilgiler verilmiştir.

Ümmiye Koçak örneğinde Ümmiye Koçak'ın köy kadınlarının yaşadıklarını dünyaya göstermek için kurduğu tiyatro topluluğuna değinilmektedir. Bu topluluk ile tiyatro oyunları sahneledikleri ve yaptıkları film ile Avrasya Film Festivali'nde “Sinemada En İyi Avrasyalı Kadın Sanatçı (s. 16)” ödülünü aldığı aktarılmaktadır. Oyuncu, oyun yazarı, yönetmen ve çiftçi olarak tanınan Ümmiye Koçak'ın hayatı (bkz. Çalışkan, 2017) hakkında bilgi verilmemekle birlikte topluluk ile hangi oyunları sergiledikleri veya hangi film ile ödül aldıkları bilgileri eksiktir. Bununla birlikte pek çok ödül almasına rağmen tek ödül hakkında bilgi verilmektedir.

Girişimci: Dudu Sözcüer

5. sınıf Sosyal Bilgiler (ATA) ders kitabında “Yeni Fikirler Geliştiriyoruz” başlığı altında bir haber metni kullanılarak girişimci bir kadın örneği olarak Dudu Sözcüer (s. 131) tanıtılmaktadır. Dudu Sözcüer tanıtılırken kadın girişimcilere sağlanan devlet desteğiyle güneş enerjisinden elektrik üretmek için tesis kurduğu, Akhisar ilçesinde oturduğu, evli, bir çocuk annesi ve Matematik öğretmenliği mezunu olduğu belirtilmektedir. Ancak yalnızca haber metnini kullanarak Dudu Sözcüer'i tanıtmak,

hakkında yetersiz bilgi verilmesine neden olmaktadır. Güneş projesini nasıl hazırladığı, devletten nasıl destek aldığı veya kendi hayatı hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

Girişimci: Şehriban Şahin

6. sınıf Sosyal Bilgiler (MEB) ders kitabında “İşçilikten Patronluğa Uzanan Başarı Hikâyesi” başlığı altında örnek olarak Şehriban Şahin (s. 183) verilmiştir. Ders kitabında Şehriban Şahin’in Malatya’da temizlik işçisi olarak başladığı tekstil fabrikasında iplikten kumaşa her şeyi öğrenerek kendi kumaş fabrikasını kurduğu anlatılmaktadır. Bu metin için bir haber metni kaynağı kullanılmaktadır. Bu nedenle yalnızca başarısına odaklanılmış, Şehriban Şahin hakkındaki bilgiler (kaç yaşında olduğu, kaç yılında çalışmaya başladığı, kaç yıl içerisinde fabrika kurduğu, fabrika için sermaye kaynağının ne olduğu vs.) göz ardı edilmiştir.

Güreş Şampiyonu: Yasemin Adar

6. sınıf Sosyal Bilgiler (MEB) ders kitabında “Dünden Bugüne Türk Kadını” başlığı altında toplumsal hayatta başarılarıyla örnek olarak öne çıkan kadın şahsiyet örneklerinden biri Yasemin Adar’dır. Yasemin Adar hakkında ders kitabında “...2017 dünya güreş şampiyonasında 75 kg kategorisinde altın madalya kazanan sporcumuzdur (s. 217)” şeklinde bir bilgiye yer verilmektedir.

Yasemin Adar örneği (bkz. Şekil 2) spor alanındaki başarısının örnek olarak gösterilmesi açısından önemlidir. Ancak ders kitabında verilen bilginin güncellenmeye ihtiyacı vardır. Çünkü Yasemin Adar’ın yalnızca 2017’de değil, farklı yıllarda olmak üzere pek çok başarısı bulunmaktadır. Bu açıdan verilen bilginin eksik veya yeterli olmadığı yorumu yapılabilir.

Muhtar: Gül Esin

6. sınıf Sosyal Bilgiler (ANADOL) ders kitabı ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler (MEB) ders kitabında tanıtıldığı görülmüştür. 6. sınıf Sosyal Bilgiler (ANADOL) ders kitabında Gül Esin için yalnızca “Türkiye’nin ilk kadın muhtarı... (s. 224)” şeklinde bilgi verilerek görseli (bkz. Şekil 1) kullanılmıştır. Buna karşın 7. sınıf Sosyal Bilgiler (MEB) ders kitabında “...Demokratik

uygulamalar sonucunda seçilen Türkiye'nin ilk kadın muhtarını tanıyalım (s. 199)" şeklinde ifade edilerek Gül Esin'in Türkiye'nin ilk kadın muhtarı olma süreci açıklanmaktadır:

"Atatürk tarafından 1930 yılında kadına, muhtarlık seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı verildi. Aydın'ın Çine Demirdere Köyü'nde yaşayan 32 yaşındaki Gül Esin, 12 Kasım 1933 tarihinde yapılan muhtarlık seçimlerinde adaylığını koydu. Aldığı 500 oyla Türkiye'nin ilk kadın muhtarı olarak tarihe geçti. Esin, yaptığı hizmetlerden dolayı Atatürk tarafından ödüllendirildi (s. 199)."

Gül Esin örneğinde ders kitabında belgeye-kaynağa dayalı olarak nerede, kaç yaşında, ne zaman muhtarlığa aday olduğu veya muhtarlık görevi sırasında yaptığı hizmetlerden dolayı ödüllendirildiği bilgisi verilmesi olumlu olmasına rağmen Gül Esin hakkındaki bilgiler yeterli değildir. Kısa sürede muhtarlık görevinde kalmasına rağmen yaptığı hizmetler ya da başarılar hakkında bilgi verilmemiştir. Burada muhtarken ulaşım için yaptırdığı yollar, köylü halk için köy odasının veya gençler için gençler derneğinin kurulması, köylü kızların eğitimleri için çabaları anlatılabilirdi. Ayrıca Gül Esin hakkında verilen belgede-kaynakta "Demircidere" köyü olarak belirtilmesine rağmen ders kitabında "Demirdere" köyü olarak bilgi verilmesi ve belgede-kaynakta seçimde 500'e yakın kişi oylarını kullandığı yazsa da ders kitabında Gül Esin'in 500 oy alarak seçildiğini yazması (bkz. Güneş, 2010) bilgi hatasıdır.

Yazar: Halide Edip Adıvar

6. sınıf Sosyal Bilgiler (ANADOL) ders kitabında "Toplumsal Hayatta Kadının Yeri" başlığı altında Türk kadınlarının her zaman toplumun her kesimlerinde değerli görevler üstlendiğini ve önemli konularda bulunduğunu açıklayarak görsel örnekleri vermiştir. Bu görsellerden biri Halide Edip Adıvar'a aittir. Halide Edip Adıvar için "...ülkeminin yetiştirdiği önemli yazarlardan biridir (s. 227)" şeklinde bilgi verildiği görülmüştür.

Halide Edip Adıvar örneğinde (bkz. Şekil 1) ise Sosyal Bilgiler ders kitabında Halide Edip, yalnızca yazarlığı ile öne çıkarılmaktadır. Ders kitabında yazarın doğumundan ölümüne kadar olan süreç ele alınmamakla birlikte "...önemli yazarlardan biridir" şeklinde bilgi verilmesi oldukça

sınırlıdır. Oysa Halide Edip Adıvar, ülkemizde yalnızca yazarlığı ile öne çıkmamaktadır. Aynı zamanda yurt içi veya yurt dışındaki öğretmenliği ve akademisyenliğiyle, mitinglerdeki hatipliğiyle, Kurtuluş Savaşı'ndaki askeri başarılarıyla ve meclisteki milletvekilliğiyle öne çıkmaktadır. Ders kitabında yazarlığı örnek verilecekse de hangi alanlarda kitaplar yazdığı veya yazdığı romanları, öyküleri, oyunları, anıları, incelemeleri ve çevirileri (bkz. Uyguner, 1994) hakkında bilgiler verilebilir.

Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki metinlerden anlaşıldığı üzere, farklı meslekleri öne çıkarılarak örnek verilen tüm kadın şahsiyetler (Canan Dağdeviren, Dudu Sözcüer, Gözde Durmuş, Gül Esin, Halide Edip Adıvar, Esra Karamürsel Akpek, Feryal Özel, Gizem Girişmen, Kara Fatma -Fatma Seher Erden-, Marie Curie, Nesrin Olgun Arslan, Süreyya Ağaoğlu, Şehriban Şahin, Türkan Akyol, Ümmiye Koçak ve Yasemin Adar) hakkında yeterince bilgi yoktur. Bazı kadın şahsiyetlerin yalnızca meslekleri ile Türkiye'de öncü olarak tanıtılması, bazı kadın şahsiyetlerin ise kısaca başarısının anlatılması biyografiler için yetersiz ve/veya zayıf kalmaktadır.

Araştırmanın bir diğer dikkat çekici bulgusu ise 7. sınıf Sosyal Bilgiler (EKOYAY) ders kitabında yer alan biyografilerde pek çok erkek şahsiyet tanıtılırken, hiçbir kadın şahsiyet hakkında bilgi verilmemesidir. Özellikle Bilim, Teknoloji ve Toplum öğrenme alanında yer verilen tüm bilim insanları erkektir. Erkek bilim insanları arasında bir istisna olarak ders kitabında öğrencilere "1001 İcat ve Sırlar Kütüphanesi (s. 138)" isimindeki belgesel videosunun izlenmesi önerilmiştir. Bu belgesel içerisinde ismi geçen bir kadın olarak Meryem el-İcliyye bulunmaktadır. Fakat Meryem el-İcliyye hakkında bilgi edinmek için belgesel videosunun izletilmesi gerekmektedir. Buna rağmen videoda Meryem el-İcliyye hakkında yer alan bilgi de oldukça azdır.

Genel olarak Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen hem kadın şahsiyetlerin hem de erkek şahsiyetlerin oldukça kısa bir şekilde tanıtıldığı yorumu yapılabilir. Çoğunlukla ders kitaplarında kadın ve erkek şahsiyetlerin doğumundan ölümüne kadar olan süreç anlatılmamaktadır. Ders kitaplarında tanıtılan kadın şahsiyetlerin genellikle mesleklerinde veya toplumsal alanlarda öncü oldukları birer cümle ile aktarılmaktadır. Bu da ders kitaplarındaki biyografilerin çoğunlukla biyografi özelliklerini taşımadıklarını göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın ve erkek şahsiyetler arasındaki farklılıklara odaklanmakla birlikte özellikle kadın şahsiyetlerin nasıl tanıtıldığına dikkat çekmektedir. İncelenen ders kitaplarında yer alan biyografilerde kadın ve erkek şahsiyetler arasında sayısal olarak büyük bir eşitsizlik olduğu tespit edilmiştir. Buna göre güncel Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen erkek şahsiyet sayısı biyografilerine yer verilen kadın şahsiyetlerin beş katından fazladır. Bu eşitsizlik, Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografi kullanımı üzerine yapılan literatürdeki çalışmalarda da benzerlik göstermektedir (Bektaş, 2019; Ceylan, Gözetin, Çetin, Oflu, Doğan, & Şahin, 2023; Doğan & Er Tuna, 2023; Erdem, 2013; Gözetin, Şimşek, İrişik, Yaman, Uz, Gündoğan, & Özkan, 2024; Kaymakçı & Er, 2013; Tokmak & Ginesar, 2023). Doğan ve Er Tuna (2023) çalışmasında, güncel ders kitaplarında demokrasi konusunun öğretiminde öncü Türk kadınlarının biyografilerine yer verilmesini olumlu olarak değerlendirse de bu durum yeterli görülmemektedir. Ayrıca diğer alanlara yönelik ders kitaplarındaki kadın ve erkek şahsiyetler açısından değerlendirildiğinde de benzer sorunlar olduğu saptanmıştır (Akay Şahin & Açıkalin, 2023; Durukan & Köseoğlu, 2017; Laçın Şimşek, 2011).

Güncel Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki kadın ve erkek şahsiyetler mesleki açıdan incelendiğinde de erkek şahsiyetlerin kadın şahsiyetlere oranla daha çeşitli mesleki alanda temsil edildiği saptanmıştır. Bu durum daha önce yapılan Sosyal Bilgiler ders kitaplarında toplumsal cinsiyet konulu çalışmalardaki kadın ve erkek temsiller açısından benzerlik taşımaktadır. Toplumsal cinsiyet başlığı altında değerlendirilen kadın ve erkek temsiller arasındaki mesleki alanlarda kadınların aleyhinde cinsiyet eşitsizliği bulunmaktadır. Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki erkeklerin, kadınlara oranla hem daha çeşitli mesleki alanlarda hem de daha saygın mesleklere sahip oldukları belirtilmektedir (bkz. Akay Şahin & Açıkalin, 2021; Aşçı, 2020; Bilgin, 2019; Demirel, 2010; Fidan, 2019; Sönmez & Dikmenli, 2021). Gümüšoğlu'nun (2016) da belirttiği gibi ders kitaplarındaki toplumsal cinsiyet rolleri sağlıklı bir temel üzerine inşa edilmektedir. Ayrıca Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yönetim ve bilim alanında çoğunlukla erkeklerin öne çıktığı söylenebilir. Emral, Şimşek

ve Ütkür Güllühan (2022) çalışmasında, ders kitaplarında rol model olarak sunulan şahsiyetlerin çoğunlukla bilim alanında olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak benzer bir bulgu olarak literatürde yer alan ders kitaplarındaki bilim insanlarının çoğu erkek olarak karşımıza çıkmaktadır (Akay Şahin & Açıkalin, 2023; Demircioğlu & Özalp, 2022; Durukan & Köseoğlu, 2017; Laçın Şimşek, 2011). Fidan'a (2019) göre ders kitapları, bilim konusunda erkekleri öne çıkarmakta ve kadın bilim insanlarını görmezden gelmektedir. Hatta uzun bir süre kadın bilim insanlarının fotoğraflarının altına tanıtılırken bilim 'adamı' şeklinde yazıldığına ve bu durumun normal karşılandığına vurgu yapılmaktadır (Berktaş, 2018).

Bununla birlikte ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın şahsiyetlerin erkek şahsiyetlere göre daha az tanıtıldığı saptanmıştır. Bu da ders kitaplarındaki biyografilerin kişiler hakkında ayrıntılı olarak bilgilere yer vermediğini göstermektedir. Çoğunlukla ders kitaplarındaki kadın şahsiyetler, birer cümle ile başarısı öne çıkarılarak tanıtılmaktadır. Oysa biyografiler, Alparslan'ın (2009) da belirttiği gibi şahsiyetlerin doğumu, ailesi, eğitimi, kişiliği, çevresi ile olan ilişkisi, aşkları, evlilikleri, çocukları, başarıları, eserleri, yaşadığı yerler, resmi görevleri, sağlığı, ölümü gibi unsurları içermektedir. Nitekim bu araştırma, incelenen biyografilerde sözü edilen hususların çoğunlukla yer almadığını ve kadın şahsiyetlerin, erkek şahsiyetlere göre daha az tanıtıldığını göstermektedir. Buradan Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki kadın şahsiyetlerin hak ettiği şekilde yer almadıkları söylenebilir. Bununla birlikte Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan çoğu biyografi örneğinin tam anlamıyla biyografi özelliklerini taşımadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bu araştırma sonuçları doğrultusunda Sosyal Bilgiler ve diğer alanlardaki ders kitaplarındaki biyografilerin geliştirilmesi ve kadın şahsiyetlerin biyografi örneklerinin artırılmasına yönelik bazı önerilere yer verilmiştir:

- Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen erkek şahsiyetlerin sayısı kadın şahsiyetlere oranla oldukça fazladır. Bundan dolayı biyografilerde kadın şahsiyetlerin sayısı en az erkek şahsiyetlerin sayısı kadar artırılabilir. Bu şekilde farklı alanlarda öne çıkan kadın şahsiyetlerin kız öğrencilere örnek olmaları adına daha fazla rol model olma imkânı sağlanır.

- Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen kadın şahsiyetlerin hayatları hakkındaki bilgilerin yeterli olmadığı görülmektedir. Buradan hareketle, Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kadın şahsiyetlerin hayatı ile ilgili daha fazla bilgi verilebilir. Böylece öğrenciler, kadın şahsiyetleri daha yakından tanıma imkânı bulacaktır. Ayrıca farklı kadın şahsiyetlerin farklı özellikleri öğrencilerin ilgilerine göre dikkatini çekecektir.
- Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilen erkek şahsiyetlerin mesleklerinin kadın şahsiyetlere göre daha çeşitli olduğu görülmüştür. Bu yüzden ders kitaplarındaki kadın şahsiyetlerin de en az erkek şahsiyetler kadar meslekleri çeşitlendirilebilir. Bu sayede öğrenciler, farklı mesleki alanlarda öne çıkan kadın şahsiyetlerin hayatlarına tanıklık edecektir.
- Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan biyografilerde yönetim ve bilim alanlarında çoğunlukla erkek şahsiyetler öne çıkmaktadır. Bu nedenle ders kitaplarında kadın yöneticilere ve bilim insanlarına daha fazla yer verilebilir. Örneğin, Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografilerine yer verilmemesine rağmen tarihte öne çıkan ve devlet yöneten birçok kadın yönetici bulunmaktadır. Bu kadın yöneticilere farklı ülkelerden örnekler olarak İngiliz kraliçe I. Elizabeth, Rus çariçe II. Katerina, Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı kraliçesi ile Hindistan imparatoriçesi ünvanlarını taşıyan Victoria, uzun yıllar iktidarda kalan ve Britanya tarihindeki ilk kadın Başbakan Margaret Thatcher, Hindistan tarihindeki ilk ve tek kadın Başbakan Indira Gandhi, Müslüman bir ülke olan Pakistan'ın ilk kadın Başbakanı Benazir Butto (bkz. Çelik, 2014) ve Türkiye'nin ilk kadın Başbakanı Tansu Çiller'in biyografileri (bkz. Satmış, 2020) verilebilir. Bununla birlikte Sosyal Bilgiler ders kitaplarında Türk-İslam bilginleri olarak el-Cezeri, el-Harezmi, el-Hazini, İbn-i Firnas, İbn-i Haldun, İbn-i Heysem, İbn-i Sina, Farabi vb. biyografi örnekleri verilirken, bunun yanında İslam dünyasının bilinen Fas'ta en önemli eğitim kurumlarından birini inşa eden Fatıma el-Fihri, matematik ve yıldızlarla ilgili çalışmalar yapan, Bağdat'ta birkaç medrese ve kadın hastanesi inşa ettiren Puranduht (Buranduht), hem şair hem matematik uzmanı olan ve kütüphane yöneten Kurtubalı Lübna (bkz. Ülgen & Özlük, 2024) veya dünyada bilinen ilk Müslüman kadın gökbilim uzmanı Meryem el-İcliyeye (Usturlabi) gibi kadın

bilim insanlarının biyografileri (bkz. Varlı, 2021) yer alabilir. MS 350-415 dönemleri arasında yaşayan, İskenderiye kütüphanesinde farklı alanlarda dersler veren filozof Hypatia'nın biyografisi (bkz. Watts, 2017) kullanılabilir. Yine farklı alanlarda olmak üzere kanser hücrelerinin yayılmasını engelleyen ilaçlar geliştiren Amerikalı Gertrude B. Elion, elektrik akımı ve aydınlatma teknolojisi üzerine çalışan ve mimarlar için pergel tasarlayan İngiliz Hertha Ayrton, lazer fako cihazı icat ederek katarakt tedavisinde kullanan Afro-Amerikalı Patricia Bath gibi mucit kadınların biyografilerine (bkz. Kılıç Ekici, 2020) yer verilebilir. Türkiye'nin ilk klon kuzularının klonlandığı proje lideri Sema Birler, fareden fareye ilk yüz nakli operasyonu ekibinde yer alan Betül Gözel Ulusal, güneş hakkında yanlış bilinen bazı gerçekleri ortaya koyan ve NASA'da çalışan ilk Türk kadın bilim insanı olan Dilhan Ezer Eryurt gibi başarılarıyla pek çok ilke imza atan kadın bilim insanlarının biyografileri (bkz. Kılıç Ekici, 2020b) olabilir. Bunun yanında tarihten olduğu kadar günümüz rol model örneklerinden de yararlanılabilir ve günümüzde öne çıkan kadın yöneticiler ile kadın bilim insanları okullara davet edilebilir.

- Sosyal Bilgiler ders kitapları dışında Sosyal Bilgiler derslerinde ve diğer alanlardaki derslerde kadın şahsiyetlerin biyografiler ile öğretimi için okul içinde ve dışında etkinlikler hazırlanabilir.

Son söz olarak Sosyal Bilgiler ve diğer alanlarda ders kitabı hazırlayan yazarların biyografilerde kadın ve erkek şahsiyetlerin tanıtılması konusunda daha eşitlikçi olması beklenmektedir. Çoğunlukla ders kitabı yazarları durumun farkında olmasa da dezavantajlı grupların ve/veya kız öğrencilerin buna ihtiyacı vardır.

Teşekkür: Bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Son Not: Bu çalışma, "Ortaokul Sosyal Bilgiler Derslerinde Kadın Şahsiyetlerin Öğretimine Yönelik Etkinliklerin Geliştirilmesi ve Uygulanması" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Kaynaklar / References

- Akay Şahin, M. (2023). *Ortaokul Sosyal Bilgiler derslerinde kadın şahsiyetlerin öğretimine yönelik etkinliklerin geliştirilmesi ve uygulanması* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Akay Şahin, M. & Açıkalm, M. (2021). Gender representation in elementary and middle school Social Studies textbooks in Turkey. *Journal of International Women's Studies*, 22(1), 417-445. <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol22/iss1/25>
- Akay Şahin, M. & Açıkalm, M. (2023). Türkiye'deki ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler ders kitaplarında kadın şahsiyetler. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 6(1), 92-122.
- Aktaş, Ş. & Gündüz, O. (2009). *Yazılı ve sözlü anlatım* (2. Basım). Anı Yayınları.
- Akyol, Y. (2013). Sosyal Bilgiler öğretiminde çocuk edebiyatı ürünlerinin kullanımının öğrencilerin empatik eğilimlerine etkisi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 1-14.
- Alparslan, G. (2009). Şiir, yaşam öyküsü, öz yaşam öyküsü. N. Demir & E. Yılmaz (Ed.), *Türk dili yazılı ve sözlü anlatım* içinde (ss. 120-135). Nobel Yayın.
- Arıcı, A. F. & Ungan, S. (2017). *Yazılı anlatım el kitabı* (4. Basım). Pegem Akademi.
- Aşçı, F. (2020). *Cumhuriyet'ten günümüze Sosyal Bilgiler ders kitaplarında toplumsal cinsiyet kalıp yargıları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Bektaş, A.E. (2019). *Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kullanılan biyografilerin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Berktaş, F. (2018). *Tarihin cinsiyeti* (6. Basım). Metis Yayınları.
- Bernard Powers, J. (2001). Gender in the Social Studies curriculum. E. W. Ross (Ed.), *The Social Studies curriculum: Purposes, problems, and possibilities* içinde (ss. 177-197). State University of New York Press.
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal cinsiyet "Bize yüklenen roller."* K. Ay (Çev.). KADAV Yayınları.

- Bıçer, H. (2019). *Sosyal Bilgiler öğretiminde biyografi kullanımının öğrencinin akademik başarısına ve derse karşı tutumuna etkisi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Bilgin, S. (2021). *Ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitaplarında toplumsal cinsiyet* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bowen, G.A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Carneiro, G. & Parulekar, T. (2021). The Nobel Prize in chemistry: Marie Curie-The lady with two Nobels. *Paintindia*, 71(10), 92-98.
- Ceylan, D., Gözetten, E., Çetin, Y., Oflu, A., Doğan, A., & Şahin, E. (2023). Öğretim yöntemi olarak biyografilerin Sosyal Bilgiler 4-6. sınıf ders kitaplarında kullanım durumunun değerlendirilmesi. *International Social Sciences Studies Journal*, 9(118), 9712-9722.
- Cinemre, O.Ö. (2021). Canan Dağdeviren kimdir? Ne yapmıştır? Kendi ağzından yaşam öyküsü. Ç.M. Bakırcı (Ed.), *Evrım Ağacı Akademi: Bilim insanları ve biyografileri yazı dizisi*. <https://evrimagaci.org/canan-dagdeviren-kimdir-ne-yapmistir-kendi-agzindan-yasam-oykusu-11079>
- Çalışkan, N. (2017, 10 Kasım). *Ümmiye Koçak: O bir başarı hikâyesi*. <https://indigodergisi.com/2017/11/ummiye-kocak-kimdir/>
- Çavuş, M. (2020). Muazzez İlmiye Çığ ve tarihsel ve kültürel mirasa duyarlılık (2. Basım). H. Çalışkan & T. Öntaş (Ed.), *Değerlerimizle değerliyiz: Biyografilerle değerler eğitimi etkinlik kitabı* içinde (ss. 227-247). Pegem Akademi.
- Çelik, E. (2014). *Dünyayı değiştiren kadınlar*. Tutku Yayınevi.
- Çerezci, S. (2018). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın bakanı Prof. Dr. Peyman Türkan Akyol'un siyasi hayatı. *Belgi Dergisi*, 2(16), 820-844.
- Çetin, M. (2012). *Biyografi kitabı*. Biyografi Net İletişim ve Yayıncılık.
- Demircioğlu, E. & Özalp, M.T. (2022). Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kadın bilim insanlarının temsili. *Educational Academic Research*, (47), 80-92.
- Demirel, E. (2010). *Sosyal Bilgiler ders kitaplarında cinsiyet ayrımcılığı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Doğan, M. & Er Tuna, Y. (2023). Sosyal Bilgiler öğretiminde ders kitaplarında biyografinin kullanımı. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 3(5), 879-889.
- Dorr, C.H. (2011). Searching for she-roes: A study of biographies of historic women written for children. *Children & Libraries*, 9(2), 42-49.
- Durukan, Ü. G. & Köseoğlu, E. (2017). Fen Bilimleri ders kitaplarında yer alan bilim insanları. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Kadın Özel Sayısı*, 9, 321-344.
- Emiroğlu, A. & Öztürk, H. (2023). İlk kadın Sağlık Bakanı Türkan Akyol ve Türkiye sağlık politikalarına etkisi. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, 31(2), 118-126.
- Emral, T., Şimşek, A. & Ütkür Güllühan, N. (2022). İlkokul ders kitaplarında rol modellerin cinsiyete ve faaliyet alanlarına göre dağılımı. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, (19), 355-380.
- Er, H. (2010). *Sosyal Bilgiler eğitimi kapsamında ilköğretim öğrencilerinin "biyografi" kullanımına ilişkin görüşleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Er, H. & Körükcü, M. (2020). Biyografiler ile Sosyal Bilgiler öğretimi (2. Basım). H. Tokcan (Ed.), *Sosyal Bilgilerde sözlü ve yazılı edebiyat incelemeleri* içinde (ss. 295-319). Pegem Akademi.
- Erdem, M. (2013). Sosyal Bilgiler ders kitaplarında biyografi kullanımı. B. Akbaba (Ed.), *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu Sosyal Bilgiler* içinde (ss. 207-232). Pegem Akademi.
- Erdem, R. (2010). *Sosyal Bilgiler öğretiminde biyografi kullanımı* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fidan, S. (2019). *Sosyal Bilgiler ders kitaplarında toplumsal cinsiyet* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Girişmen, G. (2024, 26 Nisan). *Biyografi: İstedikten sonra, hedefler koyduktan ve vazgeçmedikten sonra her şeyi yapabilirsiniz*. <https://www.gizemgirismen.com/biyografi-1>
- Gözeten, S., Şimşek, Z., İrişik, S., Yaman, G., Uz, M., Gündoğan, H. K. & Özkan, H. (2024). Sosyal Bilgiler 4. ve 5. sınıf ders kitaplarında biyografi kullanımının incelenmesi. *Black Sea Journal of Public and Social Science*, 7(1), 14-21.

- Gümüőođlu, F. (2016). *Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet: 1928'den günümüze* (Geniőletilmiş 4. Basım). Tarihçi Kitabevi Yayınları.
- Güneş, G. (2010). Türk kadınının muhtarlık ve köy ihtiyar heyetlerine seçme seçilme hakkını kazanması ve Türkiye'nin ilk kadın muhtarı Gül Esin (Hanım). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(20), 171-190.
- Hürriyet (2003, Haziran). *Türk doktorun ABD'de yapay kornea başarısı*. Ekonomi Haberleri. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turk-doktorun-abdde-yapay-kornea-basarisi-151026>
- Işık, H. (2018). Bütünleőtirici bir ders olarak Sosyal Bilgiler (14. Basımdan Çeviri). F. Zayimoğlu Öztürk & S. B. Demir (Çev. Ed.), *İlkokul ve ortaokullarda Sosyal Bilgiler eğitimi* içinde (ss. 394-428). Pegem Akademi.
- Karagözöğlu, N. (2018). Sosyal Bilgiler dersinde vatanseverlik değerinin kazandırılmasında kadın kahramanlarımızın yaşam öykülerinin kullanılması. *International Journal of Field Education*, 4(2), 97-110.
- Kaya, A. (2011). *Biyografik eserlerin Tarih öğretimine katkısı ve ikinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan sürecin değerlendirilmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kaymakcı, S. & Er, H. (2013). Sosyal Bilgiler öğretim programı ve ders kitaplarında biyografinin kullanımı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakóltesi Dergisi*, 13(25), 198-224.
- Kaymakcı, S. & Er, H. (2014). Sosyal Bilgilerde biyografi kullanımı (4. Basım). M. Safran (Ed.), *Sosyal Bilgiler öğretimi* içinde (ss. 413-431). Pegem Akademi.
- Kılıç Ekici, Ö. (2020a, Şubat). Bilim dünyasının kadınları-I: Farklı ölkelerden bilim tarihine damga vuranlar. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*, S. 627. <https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf;jsessionid=G3FnauVTS2fgr6X0y0VD-ou5?dergiKodu=4&cilt=53&sayi=1050&sayfa=97&yaziid=43872>
- Kılıç Ekici, Ö. (2020b, Mart). Bilim dünyasının kadınları-II; Bilimsel çalışmalarıyla öne çıkan Türk bilim kadınları. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*, S. 628. <https://e-dergi.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf?dergiKodu=4&cilt=53&sayi=1052&sayfa=97&yaziid=43950>
- Laçın Şimşek, C. (2011). Women scientists in Science and Technology textbooks in Turkey. *Journal of Baltic Science Education*, 10(4), 277-284.
- Leckie, S.A. (2006). Why biographies matter in the classroom. *OAH Magazine of History*, 20(1), 7-10.

- Merriam, S.B. (2015). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber* (3. Basımdan Çeviri). S. Turan (Çev. Ed.). Nobel Akademi Yayıncılık.
- Neuman, W.L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar-I* (7. Basım). S. Özge (Çev.). Yayınodası.
- Oruç, Ş., & Erdem, R. (2010). Sosyal Bilgiler öğretiminde biyografi kullanımının öğrencilerin Sosyal Bilgiler dersine ilişkin tutumlarına etkisi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, (30), 215-229.
- Öztürk, C., Coşkun Keskin, S. & Otluoğlu, R. (2014). *Sosyal Bilgiler öğretiminde edebi ürünler ve yazılı materyaller* (6. Basım). Pegem Akademi.
- Öztürk, M. & Kardaş, M. N. (2018). Biyografiyi öyküleştirme yöntemi ve öğretmen adaylarının biyografiyi öyküleştirme yöntemi uygulamalarına ilişkin görüşleri. *Yüzüncü Yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 35-64.
- Reinharz, S. (1992). *Feminist methods in social research*. Oxford University Press.
- Satmış, D. (2020). *Türkiye tarihini değiştiren 110 kadın*. Karakarga Yayınları.
- Seçgin, F. (2012). *Sosyal Bilgiler dersinde toplumsal cinsiyet etkinliklerinin öğrencilerin algı ve tutumlarına etkisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Sönmez, K. & Dikmenli, Y. (2021). İlkokul Sosyal Bilgiler ders kitabının toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 10(1), 434-458.
- Şahin, U. (2022). *Sosyal Bilgiler dersinde biyografi kullanımının öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Tarhan, M. & Kılıç, F. (2017). Sosyal Bilgiler eğitiminde biyografilerle girişimcilik becerisinin kazandırılmasına ilişkin bir inceleme. *International Journal of Field Education*, 3(2), 60-71.
- Tokmak, A. & Ginesar, Ö. (2023). Biyografik metinlerin Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yeri ve biyografi yazılarının Sosyal Bilgiler öğretiminde kullanılması. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 34, 434-456.
- Uyguner, M. (1994). *Halide Edip Adıvar: Yaşamı, sanatı, yapıtlarından seçmeler*. Bilgi Yayınevi.

- Ülgen, P. & Özlük, E. (2024). Orta Çağ'ın entelektüelliğinde iz bırakan Doğu ve Batı dünyasının ünlü bilim kadınları. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 216-229.
- Varlı, N.N. (2021). *Bilimin öncüleri-9 - İlk kadın gök bilimci: Meryem Usturlabi* (2. Basım). Erdem Yayınları.
- Vizyoner Genç (2022, 6 Haziran). *Doç. Dr. Gözde Durmuş'tan devrim niteliğinde bir buluş*. <https://vizyonergenc.com/icerik/doc-dr-gozde-durmus-tan-devrim-niteliginde-bir-bulus>
- Watts, E.J. (2017). *Hypatia: The life and legend of an Ancient philosopher*. Oxford University Press.
- Yalçın, A. & Aytas, G. (2011). *Çocuk edebiyatı* (5. Basım). Akçağ Yayınları.
- Yavuz Mental (2018, 26 Ocak). *Gözde Durmuş kimdir?* <https://yavuzmental.com/gozde-durmus-kimdir/>
- Yiğittir, S. & Er, H. (2013). Sosyal Bilgilerde değer eğitiminde biyografi kullanımı. *Millî Eğitim Dergisi*, 43(200), 200-219.

EKLER

Ek.1: İncelenen Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 5., 6. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitapları

Açıl, Ö., Güvenç, H., Hayta, A., & Kılıç, S. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabı*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Azer, H. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabı*. EKOYAY Yayıncılık.

Evirgen, Ö. F., Özkan, J., & Öztürk, S. (t.y.). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 5. sınıf ders kitabı*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Harut, S. B. (t.y.). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 5. sınıf ders kitabı*. Ankara: ATA Yayıncılık.

Şahin, E. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabı*. ANADOL Yayıncılık.

Yıldırım, C., Kaplan, F., Kuru, H., & Yılmaz, M. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabı*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Kral Suud Üniversitesi Dil Enstitüsü Arapça Ders Kitabı Serisinde Toplumsal Cinsiyet

Gender in the Arabic Series Textbook of King Saud University Language Institute

Emine Bağmancı¹

Öz

Yabancı dil eğitiminin en temel materyali ders kitaplarıdır. Ancak bu kitaplar, sadece ilgili olduğu alana dair bilgi aktarmakla kalmayıp, söz konusu dilin konuşulduğu ülkenin unsurlarını da iletmektedir. Kitapların aktardığı mesajlardan biri de cinsiyet kalıplarıdır. Bu nedenle ders kitapları hem öğrenme ihtiyacını karşılama hem de aktarılan içeriğin niteliği açısından ele alınmalıdır. Bu makalede Türkiye'deki Arapça hazırlık sınıfı programına sahip bölümlerin büyük bir kısmında kullanılan Arapça ders kitabı Kral Suud Üniversitesi Dil Enstitüsü'nün hazırladığı Arapça ders kitabı serisindeki toplumsal cinsiyet durumu irdelenmiştir. Araştırmanın amacı serinin içeriğinde yer alan cinsiyet eşitsizliğine ilişkin ifadeleri belirleyerek ders kitaplarının hazırlanması sürecinde kadın-erkek eşitliğine aykırı düşmeyen içerikler oluşturulmasını sağlamaktır. Çalışmanın yöntemi nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme tekniği olarak belirlenmiştir. Bu seri, görsel öğeler açısından son derece zayıf olduğu için söz konusu inceleme sadece metinsel içerik üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın içerik çözümlemesi sadece ana konu başlıkları altında yer alan metin, diyalog ve etkinlik cümleleri üzerinden yapılmıştır. Seride yer alan ayet, hadis, şiir ve ünite değerlendirme alıştırmaları bunun dışında tutulmuştur. Bu kısımlar, serinin sadece %10'unu oluşturup çalışmanın ana düşüncesini etkilemeyecek bir orana sahiptir. Serinin analizi yapılırken; metin ve etkinliklerde geçen kadın ve erkek isimlerinin nicel olarak yer alma sıklığı, ev içinde ve iş yaşamında kadın ve erkeğe biçilen roller, kadın ve erkeklerin mesleklere göre temsili gibi ölçütler dikkate alınmıştır. Yapılan analiz sonucunda; serinin, birçok yerde kadını erkek karşısında ikincil konuma düşüren cinsiyetçi söylemler taşıdığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arapça Öğretimi, Ders Kitabı, Kadın, Toplumsal Cinsiyet.

Abstract

Textbooks are the fundamental resources for learning a foreign language. However, these books not only provide information about their respective fields, but also offer insights into the cultural aspects associated with them. Books often communicate gender stereotypes. Hence, textbooks should be evaluated based on their ability to fulfill educational requirements and the caliber of the information they present. This article examines the gender in the Arabic Language series published by King Saud University Language Institute, which is commonly used in the departments offering Arabic preparatory class programs in Türkiye. The objective of the study is to highlight gender sensitivity by identifying expressions of gender inequality in the content of the series. The study's methodology has been established as the document analysis technique, which falls under qualitative research methods. This Arabic book series has been evaluated solely based on content analysis, as the visual elements are of very low quality. The study's content analysis was limited to the texts, dialogues, and exercise sentences pertaining to the main topics. The ayah, hadith, poems, and unit evaluation exercises in the series have been excluded. These components constitute 10% of the series and have no impact on the primary concept of the study. When analyzing the series, we considered criteria such as the frequency of including women's and men's names in the texts and activities, the roles assigned to women and men in domestic and professional life, and the representation of women and men based on their professions. Upon analysis, it has been determined that the series contains numerous sexist messages.

Keywords: Gender, Teaching Arabic, Textbook, Woman.

Atıf/Citation: Bağmancı, E. (2024). Kral Suud Üniversitesi Dil Enstitüsü Arapça Ders Kitabı Serisinde Toplumsal Cinsiyet. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 283-304.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, dedeogluemine@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4259-1975.

Extended Abstract

Gender is a sociocultural construct that dictates the expected behavior and thinking patterns of individuals based on the societal norms associated with their biological sex. Gender inequality, on the other hand, refers to the situation where individuals face discrimination based on their gender. While this inequality affects both genders, it primarily focuses on the victimization of women. Understanding the obligations and roles of women as victims of gender-based approaches is crucial for promoting equality in society. Given the widespread adoption of the aforementioned approaches across all sectors of society, it is unavoidable that this situation is mirrored in textbooks.

While efforts have been made to ensure legal equality between men and women, there are significant issues with the functioning of the social system. As a matter of fact, society is a structure that has its own rules and shapes the individuals accordingly. Educational institutions play a crucial role in ensuring the effective operation of this social mechanism. Textbooks, which are the primary educational resources utilized effectively in these institutions, constitute a significant portion of this whole. Even today, despite the increased variety of educational resources due to the widespread use of technological devices, textbooks continue to hold significant value.

Considering that a significant part of the concept of “gender equality”, which is aimed to dominate the society, is realized through the educational process, it is important to examine the portrayal of gender in textbooks. To cultivate individuals with heightened awareness, textbooks should play a role that highlights gender equality, while avoiding any sexist biases. As an important complementary element of the curriculum, textbooks play an important role in overcoming gender-based stereotypes. In order to acquire an egalitarian gender perception, regulations are needed at all levels of education. In this context, it is important for the development of society that students adopt correct ideas about gender roles during the university period, when their personality development stabilizes and they will take part as active individuals in society. One must acknowledge the potential for textbooks to influence individuals’ actions during a crucial stage of personality development through both explicit and implicit messages conveyed through language. From past to present, written texts are the most frequently used method in textbooks in foreign language teaching. In this context, textbooks are the main tool of language teaching. The texts and dialogues given in the series

for acquiring language skills contain social and cultural elements. Therefore, while these texts provide information on various subjects, they also convey social elements. While students acquire language skills, they also reinforce their ideas about gender roles and reconstruct these perceptions.

In order to improve the education system, many studies have been conducted on the content of textbooks from various perspectives. In this study, the sociological dimension of education is emphasized by analysing the content of textbooks in terms of gender. In this article, the gender in the Arabic Language series published by King Saud University Language Institute has been examined, which is commonly used in most of the departments running Arabic preparatory class programs in Türkiye. This Arabic book series has been evaluated solely based on content analysis, as the visual elements are of very low quality. The texts, dialogues and exercises that include the series were examined by using content analysis technique. Excluding the poems, ayah and hadith, unit evaluation exercises from the study, the sample of the study consisted of main texts and exercises in the book. While analysing the gender phenomenon in the series, five categories were considered. These are the frequency of the use of male and female names in the series; gender distribution based on professions; gender distribution of characters; domestic roles and responsibilities in the family; and the analysis of space and gender relations. Apart from these five categories, which constituted the main part of the study, the subject matter of some texts and dialogues in the series were also analysed in the context of gender stereotypes. The results obtained were evaluated both qualitatively and quantitatively. The content analysis of the series revealed that the series contained multiple gendered messages. Although Arabic grammar distinguishes between masculine and feminine structures, the unequal representation of this distinction in social roles poses a serious educational problem. Therefore, this article aims to increase understanding and knowledge about the notion of gender when creating and choosing textbooks.

Keywords: Gender, Teaching Arabic, Textbook, Woman.

Giriş

“Cinsiyet”, bireylerin doğuştan getirdikleri biyolojik cinsiyeti ifade etmekten, “toplumsal cinsiyet”, kadın ve erkeğin toplumda kabul gören rollerini anlatmaktadır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, toplumdan topluma farklılık gösterebilmektedir (Asan, 2010). Bireyin yaşamını şekillendiren ve davranışlarına yön veren etkenlerin başında, içinde bulunduğu toplumda kabul gören cinsiyet rolleri gelmektedir. Bu roller, kişi dünyaya gelir gelmez giydiği kıyafetin renginden başlayarak çocuğa alınan oyuncak tercihlerinin şekillenmesine kadar uzanmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri, kadın ve erkeğin doğasını yansıtmadığı hâlde zaman içerisinde biyolojik cinsiyetle özdeşleştirilerek yerine getirilmesi gerekli doğal bir davranış olarak görülmeye başlanmıştır (Beauvoir, 2019).

Bireyler, toplumsal cinsiyet rollerini aile ortamında tanımaya başlamaktadır. Ailede anne ve babayı taklit ederek öğrenilmeye çalışılan bu roller, kişilerin sosyalleştiği ilk alan olan okullarda pekiştirilmektedir. Kişilik oluşumunun gerçekleştiği dönemlerin, okulda geçirildiği göz önüne alındığında bu yerlerin sözü edilen cinsiyet rollerinin oluşturulmasında önemli bir pay sahibi olduğunu söylemek mümkündür (Misra vd., 2013).

Okullarda kullanılan temel eğitim materyallerinden biri ders kitaplarıdır. Bu kitaplar, içeriğinin doğru olduğuna yönelik genel bir ön kabulle belirli davranış ve anlayış kalıplarının içselleştirilmesine dayanak oluşturma özelliğine sahiptir. Çünkü ders kitapları, hangi yaş grubunda olursa olsun öğrencilerin kendileri ve çevreleri hakkındaki anlayış ve düşüncelerinin şekillenmesine etki etmektedir (Aguilar, 2021). Özellikle yabancı dil kitaplarında bu konunun önemi daha büyüktür. Nitekim dil bilgisi kurallarını pekiştirmek amacıyla aynı veya benzer içeriğe sahip ifadeler sıklıkla kullanılmaktadır. Tekrarların sıkça yapılması ise sadece kuralların değil içeriğin de pekişmesine etki etmektedir (Al-Abiky, 2019).

Ders kitaplarının belirlenmesinde temel ölçüt, kazanım elde etme olarak düşünülmektedir. Ancak kitap içeriğinin cinsiyet rollerini pekiştirici bir tutum sergileyip sergilemediği genellikle göz ardı edilmektedir. Eğitim programları genellikle eşitlikçi bir toplum yapısını hedeflemesine rağmen ders içeriklerinin bundan yoksun olduğu görülmektedir (Bağlı & Esen, 2002). Cinsiyet konusunda ön yargılı tutumuyla geleneksel kadın ve erkek rollerini pekiştiren (Güneş, 2008) ve kadınların ihtiyaçlarına duyarlı olmaktan uzak eğitim malzemeleri, cinsiyet eşitliğini sağlama yolundaki çabalara engel olmaktadır.

Cinsiyetçilik bağlamında eğitim malzemeleri oluşturulması konusunda ilgili hassas davranmak gerektiği meselesi dünya çapında önemi anlaşılan bir konu olmuştur. 1979 yılında kabul edilen BM'ye bağlı CEDAW (Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi), 1980 II. Dünya Kadın Konferansı, 1985'te III. Dünya Kadın Konferansı, 1995 yılında gerçekleştirilen BM IV. Dünya Kadın Konferansı ve 2000 yılında düzenlenen BM Özel Oturumu gibi ciddi girişimler bu durumun kavranmasına ilişkin önemli bir farkındalık oluşturmuştur (Kükreker & Kıbrıs, 2017). CEDAW taraflarından biri olan Türkiye'de ise KSGM (Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü) bu konuya dikkat çekmektedir.

Ders kitaplarındaki cinsiyet ayrımcılığı, Türkiye'de ve dünyada çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Bu çalışmaların sonuçlarına göre ders kitaplarının içeriklerinde yıllar boyunca hem süreklilik hem de değişkenlik gösteren toplumsal cinsiyet kalıpları bulunmaktadır (Aratemur Çimen & Bayhan, 2018). Türkiye'de bu alana ilişkin yapılan araştırmaların büyük bir bölümü ilköğretim ders kitaplarına odaklanmakta olup ortaöğretim kademesindeki ders kitabı çalışmaları sınırlıdır. Üniversite düzeyinde okutulan ders kitaplarına ilişkin ise üç çalışma tespit edilmiştir¹. Kişilik oluşturma aşamasının önemli bir basamağı sayılan üniversitede, gençlerin sadece mesleki bilgileri değil toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda duyarlık kazanmasına da öncelik verilmelidir (Özcan, 2012). Dolayısıyla üniversitelerde okutulan ders kitaplarının da bu kapsamda incelenmeye

¹ Koç. Işıl. (2021), Atçeken, Tahsin. (2019), Aydın, Yusuf. (2019).

ihtiyaç duyduğu açıktır. Ayrıca yabancı dil eğitimi bağlamında eğitimin farklı kademelerinde okutulan İngilizce ders kitaplarındaki cinsiyetçilik çalışmalarına ilişkin çok sayıda araştırma bulunuyorken Arap dilinin öğretildiği kitaplara dair bir çalışmaya Türkiye’de rastlanmamıştır. Bu nedenle aynı kapsamda Arapça özelinde yapılacak bir çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Araştırmanın yapıldığı ders kitabı seçiminde ise geniş bir kullanım alanına sahip olma özelliği gözetilmiştir. Bu bağlamda çalışmaya konu olan seri, Türkiye’de Arapça öğretiminde sık kullanılan öğretim setlerinden biridir (Bostancı, 2005; Çağmar, 2011; Kablan, 2018; Özel & Çiftçi, 2022; Şaban & Batkılar, 2016). 1993 yılından itibaren Türkiye’de okutulmaya başlandığı bilinen (Karataş, 2008) serinin, gerek Arap dilinin öğretildiği programların bulunduğu çeşitli üniversitelerde gerekse dil kurslarında ders kitabı olarak okutulmuş olması, yaygın bir tanınırlık kazanmasını sağladığından toplumsal cinsiyetin ders kitabı kapsamında incelenmesinde tercih edilmiştir.

Alanla ilgili yapılan yerli ve yabancı literatür taraması sonucunda bu çalışmalarda kullanılan kategorilerin bulunduğu bir havuz oluşturulmuştur. Söz konusu çalışmalarda genellikle ortak temaların kullanıldığı görülmüştür (Davarcı & Zengin, 2021). Buna göre serinin içerik analizinde kullanılan kategoriler; kişi isimlerinin cinsiyete göre nicel olarak dağılımı, meslekler, aile içi roller, mekânlar, dış görünüş ve duygular olarak belirlenmiştir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme tekniği kullanılarak yürütülmüştür. Bu çalışmada toplumsal cinsiyet ifade eden kalıpların belirlenmesi amaçlanmıştır. Saptanan veriler yorumlanarak niceliksel ve niteliksel olarak betimlenmiştir.

Kral Suud Üniversitesi Dil Enstitüsü Arapça Serisi

Bu seri; *el-‘Arabiyyetu lī’l- Hayāt* (العربية للحياة) adında üç konuşma, *el- Kīrāetu’l-Muyessera* (القراءة الميسرة) adında üç okuma ve *el- Kavā’idu’l-‘Arabiyyetu’l-Muyessera* (القواعد العربية الميسرة) adında üç dil bilgisi kitabı olmak üzere toplam dokuz kitaptan oluşmaktadır. Bu seri; Menhec Mutekâmil fī Ta’lîmi’l-‘Arabiyya Ligayri’n-Nâtîkîne bihâ (منهج متكامل في تعليم اللغة العربية لغير الناطقين بها)

(سلسلة في تعليم العربية لغير الناطقين بها, Silsile fî Ta'îmi'n-Nahv/el-Kirâe العربية الميسرة) gibi isimlendirmelerle tanınmaktadır. Seri, Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da bulunan Kral Suud Üniversitesi Arap Dili Enstitüsü tarafından hazırlandığı için isim çeşitliliğini netleştirmek adına "Kral Suud Üniversitesi Dil Enstitüsü Arapça Serisi" adlandırması tercih edilmiştir. 1975 yılında açılan enstitü, özellikle ana dili Arapça olmayanların Arapça öğrenim meselelerine değinmiş ve bunlar üzerine çalışma yürüten bir enstitü olarak bilinmektedir (Sînî, 2014). Serinin farklı baskıları olup bu çalışmada Türkiye baskısı esas alınmıştır.

Detaylı bir araştırma yapılmadan sadece yüzeysel bir incelemeyle seriye göz atıldığında dahi kadınlar aleyhine oluşan cinsiyet ayrımcılığı belirgin bir biçimde görülmektedir. İçerik analizi sonucu sayılarla ortaya çıkan tablo ise serideki cinsiyetçi ifadelerin düşünülmediğinden daha fazla olduğunu göstermektedir. Serideki toplumsal cinsiyet kalıpları, kitabın türüne göre önemli ölçüde değişiklik göstermektedir. Buna göre Arap geleneklerinden ve toplum yapısından bahseden diyalogların bulunduğu konuşma kitabında söz konusu kalıpların sayısı yüksekken; tarihî, edebî, dinî ve kültürel metinlerin ağırlıklı olduğu okuma kitabında bu sayı oldukça düşüktür. Dil bilgisi kitabında ise metinlerde tespit edilen bu kalıplar az sayıda olup araştırma cümlelerinde artış göstermektedir.

Arap ülkelerinin sahip olduğu ekonomik ve sosyolojik gelişime koşut olarak kadınların sahip olduğu özgürlük alanı farklılık gösterse de Arap kadını her ülkede annelik ve ev kadınlığının sınırları içerisinde hareket edebilmektedir (Abu Nasr vd., 1983). Buna bağlı olarak seri, kadına ilişkin rolleri Arap toplumunda kabul gören geleneklere göre inşa etmiştir. Kadının temel görevini, ev işleri, çocuk bakımı ve eşine hizmetle sınırlandırmaktayken, erkeğin rollerini iş hayatı bağlamında ele almıştır. Kız çocukları bir taraftan okula giderken diğer taraftan annelerine yardım etmektedir. Yani kızların erkeklerle aynı düzeyde eğitim alma hakkı kabul edilirken ev içi rollerin dağılımına ilişkin anlayışta bir farklılık görülmemektedir.

Cinsiyetin biyolojik olmaktan öte toplumsal normlar, kabuller ve beklentiler yönüyle öne çıktığı, serinin okuma kitabında yer alan bir metinde açıkça görülmektedir. *Kadın, Erkeğe Evlilik Teklifi Edebilir mi?* (هل تخطب الفتاة الفتى؟) başlıklı metin (Sînî vd., 2018c), toplumsal cinsiyet kalıplarına ilişkin önemli mesajlar içermektedir. Nitekim metinde anket sonuçları paylaşılırken bu soruya olumsuz yanıt veren kişilerin, bazı açıklamalarını *Doğulu kadın* (المرأة الشرقية) ifadesinden hareketle yapmışlardır. Buna göre *Doğu toplumlarında geleneklerin, kadının erkeğe evlilik teklifi etmesini kabul etmediği* (العادات عند أهل الشرق لا تقبل أن تخطب المرأة الشرقية) ifadesi, *Doğulu kadının utanma kültüründe yetiştiği* (المرأة الشرقية نشأت على الخجل) ifadesi, *Doğulu kadının utanma kültüründe yetiştiği* (المرأة الشرقية نشأت على الخجل) cümleleri öne sürülerek anket sorusu olumsuz yanıtlanmıştır. Dolayısıyla *Doğulu kadın* ifadesi cinsiyetin toplumsal tarafını göstermesi bakımından önemli bir örnek niteliğindedir.

Toplumsal cinsiyet kodları arasında yer alan “güzellik” kavramı da seride dikkat çeken noktalardan biridir. Nitekim kadının sergilediği davranışlar toplum tarafından denetlendiği gibi dış görünüşü de aynı denetlemeye tabidir. Vücudunun özelliklerine göre kategorize edilen kadın, sahip olduğu güzellikle idealize edilmektedir (Yaktıl Oğuz, 2010). Güzellik kavramı ise başkaları tarafından beğenilme durumunun bir ifadesidir. Bu nedenle kadının güzelliğinin erkeğe göre daha çok dile getiriliyor olması ona edilgen bir rol biçmektedir. Seride erkeğin dış görünüşüyle alakalı herhangi bir ifade hiç geçmiyorken, kadınla güzellik kavramının bir arada verildiği çok sayıda örneğe rastlanmaktadır. *Kız çocuğundan* (بنت/طفلة) bahsederken *güzel* sıfatının (جميلة) tercih edildiği (Sînî vd., 2018a, 2018b, 2018c), *kadın ve genç kız* (فتاة/المرأة-الإمرأة) için *güzeller* (ذات حسن وجمال/آية في الجمال) gibi vurgulu (Sînî vd., 2018c) ifadelerin kullanıldığı, *en güzel kızın kim olduğu* söylenerek kıyaslamalar yapıldığı (سهيلة أجمل البنات) (Sînî vd., 2018c), “*güzel bir kızla evlendi*” (تزوج سعيد بفتاة حسناء) (Sînî vd., 2018), “*kızın zannettiğinden daha güzel olduğu*” (رأى الفتاة أجمل مما كان يعتقد) (Sînî vd., 2018c) gibi cümlelerle kadın güzelliğine işaret edilmektedir.

Seride Arap kadınının genel özelliklerinden farklı olarak Suudi Arabistan'a özgü bir uygulama olarak dikkat çeken kısım ise *Trafik Müdürlüğünde* (في إدارة المرور) isimli konu başlığının bulunduğu derstir (Sînî vd., 2018a). Bu derste geçen üç diyalog ile bir metinde sürücü belgesi çıkarma konusundan bahsedilirken erkek isimleri kullanılmıştır. Ancak Arapça dil bilgisi kuralları gereği cinsiyete göre değişiklik gösteren yapılara dikkat çekmek amacıyla kızlar arasında geçen diyalogun konusu ise fakülteye kayıt yaptırmak şeklinde düzenlenmiştir. Serinin kaleme alındığı yıllarda Suudi Arabistan'da kadının araba sürmesi söz konusu olmadığı için dersin içeriğine ters düşmesine rağmen konu değişikliğine gidildiği görülmektedir. Dolayısıyla seride araba sözcüğünün geçtiği cümlelerde istisnasız olmak üzere kişi isimleri hep erkeklerden seçilmiştir.²

Yukarıda bahsedilen noktalar dışında serideki toplumsal cinsiyet kalıpları; sosyal hayatta görünürlük, ev içi sorumluluklar, ebeveyn olma ve kadının iş hayatındaki konumu açılarından incelenmiştir.

Görünürlük Bağlamında Kadın

Arapçanın dil bilgisel yapısında, genel ifade kullanımının söz konusu olduğu durumlarda eril yapı (مذكر) geçerli olmaktadır. Dolayısıyla Arap dili gramatik cinsiyet bakımından eril yapıları görünür kılan bir özellik taşımaktadır (Kinar, 2014). Arapçanın bu özelliği göz önüne alınarak eril formda gösterilen isimlerin tamamı cinsiyet belirtmeyen nötr sözcükler olarak kabul edilip incelemenin dışında tutulmuştur. Dolayısıyla serideki kadın ve erkek görünürlüğünün sıklığı belirlenirken kesin bir sonuca ulaşabilmek adına sadece özel isimler ve akrabalık isimlerinin (baba, dayı, vs.) sayısı temel alınmıştır. Bu daraltmaya rağmen görünürlük sıklığı incelendiğinde sayı üstünlüğünün belirgin bir biçimde erkekten yana olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Arap dilinin yapısı gereği baskın olan gramatik cinsiyete ek olarak seride seçilen isimlerin erkek çoğunluğunu oluşturması görünürlüğü erkekten yana katlamaktadır.

² Suudi Arabistan'da kadınların araba kullanma yasağı, 2018 yılında kalkmıştır (Aljazeera, 2018).

Tablo 1. *Kadın ve Erkek İsimlerinin Kullanılma Sıklığı*

	Kadın	Erkek
Diyalog	12	52
Metin	14	130
Etkinlik	219	531

Dokuz kitap içerisinde yer alan erkek isimlerin sayısı 531'e ulaşırken, kadın isimlerinin sayısı 219'da kalmıştır. Serinin metin ve diyaloglarında yer alan kadın ve erkek görünürlüğünün sıklığına bakıldığında ise aralık daha çok açılmaktadır. Seride yer alan 64 diyalog içerisinde kadınların söz edildiği sadece 12 diyalog bulunmaktadır. Metinler içerisindeki kadın görünürlüğü ise son derece zayıftır. 346 metin içerisinde kadınların ana karakter veya yan karakter olarak görüldüğü metin sayısı yalnızca 14'tür.

Ebeveyn Olarak Kadın

Seride kadınla ilgili cümlelerde öne çıkan özelliklerden biri de kadının annelik görevleri üzerinden düşünülüp değerlendirilmesidir. Genel olarak Arap kültüründe kadının varoluşunu annelik üzerinden gösterme fikri yaygındır (el-Cubûrî, 2011). Kadının bireysel kimliğini geri planda tutup onu sadece anneliğiyle kabul eden anlayışın izini "*Arap toplumunda kadının görevinin çocuk bakımı ile sınırlı olduğunu*" ifade eden cümlede (يقتصر عمل المرأة في البيئة العربية على تربية الأولاد) (Sînî vd., 2018b) görmek mümkündür. Başka bir cümlede ise "*Ey anne! Sen dünyaya çocuk getirensin*" (يا أيتها الأم ، أنت صانعة الرجال) (Sînî vd., 2018b) ifadesiyle kadının annelik rolü yüceltilmiştir.

Dünyaya çocuk getiren annenin görevi, daha sonra *evde kalıp çocuklara bakmaktır* (تبقى الأم ترعى أطفالها) (Sînî vd., 2018b, 2018a). Bahsi geçen etkinlik cümlesinde çocuklar kelimesine bitişen zamir dikkat çekicidir. Aynı cümle içerisinde baba kelimesi de geçmesine rağmen çocuklar kelimesine aitlik anlamı katan zamirin anneye babaya değil de sadece anneye dönmesi bu vurguyu arttırmaktadır. Bu bağlamda kadın "her

ikisinin çocuğuna” değil “kendi çocuğuna” bakmaktadır. Dolayısıyla çocuk bakımı tamamen “anneye” ait bir iş durumundadır. Annenin çocuğuna nasıl bakması gerektiği ise çeşitli cümlelerde ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu cümlelere baktığımızda *Çocuğun ağlamasına uyanan* (استيقظت الأم على بكاء طفلها) (Sînî vd., 2018b), *çocuğunun güvende olması için çabalayan* (تحرص الأمهات على سلامة الأبناء) (Sînî vd., 2018b), *onların eğitimlerini takip eden* (النساء يشرفن على تربية الأبناء) (Sînî vd., 2018b, 1/253), *hastanede çocuğunun başında bekleyen* (نامت الأمهات مع أبنائهن) (Sînî vd., 2018b) ve *onu kaybettiği için büyük bir üzüntü duyan* (حزنت الأم على فقد ابنها حزنا شديدا) (Sînî vd., 2018b) örneklerinde özne sadece annedir. Öte yandan *çocuklarının eğitimini aksatan* kadının ise kötü oluşu yergi fiiliyle eleştirilmiştir (بئست المرأة المقصرة في تربية) (Sînî vd., 2018b). Verilen cümlelerle benzer içerikte babanın özne olduğu bir cümle bulunmamaktadır. Çocuk bakımına ilişkin bahsi geçen işlerde anneye yardım eden kişinin de yine bir kadın olduğu belirtilmektedir. Bu görev paylaşımı bir değişkenlik göstermeyip Arap dilinin özellikleri gereği geneli içine alan sorularda eril yapı kullanılırken *çocuk yetiştirmede anneye yardım edenin kim olduğunun* sorulduğu cümle (من التي تساعد الأم في تربية الأطفال؟) (Sînî vd., 2018a) dişil yapıya göre düzenlenmiştir. Böylece soruya verilecek cevabın, kız çocuğu ya da bakıcı olacak biçimde cevaplanması beklenmektedir. Ayrıca “*kız çocukları yarının anneleridir*” (الفتيات هنّ أمهات المستقبل) (Sînî vd., 2018b) ve “*evin en büyük kızı kardeşlerine anne gibidir*” (كأنّ البنت الكبرى لأخواتها أم) (Sînî vd., 2018a) cümleleri kadını annelikle özdeşleştirmenin yanı sıra anneye yardımcı olacak başlıca kişileri de ifade etmiştir. Dolayısıyla anneye yardım konusunda babanın ve erkek çocukların geçtiği herhangi bir cümle bulunmamaktadır.

Seride anneliğin önemi ve görevleri ayrıntılarıyla yer alırken babalığa ilişkin kullanılan cümleler *babanın çocukları için çalışmasından* ibaret olarak sunulduğu görülmektedir (يخرج/ ذاهب الأب إلى عمله/ أبي يعمل/ يتعب) (Sînî vd., 2018a, 2018b, 2018c). Erkek çocuk ise babası yokken evden sorumlu kişi pozisyonuna sahip olarak gösterilmektedir (والدك مسافر ويريد منك أن تكون مسؤولا عن الأسرة أثناء سفره) (Sînî vd., 2018a).

Mekân Bağlamında Kadın

Mekâna atfedilen cinsiyetçi imgeler tarih öncesine kadar uzanmaktadır (Kan Ülkü, 2018). Bu bağlamda geleneksel anlayış; kadını evle özdeşleştirirken erkeği kamusal alana ait görmektedir (Öner & Atsız, 2022). Mekân bağlamında yapılan bu ayrıştırma, kadın ve erkeğe dair rollerin yeniden üretilmesine yol açmaktadır. Buna göre kadın, evin düzeni ve işleriyle ilgili sorumluluk üstlenme; erkek ise iş hayatında yer alarak evin geçimini sağlama durumuyla karşı karşıya kalmıştır (Karakaya, 2028). Günümüzde ise geleneksel toplumlarda etkisini koruyan bu anlayış, seride dikkat çekici bir biçimde vurgulanmaktadır. *Kadının evinden sorumlu olduğu* (المرأة مسؤولة في منزلها) ifadesi (Sînî vd., 2018b) ile öncelikle bunun bir görev olduğuna işaret edilmiştir. *Bir Arap Ailesi* (أسرة عربية) başlıklı metinde (Sînî vd., 2018a) ise ev, *kadının krallığı* (الأم متفرغة لهذا البيت) ve anne de kendisini bu *krallığa adanmış* kişi (مملكتها لهذا البيت) biçiminde ifade edilerek kadının evle olan ilişkisi yüceltilmektedir.

Erkeğin ofiste (هو في مكتبه), *kadının evde* (هي في منزلها) (Sînî vd., 2018a) olduğunu anlatan iki cümlenin bir alıştırma peş peşe kullanılması, mekanın cinsiyete göre dağılımını yansıtması bakımından dikkat çeken bir örnektir. Ev sözcüğün geçtiği cümleler incelendiğinde kadına ilişkin birçok toplumsal cinsiyet kalıbına rastlamak mümkündür. *Eşine yemek hazırlamak için evde kalan* (تبقى المرأة في البيت لإعداد الطعام للزوج) (Sînî vd., 2018b), *kendini eve adayın* (الأم متفرغة للبيت) (Sînî vd., 2018a) *evdeki varlığı süreklilik taşıyan* (ظلت المرأة في البيت) (Sînî vd., 2018b) ve *evde çok işi olan* (عندها عمل كثير في البيت) (Sînî vd., 2018a) gibi cümle örneklerinde özne sadece kadın veya anne olarak geçmektedir. Buna karşılık baba, çoğunlukla *toplantı* (اجتماع) (Sînî vd., 2018a), *seyahat* (مسافر) (Sînî vd., 2018a) ve *ofis* (في مكتبه) (Sînî vd., 2018a) gibi mekânlarda temsil edilmektedir.

Tablo 2. Mekânların Cinsiyete Göre Dağılımı

	Kadın	Erkek
Ev (منزل/بيت)	31	21
İş (مكتب/عمل)	30	130
Okul (مدرسة/معهد/جامعة)	55	76
Seyahat (سفر/رحلة)	54	180

Kadının evle olan sıkı ilişkisi ev işlerinin de kendisiyle özdeşleşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla seride *Ailem* (أسرتي) isimli iki farklı metinde aile içi rollerden söz ederken *annenin evde çalıştığına* ilişkin kullanılan ifadelerle kadının evde konumlandırılışı pekiştirilmektedir (أمي هي التي (أمي تعمل في بيتنا) (Sînî vd., 2018b, 2018c).

Bu ev işleri içerisinde öne çıkan mekân kuşkusuz mutfaktır. Kadın-mutfak ilişkisini gösteren çok sayıda örnekten bahsetmek mümkündür. *İyi yemek pişiren* (الأم جيدة الطبخ) (Sînî vd., 2018a), *sürekli yemek hazırlamakla meşgul olan* (هي مشغولة دائما بإعداد الطعام) (Sînî vd., 2018a), *erkeğin önemli bir randevusu olduğu için ona yemek hazırlaması gereken ve arkadaşları eve geleceği için kendisinden sofrayı hazırlanması istenen* (Sînî vd., 2018a) alıştırmaların öznesi sadece anne ya da hanımdır. Dolayısıyla seride mekânın mutfak olarak geçtiği cümlelerin tamamında kadın öznedir. Kadının mutfakla olan ilişkisi, *Erkeğin kalbine giden yol midesinden geçer* (الأكلة اللذيذة هي الطريق إلى قلب الرجل) (Sînî vd., 2018c) sözüyle de pekiştirilmektedir.

Yemek hazırlığı ve temizlik gibi ev işlerinde kadına *yardımcı olacak kişi de kız çocuğudur* (البنات تساعد أمها) (Sînî vd., 2018a). Bu görev dağılımı, keskin çizgilerle belirtilmiştir. Nitekim Arapçanın dil bilimsel yapısı gereği serideki alıştırmalar soruları geneli kapsadığı için eril yapıda oluşturulurken *annesine yardım edenin kim olduğunun* sorulduğu soru (من التي تساعد (من التي تساعد أمها في البيت؟) (Sînî vd., 2018a) dişil yapıya göre düzenlenmiştir. Böylece cevabın kız çocuğu olacak şekilde verilmesi istenmiştir. Bu konuya

sekreterlik ve çocuk bakıcılığı bulunmaktadır. Hem kadın hem erkek için örneklerine rastlanan on beş meslek grubunun cinsiyete göre dağılımına bakıldığında hemşirelik dışındaki tüm mesleklerde dağılımın erkeklerden yana fazla olduğu saptanmıştır.

Arapçanın dilbilgisi kurallarına göre eril sözcüklerin çoğul biçimi sadece erkekleri kastettiği gibi kadınları da kapsama ihtimali bulunmaktadır. Buna göre serideki meslek grupları cinsiyete göre belirlenirken eril çoğullar sayıya dâhil edilmeyip dişil (مؤنث) çoğullar eklenmiştir. Bu sınırlandırmaya rağmen mesleklerin dağılımında erkekten yana olan sayı fazlalığı azalmamaktadır.

Tablo 3. Mesleklerin Cinsiyete Göre Dağılımı

	Kadın	Erkek
Öğretmen (معلم/مدرس/أستاذ)	127	249
Doktor (طبيب)	113	200
Memur (موظف)	55	182
Mühendis (مهندس)	41	189
Hemşire (ممرض)	58	6

Bakan (وزير), *başkan* (أمير/رئيس) ve *dekan* (عميد) gibi yönetim gerektiren meslek gruplarında erkek görünürlüğünün arttığı görülmektedir. Bu bağlamda kadınların temsil edildiği idari görevlerde sadece müdür (مدير) örneğine rastlanmaktadır. Bununla beraber müdürlük mesleğinin temsilinde de sayı çoğunluğu erkekten yanadır. Nitekim müdürlüğün erkekler için verildiği örnekler 215 iken bu sayı kadınlarda 55'tir.

Mesleklerin cinsiyet bazındaki dağılımına bakıldığında kadınlar, öğretmenlik gibi annelik rolüne yakın bulunan iş alanlarına daha uygun görülmektedir. Bir kız ile erkek kardeş arasında geçen diyalogda (Sîni vd., 2018a) söz konusu bu durum tartışılmıştır. Kız, tıp fakültesinde okumak isterken ailesi onun edebiyat fakültesinde okuması konusunda ısrarcı davranmaktadır. Bunun üzerine kız, mühendislik fakültesinde okuyan erkek kardeşinin kendisiyle empati kurmasını sağlamak için aynı şeyi

kendisinin kabul edip etmediğini sormaktadır *وهل أنت توافق على دراسة* (و هل أنت توافق على دراسة) (الأداب بدلا من الهندسة). Bu soruya, “*Tabii ki kabul etmem, çünkü edebiyat okumak özel bir yetenek gerektirir.*” إلى (لا أوافق طبعاً، دراسة الآداب تحتاج إلى “*Tabii ki kabul etmem, çünkü edebiyat okumak özel bir yetenek gerektirir.*” إلى (لا أوافق طبعاً، دراسة الآداب تحتاج إلى (فماذا تطلب مني ذلك؟) (فماذا تطلب مني ذلك؟) abisinin verdiği cevap meslek temelinde kadına yönelik bakış açısını yansıtmaktadır: “*Çünkü sen kızsın.*” (لأنك فتاة). Diyalog, “*Kız ile erkek arasında ne fark var?*” (وما الفرق بين الفتى والفتاة؟) diyerek itiraz eden kızın cümleleri ile devam etmektedir.

Bahsi geçen diyalog dışında serinin çeşitli alıştırma cümleleri ve metinlerinde de kadının çalışmasına ilişkin düşüncelere yer verilmiştir. Bu düşüncelerin çoğunlukla çalışan annelere ilişkin olduğu görülmektedir. *Çalışan annelerin eve gerektiği kadar vakit ayırmadıkları* (الأمهات الموظفات (لا يتفرغن لبيوتهن كما يجب (Sînî vd., 2018a), aynı zamanda *işte de aktif ve dinç olmadıkları* (ليست الأمهات نشيطات في العمل) (Sînî vd., 2018b) dile getirilmektedir. Benzer şekilde *kadın doktorların hastanede kendilerini işlerine vermedikleri* (ليست الطبيبات متفرغات للعمل في المستشفى) ve *fabrikanın kadın işçilerinin işlerine dikkat etmedikleri* إلى (عاملات المصنع لا ينتبهن إلى (Sînî vd., 2018a) söylenmektedir. Ev ve iş karşılaştırmasına ilişkin örnekler bazen de “*Kadın memurlar işlerini evlerine tercih ediyorlar mı?*” (هل تفضل الموظفات عملهن على بيتهن؟) (Sînî vd., 2018a) gibi soru cümleleri üzerinden tartışılmaya açık bir konu olarak sunulmaktadır. Seri, bir ünitenin tamamını kadının çalışması ve evdeki rolünü tartışmaya ayırırken (Sînî vd., 2018a) çalışan kadına ilişkin tek olumlu ifade, “*toplumun ona saygı gösterdiği*” (يحترم المجتمع المرأة العاملة) (Sînî vd., 2018a) cümledir.

Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’de Arapça eğitim veren yükseköğretim kurumlarının bir kısmında okutulan Kral Suud Üniversitesi Dil Enstitüsü Arapça Serisi’ndeki toplumsal cinsiyet kalıpları incelenmiştir. Bu inceleme; görünürlük, mekân ve mesleklerin cinsiyete göre dağılımı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Kadın ve erkek isimlerinin metin, diyalog

ve alıştırma cümlelerindeki kullanım sıklığına bakıldığında kadın görünürlüğünün önemli ölçüde zayıf olduğu saptanmıştır. Mesleklerin temsilinde ise benzer şekilde kadınların erkeklere göre daha düşük sayıda yer aldığı belirlenmiştir. Ayrıca erkeklerin temsil edildiği meslek sayısı otuzun üstüneyken kadınlar on beş meslekle sınırlandırılmıştır. Sayıların kadından yana yüksek olduğu tek meslek dalı hemşireliktir. İdari görevlerde erkek ve kadın arasındaki temsil farkı, erkekten yana belirgin bir fazlalık taşımaktadır. Cinsiyetin mekân bağlamındaki dağılımına gelindiğinde ise benzer sonuçlarla karşılaşmıştır. Kadının bulunduğu mekânlarda en üst sayı ev iken; okul, iş ve seyahatte gösterilen erkek sayısının kadınlara göre daha fazla olduğu görülmüştür. Böylece kadının mekân üzerinden konumlandırılışı onun evle sınırlandırıldığı bir görüntü çizmektedir. Sözü edilen sayısal verilerin yanı sıra serinin çeşitli metin, diyalog ve alıştırma cümlelerinde toplumsal cinsiyet kalıplarına ilişkin çeşitli örnekler de yer verilmiştir. Sayısal verileri destekleyen bu örnekler bakıldığında; bunların kadını sosyal hayatta edilgen, ev içi rollerde aktif tutan bir anlayışla oluşturulduğu fark edilmektedir.

Bu çalışma, serinin taşıdığı cinsiyetçi iletilere dikkat çekerek ders kitaplarının belirlenmesinde cinsiyet eşitliğini göz önüne alarak sağlayıp daha titiz tercihler yapılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Böylece Arapça ders kitaplarında göz ardı edilen cinsiyetçilik konusunda duyarlılık geliştirmeye katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Bu duyarlılığın hem bireysel hem de kurumsal düzeyde yaygınlaşması umut edilmektedir. Kadın ve erkeğin rolleriyle ilgili kalıplaşmış kavramları eğitimin üniversite düzeyinde kaldırmak önemli bir adımdır. Ders kitaplarının söz konusu nedenleri göz önüne alarak tekrar gözden geçirilmesi önem arz etmektedir. Cinsiyete dayalı klişelerden bağımsız eğitim malzemeleri ve müfredatlar hazırlamak eğitimin her düzeyi için önemliyken üniversite bünyesinde bu konuya daha çok eğilmek ihtiyacı doğmaktadır. Sosyal hayattaki davranışların olumlu cinsiyet rolleriyle oluşturularak devamının sağlanması için üniversite ortamı önemli bir kademe niteliğindedir. Bu bağlamda ders kitaplarında kadın ve erkeğe dair kullanılan ifadelerin eşitlik gözetilerek seçilmesi, kadına ilişkin olumsuz

algıların dűzeltilmesine katkıda bulunmaktadır. Ders kitapları bu yűnűyle kadınların toplum içerisinde olumsuz durumlara maruz kalmalarına yol açan sebepleri ortadan kaldırma konusunda bűyűk bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla eđitim materyallerinin bu bađlamda incelenmesi bűyűk önem kazanmaktadır.

Gerek orta đretim kademesinde gerek űniversite dűzeyindeki İngilizce hazırlık sınıflarında okutulan ders kitapları herhangi bir incelemeye tabi tutulmadan uzun yıllar boyunca kullanılmıŐtır. Böylece farklı bir kűltűre ait unsurlar dille beraber aktarılmıŐtır. Arapça đretiminin yaygınlaŐmasıyla birlikte benzer bir durumun da nűne geçilmesi için űniversitelerde okutulacak Arapça ders kitaplarının eđitim içeriđinin, hem Tűrkiye'nin kűltűrel unsurları ve dinamikleri dođrultusunda hem de cinsiyet eŐitliđini sađlayacak biçimde űretilmesi son derece önem arz etmektedir. Dolayısıyla yabancı dil ders kitaplarının seçiminde kabul gören lűtler; istenilen sűrede hedef dilin becerisini kazandırma, kitabın kâđit kalitesi ve görsel kullanımı olduđu kadar toplumsal cinsiyete duyarlı olması bu kriterlere eklenmelidir.

TeŐekkűr: TeŐekkűr bulunmamaktadır.

Etik Beyan: Etik beyan bulunmamaktadır.

ıkar atıŐması Beyanı: ıkar atıŐması bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Finansal destek alınmamıştır.

Kaynaklar / References

- Abu Nasr, J., Lorfing, I., & Mikati, J. (1983). Identification and Elimination of Sex Stereotypes in and from School Textbooks. *Eric*, 1-72. <https://eric.ed.gov/?id=ED378104>
- Aguilar, J. (2021). Gender Representation in EFL Textbooks in Basic Education in Mexico. *Mextesol Journal*, 45(1), 1-9.
- Al-Abiky, W. (2019). Gender Role in Saudi Arabia Female High School Textbooks "Traveller 1 and Traveller 2". *English Language Teaching*, 12(4), 96-104.
- es-Su'ūdiyyat Yedħulne 'Aşra Kıyadeti's-Seyyare. (2018, Haziran 24). *Al-Jazeera News Arabic*. <https://www.aljazeera.net/news/arabic/2018/6/24/%D8%A7%D9%84%D8%B3%D8%B9%D9%88%D8%AF%D9>
- Aratemur Çimen, C., & Bayhan, S. (2018). Değişen Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, (36), 72-102.
- Asan-Tezer, H. (2010). Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik ve Öğretmenlerin Cinsiyetçilik Algılarının Saptanması. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 2(2), 65-74.
- Bağlı, M.T. & Esen, Y. (2002). İlköğretim Ders Kitaplarındaki Kadın ve Erkek Resimlerine İlişkin Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35(1-2), 143-154.
- Bardakçı, Ş. & Oğlak, S. (2022). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi ve Türkiye. *Toplumsal Politika Dergisi*, 3(1), 71-90.
- Beauvoir, S. (2019). *İkinci Cinsiyet*. (G. Acar Savran, Çev.). İstanbul Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bostancı, A. (2005). İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları ve Diğer Araç-Gereçlerin Tespit ve Analizi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(11), 1-30.
- el-Cubûrî, İ.Z. (2011). Şûratu'l-Mer'e fî Kutubi'l-Medresiyye. *Mecelle-tu'l-Bâhîşî'l-İ'lâmî*, 3(14), 147-165.
- Çağmar, E. (2011). el-Kavâ'idu'l-Arabiyyetu'l-Muyessere Adlı Eserde Anlatılan Gramer Kurallarının Değerlendirilmesi. *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, (6), 27-52.
- Davarcı, Y. & Zengin, Z.S. (2021). Din Dersi Kitapları Görselinde Toplumsal Cinsiyet Üzerine Bir Analiz. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (12), 283-300.

- Güneş, Ö. (2008). Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Ayrımı. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 19(2), 81-95.
- Kablan, S. (2018). *Dil Öğretim Seti İnceleme Kriterleri ve Türkiye’de Kullanılan Arapça Setler*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakaya, H. (2018). Görünmez Emek ve Eve kadınları. *Fırat Üniversitesi İİBF İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 73-94.
- Karataş, Y. (2008). Yabancı Dil Olarak Arapça Öğretiminde Bir Ders Kitabı İncelemesi. İçinde S. Ağıldere & N. Ceviz (Ed.), *Türkiye’de Yabancı Dil Eğitimi Ulusal Kongresi* (ss. 562-569), Ankara Bizim Büro Basımevi.
- Kan-Ülkü, G. (2018). Konutun Cinsiyeti. *Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 3(2), 63-80.
- Kınar, K. (2014). Arap Dilinde Cinsiyet Olgusu ve Diğer Dillerle Bir Mukayesesi. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(19), 7-28.
- Kükreler, M. & Kıbrıs, İ. (2017). Cedaw Öncesi ve Sonrası Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Faktörünün Değerlendirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 1369-1383.
- Misra, N. (2013). Impact Of Gender And Education On Gender Role Identity, Gender Role Perception And Psychological Mindedness Of College Students. *The International Journal’s Research Journal of Social Science and Management*, 2(12), 91-98.
- Özcan, A. (2012). *Toplumsal Cinsiyet Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rol Tutumlarına Etkisi*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Kayseri Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öner, Y. & Atsız, H. (2022). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Mekân Bağlamında Analizi: Feminist Yaklaşımlar ve Özen Etiği Perspektifi. *Kaygı Dergisi*, 21(2), 530-559.
- Özel, H. & Çiftçi, F. (2022). el-‘Arabiyya li’l-Hayât İsimli Kitapta Yer Alan Eşdizim Uygulamalarının Arapça Öğretimine Katkısı. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 184-198.
- Şinî, M. İ., ‘Abdu’l-‘Azîz, N. M. & Sâlih, M. (2018a). *el-‘Arabiyyetu li’l- Hayât*. (C. 1-3). Cantaş Yayınları.
- Şinî, M. İ., es-Seyyid, İ. Y. & eş-Şeyh, M. R. (2018b). *el- Kāvā’idu’l-‘Arabiyyetu’l-Mu-yessera*. (C. 1-3). Cantaş Yayınları.

- Şīnī, M.İ., Fadlullah, M.F. & Şaban, M.A. (2018c). *el-Ḳīrāetu'l-Muyessera*. (C. 1-3).
- Şīnī, M.İ. (2014). Arap Dilini Yayımda Arabistan'ın Rolü. (Y. Kahyaoglu, Çev.). *Hararan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(31), 323-341.
- Şaban, İ. & Batkılar, F. (2016). Arap Dili Bölümlerinin Hazırlık Programlarında Arapça Öğretiminin Dersler, Kitaplar ve Yöntemler Açısından Mevcut Durumu. İçinde A. Yerinde, K. Açık, N. Karahan, S. Şimşek & A. N. al-Ruhban (Ed.), *II. Uluslararası Arapça Öğretimini Geliştirme Sempozyumu* (ss. 36-69), Akdem Yayınları.
- Yatkıl Oğuz, G. (2010). Güzellik Kadınlar İçin Nasıl Vaade Dönüşür: Kadın Dergilerindeki Kozmetik Reklamları Üzerine Bir İnceleme. *Selçuk İletişim Dergisi*, 6(3), 184-195.
- World Economic Forum (2023) Global Gender Gap Report. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf

Türkiye’de İş Yerinde Kadına Yönelik Şiddetin Yaygınlığı ve Etkisi: Kesitsel Bir Anket Çalışması

Prevalence and Impact of Workplace Violence against Women in Türkiye: A Cross-sectional Survey Study

Salih Dursun^{1*}, Esra Özdemir²

Öz

Toplumsal yaşamda oldukça yaygın olan “kadına yönelik şiddet” olgusunun yaşandığı alanlardan biri de çalışma hayatıdır. Bu çalışmanın amacı kadına yönelik iş yeri şiddetinin yaygınlığını, sıklığını ve faillerini tespit etmektir. Ayrıca çalışmada iş yerinde şiddete maruz kalmanın, kadın çalışanların iş stresi ve iş tatmini üzerine etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın örneklemini farklı sektörlerde çalışan 194 kadın oluşturmaktadır. Araştırma sonuçları katılımcıların %45,4’ünün son 1 yıl içinde iş yerinde şiddete maruz kaldıklarını göstermektedir. En sık maruz kalınan şiddet türlerinin ise duygusal baskı ve yıldırma (%35,1) ile sözel şiddet (%34,5) olduğu görülmektedir. Ayrıca kadın katılımcıların %3,1’inin fiziksel saldırı ve %1,5’inin ise cinsel tacize maruz kaldıkları görülmektedir. Buna göre kadın çalışanların önemli bir kısmı işlerini yaptıkları esnada şiddet kurbanı olmaktadır. Şiddeti uygulayanlar içerisinde ise ilk sırada erkekler yer almaktadır. Ayrıca araştırma sonuçlarına göre iş yerinde şiddete maruz kalmak, kadın çalışanların daha fazla iş stresi yaşamalarına ve iş tatminlerinin düşmesine yol açmaktadır. Çalışma sonuçlarının bu konudaki literatüre katkı sağlayacağı ve kadına yönelik iş yeri şiddetini önlemeye yönelik politikalara rehberlik edeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İş Stresi, İş Tatmini, İş Yerinde Kadına Yönelik Şiddet, Kadın, Şiddet.

Abstract

One of the areas where the phenomenon of “violence against women”, which is quite common in social life, occurs is working life. The aim of this study is to determine the prevalence, frequency and perpetrators of workplace violence against women. Furthermore, the objective is to investigate the impact of workplace violence exposure on the levels of job stress and job satisfaction experienced by female employees. The sample of the research consists of 194 female employees working in different sectors. The results of the research show that 45.4% of the participants have been exposed to workplace violence within last year. The most common types of violence experienced are emotional pressure and bullying (35.1%) followed by verbal violence (34.5%). In addition, 3.1% of the female participants were exposed to physical assault and 1.5% to sexual harassment. Consequently, a considerable proportion of female employees experience acts of violence in the course of their professional responsibilities. . Predominant among the perpetrators of violence are men. Additionally, the findings of the study indicate that female employees who are exposed to workplace violence encounter elevated levels of work-related stress and a decline in job satisfaction.. The findings of this research are anticipated to make an academic contribution to the literature on the topic in question, and provide valuable insights for the development of preventive policies regarding workplace violence against women.

Keywords: Job Satisfaction, Job Stress, Violence, Violence Against Women at Work, Women.

Atıf/Citation: Dursun, S., & Özdemir, E. (2024). Türkiye’de İş Yerinde Kadına Yönelik Şiddetin Yaygınlığı ve Etkisi: Kesitsel Bir Anket Çalışması. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 305-332.

¹ Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, sdursun@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8597-3340.

² Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, esrozdeemir@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9184-7992.

Extended Abstract

Violence is a global problem that has a negative impact on the health and social development of society. Currently, a significant number of individuals encounter the issue of violence in various aspects of their jobs. While all employees face the potential of encountering violence in their professional lives, female employees are particularly vulnerable to such risks. The primary objective of this study is to determine the prevalence, frequency and perpetrators of workplace violence against women. The study also aims to examine the relationship between demographic factors such as age, marital status, educational status, job position, etc., and exposure to violence. Another objective of the study is to examine the effects of workplace violence on work-related stress and job satisfaction of female employees. The findings of the study is anticipated to contribute to the literature on this subject and will guide policies to prevent violence against women.

The sample of the research consisted of 194 female participants working in different sectors such as textile, automotive, construction, service, education and health in Türkiye. Questionnaire technique was used to collect data in the study. Questionnaire forms were applied to the participants between February 2021 and June 2021. The analysis of the data obtained in the research was made with the IBM SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) Statistics Version 22.0 program.

Based on the findings of the study, 45.4% of the female employees participating in the research stated that they were exposed to some form of violence within the last year. This study showed that the most common types of violence experienced by the participants were emotional pressure/mobbing (35.1%) verbal violence (35.1%) and harassment (34.5%). In addition, female participants were exposed to physical assault with 3.1% (n=6) and sexual harassment with 1.5% (n=3). In all forms of violence, the perpetrators of violence are predominantly men.

Moreover, the most common reaction of female employees exposed to physical violence was reporting the situation to the organization management (22.2%) and responding to violence with violence (22.2%). The most common reaction of those exposed to emotional pressure and intimidation were explaining the situation to their colleagues (22.7%) and talking to their friends/family (17.8%) about it. 11.8% of those exposed to emotional pressure and intimidation stated that they had reported this situation to the organization management. When the percentages of the reactions of those exposed to verbal abuse was examined, the most common was informing their colleagues (25.3%) and their friends/family (16.8%) of the situation. Participants exposed to sexual harassment did not answer this question.

The study also indicated that there was no statistically significant difference between the age distribution of the participants and their exposure to violence (Pearson chi square test =3,125; $p=,210$; $df:2$). When the marital status of the participants and their exposure to violence were compared, there was a statistically significant relationship between exposure to violence and marital status (Pearson chi-square test = 6.077; $p = .014$; $df: 1$). Examining the rates, it was determined that single employees (69.3%) were exposed to more violence compared to married ones (30.7%). Additionally, according to Table 4, there was a statistically significant relationship between the educational level of the participants and their exposure to violence (Pearson chi-square test = 5.867; $p = .018$; $df: 1$). When we consider the comparison of the participants' exposure to violence in terms of their educational status, it is noteworthy that university graduates (83.9%) were exposed to violence at a higher rate than high school graduates (16.1%). On the other hand, no significant relationship could be detected between the participants' working years and their exposure to violence (Pearson chi-square test =.487; $p=.784$; $df:2$). Finally, taking the position of female employees at work and their exposure to violence into consideration, there was no significant relationship between the position of the employees and their exposure to violence (Pearson chi-square test =.545; $p=.328$; $df: 1$).

Consequently, the study indicated that individuals who had experienced any form of violence exhibited higher average stress levels (2.86) compared to those who had not been exposed to violence (2.05), and there was a significant difference between exposure to violence and work stress ($t= 6.304$; $p<0.05$). This showed that female employees saying they had been exposed to violence had higher job-related stress levels. In addition, the job satisfaction average of female employees who were victims of violence (2.97) was lower than those who stated that they had not been exposed to violence (3.38). In addition, the difference between exposure to violence and job satisfaction was statistically significant ($t= -3.078$; $p<0.05$).

Keywords: Job Satisfaction, Job Stress, Violence, Violence Against Women at Work, Women.

Giriş

Şiddet, toplumun sağlık ve sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileyen küresel bir sorundur (Günaydın & Kutlu, 2012). Toplumsal yaşamda oldukça yaygın olan “kadına yönelik şiddet” olgusunun yaşandığı alanlardan biri de çalışma hayatıdır. Günümüzde çok sayıda insan, işlerini yaparken farklı boyutlarda şiddet sorunuyla karşılaşmaktadır. “İş yeri şiddeti” olarak kavramsallaştırılan bu kavramın genel kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır (Bernardes vd., 2021; Child & Mentis, 2010). Oldukça karmaşık ve çok yönlü bir kavram olduğu için tanımlanması da oldukça zor olan iş yeri şiddeti (Waddington vd., 2005) çalışanların işlerini yapmış oldukları esnada maruz kaldıkları, fiziksel veya psikolojik zarar verme amaçlı her türlü eylem veya olay olarak ifade edilmektedir (Wiskow, 2003). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ise iş yeri şiddetini; kişinin işiyle ya da mesleki faaliyetiyle ilgili durumlarda taciz, tehdit veya saldırılara maruz kaldığı, sağlık ve güvenliklerinin açık veya örtülü olarak tehdit edildiği herhangi bir durum olarak tanımlamıştır.

Toplumsal yaşam içinde herkesin şiddete uğrama riski olmakla beraber risk gruplarının başında kadınlar gelmektedir. WHO tarafından yayımlanan tahminler, dünya çapındaki kadınların yaklaşık 3’te 1’inin (%30) yaşamları boyunca fiziksel ve/veya cinsel cinsel şiddete maruz kaldığını göstermektedir (WHO, 2021). Türkiye’de yapılan çalışmalar ise kadına yönelik şiddetle ilgili farklı bulgular ortaya koymaktadır. Najafova (2020) tarafından 2000-2015 yılları arasında kadına yönelik şiddetle ilgili 28 çalışmayı kapsayan sistematik derleme çalışması, fiziksel şiddet yaygınlığının %9 ile %80 arasında, sözel şiddet yaygınlığının %32 ile %93 arasında, duygusal şiddet yaygınlığının %12 ile %89 arasında, cinsel şiddet yaygınlığının %2 ile %75 arasında, ekonomik şiddet yaygınlığının ise %3 ile %78 arasında değiştiğini ortaya koymaktadır. Bir diğer sistematik derleme çalışmasında Seçgin vd. (2022) tarafından 2016-2021 yıllarında yayımlanan 43 çalışma incelenmiş ve 1 veya 1’den fazla şiddet türüne maruz kalan kadın oranı %14.1 ile %43 arasında olduğu tespit edilmiştir.

Şiddetin yaygın olarak gözlemlendiği alanlardan biri de çalışma hayatıdır. Çalışma hayatında bütün çalışanların şiddete maruz kalma riski bulunmakla beraber şiddete uğrama riski yüksek grupların başında kadın çalışanlar gelmektedir. Araştırmacılar iş yerinde şiddet eylemlerini “toplumsal cinsiyete dayalı”, diğer bir ifadeyle kadın olduğu için özellikle bir kadına yönelik, eşit olmayan güç ilişkisinden kaynaklanan veya kadınları orantısız şekilde etkileyen eylemler olarak değerlendirmektedir (Newman vd., 2011). Kadına yönelik şiddetin toplumda yaygınlaşması ve iş yerindeki şiddetin artması, çalışan kadınlar için ciddi bir risk oluşturmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalar kadın çalışanların erkek çalışanlara oranla şiddete uğrama riskinin yüksek olduğunu göstermektedir (Aytaç vd., 2011; Bernardes vd., 2021; Kibunja vd., 2021; Lanthier vd., 2018; Pınar vd., 2015; Yoon & Choi, 2021).

Diğer taraftan iş yeri şiddeti ve cinsiyet bağlamında yapılan araştırmalar, iş yeri şiddetinin türüne göre kadın ve erkek çalışanlar arasında şiddete maruz kalma sıklığı bakımından farklılıklar olduğunu göstermektedir. Araştırmalar, kadın çalışanların sözlü şiddete uğrama riskinin erkeklerden yüksek olduğunu (Heddar vd., 2022; Maran vd., 2019; Newman vd., 2011), buna karşılık erkek çalışanların kadın çalışanlara göre fiziksel şiddete uğrama sıklığının daha fazla olduğunu göstermektedir (Çöl & Kapar, 2011; Heddar vd., 2022; Zhu vd., 2018). Ayrıca kadın çalışanların duygusal baskı ve yıldırıma maruz kalma oranlarının erkeklerden yüksek olduğu görülmektedir (Newman vd., 2011; Salin, 2005; Vartia & Hyyti, 2002). Cinsel taciz gibi şiddete türlerinde ise mağdurların büyük oranda kadınlar olduğu görülmektedir (Aytaç vd., 2011; Fisher & Gunnison, 2001).

Ayrıca fiziksel saldırı, sözlü taciz, cinsel veya ırksal taciz, zorbalık veya mobbingi içeren iş yeri şiddeti, dünya çapında çalışanların iş sağlığı ve iş güvenliğini etkilemektedir (Newman vd., 2011). Araştırmalar, şiddete maruz kalma sıklığının çalışanların duygusal ve psikolojik sağlıkları üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Mayhew & Chappel, 2007). Bu olumsuz etkilerin başında ise tükenmişlik (Duan vd., 2019), anksiyete ve depresyon gibi semptomlar (Spector vd., 2007) ile uyku kalitesinde azalma (Zhang vd., 2018), uyku problemleri (Magnavita vd., 2019) kas-iskelet sistemi yaralanmaları (Pacheco vd., 2021) gibi sorunlar gelmektedir. İş yeri şiddetinin yol açtığı sorunlardan biri de iş

stresidir. Çalışma yaşamında bireysel, örgütsel ve çevresel birçok faktörün iş stresine yol açtığı bilinmekle beraber (Kavosi vd., 2018) araştırmalar iş yerinde şiddete maruz kalmanın iş stresini ciddi oranda arttırdığını ortaya koymaktadır (Ayaydın, 2021; Aytac vd., 2011; Duan vd., 2019; Gu vd., 2022; Zhang vd., 2018). İş yeri şiddeti, çalışanların işlerine yönelik tutumları üzerine de olumsuz etkide bulunmaktadır. Araştırmalarında gösterdiği üzere özellikle iş yerinde şiddete maruz kalmak, çalışanların iş tatminlerini olumsuz etkileyebilmektedir (Aytaç vd., 2011; Çöl & Kapar, 2011; Karcioğlu & Akbaş, 2010; Li vd., 2019;2020; Nart, 2014).

İş yeri şiddeti ile ilgili Türkiye’de son zamanlarda yapılan araştırmaların sayısında önemli bir artış olmakla beraber iş yerinde şiddette toplumsal cinsiyetin rolünü analiz eden ve doğrudan kadın çalışanlar üzerinde yapılan sınırlı sayıda araştırma mevcuttur (Aytaç & Dursun, 2013; Duman vd., 2016; Özen, 2016). Bu çalışmanın öncelikli amacı kadına yönelik iş yeri şiddetinin yaygınlığını, sıklığını ve faillerini tespit etmektir. Araştırmada ayrıca yaş, medeni durum, eğitim durumu, işteki konum vb. demografik faktörlerin şiddete maruz kalma durumlarıyla ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın bir diğer amacı ise iş yerinde ‘maruz kalma’ durumlarının kadın çalışanların işe bağlı stres ve iş tatminleri üzerine etkilerini incelemektir. Çalışma sonuçlarının bu konudaki literatüre katkı sağlayacağı ve kadına yönelik şiddeti önlemeye yönelik politikalara rehberlik edeceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın hipotezleri şu şekildedir:

H₁: Katılımcıların yaşları ile şiddete maruz kalma durumları arasında ilişki vardır.

H₂: Katılımcıların medeni durumları ile şiddete maruz kalma durumları arasında ilişki vardır.

H₃: Katılımcıların eğitim durumları ile şiddete maruz kalma durumları arasında ilişki vardır.

H₄: Katılımcıların çalışma yılı ile şiddete maruz kalma durumları arasında ilişki vardır.

H₅: Katılımcıların işteki konumları ile şiddete maruz kalma durumları arasında ilişki vardır.

H₆: Kadın çalışanların *şiddete maruz kalma durumları* ile iş stresi düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₇: Kadın çalışanların *şiddete maruz kalma durumları* ile iş tatmini düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini Türkiye'de tekstil, otomotiv, inşaat, hizmet, eğitim, sağlık gibi farklı sektörlerde çalışan 194 kadın katılımcı oluşturmaktadır. Kadınların işlerinde maruz kaldıkları şiddetin genel bir resmini ortaya koymak adına sektör ayırımına gidilmemiştir. Araştırma örnekleminin seçiminde ise uygulanması basit, daha az zaman alıcı ve daha az maliyetli olduğu için (Stratton, 2021) kolayda örnekleme tekniği tercih edilmiştir.

Araştırmaya katılanların, %47,3'ü 26-35 yaş aralığındadır, %32,5'i 18-25 yaş aralığında ve %20,1'i 36 ve üzeri yaş aralığındadır. Katılımcıların medeni duruma bakıldığında ise %40,2'sinin evli, %59,8'inin ise bekâr olduğu görülmektedir. Bir diğer değişken olan eğitim durumuna göre verilerin dağılımında, katılımcıların %0,5'inin herhangi bir okuldan mezun olmadığı, %3,6'sının ilköğretim, %20,2'sinin lise, %75,6'sının ise üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Çalışma yılı gruplandırmasında ise katılımcıların %66,8'inin çalışma yılı 1 ile 5 yıl, %23,2'sinin 6 ile 10 yıl, %10'unun da 11 yıl ve üzeri olduğu görülmektedir. Son olarak katılımcıların işteki konumlarına bakıldığında toplamda %7,3'ünü yöneticiler oluştururken, %92,7'si çalışan konumunda yer almaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerinin toplanmasında anket tekniği kullanılmıştır. Hazırlanan anket formu ise aşağıdaki kısımlardan oluşmaktadır.

Demografik Bilgi Formu: Anketin bu kısmında katılımcıların yaş, medeni durum, eğitim durumu, iş kolu, çalışma yılı ve işteki konumu gibi demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik sorular bulunmaktadır.

İş yeri Şiddeti Anketi: Katılımcıların maruz kaldıkları iş yeri şiddeti, Aytaç vd. (2009) tarafından Türkçeye uyarlanan, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) "İş yeri Şiddeti Anketi" kullanılarak ölçülmüştür. İlgili literatürde iş yeri şiddetini ölçmeye yönelik Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmış çeşitli ölçekler bulunmakla beraber (örn. Çabuk & Menteş, 2022; Tutan & Kökalan, 2023) "İş yeri Şiddeti Anketi" katılımcıların maruz kaldıkları şiddet türlerini ölçmenin yanında katılımcıların maruz kaldıkları şiddete karşı verdikleri tepkileri de değerlendirdiği için tercih edilmiştir. Bu anlamda "İş yeri Şiddeti Anketi", katılımcıların iş yerinde maruz kaldığı şiddet türleri, sıklığı, failin işteki konumu ve cinsiyeti hakkındaki bilgilerin elde edilmesi için oluşturulmuş soruları barındırmaktadır. Ankette fiziksel saldırı (physical assault), sözlü taciz (verbal abuse), duygusal baskı ve yıldırma (mobbing/bullying) ile cinsel taciz (sexual harassment) gibi farklı şiddet türlerini ölçmeye yönelik sorular yer almaktadır. Şiddet türlerinin tanımları ve neyin şiddeti oluşturduğuna dair açıklamalar ankette katılımcılara açıkça belirtilmiştir.

Genel İş Stresi Ölçeği: Kadın katılımcıların iş stresi düzeyini ölçmek için Bruin (2006) tarafından geliştirilen ve Türkçe geçerlik ve güvenilirlik ve çalışması Teleş (2020) tarafından yapılan "Genel İş Stresi Ölçeği" kullanılmıştır. Genel olarak katılımcıların işlerinde stres yaşayıp yaşamadıklarını ölçek amacıyla tercih edilen söz konusu ölçek 9 maddeden oluşmakta, çalışanların kişisel olarak deneyimlediği veya hissettiği stres düzeyini ölçmektedir. Likert tipi ölçek olarak adlandırılan ölçekte yer alan yanıt seçenekleri ise "1- Hiçbir zaman ile 5- Her zaman" arasında değişen beşli likert şeklinde değerlendirilmektedir (Örnek madde: İşiniz, farklı bir iş sahibi olmayı dileyecek kadar sizi stresli kılıyor mu?). Toplam puanı yüksek olan katılımcıların stres düzeylerinin yüksek, toplam puanı düşük olan katılımcıların ise stres düzeylerinin düşük olduğu varsayılmaktadır. Teleş (2020) araştırmasında ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik değeri 0,91 olarak bulunmuştur. Mevcut çalışmada ise ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik değeri 0,93 olarak tespit edilmiştir.

İş Tatmini Ölçeği: Araştırmada kullanılan iş tatmini ölçeği, başlangıçta Brayfield ve Rothe (1951) tarafından 18 madde olarak geliştirilmiştir. Ancak daha sonra Judge vd. (1998) tarafından 5 maddeye indirilerek

daha yaygın kullanıma ulaşan ve çalışanların iş yerindeki memnuniyetini ölçmek üzere kullanılan iş tatmini ölçeğinin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Keser ve Öngen Bilir (2019) tarafından yapılmıştır. Ölçekte yer alan 5 maddenin 3 tanesi iş tatminine yönelik olumlu tutumları temsil ederken (Örnek madde: Şu anki işimden oldukça memnunum), 2 tanesi ise olumsuz tutumları ifade etmektedir (Örnek madde: İşteki her günüm bitmeyecekmiş gibi gelir). Bu 5 maddeye tanımlanan yanıt seçenekleri ise "1- Kesinlikle katılmıyorum, 2- Katılmıyorum, 3- Fikrim yok, 4- Katılıyorum, 5- Kesinlikle katılıyorum" şeklinde derecelendirilmiştir. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik değeri 0,85 olarak bulunmuştur (Keser & Öngen Bilir, 2019). Mevcut araştırmada ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik değeri 0,79 olarak tespit edilmiştir.

Anketin Uygulanması

Çalışma kapsamında incelenen konu, çalışanlar ve kurum açısından dikkatle incelenmesi ve hassasiyet gösterilmesi gereken bir konu olarak görülebileceğinden gerekli gizliliğin sağlanmasına dikkat edilmiştir. Anket formları, katılımcıların çalışmaya katılım için onam ve açık rızası alındıktan sonra kişi veya kurum bilgilerinin saklı tutulacağı bilgisi verilerek 2021 Şubat-2021 Haziran ayları arasında katılımcılara uygulanmıştır. Ayrıca çalışma sonucunda güvenilir ve doğru verilere ulaşabilmek adına katılımcıların soruları yanıtlarken dikkat etmesi gereken hususlar anketi uygulayan kişi tarafından belirtilmiştir. Ayrıca çalışmanın gerçekleştirildiği dönem içerisinde gerçekleşen Covid-19 salgını gerekçesiyle anketlerin bir kısmı internet üzerinden oluşturulan anket formu aracılığıyla online olarak uygulanırken bir kısmı ise yüz yüze yapılmıştır. Dağıtılan toplam 300 anketten 200 ankette geri dönüş sağlanmıştır (geri dönüş oranı 50%).

İstatistiksel Analiz

Araştırmada elde edilen verilerin analizi IBM SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) Statistics Version 22.0 programı ile yapılmıştır. Araştırma verilerinin incelenmesinden önce verilerin normal dağılıma uygunluğunu test etmek amacıyla çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri kullanılarak analiz yapılmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1 ile -1 aralığında yer alması verilerin normal

dağıldığı bilgisini vermektedir (Büyüköztürk, 2012). Buna göre, mevcut araştırma verilerinin beklenen aralıkta yer aldığı ve normal dağıldığı sonucuna varılmıştır. Bu nedenle çalışma kapsamında parametrik testler kullanılmıştır. İş yeri şiddetinin yaygınlığını, maruz kalınan şiddet türleri ile şiddeti uygulayanların kimler olduğunu tespit etmek için tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır. İş yeri şiddeti deneyimleri ile kadın çalışanların sosyo-demografik özellikleri arasındaki ilişkileri değerlendirmek için ki-kare testi yapılmıştır. Ki-kare testi yapılırken *çapraz tablolarda beklenen değeri 5'ten küçük olan hücrelerin sayısı toplam hücre sayısının %20'sini geçip geçmediği kontrol edilmiştir*. Son olarak kadın çalışanların şiddet deneyimleri ile iş stresi ve iş tatmini düzeylerini karşılaştırmak için t testi yapılmıştır. t testi yapılırken Levene F testi ile varyansların homojenliği kontrol edilmiştir.

Bulgular

Çalışmada öncelikle kadın çalışanların şiddete maruz kalma durumları incelenmiştir. Tablo 1'de araştırmaya katılan kadın çalışanların son 1 yıl içerisinde iş yeri şiddetine maruz kalma durumları belirtilmiştir.

Tablo 1. Kadın Çalışanların Şiddete Maruz Kalma Durumu

Şiddet Türleri	Şiddete Maruz Kalma Durumu			
	Evet		Hayır	
	N	%	N	%
Fiziksel saldırı	6	3,1	187	96,9
Duygusal baskı ve yıldırma	68	35,1	124	64,9
Sözlü taciz	67	34,5	127	65,5
Cinsel taciz	3	1,5	191	98,5
Herhangi Bir Şiddet Türü	88	45,4	106	54,6

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan kadın çalışanlardan son 1 yıl içerisinde herhangi bir şiddete maruz kaldığını ifade eden çalışanların oranı %45,4'tür. Şiddet mağduru olan bu çalışanların maruz kaldığı

şiddet türlerine göre ayırım yapıldığında ise en sık maruz kalınan şiddet türlerinin %35,1 (n=68) ile en fazla duygusal baskı ve yıldırma (mobbing) ve %34,5 (n=67) ile sözlü taciz olduğu görülmektedir. Ayrıca kadın katılımcılar %3,1 (n=6) ile fiziksel saldırı ve %1,5 (n=3) ile cinsel tacize maruz kalmıştır.

Şiddete maruz kalanların şiddetin çeşitli özelliklerine göre dağılımı ise Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. *Şiddete Maruz Kalanların Şiddetin Çeşitli Özelliklerine Göre Dağılımı*

Değişkenler	Kategori	Fiziksel Saldırı		Duygusal Baskı ve Yıldırma		Sözlü Taciz		Cinsel Taciz	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Son 12 Ay İçinde Şiddete Maruz Kalma	Evet	6	3,1	68	35,1	67	34,5	3	1,5
	Hayır	187	96,9	124	64,9	126	65,5	191	98,5
Şiddete Uğrama Sıklığı	Sürekli	1	20,0	21	34,4	9	14,5	-	-
	Ara sıra	2	40,0	36	59,0	40	64,5	-	-
	Bir kez	2	40,0	4	6,6	13	21,0	3	100,0
Şiddeti Uygulayan Kişi	İş yeri dışından	2	50,0	4	7,1	8	13,6	1	50,0
	Çalışma arkadaşları	2	50,0	45	80,4	46	77,9	1	50,0
	Her ikisi birden	-	-	7	12,5	5	8,5	-	-
Şiddeti Uygulayanın Cinsiyeti	Kadın	-	-	20	32,3	21	33,3	-	-
	Erkek	3	60,0	28	45,2	30	47,6	3	100,0
	Hem erkek hem kadın	2	40,0	14	22,6	12	19,0	-	-

Tablo 2'ye göre, son 1 yıl içerisinde fiziksel saldırıya maruz kaldığını belirten kadın çalışanların (n=6) %20'si sürekli, %40'ı ara sıra, diğer %40'ı ise bir kez fiziksel şiddete maruz kaldığı ve şiddeti uygulayanların yarısının (%50) iş yeri dışından, diğer yarısının ise çalışma arkadaşları (%50) olduğu görülmektedir. Fiziksel saldırıyı uygulayanların cinsiyetinin %60'ını erkek, %40'ını da her iki cinsiyet birden oluşturmaktadır. Yine Tablo 3'e göre son 1 yıl içerisinde duygusal baskı ve yıldırma davranışına maruz kaldığını söyleyenlerin (n=68) %59'unun ara sıra, %34,4'ünün sürekli ve %6,6'sının da bir kez şiddete maruz kaldığı görülmektedir. Şiddeti uygulayan kişi açısından incelendiğinde ise mağdurların, %80,4 ile çalışma arkadaşları tarafından şiddete maruz kaldığı söylenebilmektedir. Duygusal baskı ve yıldırma uygulayanın cinsiyeti açısından ele alındığında %45,2 ile en fazla erkekler tarafından duygusal baskı ve yıldırma davranışının uygulandığı görülmektedir. Ayrıca son 1 yıl içerisinde sözlü tacize maruz kaldığını söyleyenlerin (n=67) %64,5'i şiddete ara sıra maruz kaldığını, geri kalan %21'i bir kez, %14,5'i de sürekli olarak maruz kaldığını ifade etmiştir. Şiddeti uygulayan ise %77,9 ile en fazla çalışma arkadaşlarıdır. Sözlü tacizi gerçekleştirenlerin cinsiyetini ise %47,6 ile erkekler ve %33,3 ile kadınlar oluşturmaktadır. Son olarak son 1 yıl içerisinde cinsel taciz mağduru olan bu kişilerin tamamı (n=3) şiddete bir kez maruz kaldığını belirtmiştir. Şiddeti uygulayan kişiler açısından ele alındığında, bu kişilerin %50'si iş yeri dışından, diğer %50'si çalışma arkadaşlarıdır. Şiddeti uygulayanın cinsiyetinin tamamı ise erkektir (%100).

Katılımcıların maruz kaldıkları şiddet durumları sonrası verdikleri tepkiler ise Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların İş yeri Şiddetine Karşı Verdiği Tepkiler

Verilen Tepkiler	Fiziksel Saldırı (N=6)		Duygusal Baskı ve Yıldırma (N=68)		Sözlü Taciz (N=67)		Cinsel Taciz (N=3)	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Hiçbir şey yapmadım	1	11,1	12	11,8	10	12,0	-	-
Kişiyi şiddet uygulamasını durdurmasını söyledim	-	-	9	8,9	9	10,8	-	-
Arkadaşlarıma/aileme durumu anlattım	1	11,1	18	17,8	14	16,8	-	-
Mesai arkadaşlarıma durumu anlattım	1	11,1	23	22,7	21	25,3	-	-
Başka bir yere naklimi istedim	-	-	5	4,9	3	3,6	-	-
Örgütün yönetimine bildirdim	2	22,2	12	11,8	9	10,8	-	-
Şiddete maruz kalmamış gibi davrandım	1	11,1	6	5,9	3	3,6	-	-
Şiddete şiddetle karşılık verdim	2	22,2	1	0,9	2	2,4	-	-
Bir danışmana başvurdum	-	-	4	3,9	3	3,6	-	-
Polise /savcılığa başvurdum	-	-	4	3,9	1	1,2	-	-
Diğer	1	11,1	7	6,9	8	9,6	-	-

*Birden fazla seçenek işaretlenmiş olabilir

Tablo 3'e bakıldığında fiziksel saldırıya maruz kalan kadın çalışanların şiddete verdikleri tepkiler içinde en sık başvurdukları yöntem, örgüt yönetimine durumu bildirme (%22,2) ve şiddete şiddetle karşılık vermektir (%22,2). Duygusal baskı ve yıldırma davranışına maruz kalanların en sık başvurdukları tepki yöntemleri ise mesai arkadaşlarına durumu anlatma (%22,7) ve arkadaş/aile çevresine durumu anlatmadır (%17,8). Duygusal baskı ve yıldırma davranışına maruz kalanların %11,8'i ise bu durumu örgüt yönetimine bildirdiğini ifade etmiştir. Sözlü tacize maruz kalanların ise verdikleri tepkilerin dağılımı incelendiğinde ilk sıralarda mesai arkadaşlarına durumu anlatma (%25,3) ve arkadaş/aile çevresine durumu anlatma (%16,8) gelmektedir. Cinsel tacize maruz kalan katılımcılar ise bu soruya cevap vermemiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Şiddete Maruz Kalma Durumunun Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi

Değişkenler	Şiddete Maruz Kalma				Ki-Kare Test Sonuçları
	Evet		Hayır		
	N	%	N	%	
Yaş					
18-25	30	37,5	25	28,1	Pearson ki-kare testi=3,125; p=,210; df*:2
26-35	38	47,5	42	47,2	
36 ve Üzeri	12	15,0	22	24,7	
Medeni Durum					
Evli	27	30,7	51	48,1	Pearson ki-kare testi =6,077; p=,014; df:1
Bekâr	61	69,3	55	51,9	
Eğitim					
Lise ve Altı	14	16,1	33	31,1	Pearson ki-kare testi =5,867; p=,018; df:1
Üniversite	73	83,9	73	68,9	
Çalışma Yılı					
1-5	56	65,1	71	68,3	Pearson ki-kare testi =,487; p=,784; df:2
6-10	20	23,3	24	23,1	
11 ve Üzeri	10	11,6	9	8,7	
İşteki Konum					
Çalışan	81	94,2	84	91,3	Pearson ki-kare testi =,545; p=,328; df:1
Yönetici	5	5,8	8	8,7	

*df: serbestlik derecesi

Tablo 4 demografik değişkenler ile şiddete maruz kalma durumları arasındaki ilişkileri incelemeye yönelik ki-kare testi sonuçlarını göstermektedir. Tablo 4'e göre katılımcıların yaş dağılımları ile şiddete maruz kalma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki

tespit edilememiştir (Pearson ki-kare testi =3,125; $p=,210$; $df:2$). Buna göre H_1 hipotezi reddedilmiştir. Şiddete maruz kalanların yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında ise, şiddete maruz kalanların %47,5'i 26-35 yaş grubunda yer almaktadır. Bunu %37,5 ile 18-25 yaş grubu ve %15 ile 36 ve üzeri yaş grubu takip etmektedir. Katılımcıların medeni durumları ile şiddete maruz kalma durumları karşılaştırıldığında ise şiddete maruz kalma ile medeni durum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir (Pearson ki-kare testi =6,077; $p=,014$; $df: 1$). Buna göre H_2 hipotezi kabul edilmiştir. Oranlara bakıldığında ise bekâr çalışanların (%69,3) evli çalışanlara göre (%30,7) daha fazla şiddete maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca Tablo 4'e göre katılımcıların eğitim durumu ile şiddete maruz kalma durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir (Pearson ki-kare testi =5,867; $p=,018$; $df:1$). Buna göre H_3 hipotezi kabul edilmiştir. Katılımcıların eğitim durumlarına göre şiddete maruz kalma durumları ile ilgili karşılaştırmaya bakıldığında üniversite mezunlarının (%83,9) lise ve altı mezunlarından (%16,1) daha fazla oranda şiddete maruz kaldıkları dikkati çekmektedir. Diğer taraftan katılımcıların çalışma yılları ile şiddete maruz kalma durumları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir (Pearson ki-kare testi =,487; $p=,784$; $df:2$). Buna göre H_4 hipotezi reddedilmiştir. İlgili oranlara bakıldığında ise şiddete maruz kalanların önemli bir kısmı 1-5 yıl arası çalışanlardan (%65,1) oluşmaktadır. Bunu 6-10 yıl arası çalışanlar (%23,3) ve 11 yıl ve üzeri çalışanlar (%11,6) takip etmektedir. Son olarak kadın çalışanların işteki konumu ve şiddete maruz kalma durumuna bakıldığında ise çalışanların konumu ile şiddete maruz kalma durumları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir (Pearson ki-kare testi =,545; $p=,328$; $df:1$). Buna göre H_5 hipotezi reddedilmiştir. Oranlara bakıldığında ise şiddete maruz kalanların büyük çoğunluğunu çalışanların oluşturduğu dikkati çekmektedir (%94,2).

Katılımcıların iş stresi düzeylerinin son 1 yılı içerisinde şiddete maruz kalıp-kalmama durumlarına göre t testi sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Katılımcıların İş Stresi Düzeylerinin Şiddete Maruz Kalıp-Kalmama Durumlarına Göre t Testi Sonuçları

Ölçekler	Şiddete Uğrama Durumu						T	p
	Maruz Kalan			Maruz Kalmayan				
	N	Ort.	S.Sapma	N	Ort.	S.Sapma		
İş Stresi	85	2,86	0,87	91	2,05	0,82	6,304	0,000

Tablo 5'e göre herhangi bir şiddete maruz kalan kişilerin iş stresi ortalaması 2,86; şiddete maruz kalmayanların iş stresi ortalaması ise 2,05 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca şiddete maruz kalan katılımcıların iş stresi düzeyi ile maruz kalmayan grubun iş stresi düzeyi arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($t= 6.304$; $p<0,05$). Bu sonuçlar şiddete maruz kalan katılımcıların iş stresi düzeyinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu değerlere göre H_0 hipotezi kabul edilmiştir.

Katılımcıların iş tatmini düzeylerinin son 1 yıl içerisinde şiddete maruz kalıp-kalmama durumlarına göre t testi sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Katılımcıların İş Tatmini Düzeylerinin Şiddete Maruz Kalıp-Kalmama Durumlarına Göre t Testi Sonuçları

Ölçekler	Şiddete Uğrama Durumu						T	p
	Maruz Kalan			Maruz Kalmayan				
	N	Ort.	S.Sapma	N	Ort.	S.Sapma		
İş tatmini	86	2,97	0,92	96	3,38	0,90	-3,078	0,002

Tablo 6'da, şiddet mağduru olan katılımcıların iş tatmini ortalaması 2,97; şiddete maruz kalmadığını belirtenler katılımcıların iş tatmini ortalaması 3,38 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca şiddete maruz kalan katılımcıların iş tatmini düzeyi ile maruz kalmayan grubun iş tatmini düzeyi arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($t= -3.078$; $p<0,05$). Buna göre şiddete maruz kalan kadın çalışanların iş tatmini düzeyi, şiddete maruz kalmayan kadın çalışanların iş tatmini düzeyleriyle karşılaştırıldığında daha düşüktür. Bu değerlere göre H_0 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma, kadın çalışanlara yönelik iş yeri şiddetinin oldukça yaygın bir sorun olduğunu göstermektedir. Araştırma verileri genel çerçevede ele alındığında, katılımcılardan herhangi bir şiddet türüne maruz kaldığını söyleyenlerin oranının %45,4 olduğu görülmektedir. Türkiye'de sağlık sektöründe çalışan kadınlarla ilgili yapılan araştırmalarda iş yeri şiddetinin yaygınlığının %55 civarında olduğu görülmektedir (Aytaç & Dursun, 2013; Duman vd., 2016). Cinsiyet ayrımı olmaksızın yapılan diğer araştırmalarda da benzer oranlar dikkati çekmektedir (Pınar vd., 2015). Araştırmadan elde edilen sonucu katılımcıların eğitim düzeyleri açısından da değerlendirmek faydalı olacaktır. Mevcut araştırma, iş yerinde eğitilmiş kadınların bile önemli oranda şiddet mağduru olduğunu göstermektedir. İş yeri şiddeti alanında yapılan araştırmalar katılımcıların eğitim düzeyleri arttıkça bildirdikleri şiddet oranlarının arttığını göstermektedir (Aytaç & Dursun, 2013; Çarıkçı & Yavuz, 2009; Çöl, 2008). Elde edilen bu sonuçların, insanların eğitim düzeyleri arttıkça şiddet konusunda bilinç düzeylerinin artması ve maruz kaldıkları durumları şiddet olarak değerlendirme düzeylerinin artmasından kaynaklı olduğu söylenebilir.

İş yerindeki şiddet davranışlarının türlerine göre dağılımı incelendiğinde ilk sırada %35,1 ile duygusal baskı ve yıldırma olduğu görülmektedir. Duygusal baskı ve yıldırma sonrası en fazla karşılaşılan şiddet türü ise %34,5 ile sözlü tacizdir. Daha önce de belirtildiği üzere her iki şiddet türü de kadın çalışanların maruz kalma riskinin yüksek olarak kabul edildiği türlerdir. Nitekim, Aytaç ve Dursun (2013) tarafından yapılan bir araştırmaya göre de sözlü taciz, kadın çalışanların %49,9'luk oran ile en fazla maruz kaldığı şiddet türleri arasında bulunmaktadır.

Araştırmada elde edilen verilere göre fiziksel saldırı ve cinsel taciz ise diğer şiddet türlerine oranla katılımcıların daha az maruz kaldığı tespit edilen şiddet türleridir. Konu ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda, fiziksel saldırı mağdurlarının genellikle erkekler olduğu ifade edilmektedir. Örneğin, Leino vd. (2011) tarafından yapılan bir araştırmada fiziksel saldırıya maruz kalanların çoğunluğunu erkek çalışanların oluşturduğu belirtilmektedir. Ayrıca Dursun (2011) araştırmasında fiziksel saldırıya uğrayanların %55,6 ile çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğunu tespit

etmiştir. Ayrıca araştırma verileri kadın çalışanların maruz kaldıkları cinsel taciz oranının %1,5 olduğunu göstermektedir. Türkiye’de yapılan diğer araştırmalarda ise bu oranın %1,0 ile %32,6 arasında değiştiği görülmektedir (Aytaç vd., 2011; Bayram vd., 2017; Duman vd., 2016; Tekin & Bulut; 2014; Pınar vd., 2015). Oranların düşük olmasında cinsel tacizi bildirme noktasında kadın çalışanların çekimsizlik yaşaması ve toplumsal baskı korkusu gibi nedenlerle daha az raporlandığı düşünülmektedir. Diğer ülke örneklerine bakıldığında %26,9 ile Pakistan (Jafree, 2017) ve %40,5 ile Nijerya (Agbaje vd., 2021) gibi ülkelerde cinsel şiddet veya taciz olaylarının oldukça yüksek raporlandığı görülmektedir.

Bütün şiddet türlerinde şiddeti uygulayanlar ağırlıklı olarak erkeklerdir. Bu konuda yapılan benzer araştırmalarda da şiddeti uygulayanların genellikle erkek olduğu görülmektedir (Aytaç vd., 2011; Çamcı & Kutlu, 2011; Weldehawaryat vd., 2020). Bu sonuca göre toplumsal yaşamın diğer alanlarında olduğu gibi çalışma hayatında da kadına yönelik şiddetin birinci sıradaki failinin erkekler olduğunu göstermektedir.

Araştırmaya katılan kadın çalışanların şiddete maruz kalma durumları ile stres düzeyleri arasındaki ilişki incelendiğinde; son 1 yıl içerisinde şiddete maruz kaldığını ifade eden kadın çalışanların iş stresi düzeylerinin şiddete maruz kalmayan kadın çalışanların stres düzeyinden daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Literatürde, iş yerinde şiddet ile karşılaşan kadın çalışanların stres düzeylerinin şiddete maruz kalmayanlara göre daha yüksek olduğunu destekleyen çalışmalar mevcuttur. Örneğin Şahin ve Türk (2010) tarafından kadın akademisyenler üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, iş yerindeki yıldırma davranışlarının çalışanların stres düzeylerini etkileyebildiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca Aytaç ve Dursun (2013) yaptıkları araştırmada iş yerinde şiddete uğrayan kadın çalışanların stres düzeylerinin daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir.

Şiddet ile iş tatmini arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik yapılan t testi sonucuna göre, iş yerinde şiddete maruz kalan kadın çalışanların iş tatmini düzeyinin, şiddete maruz kalmayan kadın çalışanların iş tatmini düzeylerine göre daha düşük olduğu görülmektedir. Buna göre şiddete maruz kalmak, kadın çalışanların iş tatminlerini olumsuz etkilemektedir. Konu ile ilgili yapılan diğer araştırmalarda da şiddet ve iş tatmini ilişkisi

elde edilen veriler ile uyumluluk göstermektedir. Buna göre Yöney ve Kılınç (2020), araştırmasında yıldırma davranışındaki artışın iş tatmininde azalmaya neden olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer şekilde Nart (2014), sağlık çalışanları ile gerçekleştirdiği bir çalışmada, şiddete uğrayan çalışanların iş tatmini düzeylerinin şiddete uğramayanlara oranla daha düşük olduğu sonucuna varmıştır. Merecz vd. (2009) çalışmasında, çalışanların maruz kaldıkları saldırganlık ve iş tatmini arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.

Mevcut araştırma sonuçları kadın çalışanların şiddete maruz kaldıkları durumlarda bu durumu yetkili birimlere bildirme konusunda isteksiz davrandıklarını göstermektedir. Araştırma verilerine göre kadın çalışanlar maruz kaldıkları şiddet olaylarını genellikle iş arkadaşları, aile veya arkadaş çevresiyle paylaşmayı tercih etmektedir. Katılımcıların çok azı maruz kaldıkları şiddet olaylarını polis veya savcı gibi resmi birimlere bildirmiştir. Diğer taraftan çalışanın, şiddet davranışına maruz kaldığında veya başka bir çalışanın maruz kaldığına tanık olması durumunda vereceği tepki ve izleyeceği yol, şiddetin devamlılığını önleme noktasında belirleyici olacaktır. Konu ile ilgili Bayer ve Dal (2018) tarafından yapılan bir çalışmada, iş yerinde psikolojik şiddete maruz kaldığını ifade eden kadın sağlık çalışanlarından %41'i şiddet sonrasında işten ayrılmayı, %42'si görev yeri değişikliği istemeyi düşündüklerini, %48'i şiddet karşısında yargıya başvurma ve %78'i üst makama bildirme tepkisini verdiklerini belirtmiştir. Ayrıca katılımcılar arasından cinsel tacize maruz kalanların %5,91'inin de intihar etmeyi düşünebilecekleri ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu tip sonuçlarla karşılaşmamak için şiddet davranışı karşısında gerekli mecralara bildirimde bulunma, iş yerindeki üst yöneticilere bildirme veya başka bir çalışanın şiddet mağduru olduğuna tanık olma durumunda sessiz kalmama ve mağdurun sessiz kalmamasını sağlama gibi tutumlar önemli kabul edilmektedir.

Araştırma bulgularına göre çalışma hayatında kadınların önemli bir kısmı iş yeri şiddetine maruz kalmaktadır. Bu çalışmada elde edilen sonuçlardan ve konu ile ilgili literatürdeki diğer çalışmalardan hareketle iş yerinde kadına yönelik şiddet önlemlerinin üzerinde daha fazla durulması ihtiyacı ile karşılaşmaktadır. Bu doğrultuda; hem çalışanları hem de örgütü önemli düzeyde etkileyen kadına yönelik şiddet davranışlarının

önlenebilmesi için konuyu çok taraflı incelemek gerekmektedir. Özellikle fail ve mağdur olan kişiler üzerinden ve davranışın gerçekleştiği durum çerçevesinde ele almak dışında, gerçekleşmeden öncesinde önlem alabilmek, fail olma potansiyeli bulunan kişilerin tespitini sağlayabilmek ve mağdur konumunda bulunan kadın çalışanların da konu hakkında bilinçlendirilmesini sağlamak gerekmektedir. Ancak bu koşulların sağlanması için yalnızca örgüt çatısı altındaki çalışanlar baz alınarak değil, alışlagelmiş olan ayrımcılık temelli davranışların yerleştiği toplumun algısı dikkate alınarak hareket edilmelidir. Çünkü kadın çalışanlara yönelik gerçekleştirilen şiddet davranışları, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir parçası olarak ortaya çıkmakta ve dolayısıyla da eşitsizlik kaynaklı ayrımcılığın devamı şeklinde gerçekleşmektedir. Nitekim bu koşulların sağlanması için öncelikli olarak üzerinde durulması gereken alan ise eğitimidir. Toplumun oluşturan her bireyin genel eğitim düzeylerinin yüksek olması, toplumun eğitim düzeyini ve bilincini arttıracığından hem şiddetin oluşmasını engelleyici hem de farkındalığı arttırıcı bir etken olacaktır. Bu durum özellikle aile içerisinde başlayarak devam eden bir süreci kapsamaktadır. İş yerinde yönetici olarak görev yapanların bu bulguya dikkat etmeleri gerekmekte ve iş yeri şiddetini önlemek için etkili önlemler almaları gerekmektedir. Bu önlemlerin başında ise eğitim gelmektedir. Ayrıca genel eğitimin yanı sıra spesifik olarak kadına yönelik şiddet konusunda hem kadınların hem de fail olma potansiyeli taşıyan çalışanların bilinçlendirici eğitimler alması gerekmektedir. Bu durum özellikle mağdur olan kişiler için de şiddet davranışlarını tanıma ve doğru tepki verebilme açısından önem arz etmektedir. Ancak yapılan araştırmalarda çalışanların çoğunun bu konuda bir eğitim almadıkları ve dolayısıyla da özellikle kadın çalışanların şiddet karşısında nasıl davranacaklarını bilmedikleri görülmektedir. Duman vd. (2016) tarafından yapılan bir araştırmada, sağlık çalışanlarının yalnızca %31,4'ünün kadına yönelik şiddetle ilgili eğitim aldığını ve çoğunluğu oluşturan %68,6'nın ise konuyla ilgili bir eğitim almadığını belirtmesi bu duruma örnek olarak verilebilmektedir. Ayrıca eğitim alanların %65'i de eğitimin yetersiz veya kısmen yeterli olduğunu belirtmektedir. Konuyla ilgili Öztürk ve Toprak (2017) tarafından yapılan başka bir araştırmada ise kadın sağlık çalışanlarının sıklıkla şiddete maruz kalmalarına rağmen herhangi bir şiddet türü ile karşılaştıklarında kendilerine veya şiddet vakalarına nasıl yaklaşacağını bilmedikleri ifade edilmektedir.

Türkiye’de kadına yönelik şiddeti önlemeye yönelik birçok yasal düzenleme hayata geçirilmiştir. Başta 1982 Anayasası olmak üzere 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nda kadına yönelik şiddeti önlemeye yönelik düzenlemeler yer almaktadır. Bunlara ilave olarak çalışma hayatında şiddeti önlemeye yönelik düzenlemelerin de hayata geçirildiği görülmektedir. Örneğin 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu’nun “İşçinin kişiliğinin korunması” başlığını taşıyan 417. Maddesinde “İşveren, hizmet ilişkisinde işçinin kişiliğini korumak ve saygı göstermek ve iş yerinde dürüstlük ilkelerine uygun bir düzeni sağlamakla, özellikle işçilerin psikolojik ve cinsel tacize uğramamaları ve bu tür tacizlere uğramış olanların daha fazla zarar görmemeleri için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür” ibaresi yer almaktadır. Yine 4857 sayılı İş Kanunu’nun özellikle 24. ve 25 maddeleri iş yerinde cinsel tacizle ilgili düzenlemeler içermektedir. Ancak araştırmanın göstermiş olduğu mevcut sonuçlar kanuni önlemlerin yeterince etkili olmadığını ve kadına yönelik şiddetin oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Bu noktada ilgili kanunlar çerçevesinde, iş yerinde kadına yönelik şiddetin önlenmesi noktasında daha etkili önlemler alınması gerektiği görülmektedir.

Ayrıca araştırma sonuçlarının da gösterdiği üzere şiddete maruz kalmak kadın çalışanların stres düzeylerini arttırmakta ve iş tatmini azaltmaktadır. İş stresinin, çalışanların ruh ve beden sağlığını, tutumlarını ve çalışma davranışlarını olumsuz etkilediği düşünüldüğünde (Kavosi vd., 2018) iş yeri şiddetinin yol açmış olduğu iş stresinin mutlaka ortadan kaldırılması gerektiği görülmektedir. Aynı şekilde iş tatmininin de çalışan performansı ve verimliliği üzerine etkileri düşünüldüğünde yöneticiler için bu noktanın da oldukça önemli olduğu bir gerçektir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak araştırmada kolayda örneklem yönteminin tercih edilmesi, sonuçların genelleştirilmesini sınırlamaktadır. Araştırmanın bir diğer kısıtı ise kadın katılımcılara son 1 yıl içinde maruz kaldıkları şiddet türleri ile ilgili soruların sorulmasıdır. Fiziksel saldırı ve cinsel taciz gibi şiddet türleri uzun süre hafızada kalıcı olmakla beraber sözel şiddet gibi bazı şiddet

türleri katılımcılar tarafından yeterli oranda hatırlanmayabilmektedir. Buna göre elde edilen verilerde hatırlama yanlılığı (recall bias) sorunu olabilir. Ayrıca veriler öz bildirimlere dayalı olarak elde edildiği için özellikle toplumsal bakış açısı nedeniyle bazı katılımcılar cinsel taciz gibi bazı şiddet türleri hakkında gerçek düşüncelerini saklayabilmektedir. Son olarak; çalışmada farklı sektörlerden kadın katılımcılar araştırmaya dahil edilmiştir. Bu açıdan gelecekte belirli sektörlerde çalışan kadın çalışanlar üzerine yapılacak araştırmalar sektörler arası farklılıkları ortaya koyması açısından katkı sağlayıcı olacaktır. Diğer taraftan bu alanda yapılan araştırmalarda iş yeri şiddetinin kadın çalışanların sağlık ve güvenliği üzerine etkisiyle ilgili iş stresi ve iş tatmini dışında farklı değişkenler üzerine odaklanılabilir.

Teşekkür: Bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Beyan: Bu çalışma için etik kurul izni Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu'ndan alınmıştır (08.02.2021/103399).

Son Not: Bu makale Esra ÖZDEMİR tarafından Doç. Dr. Salih DURSUN danışmanlığında yazılan "Çalışma Yaşamında Kadına Yönelik Şiddetin Kadın Çalışanların İş Stresi ve İş Tatmini Üzerindeki Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynaklar / References

- Agbaje, O.S., Arua, C.K., Umeifekwem, J.E., Umoke, P.C.I., Igbokwe, C.C., Iwuagwu T.E. & Obande-Ogbuinya, E.N. (2021). Workplace gender-based violence and associated factors among university women in Enugu, South-East Nigeria: An institutional-based cross-sectional study. *BMC Women's Health*, 21, 124.
- Aytaç, S. (2011). İşyerinde şiddet. Serpil Aytaç ve Nuran Bayram (Ed.), *İşyerinde şiddet* (ss. 27-72). Beta Yayınları.
- Aytaç, S. & Dursun, S. (2013). Çalışma hayatında kadına yönelik şiddet: Sağlık sektöründe bir uygulama. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 71(1), 67-78.
- Bayer, E. & Dal, A. (2018). Hemşirelerde psikolojik şiddet ve verilen tepkiler üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 459-481.
- Bayram, B., Çetin, M., Çolak Oray, N. & Can, İ.Ö. (2017). Workplace violence against physicians in Turkey's emergency departments: A cross-sectional survey. *BMJ Open*, 7.
- Bernardes, M., Karino, M.E., Martins, J.T., Okubo, C., Galdino, M. & Moreira, A. (2021). Workplace violence among nursing professionals. *Revista Brasileira de medicina do trabalho: Publicacao oficial da Associacao Nacional de Medicina do Trabalho-ANAMT*, 18(3), 250-257.
- Bruin, Gideon P. De (2006). The dimensionality of the general work stress scale: A hierarchical exploratory factor analysis. *SA Journal of Industrial Psychology*, 32(4), 68-75.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler için veri analizi*. Pegem Akademi.
- Child, R.J. & Menten, J.C. (2010). Violence against women: The phenomenon of workplace violence against nurses. *Issues in mental health nursing*, 31(2), 89-95.
- Çabuk, Y. & Menteş, S.A. (2022). Analytical research of the effects of workplace violence on workers and work life in the health sector: With the Turkish adaptation of the scale. *Türkiye Klinikleri Journal of Health Sciences*, 7(2), 554-564.
- Çamcı, O. & Kutlu, Y. (2011). Determination of workplace violence toward health workers in Kocaeli. *Journal of Psychiatric Nursing*, 2(1), 9-16.
- Çarıkçı, İ.H. & Yavuz, H. (2009). Çalışanlarda mobbing (psikolojik şiddet) algısı: sağlık sektörü çalışanları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 47-62.

- Çöl, Ö.S. (2008). İşyerinde psikolojik şiddet: Hastane çalışanları üzerine bir araştırma. *Çalışma ve Toplum*, 4(19), 107-134.
- Çöl, Ö.S., & Kapar, R. (2011). Vatandaşlar tarafından polis memurlarına yöneltilen iş yeri şiddeti. *İnsan Hakları Yıllığı*, 29, 17-42.
- Duan, X., Ni, X., Shi, L., Zhang, L., Ye, Y., Mu, H., Li, Z., Liu, X., Fan, L. & Wang, Y. (2019). The impact of workplace violence on job satisfaction, job burnout, and turnover intention: The mediating role of social support. *Health Qual. Life Outcomes*, 17, 93.
- Duman, N.B., Büyükgöneç, L., Güngör, T., Yılmazel, G., Topuz, Ş. & Koçak, D.Y. (2016). Sağlık çalışanlarının kadına yönelik şiddet algılayışı ve etkileyen faktörler. *Jinekoloji - Obstetrik ve Neonatoloji Tıp Dergisi*, 13(4), 154-159.
- Fisher, B.S. & Gunnison, E. (2001). Violence in the workplace: Gender similarities and differences. *Journal of Criminal Justice*, 29(2), 145-155.
- Gu, M., Kim, Y.S. & Sok, S. (2022). Factors influencing turnover intention among operating room nurses in South Korea. *Journal of Nursing Research*, 30(1), 1-8.
- Günaydın, N. & Kutlu, Y. (2012). Experience of workplace violence among nurses in health-care settings. *Journal of Psychiatric Nursing*, 3(1), 1-5.
- Heddar, Y., Djebabra, M. & Saadi, S. (2022). An exploratory study on the prevalence of workplace violence: The case of Algerian hospitals. *Employee Relations*, 44(5), 1127-1141.
- İnce Ayaydın, Ç. (2021). İşyerinde psikolojik şiddetin iş tatmini, işe yabancılaşma ve işten ayrılma niyeti ile ilişkisi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 143-176.
- Karcıoğlu, F. & Akbaş, S. (2010). İş Yerinde psikolojik şiddet ve iş tatmini ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(3), 139-161.
- Kavosi, Z., Ranaei Kordshouli, H., Zare Saadabadi, M. & Ghorbanian, A. (2018). The factors related to the employees' job stress: A meta-analysis. *Health Management & Information Science*, 5(4), 145-151.
- Keser, A. & Öngen Bilir, B. (2019). İş tatmini ölçeğinin Türkçe güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 229-239.
- Kessler, S.R., Spector, P.E., Chang, C.H. & Parr, A.D. (2008). Organizational violence and aggression: Development of the three-factor violence climate survey. *Work & Stress*, 22(2), 108-124.

- Kibunja, B.K., Musembi, H.M., Kimani, R.W. & Gatimu, S.M. (2021). Prevalence and effect of workplace violence against emergency nurses at a tertiary hospital in Kenya: A cross-sectional study. *Safety and Health at Work*, 12(2), 249-254.
- Lanthier, S., Bielecky, A. & Smith, P.M. (2018). Examining risk of workplace violence in Canada: A sex/gender-based analysis, *Annals of Work Exposures and Health*, 62(8), 1012-1020.
- Leino, T., Selin, R., Hummala, S. & Virtanen, M. (2011). Work-related violence against security guards - who is most at risk?. *Industrial Health*, 49(2), 143-150.
- Li, N., Zhang, L., Xiao, G., Chen, J. & Lu, Q. (2019). The relationship between workplace violence, job satisfaction and turnover intention in emergency nurses. *International Emergency Nursing*, 45, 50-55.
- Li, M., Liu, J., Zheng J., Liu, K., Wang, J., Ross, A. M., Liu, X., Fu, X., Tang, J. & You, L. (2020). The relationship of workplace violence and nurse outcomes: Gender difference study on a propensity score matched sample. *Journal of Advanced Nursing*, 76(3), 600-610.
- Magnavita, N., Di Stasio E., Capitanelli, I., Lops, E.A., Chirico, F., & Garbarino, S. (2019). Sleep problems and workplace violence: A systematic review and meta-analysis. *Frontiers Neuroscience*, 13, 997.
- Maran, D.A., Cortese, C.G., Pavanelli, P., Fornero, G. & Gianino, M.M. (2019). Gender differences in reporting workplace violence: A qualitative analysis of administrative records of violent episodes experienced by healthcare workers in a large public Italian hospital. *BMJ Open*, 9(11), 1-10.
- Mayhew, C. & Chappell, D. (2007). Workplace violence: An overview of patterns of risk and the emotional/stress consequences on targets. *International Journal of Law and Psychiatry*, 30(4-5), 327-339.
- Merecz, D., Drabek, M. & Mościcka, A. (2009). Aggression at the workplace- psychological consequences of abusive encounter with coworkers and clients. *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health*, 22(3), 243-260.
- Najafova, L. (2020). *Türkiye'de kadına yönelik aile içi şiddet ilgili araştırmaların sistematik derlemesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Nart, S. (2014). İş ortamında şiddet, tükenmişlik ve iş tatmini ilişkileri: Sağlık çalışanları üzerinde bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(23), 248-268.

- Newman, C.J., de Vries, D.H., d'Arc Kanakuze, J. & Ngendahimana, G. (2011). Workplace violence and gender discrimination in Rwanda's health workforce: Increasing safety and gender equality. *Human Resources for Health*, 9(19), 1-13.
- Özen, S. (2016). Toplumsal cinsiyet perspektifinden iş yerinde psikolojik şiddet. *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, 4, 123-142.
- Öztürk, G.Z., & Toprak, D. (2017). Kadın sağlık personellerinin kadına yönelik şiddet hakkında bilgi tutum ve davranışları. *Konuralp Tıp Dergisi*, 9(1), 58-62.
- Pacheco, E.C.R.L., Bártolo, A., Rodrigues, F., Pereira, A., Duarte, J.C. & Silva, C.F. (2021). Impact of psychological aggression at the workplace on employees' health: A systematic review of personal outcomes and prevention strategies. *Psychological Reports*, 124(3), 929-976.
- Pınar, T., Acikel, C., Pınar, G., Karabulut, E., Saygun, M., Bariskin, E., Guidotti, T.L., Akdur, R., Sabuncu, H., Bodur, S., Egri, M., Bakir, B., Acikgoz, E.M., Atceken, İ. & Cengiz, M. (2015), Workplace violence in the health sector in Turkey: A national study, *Journal of Interpersonal Violence*, 32(15), 1-21.
- Riggio, E. Ronald (2014). *Endüstri ve örgüt psikolojisine giriş* (Çev. Ed. Belkıs Özkara). Nobel Yayınevi.
- Salin, D. (2005). Workplace bullying among business professionals: Prevalence, gender differences and the role of organizational politics. *Perspectives interdisciplinaires sur le travail et la santé*, 7(3), 1-14.
- Seçgin, L., Arslan, T. & Tarı Selçuk, K. (2022). Türkiye'de son beş yılda kadına yönelik şiddet: Covid-19 pandemisinin etkisi. *Humanistic Perspective*, 4(1), 28-43.
- Spector, P.E., Coulter, M.L., Stockwell, H.G. & Matz, M.W. (2007). Perceived violence climate: A new construct and its relationship to workplace physical violence and verbal aggression, and their potential consequences, *Work & Stress*, 21(2), 117-130.
- Stratton, S.J., (2021). Population research: Convenience sampling strategies. *Prehospital and Disaster Medicine*, 36(4), 373-374.
- Şahin, S. & Türk, M. (2010). Çalışanlarda psikolojik şiddet algılaması ve kadın çalışanlar üzerine bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 1-9.
- Tekin, Y.E. & Bulut, H. (2014). Verbal, physical and sexual abuse status against operating room nurses in Turkey. *Sexuality and Disability*, 32(1), 85-97.

- Teleş, M. (2020). Validity and reliability of the Turkish version of the general work stress scale. *Journal of Nursing Management*, 29(4), 710-720.
- Tutan, A. & Kökalan, Ö. (2023). İşyeri şiddeti ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 1504-1516.
- Vartia, M. & Hyyti, J. (2002). Gender differences in workplace bullying among prison officers, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 11(1), 113-126.
- Waddington P.A.J. & Badger Doug, Bull R. (2005). Appraising the inclusive definition of workplace 'violence', *The British Journal of Criminology*, 45(2), 141-164.
- Weldehawaryat, H.N., Weldehawariat, F.G. & Negash, F.G. (2020). Prevalence of workplace violence and associated factors against nurses working in public health facilities in Southern Ethiopia, *Risk Management and Healthcare Policy*, 13, 1869-1877.
- WHO (World Health Organization) (2021). <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>
- Wiskow, C. (2003). Guidelines on workplace violence in the health sector: comparison of major known national guidelines and strategies: United Kingdom, Australia, Sweden, USA (OSHA and California). <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/42617/9221134466.pdf>
- Yoon, Y. & Jung-Choi, K. (2021). Workplace violence in workers with multi-party employment arrangements: Results from a Korean national representative survey, safety and health at work. *Safety and Health at Work*, 13(1), 93-98.
- Yöney, E.Y. & Kılınc, E. (2020). Bankacılık sektöründe psikolojik yıldırmanın çalışanların iş ve yaşam tatmini üzerindeki etkisinin incelenmesi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 5(11), 34-52.
- Zhang, S-E., Liu, W., Wang, J., Shi, Y., Xie, F., Chang, S., S, T. & Fan, L. (2018). Impact of workplace violence and compassionate behaviour in hospitals on stress, sleep quality and subjective health status among Chinese nurses: A cross-sectional survey. *BMJ Open*, 8(10), 1-8.
- Zhu, L., Li, L. & Lang, J. (2018). Gender differences in workplace violence against physicians of obstetrics and gynecology in China: A questionnaire in the national congress. *PLoS ONE*, 13(12), 1-11.

Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkülerde “Çocuk Gelin” Gerçeği

The Reality of “Child Bride” in Turkish Folk Songs in the Context of Gender

Sena Demirci^{1*}, ^{id} Sibel Paşaoğlu Yöndem² ^{id}

Öz

Erken yaşta evlilik, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de karşılaşılan ve geçmişten günümüze uzanan bir sorundur. Bu sorun, kız çocuklarının duygusal, fiziksel ve psikolojik açıdan evliliğe hazır olmadan evlendirilmesi şeklinde açıklanabilir. Çocuk gelin gerçeğinin altında yatan birçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi kimi geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ve bu rollerden doğan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleridir. Müzik, toplumların inançlarını, normlarını ve kültürel değerlerini nesilden nesile aktaran önemli bir araçtır. Türk Halk Müziği de içinde bulunduğu kültürel ortamın etkisiyle şekillenmekte ve toplumsal bir ifade aracı olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada, Türk Halk Müziği arşiv türkülerinde çocuk gelin gerçeğinin nasıl işlendiğini ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Türküler etno-müzikal kodlar üzerinden analiz edilmiş ve toplumsal cinsiyet ve roller açısından değerlendirilmiştir. Kadın ve erkek ağzı türküler ayrı ayrı ele alınarak çocuk gelin gerçeğine yaklaşımları karşılaştırılmış, türkülerin benzerlik ve farklılıkları belirlenmiştir. Bu bağlamda türkülerden elde edilen etno-müzikal kodlar çerçevesinde çocuk gelin gerçeğinin kadın ağzı yakarış/çaresizlik konulu türkülerde; erkek ağzı aşk/sevda konulu türkülerde işlendiği, kimi kadın ağzı türkülerin erkek ağzı türkülerle, kimi erkek ağzı türkülerin de kadın ağzı türkülerle benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Gelin, Repertuvar, Toplumsal Cinsiyet, Toplumsal Rol, Türkü.

Abstract

Early marriage has been a persistent issue in Türkiye, as in many parts of the world. It refers to the marriage of girls without being emotionally, physically, and psychologically ready for marriage. This phenomenon is rooted in various factors, most notably traditional gender roles and the resulting gender inequalities. Music serves as a significant tool for transmitting societal beliefs, norms, and cultural values across generations. Turkish folk music is also shaped by the cultural environment it exists in and serves as a means of societal expression. This study aims to reveal how the reality of child marriage is depicted in the Turkish folk song archive. The songs were analysed through ethnomusicological codes and evaluated in terms of gender and gender roles. Women’s and men’s folk songs were examined separately to compare their approaches to the reality of child brides, and the similarities and differences between the songs were determined. The analysis revealed that the reality of child marriage is predominantly addressed in lamentation/helplessness songs in women’s songs, while in men’s songs, it is depicted in love/romance songs. It was concluded that some women’s folk songs share similarities with men’s folk songs, and vice versa.

Keywords: Child Bride, Gender, Repertoire, Social Role, Turkish Folk Songs.

Atıf/Citation: Demirci, S. & Paşaoğlu Yöndem, S. (2024). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkülerde “Çocuk Gelin” Gerçeği. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 333-362.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, sena.dmir@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2842-4844.

² Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, sibelpasaoglu@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8136-5989.

Extended Abstract

The phenomenon of child bride prevalent globally and in Türkiye throughout history, is a persistent social issue rooted in gender inequalities within the socio-cultural framework. Patriarchal dominance in societal structures assigns distinct social roles to men and women, contributing significantly to the perpetuation of child marriage. In patriarchal societies, the roles attributed to women are generally limited to the private sphere of the home. Women are expected to marry, have children, be mothers, and meet the care needs of their spouses and children. Additionally, women are often characterized as delicate, emotional, and weak in society due to their reproductive function. Men are generally positioned in the public sphere. The roles of men continue to exist in the workplace, politics, and production sites. Men are characterized as strong, protective, and authoritative within their roles. In this context, families in patriarchal societies often expect girls to conform to the roles assigned to women. The maturation of a girl child to be able to fulfil these roles, regardless of her age, is a primary factor in the occurrence of child marriage.

Child brides are addressed in Turkish folk music. Turkish folk music is a cultural element and form of social expression that embodies the norms, thoughts, situations, and values of the society in which it is formed. Turkish folk music enables the transmission of culture from generation to generation by embodying social thoughts and situations. It is possible to encounter the reality of child marriage in the verbal materials of Turkish folk music because they reflect the thoughts and conditions of the society. In Turkish folk songs sung by women, the reality of child marriage is generally conveyed through the themes of helplessness and entreaty, while in songs sung by men, the opposite is observed, and it is indicated that the girls being young is not an obstacle to marriage. In this context, it is possible to say that there are similarities and differences in the way that women's and men's folk songs in Turkish folk music address the reality of child marriage.

The research was conducted using the discourse analysis model, one of the qualitative research methods. The folk songs obtained from the Turkish Folk Music Archive, which are at the centre of the research, were analysed using discourse analysis, and the folk songs that address the reality of child marriage were identified. In the light of this discourse analysis, the folk songs that deal with the reality of child marriage were divided into categories; and similarities and differences between women's folk songs and men's folk songs were revealed. The methods of literature review and document analysis were used to collect the data. The data on folk songs that address the reality of child marriage from the Turkish Folk Music Archive were obtained through literature review and document analysis. The total number of folk songs found to address the reality of child marriage is 113. Of these 113 folk songs, 18 folk songs that stand out in terms of their verbal content were evaluated in the study. In the light of discourse

analysis, the data obtained using the methods of literature review and document analysis were evaluated and described through content analysis (verbal and musical), theme analysis, and descriptive analysis methods. Accordingly, the folk songs obtained in the study were categorized based on their verbal content and interpreted using the descriptive analysis method.

In the findings section of the study, the 18 folk songs that were identified as addressing the reality of child marriage from the Turkish Folk Music Archive were first presented in a table in alphabetical order. As a result of the table, it was concluded that there are fewer women’s folk songs than men’s folk songs when the dialect features of the folk songs are considered. When the region/province features of the folk songs are considered, it was found that most of the folk songs that address the reality of child marriage belong to Türkiye’s eastern provinces. The musical features of 18 folk songs obtained from the Turkish Folk Music Archive and identified as addressing the reality of child marriage were presented in a table, and the *makam* and *usul* features of the folk songs were determined.

Secondly, the verbal materials of the folk songs obtained from the Turkish Folk Music Archive were analysed. The expressions that convey and qualify the reality of child marriage were determined and evaluated under two main headings: women’s folk songs and men’s folk songs. In this context, based on the verbal materials of the folk songs, it was concluded that the reality of child marriage is referred to in the folk songs through the following factors: *yaş*, *küçük*, *körpe*, *ufak*, *bala*, *daylak* and *ferik*.

Thirdly, the words identified from the verbal materials of the folk songs were interpreted in the light of gender roles, and the similarities and differences between women’s and men’s folk songs were revealed. It was found that women’s folk songs, based on their verbal materials, are mostly folk songs with the themes of supplication and despair. It is noteworthy that men’s folk songs are generally folk songs on the theme of love and passion.

In conclusion, the study found that traditional gender roles are dominant in Turkish folk music, that the songs refer to the reality of child marriage through the age factor and the words *küçük*, *körpe*, *ufak*, *bala*, *daylak* and *ferik*, that women’s folk songs deal with the themes of supplication and despair when reflecting the reality of child marriage, that men’s folk songs address the reality of child marriage in the context of love and passion, and that only two of the 18 songs evaluated have similarities between women’s folk songs and men’s folk songs. The musical features and information about the songs were also determined. Additionally, the study reveals how Turkish folk music reflects social problems and its place and its importance in raising awareness.

Keywords: Child Bride, Gender, Repertoire, Social Role, Turkish Folk Songs.

Giriş

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet, birbirini tamamlayan kavramlardır. Cinsiyet (sex), biyolojik yapıya dayalı olarak kadın ve erkek arasındaki benzerlik ve farklılıkları ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet ise (gender), biyolojik benzerlik ve farklılıklar üzerinden inşa edilen toplumsal rolleri ve beklentileri açıklamaktadır. Çapçioğlu ve Çetin'e (2020) göre; bireylerin doğduğu andan itibaren var olan biyolojik cinsiyetlerine toplumun atfettiği anlamlar ve beklentiler toplumsal cinsiyet kavramını ortaya çıkarmaktadır. Bireylerin cinsiyetlerine göre, toplumsal cinsiyet rolleri sosyo-kültürel yapı içinde şekillenmektedir.

Rol kavramı, bireyin toplum tarafından kendisine yüklenen davranışları ve beklentileri yerine getirmesidir. Birey, toplumun beklentilerini öğrendikçe, beklentilere uygun davranışlar sergilemeye başlamaktadır. Bu davranışlar bireyin toplumdaki yerini ve statüsünü belirlemektedir. Dökmen'e (2015) göre toplumsal cinsiyet rolleri, bireylerin kadın ve erkek olarak, toplum tarafından yazılan senaryo çerçevesinde rollerini oynamaları ile kendini gerçekleştirmekte ve yine toplum tarafından belirlenen cinsiyet farklılıklarını ele almaktadır. Bireyin toplum içindeki görevlerini, işlerini, konumlarını ve pozisyonlarını ifade etmek amacıyla kullanılan statü kavramı ise bireyin rollerini belirlemede temel bir etkidir. Toplumsal yapı içinde, her bireyin birden fazla statüsü olabilir ve her bir statünün kendine özgü toplumsal rolleri bulunmaktadır. Bu nedenle, bireyin sahip olduğu farklı statüler, çeşitli rolleri de beraberinde getirmektedir. Wells (1972), rol ve statünün birbirinden ayrı düşünülemeyeceğini belirterek, her statünün bir rolü olduğuna ve rollerin, statünün dinamik yönü olduğuna değinmektedir.

Patriarkal (ataerkil) düzende toplumsal cinsiyet rolleri ve statüler, erkek egemenliği çerçevesinde şekillenmektedir. Ülken (1969), atadan gelen mirasa dayanmasını, babanın evin tek yöneticisi konumunda olmasını ve erkeklerin siyasi üstünlüğünün egemen olmasını 'patriarkal düzenin en keskin şekli' olarak açıklamakta ve bu düzende kadınların, erkeklerin ikinci sınıf vatandaşları olarak görüldüğünü, kamusal alandan dışlandıklarını vurgulamaktadır. Patriarkal düzende cinsiyet rolleri kadın ve erkek için birbiriyle zıt şekilde kurulmuştur. Kadın rolleri, kadının doğurgan yapısı

gözetilerek hane içi özel alanlarda şekillenirken, erkek rolleri kamusal alanlarda şekillenmektedir. Kadın, doğurgan yapısı gereği naif, hassas ve zayıf olarak nitelendirilmektedir. Kadının patriarkal düzende başlıca rollerini Günindi Ersöz (2010) annelik, eşlik ve ev hanımlığı olarak aktarmaktadır. Erkek ise, kadından aksi rollere sahiptir. Avşar’a (2017) göre patriarkal düzende erkekler evine ekmek getiren, güçlü, koruyup kollayan ve otoriter olarak nitelendirilmekte ve rolleri bu çerçevede şekillenmektedir.

Patriarkal düzen içerisinde kadın ve erkek rollerinin inşası sonucu meydana gelen toplumsal cinsiyet eşitsizliği geçmişte ve hâlen çocuk gelin gerçeğinin başlıca kaynaklarından biridir. Kadının rollerinin hane içi özel alanlarla sınırlandırılması sebebiyle kız çocuğunun yaşı gözetilmeksizin, rolleri yerine getirebilecek yetkinliğe eriştiğine inanılan yaşlarda evlendirilmesi, erken ve zorla evlilik çerçevesinde çocuk gelin gerçeğinin önüne geçilmesini zorlaştırmaktadır. Evlilik sorumluluklarını yerine getiremeyecek gelişim düzeyine sahip bireylerin evlilikleri, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu erken evlilik olarak tanımlamaktadır. Zorla evlilik ise Çocuk Yaşta, Erken ve Zorla Evliliklerin Önlenmesine Yönelik Birleşmiş Milletler Ortak Programı’nın Başlangıç Raporu (2018) tarafından, en az bir tarafın onayı ve rızası alınmadan gerçekleşen evlilikleri kapsamaktadır (Akt. Köseli & Çelik, 2020). Çocuk evliliklerinin ve bu bağlamda çocuk gelinlerin geçmişten bugüne süregelen bir toplumsal problem olmasının birçok sebebi bulunmaktadır. Çocuk evliliklerinin gerçekleştirilme sebepleri Aydemir (2011), Bindik (2012), Çetin (2020), Doğan Göksel (2018), Gezer Tuğrul (2018), Köseli & Çelik (2020), Kutlu (2020) ve Yiğit (2017) tarafından hukuki nedenler, ekonomik nedenler, sosyo-kültürel nedenler, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, eğitim seviyesinin düşük olması, doğal afet, savaş ve göç durumları, çocuk algısı, aile yapısı, din, bireyin doğru kabul ettiği normlar, yerleşim yeri, şiddet, çatışma ve insani krizler, aşiret töre, taciz ya da tecavüz olarak sıralanmaktadır.

Dünyada ve Türkiye’de çocuk gelin sorununa istatistikler üzerinden bakıldığında; Evgin, Caner, Küçük Öztürk ve Calpbinici (2018), 700 milyondan fazla kız çocuğunun 18 yaşına girmeden, yaklaşık 250 milyon kız çocuğunun ise 15 yaşına girmeden önce evlendirildiğini belirtmektedir. Dünyadaki çocuk gelin istatistiklerine göre UNICEF (2019), en yüksek

oranların %76 ile Nijer, %68 ile Orta Afrika Cumhuriyeti ve %67 ile Çad ile Afrika ülkelerinde olduğunu ortaya koymaktadır (Akt. Köseli & Çelik, 2020). Ayrıca, UNICEF (2021) tarafından yayımlanan “COVID-19: Çocuk Yaşta Evliliklerin Önlenmesinde Kaydedilen İlerlemeye Bir Tehdit” adlı analiz raporuna göre, Covid-19 pandemisinin neden olduğu olumsuz etkilerin sonucunda dünya genelinde öngörülene ek 10 milyon çocuk gelin evliliğinin daha gerçekleştirileceği ifade edilmektedir.

Türkiye’de ise çocuk gelinlerle ilgili istatistikler arasında yer alan TNSA (2018) verilerine göre 25-49 yaş arasındaki kadınların %39’u 20 yaşından önce, %21’i 18 yaşından önce ve %4’ü 15-26 yaşları arasında evlilik yapmıştır. Kırsal kesimde yaşayan kadınların, kentsel kesimde yaşayan kadınlara göre daha erken yaşta evlendikleri, ilk evlenme yaşının doğu bölgelerinde en düşük olduğu, eğitim seviyesi düşük ve refah seviyesi düşük ailelerde kadınların ilk evlilik yaşlarının daha genç olduğu görülmektedir. Ayrıca, Türkiye’nin Doğu bölgelerinde ilk evliliklerin daha erken yaşta gerçekleştiği görülürken, Batı bölgelerinde ise ilk evliliklerin daha geç yaşta gerçekleştiği görülmektedir. 15-19 yaş grubundaki evlilikler ise %31 oranıyla akraba evliliklerinde en yüksek orana sahiptir. TÜİK (2021)’ne göre, resmî olarak kaydedilen kız çocuk evlilikleri, resmî evlilikler içinde 2002 yılında %7,3, 2010 yılında %7,8, 2019 yılında %3,1 ve 2020 yılında %2,7 oranlarıyla yer almaktadır.

Çocukgelingerceğinin dünyada ve Türkiye’de bu denli yaygın bir toplumsal problem olması, kadın hakları ve çocuk hakları ihlalinin bir örneği olması sebebiyle, feminist teori çocuk gelin gerçeğini çeşitli başlıklar altında ele almaktadır. Feminizm, en genel tanımıyla, sosyo-kültürel yapı içinde kadın ve erkeklerin eşit hak ve özgürlüklere sahip olması gerektiğini savunan ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine bir başkaldırı amacıyla gerçekleştirilen kadın hareketidir. Taş (2016) feminizmi, kadınların toplumsal ve bireysel olarak özgürleşmesini, baskıya karşı korunmasını, haklarının tanınmasını ve kamusal veya özel alanda eşit haklara sahip olmasını savunan bir hareket olarak açıklamaktadır.

Feminizm, çocuk gelin gerçeği ile mücadelede eğitim, kadın hakları ve aile içi şiddet alanlarında çalışmalar yapmaktadır. Liberal feminizm, Kara’ya (2006) göre kadınların yasalar karşısında maruz kaldığı eşitsizliğe

karşı ortaya çıkmıştır. Bu akım, kadınların, erkeklerle eşit şekilde oy verme, eğitim alma, çalışma ve ücret alma haklarına sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Kültürel feminizm, Sevim’e (2005) göre liberal feminizmin temel hedeflerine ek olarak, kadınların din, evlilik ve yuva gibi sosyo-kültürel farklılıklarından kaynaklanan eşitsizlikleri de ele almıştır. Radikal feminizm, Naiman’a (1988) göre, kadınların ezilmesinin ve baskılanmasının temel nedeninin, erkekler ve kadınlar arasındaki cinsiyet eşitsizliği olduğunu savunarak bu eşitsizliğin, toplumsal cinsiyet rolleri aracılığıyla inşa edildiğine vurgu yapmaktadır. Feminist hareketin çocuk gelin gerçeğine bir diğer yaklaşımı, feminist sosyal hizmet uygulamasıdır. Dominelli’ye göre (2002, akt. Buz, 2009) feminist sosyal hizmet uygulaması, sosyal hizmetlerin aile içindeki cinsiyet eşitliğini sağlamada yetersiz kaldığını savunmaktadır. Bu nedenle, aile içinde kadın, çocuk ve erkeğin eşit konumlanmasını sağlamak için, kadınların ve çocukların haklarının tanınması ve devlet tarafından hakların uygulanması gerektiğine değinmektedir.

Çocuk gelin, sosyo-kültürel yapıda günümüzde hâlen varlığını sürdüren bir gerçektir. Bu sebeple, toplumların ürettiği öğelerde çocuk gelin gerçeğine rastlamak mümkündür. Müzik ve bu bağlamda Türk Halk Müziği önemli kültür öğelerinden biridir. Türk Halk Müziği, meydana geldiği ve icra edildiği ortamın özellikleri, normları ve hikâyeleri gibi önemli değerleri içinde barındırarak, nesilden nesle kültürün sözlü aktarımını gerçekleştirmektedir. Önalın’a (2021) göre halk müziği, halkın ortak deneyimlerini, duygularını, hayallerini ve değerlerini yansıtan bir müzik türüdür. Bu müzik türünde, halkın sıkıntıları, geçim mücadelesi, işleri, başarıları, kahramanlıkları, doğası ve hayvanları sıklıkla konu edilmektedir. Türkülerde ağız özelliklerine bağlı olarak işlenen konu farklılık göstermektedir. Kadın ağız türküler, kadınlar tarafından yakılan ve söyleyiş biçimlerinin kadınlar tarafından oluşturulduğu türkülerdir. Öztürk’e (2019) göre kadın ağız türküler kadınlar tarafından yakıldığından genellikle bir erkeği ya da kadının evladını konu edinmektedir. Erkek ağız türküler ise erkekler tarafından yakılan ve sözel içeriğini erkeklerin oluşturduğu türkülerdir. Erkek ağız türküler Erdal’a (2011) göre Türk Halk Müziğinin genelini oluşturmakta ve sevgili/kadın konularını işlemektedir. Özellikle kadının güzel olması, cilveli olması ve erkeğin gönlünü hoş tutması gerektiği gibi vurgular erkek ağız türkülerde ön plana çıkmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan söylem analizi modelini kullanarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın odak noktasını, Türk Halk Müziği arşivinden derlenen türküler oluşturmuştur. Söz konusu türküler, söylem analiziyle incelenerek çocuk gelin gerçeğinin işlendiği eserler belirlenmiştir. Eserler söylem analizi çerçevesinde kategorilere ayrılmış, kadın ve erkek ağzı türkülerdeki benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmiştir. Söylem analizi, Nordquist'e (2020, akt. Sallan Gül & Kahya Nizam, 2021) göre kullanıldığı içeriğin gerçekleştiği ortamın özelliklerini ön planda tutmakta, bu yönüyle dilbilim ve sosyoloji dallarını bir araya getirmektedir. Söylem analizi, yazılı ve sözlü içeriklerin analizini sosyoloji temeline yerleştirmektedir.

Verilerin Toplanması

Türk Halk Müziği arşivinde çocuk gelin gerçeğinin işlendiği türküler alanyazın tarama ve doküman incelemesiyle elde edilmiş verilerdir. Randolph'a (2018) göre alanyazın tarama, temelinde araştırmanın tamamını ele almakta, ana konuya odaklanmakta, bir tezi çözümlenmekte ve araştırmanın eleştirel analizinde kullanılmaktadır. Doküman incelemesi Balaban Salı'ya (2018) göre araştırmacının konusu için gerekli görsel-işitsel ya da yazılı kaynakların çözümlenmesidir. Doküman incelemesi, gözlem ve görüşme yöntemlerinin kullanılmayacağı durumlarda tek başına veri toplama yöntemi olarak kullanılmaktadır.

Evren/Örneklem

Söylem analizi modeli çerçevesinde gerçekleştirilen bu araştırmada, Türk Halk Müziği arşivinden çocuk gelin gerçeğinin işlendiği türküler tespit edilerek tema analizi ve içerik analizi ışığında kategorilere bölünmüştür. Kadın ağzı ve erkek ağzı türkülerin çocuk gelin gerçeğini işleyiş biçim benzerlik ve farklılıkları betimsel analiz ışığında yorumlanarak sunulmuştur. Türk Halk Müziği arşivinden elde edilen çocuk gelin gerçeğini yansıtan türkülerin toplam sayısı 113 olarak saptanmıştır.

Türkülerin söylem ve içerik analizi temelinde kategorileştirilmesiyle, ön plana çıkan 18 adet türkü çalışma içerisinde incelenmiş, betimlenerek başlıklar altında sunulmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırmada söylem analizi ışığında, alanyazın tarama ve doküman incelemesi yöntemleri kullanılarak elde edilen türkülerin içerik (sözel ve müzikal) analizi, tema analizi ve betimsel analiz yöntemleri ile birlikte değerlendirilmesi yoluna gidilmiştir. İçerik analizi Sallan Gül ve Kahya Nizam'a (2021) göre yazılı ve sözlü iletişim kaynaklarının özünün incelenmesinde kullanılmaktadır. Araştırmacı içerik analizi ışığında elde ettiği verileri kelime, tema ve/veya kavramlar üzerinden analiz etmektedir. İçerik analizi ışığında araştırmada çocuk gelin gerçeğini işleyen türküler sözel materyalleri çerçevesinde; sözcük, tema ve kavramlar üzerinden incelenip çözümlenmiştir. Bu bağlamda yaş faktörü ve küçük, körpe, ufak, bala, daylak ve ferik etno-müzikal kodları Türk Halk Müziği arşiv türkülerinden elde edilmiştir. Araştırmanın bir sonraki adımında, içerik analizi çerçevesinde etno-müzikal kodların çözümlendiği türküler, tema analizi yöntemiyle kategorize edilmiştir. Bu çerçevede tema analizi, araştırmanın ana fikrine cevap veren soruların içerik analizi ışığında transkript ve kategorize edilme sürecini yansıtmaktadır (Corbin&Strauss, 2008; Strauss&Corbin, 1998; akt. Kırıl, 2020). Elde edilen kategori ve tablolar betimsel analiz üzerinden değerlendirilmiş ve türkülerin yorumlamalarına yer verilmiştir. Boyatzis'e (1998) göre tema analizi, verilerin kategorize edilmesiyle birlikte derinlemesine betimlenmesinin önünü açmaktadır (Akt. Şad, Özer & Atli, 2019). Betimsel analiz kullanılarak kategorize edilen türküler toplumsal cinsiyet ve roller üzerinden ele alınıp çözümlenmiş, türkülerde çocuk gelin gerçeğinin işleniş benzerlik ve farklılıkları betimsel analiz yöntemi ile ortaya koyulmuştur.

Bulgular ve Yorumlar

Türk Halk Müziği Arşivinde Çocuk Gelin Gerçeğinin İşlendiği Türkülerin Özellikleri ve Müzikal Yapıları

TRT Türk Halk Müziği arşivinde çocuk gelin gerçeğinin işlendiği türküler, alfabetik sıra ile tablolaştırılarak ele alınmış ve müzikal analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda çocuk gelin gerçeğini işlediği tespit edilen türküler Türk Halk Müziği arşiv numarası, türkünün adı, bölgesi/yöresi, ağzı, kaynak kişisi, derleyeni, makamı ve usulü başlıkları altında Tablo 1'de alfabetik sırayla sunulmuş, akabinde tablonun değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Tablo 1. *Türk Halk Müziği Arşivinde Çocuk Gelin Gerçeğinin İşlendiği Tespit Edilen Türkülerin Özellikleri ve Müzikal Yapıları.*

Türk Halk Müziği Arşiv Numarası	Türkünün Adı	Türkünün Bölgesi/Yöresi	Türkünün Ağzı	Türkünün Kaynak Kişisi	Türkünün Derleyeni	Türkünün Makamı	Türkünün Usulü
7	Ağ Elime Mor Kınalar Yaktılar	Denizli/Acıpayam	Kadın	Süleyman Uğur	Nida Tüfekçi	Hüseyini	9/8
138	Biz Hepimiz Üç Kardeş	Giresun/Gö-rele, Çavuşlu Köyü	Erkek	Ömer Akpınar	Nida Tüfekçi	Hüzzam	10/8
2274	Bu Babamın Evidir	Artvin	Erkek	Cafer Horho-roğlu	-	Mahur	6/8
3552	Çattılar Gazan Daşını	Uşak/Eşme	Kadın	Fadime Kılınc ve Mediha Kılınc	Celal Vural ve Gülseren Aygün	Hüseyini	9/8
77	Damda Bacaları Adam Sanırdım	Konya/Bozkır	Erkek	Yöre Ekibi	Tuncer İnan	Gülizar	2/4+7/4
4371	Derelerin Derini	Rumeli/Kır-caali	Kadın	Rodoplu Hasan Atasever	Nihat Kaya	Çargâh	9/8

Tablo 1. *Türk Halk Müziği Arşivinde Çocuk Gelin Gerçeğinin İşlendiği Tespit Edilen Türkülerin Özellikleri ve Müzikal Yapıları. (Devam)*

Türk Halk Müziği Arşiv Numarası	Türkünün Adı	Türkünün Bölgesi/Yöresi	Türkünün Ağzı	Türkünün Kaynak Kişisi	Türkünün Derleyeni	Türkünün Makamı	Türkünün Usulü
1574	Evlerinin Önü Yıldız Piyade	Çankırı/Çerkeş	Erkek	-	Emin Aldemir	Eviç	9/8
1296	Evlerinin Önü Yoldur	Erzurum/Aşkale	Erkek	Mustafa Günaydın	Nida Tüfekçi	Uşşak	10/8
2188	Evlerinin Önü Yoldur Yolaktır	Şanlıurfa/Siverek	Erkek	Mehmet Çelikkanat ve Faruk Uğurlu	Mehmet Özbek	Hüseyini	4/4
3966	Gatranlar Gatranlar	Isparta/Sütçüler	Erkek	Mehmet Kızıl	Faik İnce	Hüseyini	9/16
1084	Gemideyim Gemide	Burdur	Erkek	Hamit Çine	Muzaffer Sarısözen	Mahur	9/4
3314	Hatçem Gider Garataşa Aşağı	Manisa/Akhisar, Göcek	Erkek	Mustafa Yavuz	İsmet Egili	Hüseyini	9/8
2724	Kar Mı Yağmış Şu Harput'un Başına	Elazığ	Erkek	Hafız Osman Öge ve Şükrü Canaydın	Mehmet Özbek	Hüseyini	4/4
464	Konma Bül-bül Konma Nergiz Daline	Ağrı/Eleşkirt	Erkek	-	Muzaffer Sarısözen	Hüseyini	4/4
2200	Mardin Kapı Şen Olur	Diyarbakır	Erkek	Celal Güzelses	Plaktan yazılmıştır.	Uşşak	4/4
3287	Potinimin Tabanı	Rumeli	Erkek	Sabri Gencer	Nihat Kaya	Segâh	7/8
2354	Yastığı Kuş Tüyünden	Siirt	Erkek	Yöre Ekibi	Nevin Akol	Uşşak	4/4
5230	Zeynep Mende Ne Goydu	Kerkük	Erkek	Hasan Naccar	Kasetten yazılmıştır.	Uşşak	10/8

Türk Halk Müziği arşivinde yer alan ve araştırmanın konusu gereği çocuk gelin gerçeğinin işlendiği tespit edilen türkülerin çoğunlukla erkek ağzı olduğu gözlemlenmektedir. Kadın ağzı türkülerin sayısı 3 iken erkek ağzı türkülerin sayısı 15'tir. Bu çerçevede, çocuk gelin gerçeğinin erkek ağzı türkülerde kadın ağzı türkülere oranla daha fazla işlendiği ortaya çıkmıştır. Türkülerin ait olduğu yöreler incelendiğinde çoğunluğun Türkiye'nin doğu bölgelerine ait olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Çocuk gelin gerçeğine Türkiye'de en çok kırsal kesimlerde ve Doğu Anadolu bölgesinde rastlanması, en çok türkünün Türkiye'nin doğu kesimlerinde bulunması birbiriyle örtüşür niteliktedir.

Türk Halk Müziği arşivinden elde edilen ve çocuk gelin gerçeğini işleyen türkülerin makamsal yapısı incelendiğinde, en çok kullanılan makamın 7 adet türküyle Hüseyini makamı olduğu görülmektedir. Hüseyini makamının ardından 4 adet türkünün Uşşak makam olduğu tespit edilmiştir. Mahur makamında 2 adet türkü, Hüzam, Gülizar, Çargâh, Eviç ve Segâh makamlarında ise 1'er adet türkü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkülerin usul özellikleri incelendiğinde en çok türkünün 9/8'lik ve 4/4'lük usullerde olduğu saptanmıştır. 9/8'lik ve 4/4'lük usullerin ardından 3 adet türkünün 10/8'lik usulde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 6/8'lik, 9/16'lık, 9/4'lük, 7/8'lik ve 2/4+7/4 birleşik usulde ise 1'er türkü olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında Türk Halk Müziği arşivinden elde edilen ve çocuk gelin gerçeğini işleyen türkülerin özellikleri ve müzikal yapıları saptanmıştır.

Türk Halk Müziği Arşiv Türkülerinde Çocuk Gelin Gerçeğine İlişkin İfadeler

Türkülerde belli etno-müzikal kodlar ile çocuk gelin gerçeğinin aktarıldığı belirlenmiştir. Bu bağlamda türkülerden elde edilen etno-müzikal kodlar; yaş faktörü, küçük, körpe, ufak, bala, daylak ve ferik olmak üzere kategorize edilmiştir. Bahsi geçen etno-müzikal kodların kullanıldıkları yöreler ve içinde bulunduğu cümlelerin anlam bütünlüğü gözetildiğinde sevgi sözcüğü olarak da kullanılabilirdiği gözlemlenmiş, araştırmanın konusu ve sınırlılıkları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Geçmişte, toplumda erken yaşta evlenme ve çalışma normunun yaygın olması ve eğitim imkanlarının kısıtlı olması çocuk gelin gerçeğinin bugünkü anlamıyla algılanmasını

zorlaştırıyordu. Günümüzde ise eğitim imkânlarının artması, iş gücü piyasasının değişmesi ve uluslararası insan hakları standartlarının gelişmesi bu gerçeğin daha net bir şekilde tanımlanmasına ve kabul edilmemesine yol açmıştır. Bu sayede, 18 yaş altı evliliklerin yasal ve etik açıdan kabul edilemez olduğu genel bir anlayışa sahip olmuştur. Ek olarak elde edilen türkülerin sözel materyallerine, içinde barındırdığı etnomüzikal kodlar üzerinden belirlenen başlıkların altında yer verilmiştir.

Erkek Ağzı Türkülerde Yaş Faktörü

Sözel materyalinde yaş faktörü üzerinden çocuk gelin gerçeğinin işlendiği tespit edilen erkek ağzı eserlerin; *Biz Hepimiz Üç Kardeş*, *Gemideyim Gemide* ve *Kar Mı Yağmış Şu Harput’un Başına* adlı türküler olduğu belirlenmiştir.

• Biz Hepimiz Üç Kardeş

“Sis dağının başında da
Kar mısın boran mısın
Alacağım yâr seni de
On altı da var mısın?” (Arşiv No: 138).

• Gemideyim Gemide

“Geminin başındayım
On sekiz yaşındayım
On iki yaştan beri
Şu kızın peşindeyim.” (Arşiv No: 1084).

• Kar Mı Yağmış Şu Harput’un Başına

“Kar mı yağmış şu Harput’un başına
Kurban olam toprağına taşına
Henüz girmiş on üç on dört yaşına
Küçücükten bir yâr sevdim yâr nenni” (Arşiv No: 2724).

Yaş faktörü bağlamında erkek ağzı türkülerde yâr/sevgili rolü yüklenen kızın çocuk yaşta olduğu birçok farklı ifadeyle yer almaktadır. *Biz Hepimiz Üç Kardeş* türküsünde “*alacağım yâr seni de on altı da var mısın?*”, *Gemideyim Gemide* türküsünde “*on iki yaştan beri, şu kızın peşindeyim*” ve *Kar Mı Yağmış Şu Harput’un Başına* türküsünde “*henüz girmiş on üç on dört yaşına, küçücükten bir yâr sevdim*” ifadelerinin çocuk gelin gerçeğine vurgu yaptığı saptanmıştır. *On altı, on üç on dört* yaşları direkt olarak çocuk gelin gerçeğini işlemektedir fakat “*on iki yaştan beri, şu kızın peşindeyim*” sözüyle; erkeğin yaşından yola çıkılarak kızın çocuk yaşta olabileceğini söylemek mümkündür.

Kadın Ağzı Türkülerde Yaş Faktörü

Türk Halk Müziği arşivinde yer alan ve çocuk gelin gerçeğine yaş faktörü çerçevesinde değinen kadın ağzı türkülerin *Ağ Elime Mor Kınalar Yaktılar* ve *Derelerin Derini* olduğu tespit edilmiştir.

• Ağ Elime Mor Kınalar Yaktılar

“Ağ elime mor kınalar yaktılar

Gaderim yok gurbet ele saddılar

On iki yaşında gelin ettiler

Ağlar ağlar gözyaşımı silerim of of” (Arşiv No: 7).

• Derelerin Derini

“Odamdan indirdiler

Al ata bindirdiler

On beş yaşında iken

Beni evlendirdiler” (Arşiv No: 4371).

Kadın ağzı türkülerin sözel materyallerinden yola çıkarak yaş faktörünün *Ağ Elime Mor Kınalar Yaktılar* türküsünde “*on iki yaşında gelin ettiler*” ve *Derelerin Derini* türküsünde “*on beş yaşında iken beni evlendirdiler*” sözleriyle işlendiği belirlenmiştir. Sözel materyallerin analizinde ortak ifadelerin yaş faktörünü ele almasına ek *gelin ettiler/evlendirdiler* sözleri

olduğu görülmüştür. Söz konusu yaşlar, çocukluk çağı olarak kabul edilen yaşlardır. *Gelin ettiler/evlendirdiler* ifadeleri, bahsi geçen kızın isteği dışında gerçekleştirilen evliliklere vurgu yapmaktadır.

Erkek Ağzı Türkülerde ‘Küçük’ Sözcüğü

Türk Halk Müziği arşivinden elde edilen türkülerde yaş faktörünün yanı sıra ‘küçük’ sözcüğüyle çocuk gelin gerçeğinin işlendiği belirlenmiştir. Sözel materyalinde küçük sözcüğünü barındıran erkek ağzı türkülerin *Bu Babamın Evidir, Hatçem Gider Garataşa Aşağı, Evlerinin Önü Yoldur Yolaktır, Mardin Kapı Şen Olur, Potinimin Tabanı ve Evlerinin Önü Yıldız Piyade* olduğu tespit edilmiştir.

• Bu Babamın Evidir

“Bu babamın evidir

Tahtaları kavidir

Tahta çürük mih tutmaz

Yârim küçük söz tutmaz” (Arşiv No: 2274).

• Hatçem Gider Garataşa Aşağı

“Hatçem gider garadaşa aşağı (aman)

Dolada vermiş mor şalvarı kuşağı

Hatçe gelin çok küçüktür haşarı (aman)” (Arşiv No: 3314).

• Evlerinin Önü Yoldur Yolaktır

“Evlerinin önü bulgur sokusu

Yel estikçe gelir yarın kokusu

Yârim küçüktür cilve kutusu

Ben yarıma neler alayım” (Arşiv No: 2188).

• **Mardin Kapı Şen Olur**

“Urfakapı bağlıdır

Yârim Karadağlı’dır

Ben yarıma kıyamam

Yârim küçük çağlıdır” (Arşiv No: 2200).

• **Potinimin Tabanı**

“Al şemsiye çık pazara

Vursun serinlik sana

Küçüksün sevdiğim

Uymaz gelinlik sana” (Arşiv No: 3287).

• **Evlerinin Önü Yıldız Piyade**

“Evlerinin önü yıldız piyade

Yaşı küçük amma aklı ziyade (ben yandım)

Annen baban sevmez benden ziyade” (Arşiv No: 1574).

Adı geçen türkülerdeki *küçük* sözcüğü, gelin rolündeki kızların çocuk yaşta olduğunu ve evliliğe hazır olmadığını işareti gibi görünmektedir. *Yârim* ve *gelin* sözleri ise bahsi geçen kızların çocukluktan koparılp yetişkin bir rol üstlenmeye zorlandığını göstermektedir. *Potinimin Tabanı* adlı türkü “*küçüksün sevdiğim uymaz gelinlik sana*” dizisinde küçük sözcüğünü barındırmasına ve çocuk gelin gerçeğine değinmesine karşın, bu gerçeğe yaklaşımıyla diğer türkülerden farklılık göstermektedir. Bu bağlamda türkülerden elde edilen sözel materyallerinin analizinde “*yârim küçük söz tutmaz, Hatçe gelin çok küçüktür haşarı, yârim küçüktür cilve kutusu, küçüksün sevdiğim uymaz gelinlik sana yârim küçük çağlıdır* ve *yaşı küçük ama aklı ziyade*” ifadelerinin çocuk gelin gerçeğinin işareti olduğu söylenebilir.

Kadın Ağzı Türkülerde ‘Küçük’ Sözcüğü

Türk Halk Müziği arşivinde ‘küçük’ sözcüğünün kullanıldığı tek kadın ağzı türkünün *Çattılar Gazan Daşını* olduğu tespit edilmiştir.

• **Çattılar Gazan Daşını**

“Ocağa kurdum da yufka sacını nininay nom
Naldırdım elimden küçük bacımı nininay nom
Bacım bana söyle derdin acını nininay nom
Şen ol bacım evin yuvan şen olsun nininay nom
(Yarın gece anangil evinde mum yansın)” (Arşiv No: 3552).

Çattılar Gazan Daşını adlı kadın ağzı türkünün sözel materyalinin incelenmesi sonucunda, *küçük bacım* ifadesinin çocuk gelin gerçeğine işaret ettiği belirlenmiştir. “*Naldırdım elimden küçük bacımı, şen ol bacım evin yuvan şen olsun*” dizeleri, türkünün düğün günü kadınlar arasında söylendiğini ortaya çıkarmaktadır. Türküde bahsi geçen kızın yaşı *küçük bacım* ifadesi çerçevesinde yorumlanmış ve çocuk yaşta olma ihtimali göz önünde bulundurulmuştur. *Evin yuvan şen olsun* sözleriyle evlilikten bahsedildiği saptanarak çocuk gelin gerçeğinin işlendiği söylenebilir.

Erkek Ağzı Türkülerde ‘Körpe’ Sözcüğü

Türk Halk Müziği arşiv türkülerinde küçük sözcüğünün yanı sıra ‘*körpe*’ sözcüğüyle çocuk gelin gerçeğinin aktarıldığı belirlenmiştir. Sözel materyalinde körpe sözcüğü bulunan erkek ağzı türkülerin *Evlerinin Önü Yoldur* ve *Yastığı Kuş Tüyünden* olduğu tespit edilmiştir.

• **Evlerinin Önü Yoldur**

“Evlerinin önü arpa
Koyun gelir kırpa kırpa
Anası kızından körpe” (Arşiv No: 1296).

• **Yastığı Kuş Tüyünden**

“Siirt etrafı tepe
Kar yağar sere serpe
Yenile bir yâr sevdim
Hemi güzel hem körpe (vay le vay le)” (Arşiv No: 2354).

Körpe sözcüğünün TDK'ye göre “dalından yeni koparılmış, tazeliği üstünde, daha büyümemiş (bitki), çok genç (kimse), yavruluktan henüz çıkmış (hayvan) ve henüz bozulmamış, yıpranmamış” anlamlarına gelmektedir. Adı geçen türkülerin sözel materyaline bakıldığında, körpe sözcüğünün anlamlarından yola çıkılarak; *Evlerinin Önü Yoldur* türküsünde *anası gızından körpe* ve *Yastığı Kuş Tüyünden* türküsünde *yenile bir yâr sevdim, hemî güzel hem körpe* sözleriyle çocuk gelin gerçeğinin işlendiği saptanmıştır.

Erkek Ağzı Türkülerde 'Ufak' Sözcüğü

Damda Bacaları Adam Sanırdım türküsünde yer aldığı belirlenen ufak sözcüğüyle çocuk gelin gerçeğinin işlendiği tespit edilmiştir. Bu sebeple, Türk Halk Müziği arşiv türkülerinde kullanılan sözcüklerden bir diğerrinin *ufak* olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

• Damda Bacaları Adam Sanırdım

“Hey hey

Ufak çakıllarla (belalım) gale yapılmaz

Daha ufacıksın (belalım) gahrın çekilmez” (Arşiv No: 77).

Türküde “*daha ufacıksın belalım kahrın çekilmez*” ifadesi çocuk gelin gerçeğinin bir yansıması olarak yorumlanabilir. Türküde kızın küçük yaşta olduğu ‘ufak’ sözcüğüyle belirtilirken, *kahrın çekilmez* ifadesiyle de bu küçük yaşın doğuracağı veya doğurabileceği sorunlara atıfta bulunulduğu görülmektedir. Ufak sözcüğünün kullanıldığı kadın ağzı türkünün olmadığı sonucuna varılmıştır.

Erkek Ağzı Türkülerde 'Bala' Sözcüğü

Türk Halk Müziği arşivinden elde edilen türkülerde çocuk gelin gerçeğine vurgu yapan bir diğerr sözcüğün ‘bala’ olduğu tespit edilmiştir. Bala sözcüğünün *Zeynep Mende Ne Goydu* isimli türküde geçtiği saptanmıştır.

• Zeynep Mende Ne Goydu

“Zeynep’im yâr Zeynep’im

Hurda bala Zeynep’im

(Derdi hazar Zeyneb’im)

Gizli gizli aşkını

Gelbe yazar Zeynep’im” (Arşiv No: 5230).

Türküde bala sözcüğünün *yâr Zeynep’im, hurda bala Zeynep’im* ifadelerinde yer aldığı görülmektedir. Türküde yâr sözcüğünün kullanımı kızın yâr/sevgili rolüne işaret etmektedir. Bala sözcüğünün anlamının TDK’ye göre “yavru, çocuk” olduğu belirlenmiştir. Sözcüğün anlamları göz önünde bulundurulduğunda türküde küçük yaşta bir kız çocuğundan yâr olarak bahsedildiği saptanmıştır. Bu bağlamda, türkünün çocuk gelin gerçeğine işaret ettiği saptanmıştır. Bala sözcüğünün kullanıldığı kadın ağzı türkü Türk Halk Müziği arşivinde bulunmamaktadır.

Erkek Ağzı Türkülerde ‘Daylak’ Sözcüğü

Türk Halk Müziği arşivinde bulunan ve çocuk gelin gerçeğine değinen türkülerde geçen sözcüklerden bir diğerinin ‘*daylak*’ olduğu tespit edilmiştir. Daylak sözcüğü *Gatıranlar Gatıranlar* isimli türküde yer almaktadır. Türkünün sözel materyalinde küçük yerine daylak sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir.

• Gatıranlar Gatıranlar

“Anamasın sivri sazı (ey ya)

İçinde yumurtlar kazı (ey ya)

Goca beyin daylak gızı (ey ya)

Gelin olmuş gidiyoru (ey ya)” (Arşiv No: 3966).

Adı geçen türküde “*goca beyin daylak kızı gelin olmuş gidiyoru*” ifadesinin yer aldığı görülmüştür. Kızın evlilik yaşıyla ilgili bilgiler gelin ve daylak sözcüklerinin kullanımıyla ortaya çıkmaktadır. Gelin ifadesi, kızın evlilik bağlamındaki konumunu tanımlarken, daylak sözcüğü ise yaşının küçük

olduğunu göstermektedir. Bu iki sözcüğün birlikte kullanılmasıyla kızın çocuk yaşta evlendiği ya da evlendirildiği sonucuna ulaşılabilir. Daylak sözcüğünün anlamı TDK'ye göre “dişi deve, çıplak”tır. Türk Halk Müziği arşivinde ise sözcüğün “dişi deve yavrusu” (Arşiv No: 3966) olarak açıklandığı görülmüştür. *Gatıranlar Gatıranlar* türküsünde çocuk gelin gerçeğine dair izler bu çerçevede saptanmıştır. Daylak sözcüğünün kullanıldığı kadın ağız türkü Türk Halk Müziği arşivinde bulunmamaktadır.

Erkek Ağız Türkülerde 'Ferik' Sözcüğü

Konma Bülbül Konma Nergiz Daline adlı türkünün çocuk gelin gerçeğine ‘ferik’ sözcüğüyle işaret ettiği belirlenmiştir. Bu bağlamda, Türk Halk Müziği arşiv türkülerinin sözel materyallerinden elde edilen bir diğer kelimenin *ferik* olduğu saptanmıştır.

• Konma Bülbül Konma Nergiz Daline

“Eleşkirt’ten çıktım yüküm eriktir

Açmayın yâremi (aman aman aman) delik deşiktir

(Ciğer eziktir ben yâreliyim)

Benim sevdiceğim ince feriktir” (Arşiv No: 464).

Konma Bülbül Konma Nergiz Daline adlı türkünde ferik sözcüğünün “benim sevdiceğim ince feriktir” ifadesinde bulunduğu görülmektedir. Ferik sözcüğünün anlamı TDK'ye göre “kümes hayvanlarının civcivlikten çıkmış yavrusu, piliç ve bir tür gevrek elma, ferik elması”dır. Adı geçen türkünde ferik sözcüğü anlamları çerçevesinde yorumladığında *sevdiceğim* ifadesiyle bahsedilen sevgili/yâr rolündeki kızın çocuk yaşta olduğu söylenebilir. Bu bağlamda *Konma Bülbül Konma Nergiz Daline* adlı türkünde çocuk gelin gerçeğinin yansımalarının yer aldığı görülmektedir. Ferik sözcüğünün kullanıldığı kadın ağız türkü Türk Halk Müziği arşivinde bulunmamaktadır.

Türkülerde Toplumsal Roller Çerçevesinde Çocuk Gelin Gerçeği

Patriarkal toplum yapısında geleneksel kadın rollerinin hane içi özel alanlarla sınırlandırılması ve eşlik ve annelik rollerinin bu bağlamda ön plana çıkması sebebiyle kız çocuğundan evlilik yaşına gelmeden rollerini yerine getirmesi beklenmektedir. Bu durum çocuk gelin gerçeğinin önünü

açmaktadır. Türk Halk Müziği arşiv türkülerinin sözel materyallerinden elde edilen yaş faktörü, küçük, körpe, ufak, bala, daylak ve ferik sözcüklerine dayanarak, kadın ağzı ve erkek ağzı türkülerin birbirinden çoğunlukla farklılık gösterdiği saptanmıştır. “*Alacağım yâr seni de on altı da var mısın, henüz girmiş on üç on dört yaşına küçücükten bir yâr sevdim, yârim küçük çağlıdır, hurda bala Zeynep'im gizli gizli aşkını gelbe yazar Zeynep'im ve goca beyin daylak gızı gelin olmuş gidiyoru*” ifadeleri çocuk gelin gerçeğini ortak bir pencereden ele almaktadır. Her bir söylem; yâr/sevgili/gelin rolü yüklenen kızın çocuk yaşta olduğunu dile getirerek, sevgililik ve evlilik süreçlerinde kızın yaşının öneminin olmadığını ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, günümüzde 18 yaşından küçük kız çocuklarının evlenmesi ya da evlendirilmesi toplumsal ve hukuki yönden problem olarak kabul edilirken, geçmiş dönemde erken yaşta evliliğin toplumsal normlar çerçevesinde bir problem olarak algılanmadığı görülmektedir.

Sözel materyallerinde yaş faktörü ile çocuk gelin gerçeğini işlediği tespit edilen fakat sözleriyle bahsi geçen diğer türkülerden farklılık gösteren *Gemideyim Gemide* adlı türkü; “*on sekiz yaşındayım, on iki yaştan beri şu kızın peşindeyim*” dizisiyle ön plana çıkmaktadır. Erkek ağzı türküde “*on sekiz yaşındayım, on iki yaştan beri şu kızın peşindeyim*” ifadesiyle, şu an on sekiz yaşında olan erkeğin on iki yaşını anlattığı görülmektedir. “*On iki yaştan beri şu kızın peşindeyim*” sözü, erkeğin on iki yaşındayken bir kıza yâr/sevgili rolü yüklediğini göstermektedir. Adı geçen türküde erkeğin yaşının küçük olması birincil faktördür. Bu bağlamdan yola çıkılarak yâr/sevgili rolündeki kızın yaşının da küçük olabileceği belirlenmiştir. İfadede 18 yaşındaki erkek, 12 yaşından beri bir kızın peşinde olduğunu söyleyerek, çocuk gelin adayını uzun süredir takip ettiğini açıkça dile getirmektedir. Erkek, kız çocuğuyla ilk olarak 12 yaşındayken ilgilenmeye başlamıştır. İfadede 18 yaşındaki erkek çocuğunun 12 yaşından beri bir kızla ilgilendiğini ve onu takip ettiğini söylemesi, çocuk yaşta başlayan bir ilişkiyi ve erken yaşta evlilik düşüncesini akla getirmektedir. Erkeğin çocuk kabul edilen yaşta olmasına dikkat çekerek, *Gemideyim Gemide* adlı türkünün yaş faktörüyle çocuk gelin gerçeğini işleyen türkülerden farklılık gösterdiğini, çocuk geline ek olarak çocuk damat gerçeğine de atıfta bulunduğunu söylemek mümkündür.

Türk Halk Müziği arşiv türkülerinden elde edilen çocuk gelin gerçeğinin işlendiği erkek ağzı türkülerde ön plana çıkan bir diğer yaklaşım *yaşı küçük ama akli büyük* düşüncesidir. Türküde geçen "*yaşı küçük amma akli ziyade (ben yandım)*" ifadesiyle erkeğin yâr/sevgili rolü yüklediği kızın çocuk kabul edilen yaşta olduğunun farkında olduğu söylenebilir. Bu farkındalığın üzerine *akli ziyade* sözünün kullanılması, kızın küçük yaşına rağmen akli yönden olgun ve kadın rollerini yerine getirebilecek düzeyde görüldüğü şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda akli bir engelin bulunmadığı ve yaşına göre olgun karşılandığı takdirde yâr/sevgili rolü yüklenen kızın çocuk yaşta olmasının, evlilik hususunda önemli ve belirleyici bir etken olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Erkek ağzı türkülerde saptanan bir diğer ortak düşünce yâr/sevgili rolü yüklenen kızın yaşının küçük olmasına dayanan problemleri yansıtmaktadır. "*Yârim küçük söz tutmaz, Hatçe gelin çok küçüktür haşarı ve daha ufacıksın (belalım) gahrın çekilmez*" ifadeleri türkülerin sözel materyallerinden elde edilmiştir. Bahsi geçen türküler sözel materyallerinde yâr/sevgili/gelin rolü yüklenen kızın yaşının küçük olmasından kaynaklanan problemleri, başka bir deyişle serzenişleri barındırmaktadır. Kızın *söz tutmaz, haşarı ve kahrı çekilmez* olması, küçük yaşının getirdiği ve yaş almasıyla ortadan kalkacak olan özelliklerine işaret etmektedir. Bahsi geçen türkülerde bu durumlara değinilmesi, bir sorunun varlığına işaret ettiği şeklinde yorumlanabilir. Bu çerçevede çocuk yaştaki yâr/sevgili/gelinin yaşı büyüdükçe öğreneceği birçok davranışı henüz öğrenmemiş olmasının erkeğe problem teşkil ettiği anlaşılabilir. Erkekler arasında çocuk gelin gerçeğiyle ilgili yaklaşımlarda çeşitlilikler olduğu gözlemlenmiştir. 18 yaşındaki erkek, yâr/sevgili rolündeki kız çocuğunun *sözünü tutmadığını, haşarılığını veya kahrının çekilmez* olduğunu fark edemezken bu durumun yaşça daha büyük ve daha fazla hayat tecrübesine sahip erkekte tam tersi olduğu söylenebilir.

Türk Halk Müziği arşivinde çocuk gelin gerçeğinin işlendiği erkek ağzı türkülerde öne çıkan ifadelerinden biri de '*anası kızından körpe*' söylemidir. Körpe, türkülerde *küçük* anlamında kullanılmaktadır. *Anası kızından körpe* ifadesi; yâr/sevgili rolündeki kızın aile dinamikleri hakkında bilgi verir niteliktedir. Türküde yâr/sevgili rolündeki kızın annesinin yaş olarak körpeliğinden değil, mecazen tecrübesizliğinden bahsedildiği

yorumlanabilir. Bu durum sevgilinin annesinin tecrübesizliğinin kaynağının çocuk yaşta evlilik olabileceğini gösterir niteliktedir. Ek olarak erken evlilikle kurulan bir ailede dünyaya gelen kız çocuğunun, erken evlilik gerçekleştirebilme ihtimalini de doğurmaktadır.

Erkek ağzı türkülerin çocuk gelin gerçeğine ilişkin sözel materyallerinden çıkarılan ortak yaklaşımlardan bir diğeri kız çocuğunun yaşının küçük olmasından kaynaklanan davranışlarının ve dış görünüşünün *cilveli, güzel* ve *ince* olarak yansıtılmasıdır. “*Yârim küçüktür cilve kutusu, yenile bir yâr sevdim hemi güzel hem körpe ve benim sevdiceğim ince feriktir*” ifadeleri erkek ağzı türkülerden elde edilmiştir. Yâr/sevgili rolü yüklenen kızın *küçük, körpe* ve *ferik* sözcüklerinin kullanılmasıyla çocuk yaşta olduğu sonucuna ulaşılırken; *cilve kutusu* ifadesinin kızın davranışlarındaki saflığı, masumiyeti ve naifliği; *güzel* ve *ince* söylemlerininse dış görünüşünün ve bedeninin henüz olgunluğa erişmediğini, küçüklüğünü sembolize edebileceği görülmüştür. Bu bağlamda tüm bu unsurların erkekler tarafından *dikkat çekici* ve *sevilesi* bulunduğunu söylemek mümkündür.

Türk Halk Müziği arşivinde yer alan *Potininin Tabanı* adlı türkü, erkek ağzı çocuk gelin gerçeğini işleyen eserlerden biridir. Türkünün sözel materyalinden “*küçüksün sevdiğim, uymaz gelinlik sana*” ifadesi elde edilmiştir. Yâr/sevgili rolü yüklenen kızın çocuk yaşta olduğu *küçüksün* söylemiyle ortaya çıkmaktadır. Adlı geçen türküde; erkeğin kızı *sevdiği* olarak gördüğü, onunla evlenmek istediği fakat kızın çocuk yaşta olması sebebiyle evliliğin gerçekleştirilemeyeceği *uymaz gelinlik sana* sözü üzerinden yorumlanabilir. Ek olarak küçük sözcüğü bağlamında kızın bedensel olgunluğuna da atıfta bulunulmakta; *gelinlik uymayacak kadar küçük* anlamının bulunduğu söylenebilir. Bu bağlamda; çocuk yaşta bir kıza yâr/sevgili rolü yüklenmesine karşın kız ile evliliğin yine yaşından dolayı mümkün olmayacağını dile getirilmesi sebebiyle *Potininin Tabanı* türküsü, diğer kadın ağızlı türkülerle ortak bir temada buluşabilen tek örnek olarak belirlenmiştir.

Kadın ağzı türkülerin sözel materyalleri ise erkek ağzının aksine çocuk gelin gerçeğini çaresizlik ve yakarış temalarıyla aktarmaktadır. Çocuk gelinler, yetişkinliğe hazır olmadan anne olma ve evlilik sorumluluklarını üstlenme zorunluluğuyla karşı karşıya kalmakta ve kendi hayatlarını

seçme ve özgürce yaşama haklarından mahrum bırakılmaktadırlar. Öyle ki, kadın ağzı türkülerde ön plana çıkan ortak ifade “*gelin ettiler/ evlendirdiler*” sözüdür. *Ağ Elime Mor Kınalar Yaktılar* ve *Derelerin Derini* adlı türküler, yaş faktörü çerçevesinde çocuk gelin gerçeğini ele almaktadır. “*On iki yaşında gelin ettiler, ağlar ağlar gözyaşımı silerim ve on beş yaşında iken, beni evlendirdiler*” söylemleri, türkülerin sözel materyallerinden elde edilmiştir. Her iki türküde de kızların *on iki* ve *on beş* yaşlarında, yani çocuk yaşta olması ön plana çıkmakla birlikte; kendi rızaları olmaksızın aileleri, akrabaları ya da yakın çevreleri tarafından zorla *gelin edildiği/ evlendirildiği* ve kızların bu durum karşısında yapacakları bir şeylerinin olmadığı, başka bir deyişle, çaresizlikleri açıkça görülmektedir. Bu bağlamda kadın ağzı türkülerde erkek ağzının aksine çocuk yaşta evliliğin olağan bir durum olmadığı görülmüş; türkülerin ana temasının *yakarış* ve *çaresizlik* olduğu saptanmıştır.

Türk Halk Müziği arşiv türkülerinde kadın ağzı türkülerin erkek ağzı eserlerle benzerlik içinde olduğu bir örnek tespit edilmiştir. *Çattılar Gazan Daşını* adlı türkünün sözel materyali incelenmiş ve “*naldırdım elimden küçük bacımı, şen ol bacım evin yuvan şen olsun*” ifadeleri elde edilmiştir. Bu sözler adı geçen türkünün düğünlerde söylendiğini göstermektedir. *Küçük* sözcüğüyle gelin rolündeki kızın çocuk yaşta olduğu yorumlanabilir. “*Şen ol bacım evin yuvan şen olsun*” sözleriyle evlilik için iyi dilek ve temennilerin aileler tarafından dile getirildiği görülmektedir. Çocuk yaşta evliliğin gerçekleştirilmesi üzerine dilenen iyi dilek ve temenniler doğrultusunda, erken evliliğe karşı genel bir kabullenme ve olağan karşılama eğilimi olduğu belirlenmiştir. Bu sebeple, erkek ağzı türkülerle ortak bir paydaya sahip tek örneğin *Çattılar Gazan Daşını* adlı türkü olduğu sonucuna varılmıştır.

Sonuç

Bu araştırmada, Türkiye’de tarih boyunca varlığını sürdüren çocuk gelin gerçeği ele alınmış, toplumların önemli kültür öğelerinden ve iletişim araçlarından biri olan müzik bağlamında çocuk gelin gerçeğine odaklanılmıştır. Araştırmanın kapsamında, Türk Halk Müziği arşivlerinde yer alan kadın ve erkek ağzı türküler taranarak çocuk gelin gerçeğinin işlendiği türküler belirlenmiş, türkülerden elde edilen sözel materyaller

toplumsal cinsiyet ve roller bağlamında değerlendirilmiştir. Yaş faktörü; küçük, körpe, ufak, bala, daylak ve ferik sözcüklerinin çocuk gelin gerçeğine vurgu yaptığı görülen türkülerde geçtiği sonucuna ulaşılmıştır.

Erkek ağzı türkülerde yaş faktörünün “*alacağım yâr seni de on altı da var mısın, on iki yaştan beri şu kızın peşindeyim ve henüz girmiş on üç on dört yaşına*” sözleriyle, küçük kelimesinin “*yârim küçük söz tutmaz, Hatçe gelin çok küçüktür haşarı, yârim küçüktür cilve kutusu, yârim küçük çağlıdır, küçüksün sevdiğim, uymaz gelinlik sana ve yaşı küçük amma aklı ziyade*” dizileriyle, körpe sözcüğünün “*anası gızından körpe ve yenile bir yâr sevdim, hemî güzel hem körpe*” ifadeleriyle, ufak kelimesinin “*daha ufacaksın gahrın çekilmez*” sözüyle, bala sözcüğünün “*hurda bala Zeynep'im*” dizisiyle, daylak kelimesinin “*goca beyin daylak kızı gelin olmuş gidiyoru*” ifadesiyle ve ferik sözcüğünün “*benim sevdiceğim ince ferik*” sözüyle çocuk gelin gerçeğini işlediği tespit edilmiştir. Erkek ağzı türkülerin incelenmesi sonucunda, çocuk gelin gerçeğinin aşk/sevda konularını işleyen türkülerde ele alındığı sonucuna ulaşılmıştır. Türkülerde, yâr/sevgili rolü yüklenen kızın çocuk yaşta olmasına dayanan problemlerinden, saflığı ve masumiyetinden, çocuk yaşta olsa bile aklının olgunluğundan/büyükülüğünden, aile temelli tecrübesizliklerden bahsedildiği saptanmıştır. Ek olarak *Gemideyim Gemide* isimli türkünün sözel materyalinde erkeğin çocuk yaşta bir kızın peşinden koşmaya başladığını ifade etmesi üzerine; çocuk gelin gerçeğine ek olarak çocuk damat gerçeğine de değinildiği görülmüştür.

Kadın ağzı türkülerde yaş faktörü çerçevesinde “*on iki yaşında gelin ettiler ve on beş yaşında iken beni evlendirdiler*” ifadeleriyle çocuk gelin gerçeğinin ele alındığı saptanmıştır. “*Naldırdım elimden küçük bacımı şen ol bacım yuvan şen olsun*” dizisinde ise küçük sözcüğünün kullanılmasıyla çocuk gelin gerçeğinin işlendiği tespit edilmiştir. Türkülerin sözel materyallerinde yer alan “*gelin ettiler/evlendirdiler ve evin yuvan şen olsun*” dizileri ışığında çocuk gelin gerçeğinin işlendiği sonucuna varılmıştır. Kadın ağzı türkülerde erkek ağzının aksine aşk/sevda değil; yakarış/çaresizlik konularının yer aldığı, kadınların evlenmelerinde söz haklarının ve engelleme güçlerinin olmadığı ortaya çıkmıştır.

Toplumsal cinsiyet rolleri göz önüne alınarak türkülerin sözel materyalleri incelendiğinde, erkek ağzı türkülerde, çocuk yaşta bir kıza yâr/sevgili/gelin rolünün yüklenmesinde herhangi bir engel bulunmadığı, kızın saflığı ve masumiyeti çerçevesinde güzellik ve cilvesinin yaş faktörünün önüne geçtiği saptanmıştır. Öte yandan kadın ağzı türkülerde, çocuk yaşta evliliklerin kadınların tercihi olmadığı, aksine zorla evlendirildikleri veya gelin edildikleri ve bu konuda söz sahibi olamadıkları, içten yakarış ve ağıtlarla bu durumun dile getirildiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, erkek ağzı ve kadın ağzı türkülerin toplumsal cinsiyet çerçevesinde birbirlerinden farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Türk Halk Müziği arşivinden elde edilen ve çocuk gelin gerçeğini işleyen erkek ağzı ve kadın ağzı türküler arasında farklılıkların yanı sıra benzerlikler de tespit edilmiştir. Erkek ağzı türkülerden *Potininin Tabanı* adlı türkü üzerinde yapılan analizde türkünün sözel materyalinde yer alan “küçüksün sevdiğim uymaz gelinlik sana” ifadesi nedeniyle, türkünün çocuk yaşta evliliğe karşı çıkan kadın ağzı türkülerle ortak bir mesaj taşıdığı saptanmıştır. Kadın ağzı türkülerden *Çattılar Gazan Daşını* türküsünün sözel materyal analizinden elde edilen “naldırdım elimden küçük bacımı... şen ol bacım evin yuvan şen olsun” söylemiyle diğer kadın ağzı türkülerin taşıdığı çaresizlik/yakarış temalarının aksine, evliliğe dair iyi dileklerin sunulduğu görülmektedir. Bu bağlamda *Potininin Tabanı* adlı türküde, çocuk yaşta bir kıza gelinliğin uymayacağını dile getirilmesiyle kadın ağzı türkülerle ortak bir tema üzerinde durulduğu sonucuna ulaşılmıştır. *Çattılar Gazan Daşını* adlı türküde ise çocuk evliliğinin kabullenilmesi ve olağan karşılanması sebebiyle erkek ağzı türkülerle benzerlik taşıdığı saptanmıştır.

Araştırmada, Türk Halk Müziği arşiv türkülerinin toplumsal cinsiyet rollerini nasıl yansıttığı incelenmiş ve türkülerde geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin hâkim olduğu görülmüştür. Araştırma, Türk Halk Müziği arşiv türkülerinin toplumsal cinsiyet ve çocuk gelin gerçeği temelinde önemli konuları nasıl yansıttığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, Türk Halk Müziği arşiv türkülerinin toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve çocuk gelin gerçeğinin çözümüne yönelik farkındalık yaratmada önemli bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.

Teşekkür: Teşekkür bulunmamaktadır.

Etik Beyan: Etik beyan bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Finansal destek alınmamıştır.

Son Not: Bu makale yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynaklar / References

- Avşar, S. (2017). Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında tarihsel rollerini yitiren erkekliğin çöküşü: küllerinden “yeni erkek”liğin doğuşu. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 224-241.
- Aydemir, E. (2011). *Evlilik mi evcilik mi? Erken ve zorla evlilikler: Çocuk gelinler*. USAK Yayınları.
- Balaban Salı, J. (2018). 6. Ünite verilerin toplanması. İçinde A. Şimşek, (Ed.), *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (ss. 135-161). Anadolu Üniversitesi.
- Bindik, S. (2012). *Sosyolojik açıdan kadınlarda erken yaşta evlilik (Nevşehir ili Derinkuyu ilçesi örneği)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Buz, S. (2009). Feminist sosyal hizmet uygulaması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20(1), 53-65.
- Çapcıoğlu, İ. & Çetin, K. (2020). Kavramsal olarak toplumsal cinsiyete kısa bir bakış. İçinde M. Talas, (Ed.), *Toplumsal cinsiyet* (ss. 3-25). İksad Yayınevi.
- Çetin, M. (2020). Toplumsal bir gerçeklik olarak çocuk gelinler. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (15), 107-122.
- Doğan Göksel, P. (2018). Çocuk gelinlerin erken evlilik süreçleri ve erken evliliklerin önlenmesine ilişkin görüş ve düşüncelerinin incelenmesi. [Yüksek Lisans Tezi]. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.
- Dökmen, Z.Y. (2015). *Toplumsal cinsiyet sosyal psikolojik açıklamalar*. Remzi Kitabevi.

- Erdal, T. (2011). Erkek ağızlı türkülerde kadın imajı. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 17(65), 37-52.
- Evgin, D., Caner, N., Küçük Öztürk, G. & Calpbinici, P. (2018). Üniversite öğrencilerinin erken evlilik ve çocuk gelinler hakkındaki görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 480-489.
- Gezer Tuğrul, Y. (2018). Erken yaşta evlendirilen kadınların evlilik süreçleri, deneyimleri ve sonraki yaşamları üzerine nitel bir çalışma. *Sosyoloji Notları*, 2(1), 2-38.
- Günindi Ersöz, A. (2010). Türk atasözleri ve deyimlerinde kadına yönelik toplumsal cinsiyet rolleri. *Gazi Türkiyat*, 1(6), 167-182.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2019). *2018 Türkiye nüfus ve sağlık araştırması (TNSA)*. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ve TÜBİTAK.
- Kara, N. (2006). Feminizm(ler)in toplumsal hareket olarak medyada yansıma(ma) sı. *Küresel İletişim Dergisi*, (1), 1-33.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Köseli, A. & Çelik, K. (2020). Çocuk yaşta erken ve zorla evliliklerin sağlık riskleri ve sonuçlarına çok sektörlü yaklaşım. *Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA)*.
- Kutlu, A. (2020). Erken yaşta evlendirilen kadınların evlilik uyum düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 3(1), 57-71.
- Naiman, J. (1988). *Marksizim ve feminizm iki ayrı kuram*. (Çev. S. Özkal). Amaç Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 1985).
- Önalan, U. (2021). *Geleneksel Türk halk müziği eğitiminde âşıklık geleneğinin yer alma durumunun incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Müzik Eğitimi Bilim Dalı.
- Öztürk, K. (2019). *Şarkışla yöresi kadın ağızı türkü yakma ve söyleme gelenekleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzik ve Sahne Sanatları Anabilim Dalı.
- Randolph, J.J. (2018). Tez yazımı için bir alanyazın taraması kılavuzu. *Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29(2), 251-264.

- Sallan Gül, S. & Kahya Nizam, Ö. (2021). Sosyal bilimlerde içerik ve söylem analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 181-198.
- Sevim, A. (2005). *Feminizm*. İnsan Yayınları.
- Şad, S.N., Özer, N. & Atli, A. (2019). Psikolojide tematik analizin kullanımı. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 873-898.
- Taş, G. (2016). Feminizm üzerine genel bir değerlendirme: Kavramsal analizi, tarihsel süreçleri ve dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 3(5), 163-175.
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2024). Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2021). Evlenme İstatistikleri, 2002-2020. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2021-37250>
- UNICEF (2021). Covid-19: Çocuk yaşta evliliklerin önlenmesinde kaydedilen ilerlemeye bir tehdit. *COVID-19: A Threat To Progress Against Child Marriage*.
- Ülken, H. (1969). *Sosyoloji sözlüğü*. Milli Eğitim Basımevi.
- Wells, C. (1972). *Sosyal antropoloji açısından insan ve dünyası*. (E. Onur Çev.). Remzi Kitabevi. (Orijinal yayın tarihi, 1971).
- Yiğit, T. (2017). Erken evlilik sonrası ‘imkansız’ bir yaşam. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(41), 134-151.

“Vahyin Şahidi, Kur’ân’ın Müfessiri Hz. Âişe” Adlı Eserin Değerlendirilmesi

A Review of “The Witness of the Revelation, the Exegete of the Qur’an Aisha”

Yaz. Hatice Görmez, *Vahyin Şahidi Kur’ân’ın Müfessiri Hz. Âişe*,
Otto Yayınları, 2021, 352 sayfa, ISBN: 978-625-72-3656-0

Faima İsrailova¹

Öz

Hatice Görmez’in “Hz. Âişe’nin Tefsir Rivâyetleri” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiş bu kitap, Hz. Âişe’nin hayatı, ilmî kişiliği, Kur’ân-ı Kerim’i anlama ve yorumlama yaklaşımı, Kur’ân tefsiriyle ilgili rivayetler, Kur’ân ilimlerine yönelik rivayetler, tefsirle ilişkili anlayışları, fezâil ve hasâisu’n-nebi rivayetler, tefsirlerin içinde çeşitli bağlamlarda değerlendirilen rivayetler ve Hz. Âişe’ye atfedilen zorlama ve uydurma tefsir rivayetleri gibi konular ele alınmıştır. Hz. Âişe’nin ilmî kişiliği ve rey ile içtihat konusundaki öncü rolü, onun İslam düşüncesindeki etkisi açısından önemli bir yere sahiptir. Özellikle tefsir geleneğindeki değişimlerin Hz. Âişe’nin rivayetleri üzerindeki etkisinin daha ayrıntılı bir şekilde açıklanması, bu değişimlerin tefsir yöntemlerine nasıl yansıdığını daha net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bu tür bir değerlendirmenin eklenmesi, çalışmanın kapsamını genişleterek alana önemli bir katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Âişe, Kur’ân, Rivayet, Tefsir, Vahiy.

Abstract

This book, developed from Hatice Görmez’s master’s thesis titled “*Exegesis Narrations of Aisha*”, covers topics such as Aisha’s life, her scholarly personality, her approach to understanding and interpreting the Qur’an, narrations related to Qur’anic exegesis, narrations about Qur’anic sciences, her understandings related to exegesis, fezâil wa hasâisu’n-nebi narrations, narrations evaluated in various contexts within the exegeses, and the forced and fabricated exegesis narrations attributed to Aisha. The scholarly personality of Aisha and her pioneering role in the matters of opinion and ijtehad have an important place in terms of her influence on Islamic thought. To make the text more effective, a more comprehensive data analysis at some points and a comprehensive collection of examples will make the study a more in-depth analysis. A more detailed explanation of the impact of the changes in the tradition of exegesis on the narrations of Aisha will reveal more clearly how these changes are reflected in the methods of exegesis. The addition of such an evaluation will make a significant contribution to the field by expanding the scope of the study.

Keywords: Aisha, Exegesis (Tafsir), Narration (Riwayah), Qur’an, Revelation (Vahy).

Atıf/Citation: İsrailova, F. (2024). “Vahyin Şahidi, Kur’ânın Müfessiri Hz. Âişe” Adlı Eserin Değerlendirilmesi. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 363-372.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, faima_i@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5936-3039.

Giriş

Yazar, öncelikle konunun temel problemlerine ve bu tür araştırmaların zorluklarına odaklanarak, Hz. Âişe'nin tefsir geleneğine olan katkısını değerlendirmeyi amaçladığını belirtmektedir. Bu çalışma temelini Hz. Âişe'nin tefsir rivayetlerinin toplanması ve değerlendirilmesi üzerine oluşturmaktadır. Bu kapsamda, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî'nin (ö. 241/855) *el-Müsned*'inden ve diğer hadis kaynaklarından Hz. Âişe'ye nispet edilen rivayetler seçilerek incelenmiş ve bu rivayetler örnekleme yoluyla analiz edilmiştir. Ayrıca, erken dönem tefsir kaynaklarından Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân* adlı eseri de önemli bir referans olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın temel kaynakları arasında, Hz. Âişe'nin tefsir rivayetlerini derleyen Suûd b. Abdullah el-Funeysân, *Merviyyâtu ümmi'l-mû'minîn Âişe fi't-tefsîr* adlı eseri ile Abdulmun'im Hıfnî'nin *Mevsû'atu ümmi'l-mû'minîn Âişe bint Ebî Bekr* adlı eseri gibi çalışmalar da bulunmaktadır. Eser, Hz. Âişe'nin tefsir rivayetlerinin incelenmesi, benzer tarihî rivayetlerin anlaşılmasına yönelik bir metodoloji geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca yazar, tefsir rivayetlerinin değerlendirilmesinde hadis terminolojisinin kullanılmasının önemine dikkat çekmektedir ve Hz. Âişe'ye atfedilen 2.210 rivayetin detaylı bir şekilde incelenmesinin zorluğu vurgulanarak, bu çalışmanın örnekleme yöntemiyle sınırlı kaldığını belirtmektedir (s. 4-6).

İçerik Analizi

Kitabın birinci bölümünde, Hz. Âişe'nin hayatının çeşitli yönlerine odaklanılmış ve onun şahsiyeti üzerine derinlemesine bir inceleme yapılmıştır. Hz. Âişe'nin evlilik öncesi yaşamı, Hz. Peygamber ile olan evliliği ve bu evlilik sürecinde yaşananlar, özellikle 'ifk hadisesi' gibi önemli olaylar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca, Hz. Peygamber'in vefatı sonrası yaşanan olaylar, Cemel Vakası ve Hz. Âişe'nin vefatı gibi konular da bu bölümde incelenmiştir. Hz. Âişe'nin evlilik yaşı etrafındaki tartışmalar, tarih boyunca önemli bir konu olmuştur ve bu bölümde ilgili tartışmalara değinilmiştir. Ayrıca, Hz. Âişe'nin ilmî kişiliği ve rey ile içtihat

konusundaki öncü rolü, onu İslam düşüncesindeki etkisi açısından önemli bir yerde konumlandırmaktadır. Kitap içerisinde O’nun fetva vermeye ehliyeti ve yetiştirdiği talebeler gibi konular da Hz. Âişe’nin dinî alandaki etkisini ve bilgi birikimini vurgulamak açısından ele alınmıştır (s. 27-65).

İkinci bölümde, Hz. Âişe’nin Kur’ân’ı anlama ve yorumlama sürecine odaklanılmıştır. İki ana başlık altında incelenen bu katkılar, rivayet bilgisi ve anlama-yorumlama yöntemi bakımından ele alınmıştır. “Rivayet Bilgisi Bakımından” başlığı altında, Hz. Âişe’nin, Hz. Peygamber’in yakınında olmasının ve aktif bir talebe olmasının onun rivayet bilgisine önemli katkılar sağlamasına imkân tanıdığını ifade edilmektedir. Bu sayede Hz. Âişe, İslam öncesi uygulamaların değişimi, vahyin mahiyeti gibi konularla ilgili zengin bir rivayet malzemesi bırakmıştır. Hz. Âişe’nin aktif bir şekilde ilim içinde olması, çeşitli konularda Hz. Peygamber’e sorular sorması ve onunla mütalaa etmesi, önemli bilgilerin elde edilmesine olanak sağlamıştır. Rivayetlerde, Hz. Âişe’nin sorgulayıcı ve eleştirel bir tutum sergilediği, diğer sahâbîlerin ulaşamadığı bilgilere ulaşılmasına vesile olduğu belirtilmiştir. Hz. Âişe’nin sıkça başvurduğu akıl-nakil dengesi ve eleştirel yaklaşımı, rivayetlerin doğruluğunu sağlamlaştırmıştır. “Anlama ve Yorumlama Yöntemi Bakımından” başlığı altında ise Hz. Âişe’nin, Kur’ân’ı ve hadisleri anlama ve yorumlama sürecinde eleştirel bir yöntem kullandığı ifade edilmiştir. Kur’ân ve sünnetten aldığı ilhamla, rivayetlerde geçen bilgileri eleştiriye tabi tutmuş ve Kur’ân’ın hükümleriyle uyumlu olup olmadığını değerlendirmiştir. Akıl-nakil dengesine ve tedricî bir yaklaşıma önem vererek, Kur’ân’ın umumi hükümlerini hususi durumlara uygulamış ve kolaylık prensibini göz önünde bulundurmuştur. Hz. Âişe’nin içtihadında, diğer sahâbe ve tâbiûndan farklı yaklaşımlar sergilediği ve zaman zaman münferit kaldığı belirtilmiştir (s. 67-8).

Üçüncü bölümde yazar, öncelikle, Hz. Âişe’nin tefsir rivayetlerinin derlenmesi ve değerlendirilmesine odaklanıyor. Hz. Âişe’nin Kur’ân tefsiriyle ilgili rivayetlerin kaynaklarını, içeriğini ve mahiyetini ele alıyor. Doğrudan Hz. Âişe’ye atfedilen tefsir rivayetlerini yaklaşık yüz kadar öne çıkan rivayetle sınırlamıştır. Bu rivayetler incelenmiş, ana başlıklarda toplanmış ve her bir başlık içinde alt başlıklar oluşturmuştur. Değerlendirme sürecinde, Kur’ân’ın sıralamasına uygun bir metot takip

etmiş ve araştırmayı genişletme fırsatını göz ardı etmemiş ve daha kapsamlı bir inceleme yapma olasılığını da değerlendirmiştir. Hz. Âişe'nin Kur'ân tefsiriyle ilgili rivayetlerin kaynaklarını, içeriğini ve mahiyetini incelemiştir. Çalışmada, Hz. Âişe'nin çeşitli Kur'ân ayetlerini tefsir ettiği örnekler sunulmaktadır. Örneğin, Bakara Suresi'nin 125. ayetinde geçen Hz. İbrahim'in makamının genellikle müfessirler tarafından fiziksel bir yer olarak anlaşıldığı ve yorumlandığı belirtilerek Hz. Âişe'nin bu konudaki rivayetinde, Hz. İbrahim'in makamının sadece fiziksel değil, aynı zamanda metafiziksel olduğu ifade edilmektedir. İncelenen konular arasında Safâ ile Merve'de sa'y etmenin hükmü, yetim malının kullanımı, yemin ve kefare, iddet kavramı, orta namaz, çelişkili gibi görünen iki ayeti uzlaştırması, muhkem-müteşâbih ve ilimde derinleşenler ibarelerinin açıklanması, yetim kızlarla evlenme ile ilgili ayetin tefsiri, kadınlara verilen mehir, yetim kızlar ve velileri ile ilgili ayetin tefsiri, mahremiyet oluşturan sütün miktarına dair yorumu, 'karye' kelimesinin tefsiri, 'inâs' kelimesinin kırâatı, Nisa Sûresi 123. ayeti bağlamında kötülüğün cezasına dair yorumu, kırâat farklılıkları ile ilgili yorumu, 'lağv' kelimesinin izahı, içkinin kötülüğüne dair açıklaması, En'am Sûresi 145. ayete istinaden genel bir hükme ulaşması, tilâvet secdesine dair yorumu, 'sâihun' kelimesinin tefsiri, bir kelimenin kırâatından yola çıkarak yoruma gitmesi, Allah'ın birliğini zikrederken parmakla işarete dair rivayeti, ayrıca İsra ve Miraç olaylarına dair rivayetler, teheccüd namazı, 'berzah' kavramı, ifk hâdisesi, gaybın bilinemeyeceğine dair ve ölülerin işitemeyeceğine dair gibi birçok konu ele alınmıştır. Yazarın vermiş olduğu örneklerle göre Hz. Âişe'nin tefsir ettiği ayetlerin kendi içtihadına ve dirayetine uygun olduğunu düşündüğü ayetleri zikrettiği ve muhataplarını ikna etmek amacıyla bu ayetlere başvurduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Mecusilerin mabetlerinde kesilen hayvanların etini yemenin caiz olup olmadığını sorduklarında, Hz. Âişe'nin En'am Suresi 121. ayetini "*...Allah namına kesilmeyeni yemek haramdır...*" delil göstererek caiz olmadığını belirttiği ifade edilmektedir (s. 91-225). Genel olarak, Hz. Âişe'nin tefsir ettiği ayetler ve bu tefsirlerin nasıl olduğu üzerinde durulmuş, ancak bu konuda başka rivayetlerin de mevcut olduğu ve benzer anlamlı olanları örnek alınarak değerlendirildiği belirtilmiştir. Hz. Âişe'nin tefsir ettiği rivayetlerin, İslam tefsir geleneğine önemli katkılarda bulunduğu ve ilk dönem tefsir kaynaklarında kendini gösterdiği ifade edilmiştir.

Yazar “Hz. Âişe’nin Tefsirle İlgili İstidrakleri” başlığı altında Hz. Âişe’nin Kur’ân’a olan hakimiyeti ve Hz. Peygamber’le yaptığı mütalaaları örneklerle ele almıştır. Hz. Âişe, çocukluğundan itibaren Kur’ân eğitimi almış ve vahyin ilk muhataplarından olması da onu önemli bir pozisyona taşımaktadır. Hz. Ayşe, Hz. Peygamber’le birlikte olduğu zamanlarda Kur’ân’a dair pek çok soru yönelterek tefsirini öğrenmeye çalışmıştır. Kâbe’nin yapılışı, haccın cihat olup olmadığı gibi konularda mütalaalar yapmıştır. Ayrıca, Hz. Peygamber’in duaları ve şefaathakki gibi konuları sorgulamış ve bazı ayetlerin arasındaki çelişkileri de anlamaya çalışmıştır. Hz. Âişe’nin, İslam düşüncesinde önemli bir yere sahip olan bu mütalaaları, Kur’ân’ın tefsiri ve anlaşılması sürecine katkı sağlamaktadır. Bölümün devamında, Hz. Âişe’nin sahabeye yönelik eleştirileri ve itirazları da detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. İslâm’ın doğru anlaşılması için Kur’ân’ın ve Hz. Peygamber’in sözlerinin doğru yorumlanmasının önemine vurgu yapılmaktadır. Özellikle rivayetlerin ve fetvaların yanlış anlaşılmasını engellemek için yaptığı düzeltmeler ve Kur’ân ile uyumsuz olan rivayetleri reddetmesi gibi konular ele alınmaktadır. Örneğin, Bakara Suresi 187. ayetindeki oruç konusunda Hz. Peygamber’in uygulamalarını örnek gösterilerek, bir kadının visâl orucu ile ilgili itirazını reddettiği ve bunu Kur’ân’a dayandırdığı belirtilir. Ayrıca, En’âm Suresi 164. ayet ile ilgili olarak Hz. Ömer’in ağlama konusundaki yorumuna Hz. Âişe’nin Kur’ân’daki İsrâ Suresi 35., Fâtır Suresi 39., Zümer Suresi 53. ve Necm Suresi 38. delil teşkil eden ayetleri getirerek itiraz ettiği ifade edilir. Hz. Âişe’nin sahabeden farklı düşünceleri olduğunu ve bu düşüncelerini Kur’ân ve Sünnet’e dayandırdığı vurgulanmaktadır (s. 225-283). Yazar, Hz. Âişe’nin tenkitlerine ve düşüncelerine odaklanırken, bu görüşleri destekleyen veya karşıt görüşleri sunan kaynaklara nispeten daha az yer vermiştir. Bu konuda farklı bakış açılarını içeren kaynaklara veya karşıt görüşlere yer verilmesi, eserin kapsamını genişletecek ve alana önemli bir zenginlik katacaktır.

“Hz. Âişe’nin Fezâil ve Hasâisu’n-Nebi Rivayetleri” başlığı altında yazar öncelikle, İslami literatürde fezâil kelimesinin anlamı ve kullanımı açıklamıştır. Fezâil kavramının hadislerle de konu olduğu ve Hz. Peygamber’in bu kavramı ‘en faziletli, en hayırlı, en sevgili’ gibi kelimelerle ifade ettiği belirtmektedir. Özellikle Kur’ân okuma, ilim öğrenme, ibadetler ve ahlaki davranışların fezâil arasında ön planda

olduğu vurgulamıştır. Hz. Âişe'nin rivayetlerinde Kur'ân, Hz. Peygamber, ashab, mübarek mekânlar ve günlerin fezâillerine genişçe yer vermiştir. Bu konu, Hz. Âişe'nin rivayetlerini Kur'ân ve tefsirle ilişkilendirerek şu dört ana başlık altında inceler: 1. Kur'an'ın ve surelerin faziletine dair rivayetler, 2. Mübarek günlerin, gecelerin ve amellerin fezâillerine dair rivayetler, 3. Bazı mekânların ve beldelerin faziletine dair rivayetler, 4. Hz. Âişe'nin Hasâiu'n-Nebi rivayetleri (s. 284-299). Yazar, konuları genel olarak oldukça düzenli ve konular arasındaki geçişleri akıcı bir dille ele almıştır. Hz. Âişe'nin fezâil ve hasâisu'n-nebi rivayetleri aktarmasının anlatılması, bu rivayetlerin toplumda nasıl algılandığı ve hangi etkilere sahip olduğu gibi konular üzerinde de düşünülmesi ve analizler yapılması okuyucuya yeni bir perspektif sunacaktır.

Tefsir kaynaklarında Hz. Âişe'nin rivayetlerinin farklı bağlamlarda nasıl değerlendirildiğini inceleyen başlık altında, Hz. Âişe'nin rivayetlerini Kur'ân ayetleriyle ilişkilendirilen hadis rivayetlerinden oluştuğu ve bu rivayetlerin tefsir sürecinde önemli bir rol oynadığı belirtiliyor. Yazar, tefsir kaynaklarına bakıldığında, müfessirlerin rivayetleri farklı değerlendirdiğinin görüldüğünü ifade etmiştir. Ona göre bazı müfessirlerin bazen rivayetlerin arasını telif edemeyip nüzulün taaddüt ettiği tezini öne sürdüklerini, bazılarının ise birinde bir ayetin yorumunda kullanılan bir rivayete, diğer bir kaynakta farklı bir ayetin tefsirinde yer verilmiştir. Ayrıca, müfessirlerin bazen tefsir gayesi gözetmeksizin rivayetleri eserlerine almış olmalarına da dikkat çekmektedir. Yazarın ulaşabildiği tefsir kaynaklarında görülen bir diğer husus ise ilk dönem kaynaklarında yer almayan birçok rivayetin daha sonraki dönemlere ait tefsirlerde yer almış olmasıdır. Yazarın bu sonuca Taberî'nin tefsiri ile Suyûtî'nin tefsirindeki rivayetleri karşılaştırarak vardığı görülmekte ve özellikle Suyûtî'nin tefsirinde diğer tefsirlerde bulunmayan Hz. Âişe'ye atfedilen rivayetlere daha fazla yer verildiğini ifade etmektedir. Yazarın tefsir kaynaklarında Hz. Âişe'nin rivayetlerinin farklı perspektiflerden ele alınmasını örneklerle destekleyerek açıklaması, tefsir geleneğinde yaşanan değişimlere ve bu değişimlerin Hz. Âişe'nin rivayetleri üzerindeki etkisine dikkat çekilmesi önemlidir (s. 300-305). Özellikle, tefsir geleneğindeki değişimlerin Hz. Âişe'nin rivayetleri üzerindeki etkilerinin daha ayrıntılı şekilde açıklanarak, bu değişimlerin tefsir metodolojisine nasıl yansydıklarının net bir şekilde ortaya koymak hedefiyle yapılacak yeni çalışmalar alana ayrıca özgün bir katkı sağlayacaktır.

Yazar, Hz. Âişe’ye isnat edilen ve tefsirle ilişkilendirilen zorlama ve uydurma haberleri de ele alarak, hadis uydurma hareketinin tarih boyunca nasıl bir tehlike oluşturduğunu ve bunun kökenlerini açıklamaktadır. Daha sonra, bu uydurma hareketinin Hz. Âişe gibi önemli bir şahsiyete nasıl yansıdığını açıklayarak konuyu örneklemelerle ele almaktadır. Örneğin, Kur’ân’da geçen bazı ayetler ile ilgili tefsirlerde geçen fantastik hikayelerin yer aldığı uydurma rivayetlere dikkat çekmektedir. Ayrıca, Hz. Âişe’ye isnat edilen bazı haberlerin, kadın telakkisinin etkisiyle şekillendiğini ve hatta geçmişten günümüze kadar kadına karşı farklı anlayışlar ve yargılar söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Bunun sonucu olarak da kadın anlayışını kutsal metinlerle ve peygamberlerle ilişkilendirip dinlerin genel kabulleri gibi yansıtıldığını söyleyerek, bu konuya İslam ve Müslümanlar açısından bakıldığında Câhiliye’de hâkim olan ve yerleşen kadın telakkisi bazen kasıtlı olarak, bazen İsrailî haberler vasıtasıyla kimi zaman da ataerkil anlayışın tezahürü olarak İslam literatürünü etkilediğini öne sürmektedir (s. 306-316). Her bir rivayetin isnadının ve kaynağının yanı sıra içeriğinin de ayrıntılı olarak ele alınması, alana hakim olmayan okuyucuların da konuyu takibi açısından daha işlevsel olacaktır.

Hz. Âişe, Hz. Peygamber’in vefatından sonra yaklaşık yarım asra yakın süren ömründe Müslüman toplumda önemli bir etkiye sahip olmuştur. Özellikle, Hz. Peygamber’le geçirdiği zamanın kazandırdığı bilgiler, onun Kur’ân tefsiri ve diğer İslami ilimlerde önde gelen bir figür olmasını sağlamıştır. Resulullah’ın başlattığı ve tefsir tarihi boyunca pek çok müfessir tarafından kullanılan geleneksel bir metot olan Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri, Hz. Âişe’nin tercih ettiği yöntemlerden biridir. Bilindiği üzere, Kur’ân’ın tefsirinde ikinci bir kaynak olan ‘Sünnet’ büyük önem taşımaktadır, Hz. Âişe de Kur’ân’ı tefsir ederken Sünnet’e sık sık başvurmuş, hatta Kur’ân ve Sünnet’i bir bütün olarak ele almıştır.

Bu çalışmada, Hz. Âişe’nin tefsir geleneğine ve rivayetlerine odaklanarak kapsamlı bir inceleme sunduğunu görüyoruz. Nitekim, Hz. Âişe’nin Kur’ân’ın anlaşılması ve yorumlanmasında oynadığı önemli rolü, detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu kapsamda yazar, Hz. Âişe’nin rivayetlerinin Kur’ân tefsiri açısından önemini vurgulayarak hem rivayet bilgisi hem de anlama ve yorumlama yöntemi bakımından değerlendirilmeler

yapmaktadır. Bu yönüyle alanda kıymetli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Hz. Âişe'nin katkılarının yanı sıra eleştiriye tabi tutulan görüşlerinin de değerlendirilmesi önemlidir. Yazar Hz. Âişe'nin anlama ve yorumlama sürecindeki eleştirel yaklaşımını değerlendirirken, onun Kur'an ve Sünnet'e dayalı bir ilim geleneğiyle donandığını ve bu birikimini kendi gözlemleriyle zenginleştirdiğini vurgulamaktadır. Metnin daha geniş bir bağlama yerleştirilmesi ve Hz. Âişe'nin eleştirel yaklaşımının tarihsel ve kültürel arka planıyla ilişkilendirilmesi, konunun daha iyi anlaşılması için önemlidir. Hz. Âişe'nin bu eleştirel yaklaşımının sınırları ve yöntemi hakkında daha fazla bilgi sunulması, alana ayrıca fayda sağlayacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışma, Hz. Âişe'nin Kur'an'ın nüzul ortamını deneyimleyen bir figür olarak tefsir literatüründeki önemini ve rolünü ele almaktadır. Yazar, Hz. Âişe'nin Kur'an'ın nüzul sürecine şahitlik etmesinin yanında, bu süreçte pek çok ayetin inmesine sebep olduğunu, tefsirdeki rolünü ve Hz. Peygamber'e sorduğu sorularla ilmî birikime aktif bir şekilde katkı sağladığını tavsif ederek belirtmiştir. Hz. Âişe'nin tenkit ettiği rivayetlerin hangi kriterlere göre değerlendirildiği ve nasıl düzeltiltiğinin daha detaylı olarak ele alınması, konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Yazar, rivayetlerin güvenilirliği ve sıhhat durumu hakkında endişelerini dile getirerek, özellikle 'hadis uydurma hareketinin' tefsir literatürünü nasıl etkilediğini ele almaktadır. Bu endişelerin temelinde hangi sorunların olduğu ve tefsir literatüründeki rivayetlerin güvenilirliği hakkında daha fazla bilgi sunulması, alandan olmayan okuyucunun dağarcığını genişletmek imkânı oluşturulacaktır. Bu minvalde eserin literatüre yaptığı kıymetli katkılarının yanında yeni araştırmalara zemin teşkil ettiği ve yukarıda bahsedilen hususları da içeren çalışmaların kapısını araladığı söylenebilir. İslamî ilimlerin farklı dallarına dahil olan konular bağlamında Hz. Âişe'nin burada derlenen çalışmaları, ilgili dalların kendi özelinde daha derinleşen çalışmalarıyla da katkı vermesi gereken bir zemini oluşturmaktadır. Farklı ilim dallarının dikkatini Hz. Âişe'ye yöneltmesinde bir vesile olarak da çalışmanın önemini tekrar etmek yerinde olacaktır.

Teşekkür: Teşekkür bulunmamaktadır.

Etik Beyan: Etik beyan bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Finansal destek alınmamıştır.

Kaynak / Reference

Görmez, H. (2021). *Vahyin Şahidi Kur’an’ın Müfessiri Hz. Âişe*. Otto Yayınlar.

“Bu Ev İşlerini Kim Yapıyor Kuzum?- Asrileşmeden Robotlaşmaya Ev ve Kadınlık Tezahürleri” Adlı Eserin Değerlendirilmesi

A Review of “Who’s Responsible for the Household Chores, My Dear?: The Manifestations of Home and Femininity from Modernization to Robotization”

Yaz. Leyla Bektaş Ata, Defne Karaosmanoğlu ve Bahar Emgin, *Bu Ev İşlerini Kim Yapıyor Kuzum?- Asrileşmeden Robotlaşmaya Ev ve Kadınlık Tezahürleri*, İdeal Yayıncılık, 2023, 424 sayfa, ISBN: 978-625-99-2860-9

Esra Demirci¹

Öz

Bu çalışmada, Leyla Bektaş Ata, Defne Karaosmanoğlu ve Bahar Emgin tarafından yazılan *Bu Ev İşlerini Kim Yapıyor Kuzum?- Asrileşmeden Robotlaşmaya Ev ve Kadınlık Tezahürleri* kitabının değerlendirilmesi yapılmaktadır. Yazarların TÜBİTAK 1001 Destekli “Türkiye’de Elektrikli Ev Teknolojilerinin Toplumsal Tarihi (1930-2020): Kadınların Gündelik Hayatlarında Modernleşme” adlı 2 yıl süren araştırma projesinin kitaba dönüşmüş hâlidir. Yazarların arşiv verilerinden, Türkiye’deki ev işlerine bağlı teknolojik aygıtların kullanımı ve temsili ile mekânsal olarak evi, evdeki rolleri, ev içinde yer alan kişilerarası dinamikleri değiştirme ve dönüştürme özelliğine vurgu yaparak, kadının sosyal, kültürel, politik ve teknolojik değişimlerin temsil ediliş biçimi, kamusal ve özel, modern ve geleneksel gibi ayrımları nasıl bozduğunu veya tekrar ürettiğini anlamaya çalışan, sosyal, kültürel, politik ve teknolojik aygıtlar üzerinden toplumsal cinsiyet yönüne vurgu yaparak değişimlere odaklanan bütüncül bir tarih yazımı ortaya koymuşlardır. Kadının temsilî olarak asli vazifelerinin hâkim devlet bakışına yönelik açıklamaların yıllara göre değişiklik gösterdiği ve kadın imgesinin, algısının dönüştüğünü tarihsel olarak gözler önüne serilmesi bağlamında nesneliliğiyle alana katkı sunan bir kaynak özelliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Kültür, Teknolojik Aygıtlar, Toplumsal Cinsiyet Rollerini.

Abstract

This study evaluates Leyla Bektaş Ata, Defne Karaosmanoğlu, and Bahar Emgin’s book *Who is Responsible for the household chores, my dear?*. Before the advent of modernization, the division of labor was transforming, with an increasing tendency towards automation and feminization. The authors’ TÜBİTAK 1001-supported publication, ‘Social History of Electrical Home Technologies in Türkiye (1930-2020): Modernisation in Women’s Everyday Lives’, constitutes the book version of a two-year research project. The authors have produced a holistic historiography based on archival data, which focuses on the use and representation of technological devices related to housework in Türkiye. This analysis emphasizes the ability of these devices to spatially change and transform the home, the roles within the home, and interpersonal dynamics within the home. The goal is to comprehend how social, cultural, political, and technological changes disrupt or reproduce distinctions, such as the representation of women, the delineation between public and private spheres, the juxtaposition of modern and traditional values, and the impact of gender-specific factors through social, cultural, political, and technological devices. The source provides a valuable contribution to the field, offering an objective perspective on the historical evolution of the dominant state view of women’s primary duties, which has shifted over time. This shift has also transformed the image and perception of women.

Keywords: Culture, Gender Roles, Technological Equipment, Women.

Atıf/Citation: Demirci, E. (2024). “Bu Ev İşlerini Kim Yapıyor Kuzum?-Asrileşmeden Robotlaşmaya Ev ve Kadınlık Tezahürleri” adlı eserin değerlendirilmesi. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 373-382.

¹ Arş. Gör. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi, esraaksoydem@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4485-1005.

Bu Ev İşlerini Kim Yapıyor Kuzum?

Modernleşmenin önemli parçası olan teknolojik gelişmelerle birlikte bireylerin gündelik yaşam pratiklerinde değişikliklere yol açtığı bilinmektedir. Teknolojik aygıtların günlük hayata dahil olmasıyla birlikte bireylerin personalarını, ait oldukları zümreyi ifade ediş biçimini, yaşam tarzlarını nasıl şekillendirdiği ve yönlendirdiği görülmektedir. 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde yeni Türkiye'nin kadına bakış açısı, toplumu yönlendirici, ıslah edici öğretiler çerçevesinde şekillenmiştir. Kadının toplumdaki yerinin geleneksel hâlinin ötesinde ona yeni sorumluluklar yüklediği çeşitli kadın mecmualarında görülmüştür. Bu çerçevede ele alınan *Bu Ev İşlerini Kim Yapıyor Kuzum?* isimli çalışma bu tema üzerinden şekillenmiş Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) projesinin raporunun kitaplaştırılmış hâli olarak 2023 yılında İdealkent Yayınevi tarafından basılmıştır. Bu eser, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin tarihsel olarak kitle iletişim mecralarındaki tezahürünü ortaya koymayı amaçlayan bir projenin ürünüdür. Alanda yer alan diğer yayınların aksine daha geniş yılları ele aldığından, nesnel ve özgün perspektife sahip bir eser olma özelliğine sahiptir.

Yazarlar bu eserde tarihsel olarak 1930-1950 Dönemi Asrileşme, "Temizlik Diktatörlüğü", Sıhhatin Bekçisi Buzdolabı, 1950-1970 Dönemi Çamaşır Derdi, Hayat Kavgası, "Gırgır Giren Evde Dırır Olmaz", 1970-1990 Dönemi Çekilişler, "Süper Kadınlar", Dar Mutfaklar, 1990-2000 Dönemi, "Ev Hanımları! Çevre için Kolları Sıvayın", "Hız Meraklıları İçin Her Şey Hazır", 2000- 2020 Dönemi "(Bizi Kapıda Karşılaman) Sarışın Robotumuz", "Küçük Adamlar Mutfakta" olarak 5 bölüme ayırmışlar ve bölümlerde içinde buldukları dönemdeki teknolojik gelişmelerin toplumsal cinsiyet rolleri üzerindeki etkisini mecmualar, haberler, reklamlar, tv yayınları, yeni nesil dergiler aracılığıyla gözler önüne sermişlerdir.

"Giriş: Teknoloji ve Toplumsal Cinsiyet Üzerine Notlar" (9-25) başlıklı kısım Leonore Davidoff'un "Tarihçiler, iktisatçılar ve özellikle sosyologlar artık ilgilerini mutfak lavabosu dışında her şeye yönelterek işlerine devam edemezler." alıntısıyla başlamaktadır. Bu bölümde yazarlar, ilham kaynaklarının Davidoff'un bu ifadesi olduğunu belirtmişlerdir. Teknolojik

gelişmelerin toplumsal cinsiyet rollerine yansımaları 1. Dünya Savaşı sonrası Türkiye’de özellikle eril sahalarda -savunma sanayi ve endüstriyel tasarımlarda- görülmüştür. Kadının toplumdaki yerini belirlerken kitle iletişim mecralarında ilk dönemde mecmualar aracılığıyla kadını ele alış ve şekillendirme biçimi ortaya konmaktadır.

Yeni Türkiye’de toplumun her alanını belirleyen devlet yapısı, kadının gündelik yaşamdaki yerini oluştururken çeşitli mecralardan destek aldığı görülmektedir. Kadına olan bakışın tarihsel dönüşümü içinde; reklam, gazete, radyo ve tv ile devlet tarafından kadının toplumdaki yerinin belirlendiği, ona sıkça öğütler verildiği görülmektedir.

Toplumun yeni inşasında kadının rolü ve yerinin önemi sıkça vurgulanmaktadır. Bu yönüyle ‘toplumsal kimlik inşası kadın eliyle yapılacaktır’ düşüncesi, kadının anne, eş, evlat özelliklerine vurgu yaparak kadının toplumdaki etkisinden fayda sağlanmak istenmiştir. Bu bağlamda, “Kadın şekillendirilirse bütün toplum şekillendirilmiş olur” hipoteziyle her bir bireyin eğitimi yerine eğitilmiş bir anne, eş, evlat figürleri tercih edilmiştir. Elektronik’in gündelik hayata dâhil olmasıyla birlikte kadının yaşamdaki yeri değişmemiş ancak sorumlulukları artmıştır. Kadının bu sorumlulukları yönetim biçimi mecmualardaki reklamlar ve haberler aracılığıyla tasarlanmış ve ona sürekli hatırlatılmıştır.

1930-1950 Dönemi Asrileşme, “Temizlik Diktatörlüğü”, Sıhhatin Bekçisi Buzdolabı başlıklı bölüme göre (Syf. 25-83), 1930’lu yıllarda dünya genelinde ortaya çıkan Büyük Buhran’ın etkilerini en aza indirebilmek için Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu yürürlüğe girmiş, tasarruf tedbirlerine yönelik kampanyalar yapılmış, yerlilik, millilik vurguları hâkim olmuştur.

Osmanlı sonrası Yeni Türkiye’de devlet eliyle yaratılan kadın imajına dair bilgilerin paylaşıldığı bölümde; “Kadın şekillenirse devlet şekillenir” düşüncesi çerçevesinde belirlenmiş uygulamalara yer verilmiştir. ‘Kadının yeri evidir ve çocuklarını yetiştirmek kadın için en önemli vazifedir’ inancı üzerine bina olunan bir kadın imajı yaratılmaya çalışılmıştır. Kadının temizliğinin, düzenli, tertipli oluşunun ve eş olmanın kurallarının önemi sürekli vurgulanmıştır. Hatta mecmualarda ev işlerini sistemli, programlı

yapmanın huzura olan etkisi de belirtilmiştir. Bu dönemde en önemli faktör, işten yorgun argın gelen erkeğin dinlenmesi, huzur ve sükûn bulması olmuş; bu yönde çeşitli reklam faaliyetleri yürütülmüştür.

Yazarlar, 1940'lara gelindiğinde durumun böyle devam etmediğini, her mecrada kadının çalışmasının önemi vurgulanmaya başladığını 'hem çocuk hem de kariyer' vurgusunun artırıldığını belirtmişlerdir. Teknolojik aletlerin kadınların gündelik ev işlerini yaparken hayatını kolaylaştırdığı vurgusunun hâkim olduğu görülmüştür. Böylece kadınlar; eşlerine, çocuklarına daha çok vakit ayırabilecekler ve daha mutlu olacaklardır. Orta sınıfın bir odanın içerisinde yemek yaptığı sobasının olduğu görüntüler değişmeye başlamıştır ve bu değişikliklerle birlikte artan yiyecek çeşitliliği sayesinde teknolojik ayalara da ihtiyaç doğduğu vurgulanmıştır. Elektriğin yaygınlaşması ve kullanılması, modern hayattaki bireylerin 'medeni' olmalarıyla ilişkilendirilmiştir.

1950-1970 Dönemi Çamaşır Derdi, Hayat Kavgası, "Gırgır Giren Evde Dırđır Olmaz" başlıklı bölümde ise (Syf. 83-163) kadının mutfaktaki yerinin teknolojik aletlerle güçlendiğı vurgulanmıştır. Ev tasarımıyla kadınların mekâna müdahalesi kadının 'mekânın inşası üzerinden elde ettiği deneyimin, özneliğı üzerindeki etkisini' göstermektedir. "Evin en şen yeri yemek odası, bu neşenin amili ise mutfaktır" bakışı mekân tasarımını sınıf ayrımıyla ilişkilendirir ve U biçimindeki mutfağın aile hayatını âdeta daha mesut bir düzene taşımakta olduğuna işaret eder. Mutlu aile tablosu, kolay yapılan işler vurgusunu taşımaktadır. 1966 yılında su ısıtma cihazlarının mutfağına girişiyle, patriarkal toplumda mutfağı, kadının mekânı olarak kanıksanmasına fayda sağlamıştır. Tüm bunların yanında yazarlara göre bu dönem kadınları, hâlâ ev ve ulus kimliğı üzerinden tanımlamaktadır.

Yazarlar arşiv kaynaklarında çağdaş kadının reklamlardaki temsilinin güzelliğı, makyajı ve kıyafetiyle ön plana çıkan resimler üzerinden gerçekleştiğini ifade etmişlerdir. Çağdaş kadın hem güzelliğı hem evdeki meziyetleriyle tanınmaktadır. Bu bağlamda dönemin sanat camiasındaki önde gelen kadınlarla yapılan röportajlarda bu özelliklerin vurgulandığı görülmüştür. Yazarlar 1950'lere gelindiğinde kadın temsilinin değişiklik gösterdiğini, kadının çalışma hayatına dâhil oluşuyla birlikte annelikte

daha az başarılı hâle geldikleri iddiasıyla karşılaşıldığını belirtmişlerdir. Bu dönemde halk, yerli beyaz eşya ürünlerine yönlendirilmiştir. Dönemin Yeşilçam filmlerinde iffet vurgusunun, makbul kadının ve ideal kocanın tasvirinin yapıldığı, erkeğin vazifesi ile kadının vazifesi arasındaki farkın ne olduğunu sıkça vurgulanmıştır. Dönemin en önemli filmlerinden biri olarak *Hayat Kavgası* filmi, toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında erkeğin ev işlerine yardımcı olması yönüyle önemli filmlerden olduğu belirtilmiştir. Öte yandan Neyyire Hanım imzalı bir köşe yazısına göre iş hayatında başarılı olamayan erkeğin sorununun kaynağı ev işlerine yardım etmesidir. Bu bağlamda bu çalışmada; bahsi geçen dönemde erkeğin sorumluluklarının dış dünya olduğu, kadın ve erkeğin toplumsal hayattaki yerinin net sınırlarla belirtilmeye çalışıldığı ifade edilmiştir. Tam otomatik çamaşır makinesi alt orta sınıf için henüz ulaşılabilir olmadığından 1966’da elektriğe ihtiyaç duymayan bir çamaşır makinesi üretilmiştir. Teknolojik aygıtların kullanımının henüz elektrik kullanımı yaygınlaşmadığı için bütün evlere dâhil olamaması sorunsal gündemde tutulmuştur.

1970-1990 Dönemi Çekilişler, “Süper Kadınlar”, Dar Mutfaklar (Syf. 163-293) başlıklı bölüme başlarken de yazarlar dönemin siyasi ve sosyal olaylarını özetlemiştir. Enflasyon ve hayat pahalılığı nedeniyle 70’lerde insanların endişesinin geçinememek, ailesinin iâşesini temin edememek olduğuna işaret edilmiştir. Bu sebeple alınan ihtiyat tedbirleri ile ortaya çıkan sorunlar ve alım gücünün yavaşlaması, ev ekonomisini de sekteye uğratacak gelişmeler olarak sunulmuştur. Tarımın sanayileşmesi, elektrik ve traktör yerine ham madde ithalinin önerildiği görülmektedir. Kadının temsilinin siyasi olarak 1973 yılında hem mecliste hem de yerel yönetimde var olduğu görülmüştür. 1980 darbesinden sonra neoliberalleşen basın ve reklam dünyası etkileri görülmüştür. Mevcut dönemde halkın içinde yaşadığı evlerin geçirdiği dönüşüm de mecmualarda, reklamlarda yerini almıştır. Apartman dairelerinin artışıyla birlikte dönüşen toplum yapısıyla birlikte kadının gündelik yaşam pratiklerinin dönüştüğü ve kadının ritüellerinin yerini hazır yiyeceklere bırakmış olmasının kadınlar açısından zorlayıcı olduğu belirtilmiştir. 1980’lerin sonuna doğru teknolojik olarak, yaşam alanına uygun dar beyaz eşyalar üretildiği ve bu durumun mekâna olan etkisi vurgulanmıştır.

Bu dönemde kadınlar farklı meslek sektörlerinde görülmüş, onların toplumdaki yerinin filmler ve reklamlar ile pekiştirildiği gözlenmiş, 'kadınlara fazla hak verilmiş olduğu' söylemine de yer verilmiştir. Evlenmemiş erkek ve kadının söylem farklılığı da gündem olmuştur. Ev hanımlığı yapan kadınlara 'emek' söylemi vurgusunda bulunulmuş ve bu emeğin karşılığı olarak kadınlara aylık 4.700 lira ödenmesi konusu gündeme gelmiştir. 1984 yılında Hayat Dergisi ev işlerini "dünyanın en zor mesleği" olarak tanımlamıştır. 80'lerin sonuna doğru hâkim söylemin değişmeye başladığı gözlenmiştir. Yazarlara göre, bugüne kadar dışarıda çalışıp yorulan erkeğin mutluluğuna, huzuruna ve sükununa salık verilen haberler var olsa da kadının emeğinin değeri vurgulanmaya başlamıştır.

1990-2000 Dönemi, "Ev Hanımları! Çevre için Kolları Sıvayın", "Hız Meraklıları İçin Her Şey Hazır" (Syf. 293-341) Bu dönem, dergi, televizyon ve magazin kültürünün zenginleştiği, faili meçhullerin, mafyatik bağlantıların ortaya çıktığı dönem olarak göze çarpmaktadır. Çeşitli suikast, skandal ve 28 Şubat darbesi dönemin söylem belirleyici olaylarından olarak kayda geçmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan biyoteknolojik yiyecekler geleceğin mükemmelliğine atıfta bulunulmasını sağlamıştır. Kadınlar gönüllü birer çevre denetimcisi olarak, eğitime tâbi tutulmak istenmiştir. Kadının aile içinde korunmasına yönelik yasalar geliştirildiği, Ailenin Korunmasına Dair Yasa Tasarısı'nın TBMM Adalet Komisyonu tarafından kabul edildiği görülmüştür. Bu dönemde kadına yönelik önceliklerin devlet tarafından verildiği gözlenmektedir.

Reklamlardaki kadın imajının Türk kadınına uymadığı mesajı sıkça vurgulanmıştır. Reklamlardaki ve siyasi hayattaki görünürlüğün çalışma hayatına yansımadığını söylemek mümkündür. Mutfağın kutsallığı, teknolojik aletlerin reklamları bu dönemde de kadınlar üzerinden ilerlemeye devam etmiştir. Değişen mekân koşullarına yönelik üretilen ürün reklamları bu dönemde de devam etmiştir. Teknolojik aygıtların hız, zaman kullanımı, kolaylık, herkese uygunluk ve estetik açıdan öne çıkarıldığı gözlemlenmiştir. Kadının toplumsal yaşamdaki yerine yönelik değişim cinsellik temalı içeriklerde de görülmüştür. Kadının erkeksi özelliklerine övgüde bulunduğu örnekler de olmuştur ancak ideal kadın nitelikleri bu dönemde de tek tip biçimde devam etmiştir. Kadın ve mutfak algısı üzerinden içerik üretilmeye devam edildiği yinelenmiştir. 90'lı

yılların sonuna gelindiğinde bulaşık makinesinin, buharlı süpürge ve teknolojik aletler yeni versiyonlarının kullanıma uygunluğu ve çalışan kadının hayatını kolaylaştırdığını anlatan reklamlarla pratiklik teması öne çıkmıştır.

2000- 2020 Dönemi “(Bizi Kapıda Karşılaman) Sarışın Robotumuz”, “Küçük Adamlar Mutfakta” (Syf. 341-409) Değişen siyasi yönler ve onların birbiri ile çatışması (Ak Parti - CHP çekişmesi, başörtüsü yasağı, YÖK, Hrant Dink cinayeti, Gezi olayları, Balyoz davası, başkanlık sistemi, kadın cinayetleri, Kobani ve Sur olayları, paralel devlet yapılanması, darbe girişimi) 2000’lerin yoğun gündemini oluşturmuştur. Bu çerçevede kadının toplumsal cinsiyet rollerinin hâkim algı üzerinden devam ettirildiği görülmüştür. Gecekonduların kentsel dönüşüme tabi tutulmasıyla birlikte değişen mekân algısı yeniden kendisini göstermiştir. 2000’lerde birçok ürün ‘akıllı’ vasfıyla sunulmuştur ve teknolojinin en önemli yansımasının yine mutfaklarda olduğu gözlenmiştir. Mekân algısının değişmesi ise sosyal statü ve sınıf göstergesi olarak yorumlanmıştır.

2010’lu yıllarda mutfaka erkek ve çocukların da güvenle dâhil edildiği gözlenmiştir. Çocuk yetiştirme algısındaki değişiklik, mutfak için güvenli alan olma özelliğini de ortaya çıkarmıştır. Çalışmaya göre; kadının tek tip tanımlardan uzaklaşması artan feminist söylemler de belirtilmiş ve Türk kadınının hak ettiği değeri göremediği söylemi bu dönemde vurgulanmıştır. Kadının artık her alanda kendini gösterdiği, hayata dâhil olduğu ve bunun desteklendiği görülmüştür. Ancak kadının hangi meslekte olursa olsun reklamlarda mutfakta olma vurgusunun devam ettiği gözlenmiştir. Çeşitli hashtaglar kullanılarak kadının söz sahibi olduğu mecralar genişletilmeye çalışılmıştır. Ancak değişen kadın algısının genellikle teknolojik aletlerin kullanımıyla vurgulanan bir imge olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Çeşitli temizlik ürün reklamlarında ilgili ürünün kullanımının kadının zamandan tasarruf edebilmesi, hız kazanması ve kendine zaman ayırması için etkili yol olarak gösterilmiş, temizlik eyleminin öznesi yine kadın olmuştur. Baba rolünün reklamlara dâhil olmasıyla mutfaktaki baba imajının ‘kahraman’ olarak nitelendirildiği gözlenmiştir. Bu durum erkeğin mutfak ile ilişkisinin yapılandırıldığını da bizlere hatırlatan önemli bir ayrıntıdır.

Bu çalışmada teknolojik ürünlerin, kadının gündelik yaşam pratiklerinde hayatını kolaylaştırmasının yanında, onun toplumsal rolüne uygun davranmasını pekiştirdiği alan olarak mutfak faktörünü besleyen birer figür haline geldikleri söylenebilir. Kadının varlığının temsil edildiği ev ortamı 'mutfak' şeklinde belirlenmiştir. Elektriğin ve elektronik aygıtların dünyada yayılmaya başlamış olmasıyla birlikte medeniyet olgusu 'asrilik' beklentisi yönünde artmıştır. Teknolojik gelişmelere paralel olarak kadının yaşamdaki yerinin değişmiş olduğu söylenemez. Zira mutfak aletleri kadının mutfaktaki yerini güçlendirmiştir. Kadınlara bu aletleri kullanırken ve yaşam pratiklerini uygularken kolaylık sağlayacağı reklamlar, haberler aracılığıyla vurgulanmıştır. Kadının her şeyin en iyisini yapması zorunluluğundan ayrışması ise pek mümkün olmamıştır. Teknolojik aygıtların toplumsal beklentiler üzerinde yalnızca temizliğin, mutfağın konforunu artıran araçlar olduğu görülmüştür. Bu reklamlara erkek timsalinin dâhil olma süreci ise sonradan ve kısmi biçimde olmuştur.

Eser aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin tarihsel olarak kitle iletişim mecralarındaki tezahürünü ortaya koymaktadır. Alanda yer alan diğer yayınların aksine çalışma dâhilinde her mecranın ele alındığı görülmüş ve bu yönü eseri özgün kılmıştır. Toplumsal cinsiyet çalışmaları bağlamında kurtuluş savaşı sonrası yeni Türkiye'nin iletişim mecralarında, ilk dönemde mecmualar aracılığı ile, kadını ele alış ve şekillendirme biçiminde gelişmiştir. Kadını toplumun ıslah edicisi olarak tayin eden bir görev dağılımı her reklam, haber ve makalede görülmektedir. Kadının yerinin, hayatının, görev ve sorumluluklarının devlet eliyle belirlenmiş olduğu arşiv kayıtlarıyla ortaya konmuştur. Osmanlı sonrası Yeni Türkiye'de toplumun her alanını belirleyen devlet yapısı, kadının gündelik yaşamındaki varlığını da tasarlamaya çalışmıştır. Yeni toplumun inşa sürecinde kadının yerinin ne kadar önemli olduğu vurgulanmış ve dönem dönem kadına verilen görev ve sorumluluklar değişmiş, ancak kadından beklentiler değişmemiştir: Kadın her ne olursa olsun vatana, millete uygun çocuk yetiştirmeli, kocasıyla ilgilenmeli, evi düzenli ve tertipli tutmalı, beklentisi olmamalı ve en önemlisi ailesini ayakta tutan yapı taşı olduğunu unutmamalıdır. Çalışan kadın işten hemen eve gelmeli, çocuklarının ve eşinin konforunu sağlayabilmelidir, kadının tam olması ancak böyle mümkün olabilecektir. Kadının zamanla hak ve özgürlükleri artsa da toplumdaki hâkim beklentinin değişmiş olduğu söylenemez.

Bu bakımdan “Bu Ev İşlerini Kim Yapıyor Kuzum?” adlı eserin toplumsal cinsiyet rollerinin karmaşıklığını ve evrimini ortaya koymuş olması dikkat çekicidir. Kadının toplumsal kalıplardaki sınırlarına, kadına dayatılan yer ve beklentilere teknolojik aygıtların katkısının anlaşılması yönüyle ve kadınların toplumdaki rollerinin karmaşıklığını ve çeşitliliğini anlamak için önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Yazarların derinlemesine analizi ve araştırması yönüyle toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadın hakları alanındaki literatüre katkıda bulunmaktadır. Ayrıca kitap, kadınların toplumdaki konumlarının sadece teknolojik gelişmelerle değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel faktörlerle de nasıl şekillendiğine dair kapsamlı bir perspektif sunarak, okuyuculara geniş bir bakış açısı sunmaktadır. Bu kitabın, toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki farkındalığı artırmada ve kadınların toplumdaki yerinin anlaşılmasında önemli bir rol oynadığı düşünülebilir. Kitap, geçmişten günümüze kadının ev içindeki rolünün evrimini gözler önüne sererek, kadınların toplumdaki rollerinin ve haklarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Proje kapsamında gerçekleştirilen çalışmanın sonuçlarına dayanarak, kitapta erkeğin toplumdaki rolüne ilişkin sınırlı verilerin bulunması kadın ve erkek rollerinin toplumdaki tezahürünü mukayeseli biçimde takip etmeyi ve daha geniş bir perspektifle durumu incelemeyi olanaksız kılmıştır. Ancak çalışmanın bir TÜBİTAK projesinde dayanması; bu bağlamda odaklanılan ana konunun kadının toplumdaki rolüne yönelik bir araştırma üzerine şekillenmesi, çalışmanın yöntemi ve kapsamı doğrultusunda anlaşılabilir kanaatini oluşturmuştur.

Teşekkür: Teşekkür bulunmamaktadır.

Etik Beyan: Etik beyan bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Finansal destek alınmamıştır.

Kaynak / Reference

Bektaş Ata, L., Karaosmanoğlu, D. & Emgin, B. (2023). *Bu Ev İşlerini Kim Yapıyor Kuzum? Asrileşmeden Robotlaşmaya Ev ve Kadınlık Tezahürleri*. İdeal Yayıncılık.

KADEM
WOMEN AND DEMOCRACY ASSOCIATION

JUNE 2024 • VOLUME 10 • ISSUE 1

KADEM

Journal of Women's Studies

ISSN: 2149-4878
e-ISSN: 2149-6374

Studying Unpaid Domestic Labor through the Republican Ideal of Women

A Study on the Poem "Zamane Kızları" (Girls of Today) Regarding the Representations of Young Turkish Girls from a Male-centered Perspective

İklim Tehlike ve Risklerinden Kadınların Etkilenebilirlik Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Türkiye Örneğinde Etki Zinciri Analizi

Kamu İhale Kanunu'na Cinsiyete Duyarlı Kamu Alımları Yaklaşımını Entegre Etmek Mümkün mü?

Virginia Woolf'un Kendine Ait Bir Oda: Avrupa-Amerikan Düşüncesinde Temel Feminist Bir Vizyon

Feminist Conceptualisations of Motherhood: From a Means of Subordination to Experience and Performance

An Example of Religiousization and Conservatization: A Sociological Research on Women Who Later Wore Hijab or Headscarf

Docile Bodies Invented by Capitalism: Representations of Women in the Movie The Devil Wears Prada

An Analysis of Biographies in Social Studies Textbooks: How Are Female Personas Represented in Biographies?

Gender in the Arabic Series Textbook of King Saud University Language Institute

Prevalence and Impact of Workplace Violence against Women in Türkiye: A Cross-sectional Survey Study

The Reality of "Child Bride" in Turkish Folk Songs in the Context of Gender

A Review of "The Witness of the Revelation, the Exegete of the Qur'an Aisha"

A Review of "Who's Responsible for the Household Chores, My Dear?: The Manifestations of Home and Femininity from Modernization to Robotization"

kadinarastirmalari.kadem.org.tr